kazconf
media conference

«ҚАЗІРГІ ЗАМАНҒЫ ҒЫЛЫМ МЕН БІЛІМ БЕРУДІҢ ЖАҒДАЙЫ ЖӘНЕ БОЛАШАҚТАҒЫ ДАМУЫ»

халықаралық ғылыми конференцияның

МАТЕРИАЛДАР ЖИНАҒЫ

18-19 сәуір 2024

PROCEEDINGS

of the international scientific conference

«CURRENT STATE AND PROSPECTS OF DEVELOPMENT OF MODERN SCIENCE AND EDUCATION»

18-19 April 2024

СБОРНИК МАТЕРИАЛОВ

международной научной конференции

«СОВРЕМЕННОЕ СОСТОЯНИЕ И ПЕРСПЕКТИВЫ РАЗВИТИЯ СОВРЕМЕННОЙ НАУКИ И ОБРАЗОВАНИЯ»

18-19 апреля 2024

Қарағанды, 2024

ӘОЖ 001+37
КБЖ 72+74
Қ22

Редакция алқасы:
А.А. Амангельдиев, Н.Б. Сейсенбек, Н.А. Еламанов

Редакционная коллегия:
А.А. Амангельдиев, Н.Б. Сейсенбек, Н.А. Еламанов

Editorial team:
A.A. Amangeldiyev, N.B. Seisenbek, N.A. Yelamanov

Қ22 Қазіргі заманғы ғылым мен білім берудің жағдайы және болашақтағы дамуы: халықаралық ғылыми конф. мат. = Современное состояние и перспективы развития современной науки и образования: Сб. материалов межд. науч. конф. = Proceedings international scientific conference: Current state and prospects of development of modern science and education. – Қарағанды: «Bilim Innovations Group» ғылыми-зерттеу орталығы, 2024. – 356 б. – қазақша, орысша, ағылшынша.

ISBN 978-601-09-4991-1

Жинаққа білім алушылардың, ғалымдардың, зерттеушілердің және мектеп мұғалімдерінің қазіргі ғылым мен білім саласындағы өзекті мәселелері бойынша баяндамалары енгізілген. Мақаланың мазмұны мен жіберілген қателерге автор жауап береді.

В сборник включены доклады обучающихся, ученых, исследователей и учителей школ по актуальным проблемам современной науки и образования. Ответственность за содержание статьи и допущенные ошибки несет автор.

The proceedings includes reports of students, scientists, researchers and school teachers on topical issues of modern science and education. The author is responsible for the content of the article and mistakes.

ӘОЖ 001+37
КБЖ 72+74

ISBN 978-601-09-4991-1
9 786010 949911

©«Bilim Innovations Group» ҒЗО, 2024

ГУМАНИТАРЛЫҚ ҒЫЛЫМДАР

ГУМАНИТАРНЫЕ НАУКИ

HUMANITIES

SRSTI 16.01.45

THE USE OF DIGITAL AUTHENTIC TEXTS IN COMMUNICATIVE LANGUAGE TEACHING: TEACHER'S PERCEPTION

A.N. Nurzhanova
Master's student, L.N. Gumilyov Eurasian National University, Astana

This article examines the impact of digital authentic texts on Communicative Language Teaching (CLT) in Kazakhstan, based on a survey using Google Forms. As digital materials become prevalent in education, their integration in language teaching has noted benefits, including enhanced student engagement and deeper cultural understanding. Challenges like material suitability, authenticity, and technology hurdles persist. Educators require ongoing training to utilise these resources effectively. The study emphasises the necessity of a curated database for digital texts and highlights their significance in fostering communicative competence, stressing the importance of continual adaptation and collaboration in language education technology.

Keywords: digital authentic texts, Communicative Language Teaching (CLT), language acquisition, language proficiency, technology-enhanced learning.

In the dynamic landscape of modern English as a Foreign Language (EFL) teaching, Communicative Language Teaching (CLT) continues to stand as a pedagogical cornerstone, emphasising communication as the core objective of language learning. Originally conceived in the 1970s, CLT has evolved to meet the changing needs of learners in an interconnected and technologically driven world [1]. This evolution is particularly evident in the seamless integration of technology, with a focus on digital authentic texts, reshaping the EFL classroom experience. As educators strive to prepare students for real-world language use, the synergistic relationship between CLT and digital authentic texts not only enhances communicative competence but also embraces the richness of today's digital landscape [2]. This integration reflects a forward-looking approach that bridges traditional language instruction with the diverse and authentic language experiences encountered in the digital realm.

At the core of contemporary language education is the Communicative Language Teaching (CLT) approach. This pedagogical framework, rooted in the works of linguists such as Wilkins (1976) and Canale & Swain (1980), posits that

language learning is most effective when it mirrors real-life communication. CLT emphasises the development of communicative competence, focusing not only on grammatical accuracy but also on the ability to use language appropriately in diverse social and cultural contexts [3].

Communicative Language Teaching remains a widely influential and relevant approach in English as a Foreign Language teaching. However, the perception of its effectiveness can vary depending on context, educational philosophy, and evolving pedagogical trends [4]. Some educators may blend CLT with other approaches or adopt a task-based language teaching (TBLT) framework, which shares similarities with CLT.

The theoretical underpinnings of CLT align with the view that language is a tool for communication, and learners should be equipped with the skills to express themselves fluently and accurately in various situations [5]. In this context, authentic materials play a crucial role in exposing learners to genuine language use, promoting meaningful communication and cultural understanding.

The advent of digital technologies has introduced new dimensions to language education, offering opportunities to enhance CLT through the integration of digital authentic texts. Digital authentic texts, defined as texts created for native speakers that reflect authentic language use, provide a bridge between classroom instruction and real-life language experiences [6].

Furthermore, authors such as Warschauer and Kern (2000) argue that technology, when integrated thoughtfully, can serve as a catalyst for language acquisition by creating authentic language situations [7]. Digital authentic texts, in various forms such as online articles, videos, and social media content, enable learners to engage with language as it is naturally used in the target culture, promoting an immersive and contextual learning environment [8].

The advent of digital technology has significantly expanded the repertoire of authentic materials available for language instruction. Digital authentic texts, encompassing a wide range of multimedia resources such as videos, podcasts, and interactive websites, offer learners exposure to real-world language in authentic contexts according to Godwin-Jones [9]. The integration of these materials aligns with the principles of CLT, providing learners with opportunities to engage with language as it is naturally spoken and written by native speakers.

Research by Hubbard (2013) emphasises the role of digital authentic texts in fostering language acquisition by offering learners access to current, relevant, and culturally authentic content [10]. The dynamic nature of digital materials allows for the incorporation of diverse linguistic features and cultural nuances, enhancing learners' communicative competence.

The natural synergy between digital authentic texts and Communicative Language Teaching (CLT) principles lies in their shared focus on real-world language use and communication [11]. Digital authentic texts, encompassing multimedia resources like videos and interactive content, align seamlessly with CLT's emphasis on communicative competence. These materials expose learners to authentic language in diverse contexts, fostering engagement, cultural understanding,

and the development of practical language skills. The dynamic nature of digital texts complements CLT's goal of meaningful communication, making them powerful tools for enhancing language.

In the context of this study, the theoretical foundation rests on the premise that digital authentic texts can serve as powerful tools within the CLT framework, facilitating language acquisition and promoting effective communication. As we delve into the empirical findings, it is essential to recognize the theoretical synergy between CLT and the integration of digital authentic texts in language education.

Research methods.

The following pedagogical research methods were used when study was being carried out:

1. Study and analysis of scientific literature;
2. Surveying teachers;
3. Collecting and processing responses;
4. Analysis of the received data.

First of all, the relevant literature on the topic was reviewed and critically analysed. The impact of CLT on language proficiency when combined with digital authentic texts were examined.

Secondly, the survey was prepared using the Google Forms tool and the questions were compiled to investigate the perceptions and practices of language teachers regarding the integration of CLT principles and digital authentic texts. Participants are language teachers in Kazakhstan, Astana.

Thirdly, all the responses were collected and processed in the Google Forms.

Finally, the received data was analysed.

The social opinions of practising teachers regarding the use of digital authentic texts in the context of CLT in EFL classrooms can be observed based on the data collected. The survey aims to gather insights into how educators view the effectiveness of CLT, their experiences with incorporating digital authentic texts, and the challenges they may face in implementing these approaches. The next section will go over the approach used to collect the data for this study. The research survey had 50 participants in total. All respondents are foreign language teachers. The survey was conducted in the English language. Questions were formed to analyse teachers' perspectives on the effectiveness, challenges, and preferences related to the integration of CLT principles and digital authentic texts in language education.

Results and discussion.

These survey questions aim to capture teachers' perspectives on the effectiveness, challenges, and preferences related to the integration of CLT principles and digital authentic texts in language education. Further, the results of each survey question and their discussion are shown below.

To begin with, the first question on the Chart 1 is aimed to determine the teaching experiences of teachers for setting demographic clarity of the participants.

Chart 1. Demographic Background.

The survey reveals a predominantly early-career teaching cohort, with 33 out of 50 respondents indicating 1-3 years of teaching experience in language education. This suggests a relatively young and possibly dynamic group, open to innovation and adaptation. The 4-10 years category, answered by 11 out of 50 teachers, indicates a mid-career presence, possibly offering a mix of fresh insights and established practices. The 11-20 and 21-30 years categories, with 4 and 2 respondents respectively, reflect a smaller but experienced segment, potentially providing valuable perspectives on long-term trends and challenges. Understanding the teaching demographics sets the stage for assessing how these educators, with varying levels of experience, perceive and navigate the integration of Communicative Language Teaching principles and digital authentic texts in language education.

The second question is formed to identify perceived effectiveness of CLT principles. Identifying it is crucial for understanding teachers' perspectives and gauging the success of these pedagogical approaches, informing potential refinements, and ensuring alignment with educators' goals in enhancing students' language proficiency. Average response: 4.2 as it shown on the Chart 2 below.

Chart 2. Perceived Effectiveness of CLT Principles.

Teachers generally express a positive stance toward the effectiveness of integrating Communicative Language Teaching (CLT) principles, as indicated by an

average response of 4.2 on a scale of 1 to 5. This suggests a collective belief among respondents that CLT contributes significantly to enhancing students' language proficiency. The relatively high average underscores a consensus among educators regarding the pedagogical value of emphasising communication and interaction in language learning. However, it also leaves room for exploration of the factors contributing to the perceived effectiveness, as well as potential challenges or areas for improvement in implementing CLT principles. Further analysis can delve into specific aspects of CLT that teachers find most impactful and areas where additional support or resources may be needed to optimise its integration into language education.

The next survey question was formed to identify digital authentic texts integration in FLT. The question states: «Have you integrated digital authentic texts in your language teaching practices?». 38 participants out of 50 answered «Yes», while the rest 12 answered «No».

A significant majority of the surveyed teachers, 38 out of 50, have actively integrated digital authentic texts into their language teaching practices. This indicates a prevailing inclination towards leveraging technology and authentic materials to enhance the language learning experience. The positive response aligns with the growing acknowledgment of the benefits associated with incorporating real-world, digital content to make language instruction more relevant and engaging for students. The fact that a majority of teachers have integrated digital authentic texts into their EFL instruction reflects a trend towards the widespread adoption of technology in language classrooms. This underscores the recognition of the benefits that digital authentic texts bring to language learning, such as increased authenticity, relevance, and engagement. The 12 teachers who haven't yet integrated digital authentic texts present an opportunity for further exploration, examining potential barriers, concerns, or areas where support may be needed to encourage broader adoption. Understanding the extent of current integration lays the groundwork for investigating the impact, challenges, and potential strategies to optimise the use of digital authentic texts in language education.

Further, Chart 3 contains the result of a question which is related to identifying the challenges in implementing CLT with Digital Authentic Texts.

Chart 3. The Challenges in Implementing CLT with Digital Authentic Texts.

The survey responses on the Chart 3 highlight several challenges faced by teachers when integrating Communicative Language Teaching (CLT) principles with digital authentic texts. Notably, 32 out of 50 respondents cite difficulty finding suitable texts as a prominent obstacle. This underscores a common struggle in identifying high-quality, contextually relevant digital materials that align with both language learning objectives and the diverse needs of students. This underscores a crucial area for further investigation and intervention. Additionally, challenges such as time constraints and limited access to technology indicate practical barriers that may hinder the seamless integration of CLT principles with digital authentic texts. Addressing these challenges could involve providing resources to streamline text selection, offering support for time management, and exploring solutions to enhance access to technology, ultimately facilitating a more effective and sustainable integration of CLT principles in language instruction.

At the fifth question student engagement and interest was rated. The chart 4 shows an average response of 4.5 points out of 5 in total.

Chart 4. Student Engagement and Interest.

Teachers report a high level of student engagement and interest when using digital authentic texts compared to traditional materials, as evidenced by an impressive average response of 4.5 on a scale of 1 to 5. This robust rating suggests that incorporating digital authentic texts has a notable positive impact on students' enthusiasm and involvement in language learning. The elevated score implies that the dynamic and real-world nature of digital authentic materials resonates well with students, making the learning experience more compelling. While the result is promising, further exploration can delve into specific aspects of digital text integration that contribute to heightened engagement, enabling educators to fine-tune their approaches and identify best practices for optimising student interest in language education.

Then, surveying on the perceived impact on communicative competence on the Chart 5 provides valuable insights into teachers' beliefs regarding the effectiveness of integrating digital authentic texts aligned with Communicative Language Teaching principles, guiding future instructional strategies.

Chart 5. Perceived Impact on Communicative Competence.

The majority of teachers (45 out of 50) on the Chart 5 believe that the integration of digital authentic texts, aligned with CLT principles, positively impacts students' communicative competence. This is a key finding, as communicative competence is a central goal in language education, emphasising the ability to use language effectively in real-life situations. This collective affirmation suggests that educators believe in the efficacy of digital authentic texts to contribute significantly to the development of students' communicative competence. At the other hand, a smaller number of respondents, 2 out of 50, express a neutral stance, indicating a need for further exploration into the factors influencing their perception. Meanwhile, only 3 out of 50 respondents report a negative impact, providing an opportunity for in-depth analysis to understand specific challenges or concerns that may inform strategies for improvement. Overall, these findings indicate a strong endorsement of the positive influence of digital authentic texts aligned with CLT principles on students' communicative competence.

The following question is related to training and support. It states: «Have you received adequate training and support for incorporating CLT principles and digital authentic texts in your language teaching?». 28 participants answered «Yes», while the rest 22 answered «No». The survey indicates a balanced split among respondents regarding training and support for incorporating Communicative Language Teaching (CLT) principles and digital authentic texts in language teaching, with 28 out of 50 indicating they have received adequate training, while 22 report a lack thereof. This highlights the need for targeted professional development initiatives to bridge the gap, ensuring that educators are equipped with the necessary skills and support to effectively integrate CLT principles and digital authentic texts into their language instruction. Addressing this disparity can lead to more widespread and successful implementation, fostering a positive impact on teaching practices and student outcomes.

The following question on the Chart 6 determines the preference of FL teachers for digital or traditional materials.

Chart 6. Preference for Digital or Traditional Materials.

Teachers exhibit a diverse range of preferences in the choice between digital authentic texts and traditional materials for language instruction. Among the respondents, 23 favour the use of digital authentic texts, indicating an inclination toward technology-infused teaching methods. On the other hand, 8 express a preference for traditional materials, emphasising a more conventional approach. Notably, 19 respondents indicate an equal preference for both digital authentic texts and traditional materials, underscoring the value of a balanced, blended approach to cater to diverse learning needs. This nuanced response suggests that educators recognize the strengths of both modalities and may leverage a combination to create a comprehensive and effective language learning experience for their students. Understanding these preferences provides valuable insights for curriculum development and instructional planning.

Further, some recommendations for improvement were asked on the Chart 7 below.

Chart 7. Recommendations for Improvement.

According to the Chart 7, teachers offer valuable recommendations for enhancing the integration of Communicative Language Teaching (CLT) principles with digital authentic texts in language education. The most common suggestion, echoed by 18 respondents, is the need for more professional development

opportunities. This underscores a desire for continuous learning and skill-building to effectively incorporate innovative teaching approaches. Access to technology emerges as another critical aspect, with 14 respondents highlighting the importance of improved access to technology. This recommendation emphasises the pivotal role that technology plays in facilitating the integration of digital authentic texts into language instruction. Furthermore, 10 respondents express a need for a curated database of digital authentic texts, indicating the value of readily available, high-quality resources. This recommendation aligns with the identified challenge of finding suitable texts. Additionally, 5 respondents emphasise the importance of enhanced technical support, indicating that teachers require adequate assistance to navigate and troubleshoot technological challenges. Lastly, 3 respondents cite broader structural considerations, such as being under an educational framework, school administration's support, and guidance for implementation, underscoring the need for a supportive institutional environment to facilitate successful integration. These recommendations collectively highlight a multifaceted approach, encompassing professional development, technological infrastructure, curated resources, technical support, and institutional backing to foster effective integration of CLT principles with digital authentic texts in language education.

Then the final question of this survey was formed to identify plans for further integration of digital authentic texts in your future language teaching practice. Results can be seen on the following Chart 8.

Chart 8. Future Integration Plan.

The results on the Chart 8 reveal a positive outlook toward continued innovation. A majority of 25 respondents express an intention to increase the integration, highlighting a commitment to further incorporating digital authentic texts into their instructional strategies. Conversely, 5 respondents indicate plans to decrease integration, suggesting a potential shift in approach or reconsideration of the role of digital authentic texts in their future teaching practices. Meanwhile, 20 respondents plan to maintain the integration at current levels, showcasing a balance between adopting new technologies and maintaining established practices. These responses underscore the dynamic nature of instructional planning, with teachers actively considering and adjusting their use of digital authentic texts based on their

evolving pedagogical needs and experiences. The varying intentions also emphasise the importance of providing ongoing support and resources to educators as they navigate and shape the future landscape of language education.

To sum up, the integration of digital authentic texts in CLT proves to be a valuable strategy for enhancing language proficiency and communicative competence. As technology continues to advance, educators should explore innovative ways to leverage digital resources to create an authentic and dynamic language learning environment. Moreover, the need for a curated database of digital authentic texts was established for a productive and effective language acquisition.

Conclusion.

The positive results affirm the potential of digital authentic texts in enhancing language acquisition within a CLT framework. Authentic texts, sourced from real-world contexts, provide learners with exposure to diverse linguistic structures and cultural nuances. The interactive nature of digital authentic texts, such as online articles, videos, and social media content, encourages meaningful communication and contextual understanding. This aligns with the core principles of CLT, emphasising communication as the central goal of language learning.

Furthermore, the students' positive perceptions highlight the importance of incorporating technology to meet the evolving needs of learners in the digital age. Digital authentic texts not only contribute to linguistic development but also nurture digital literacy skills essential for effective communication in contemporary society.

The integration of digital authentic texts in CLT proves to be a valuable strategy for enhancing language proficiency and communicative competence. As technology continues to advance, educators should explore innovative ways to leverage digital resources to create an authentic and dynamic language learning environment.

This research contributes to the ongoing discourse on the evolving landscape of language teaching, emphasising the need for a balanced and productive integration of technology to foster effective language acquisition. For further study of this issue, it would be interesting to investigate a curated database of digital authentic texts for developing communicative competence, as well as compiling the methodological guidance for implementation. This could be done by combining classroom observations and interviews with students.

References

1 Jacobs G.M., Farrell T.S.C. Understanding and implementing the CLT (Communicative Language Teaching) paradigm // RELC journal. – 2003. – Т. 34. – №. 1. – P. 5-30.

2 Sato K., Kleinsasser R.C. Communicative language teaching (CLT): Practical understandings // The Modern Language Journal. – 1999. – Т. 83. – №. 4. – P. 494-517.

3 Canale M., Swain M. (1980). Theoretical bases of communicative approaches to second language teaching and testing. Applied Linguistics, 1(1), 1-47.

4 Кунанбаева С.С. Теория и практика современного иноязычного образования. – 2010. – P. 340.

5 Richards J.C., Rodgers T.S. (2001). Approaches and methods in language teaching. Cambridge University Press.

6 Gilmore A. (2007). Authentic materials and authenticity in foreign language learning. Language Teaching, 40(2), 97-118.

7 Warschauer M., Kern R. (2000). Network-based language teaching: Concepts and practice. Cambridge University Press.

8 Ciornei S.I., Dina T.A. Authentic texts in teaching English //Procedia-Social and Behavioral Sciences. – 2015. – T. 180. – P. 274-279.

9 Godwin-Jones R. (2018). Emerging technologies: Autonomous language learning. Language Learning & Technology, 22(1), 5-16.

10 Hubbard P. (2013). CALL and the future of language teacher education. CALICO Journal, 30(3), 474-489.

11 Moshkalova A., Zhacheva Y. Teachers' Perception in The Use of Communicative Language Teaching//Deutsche internationale Zeitschrift für zeitgenössische Wissenschaft. – № 29, 2022. – P. 53.

ҒТАМР 21.21.31

ДІНИ КОНВЕРСИЯ ҰҒЫМЫ МЕН МӘНІ

Д. Қасымхан
Магистрант, әл-Фараби атындағы ҚазҰУ, Алматы қ.
А.Д. Құрманалиева
Ғылыми жетекші, филос.ғ.д., профессор, әл-Фараби атындағы ҚазҰУ, Алматы қ.

In the last decade, there has been a growing scientific interest in the concept of religious conversion, in particular, this is evident in Western science and domestic scientific trends. The concept of religious conversion is also used in social psychology, sociology of religion, social anthropology, etc. can be found in scientific literature. The scientific literature has widely covered the concept of religious conversion, its stages and degrees.In addition, the place and role of religiosity is well studied from a psychological perspective with the phenomenon of conversion as a social identification. The concept of religious conversion is very little studied in the concept of social identification.

Keywords: religion, religion studies, conversation, language, religion conversion.

Соңғы онжылдықта діни конверсия ұғымына өсіп келе жатқан ғылыми қызығушылықты байқауға болады, атап айтқанда батыстық ғылымнан және отандық ғылым салаларынан көруге болады. Діни конверсия ұғымы сонымен қоса әлеуметтік психология, дін әлеуметтануы, әлеуметтік антропология және т.б. ғылыми әдебиеттерде көптеп кездеседі. Ғылыми әдебиеттерде діни конверсия ұғымы,кезеңдері мен дәрежелері туралы ақпарттармен кеңінен қамтаамасыз етілген. Сонымен қоса діндарлықтың орны мен рөлі психологиялық преспективада әлеуметтік идентификация ретінде конверсия феноменімен жақсы зерттелінген. Алайда діни конверсия ұғымы әлеуметтік идентификация ұғымында өте аз зерттелінген.

Конверсия сөзі ағылшын тілінен аударғанда «conversion» ауысу, өзгеру деген мағынаны білдіреді. Діни конверсия дегеніміз ата-бабасының ұстанған дінін немесе сенімін басқа бір халықтың, басқа бір ұлттың дініне өз сенімін ауыстыруды айтамыз. Адам дінсіз болып, кейін дінге келсе немесе дін ұстанып жүріп тастап кетсе де, конверсия жасаған болып есептеледі.

Діни конверсия зерттеулері негізі Америкадан бастау алады. Олардың зерттеулеріне қарасақ, діни конверсия – өте қиын құбылыс. Діни конверсия жасауға себеп ретінде бір ғана факторды айта алмаймыз. Әр адамның тағдыры

әртүрлі болғандықтан, себептер де көп. Ең негізгі себептерге ғана тоқталып өтетін болсақ, діни конверсия жасауға бірінші орында діни сауаттылықтың төмендігі әсерін тигізеді. Өз ата-бабасының ұстанған діні бойынша, мысалы, қазақтарда мұсылмандықтың төмен деңгейде болуы немесе отбасында ата-анасынан ешқандай діни білім ала алмаған жағдайда діни конверсияға бейім келеді. Бір сөзбен айтқанда, адамда иммунитеттің болмауының салдары тұлғаның конверсиялануына әкеледі [1].

Діни конверсия ұғымы американдық және еуропалық ғалымдар еңбегінде кеңінен зерттелген.Солардың алғашқылары болып діндарлықты адамның ішкі сезімдерінің қатынасы ретінде зерттеген Уильям Джейс болды. У.Джейс діни сенімді « адамның діни сенімі бұрында оның санасының бір бөлімі болса,қазір орталық орынды алады,ал діни ұмтылысы оның қарапайым энергия көзі болып қалады.Жалпы діни конверсия феноменіне зерттеулер белсенді түрде 1960-1970 жылдары басталады. 1960-1980 жылдар аралығында АҚШ пен Еуропа ғалымдары Дж.Лофланд, Д.Сноу, Р.Старк, У.Бейнбридж, Дж.Даутон, Т.Лукман, М.Хайнрих еңбектерінде көрініс тапты [2].

Ал бұрынғы кеңестік мемлекеттер ішінде алғаш болып дін әлеументтануымен діни психологиясын Д.М. Угринович өзінің «Дін психологиясы» еңбегінде жазды. Діни конверсия оның еңбегінде былай деп көрсетіледі « дінге алдымен сенбей кейіннен тереңінен сенім орнату немесе бір діннен екінші дінге өту». Конверсия өте тез қарқынмен дамиды,тереңінен қозғалаған эмоционалдық түрде уайымдау тұлғаның қоршаған ортасына және ойлау қабілетіне де айтарлықтай өзгеріс енгізетінін атап өткен [3].

Діни сенімін өзгерту құбылысын профессор Эдвин Старбак екі түрге бөліп көрсеткен. Оның айтуы бойынша, діни конверсия жасау ерікті және еріксіз жағдайда орын алуы мүмкін. Ерікті түрде тұлғаның осы діни сенімді қабылдағаннан кейін рухани оянуы, баяу түрде күнделікті әдеттерінің өзгеруі мен жаңа әлем картинасының қалыптасуының орын алуын жатқыза аламыз. Ал еріксіз түрде тұлғаның қандай да бір Құдай болсын соның алдында күнәларімді кешірсін деген сеніммен дұға етуі. Бұндай тұлғада діни сенім өзгешелігі аса маңызды емес, ең алдымен Құдай күнәмді кешіру үшін деп, ішкі жан дүниесі қабылдамаса да үнемі дұға жасаумен болуы. Сонымен қоса, Э.Старбак бұл тізімге ата-бабасы ұстанған діни сенімін өзі қалаған бағытқа ауыстыруын, ата - бабасын сыйламау, құрметсіздік деп еріксіз түрде сол діннің өкілі болып жүруін қарастырады [4].

Діни конверсияны психологиялық тұрғыда Э. Кларктың «Дін психологиясы: діни тәжірибе мен мінез-құлыққа кіріспе» атты кітабында қарастырып өткен. Ол бойынша конвертиттің үш жағдайымен бөліп қарастырған. Дағдарыс, эмоционалды және діндарлықтың қалыпты өсуі. Бірінші тип бойынша діни сенім жүйесіне кенеттен және тез немесе күрт өзгеруі. Эмоционалды түрі тұлғаның орын алған құбылыстарға байланысты эмоционалды тұрғыда сыр бере бастауы. Үшінші түрі, Э. Кларктың айтуы бойынша конверттер арасында ең көп таралған тип болып табылады [5].

Дәстүрлі діндердегі діни конверсия құбылысы.

Апостазия (грек. Αποστασία – жолдан таюшылық) – христиандықтан, жолдан таюшылық. Дін – бұл сенушінің сенімнен толық бас тартуы, оның догмаларынан бас тартуы, шіркеуден бас тарту немесе дін қызметкерінің өз міндеттерінен бас тартуы немесе шіркеу иерархиясына бағынбауы. Шіркеу ілімін ішінара теріске шығарумен сипатталатын адасушылықтан айырмашылығы, апостазия оның толық теріске шығарылуын білдіреді. Григорий IX жарлықтарында жолдан таюдың тағы екі түрі айтылады.

Католицизмнен айырмашылығы, православиелік шіркеулерде діни конверсия жағдайлары мен белгілері орын алғанда бұл жағдайға қатаң қарастырмаған. Ресей империясында апостазия діни қылмыс (қол сұғушылық) ретінде анықталды, «қылмыстың алдын алу және жолын кесу туралы жарғы» православиенің басқа сенімге өтуіне үзілді-кесілді тыйым салды. Шіркеуден кеткендердің өздері құқықтармен шектелді, бірақ олар қылмыстық қудалауға ұшырамады, бірақ сенімнен алшақтады, яғни біреудің басқа сенімге ауысуына әкелетін әрекеттер түрмеге қамау, ауыр еңбек немесе сілтеме жасау арқылы жазаланды [6, 2 б.].

Иртидад (араб. ارتداد – жолдан таюшылық, бір күйден екінші күйге өту) – ислам діні жолынан таю дінін басқа дінге ауыстыру, ондағы ең үлкен күнәлардың бірі. Иртидадты муртад деп атайды. Ислам дініне сәйкес, исламға оралмаған және өкінбейтін дінбасылар тозақтың ең терең деңгейлерінде мәңгі күйіп кетеді. Шариғат заңына сәйкес, қиянат жасау – сенімсіздіктің ең ауыр түрлерінің бірі (куфра). Кейбір теологиялық-құқықтық мектептерде (мазхабтар) діннен кейінгі кезден бастап адам өмірінде орын алған барлық игі істер бос және мағынасыз болып шығады деп саналады. Шариғат дінді исламның құлдырауы және оның әдейі жасалғанына немесе бұл әрекет немесе айтылған сөз сенімсіздікке әкелгеніне қарамастан, куфрға кету деп санайды. Тіпті, шариғатта дінге табыну туралы әзілмен айтылған мәлімдемеде исламды теріске шығару және куфрға қосылу ретінде жіктелген.

Діни сенімге Алланың бар екенін мойындамау, пайғамбарларды мойындамау, Құранда белгіленген жоралғылардан бас тарту, болашақта кәпір (кәпір) болу ниеті және т.б. жатады.

Дінге табыну аяқталды деп есептелуі үшін екі шартты орындау қажет:

– қылмыскер толық санада және ақыл-ой жағынан толық болуы керек;
– діншілдік туралы мәлімдеме мәжбүрлеу арқылы жасалмауы керек.

Мұсылман құқықтанушылар (факихтар) айту бойынша, ересек ерлер өлім жазасына кесілді. Діншіл әйелдер тұтқындалып, исламды қабылдауына қайта мүмкіндік берілуі керек немесе ер адамдар сияқты өлім жазасына кесілуі керек. Өлім алдында қылмыскер исламға оралуды ұсынады, ал оралған жағдайда бұл адам түрмеден босатылады. Бас тартқан жағдайда оған шешім қабылдауға және өкінуге 3 күн беріледі [7, 86 б.].

Қазіргі Қазақстан қоғамындағы діни конверсия құбылысы.

XX ғасырдың соңғы онжылдығы және XXI ғасырдың басында Қазақстанда да посткеңестік кеңістіктегі елдер сияқты діннің жандану процессі жүрді. Сонымен, әлеуметтік зерттеулер бойынша 81% – республика азаматтары өздерін діндар деп санайды, тек 19%-ы атеист және агностиктер. Орта Азия елдері үшін ұзаққа созылмайтын 90 жылдардан пайда болған конфессиялардың дамуын зерттеу мәселесі ерекше қызығушылық тудырады. Қазіргі уақытта Қазақстанның конфессиялық кеңістігі 18 конфессиямен ұсынылған. Олардың 9-ы протестанттық конфессияларға жатады. 2015 жылғы деректер бойынша 39172 этникалық қазақ өздерін христиан діндері өкілдері екенін көрсеткен [8]. Әлеуметтанушылардың айтуынша, Қазақстанда діни конверсия жасайтындардың басым көпшілігі әйел адамдар мен жастар. Қазақстанда діни конверсияны көбіне Кеңес үкіметінің отыршылдық саясатының нәтижесінде рухани мәдениетінен ажырап қалғандар мен 90 жылдардағы дағдарыста психологиялық соққы алғандар және олардың ұрпақтары жасайды. Тәуелсіздік алғаннан кейін Қазақстанда діни сенім еркіндігі орнап, 1990 жылдары әртүрлі діндер келе бастағанымен, діни жаңғыру болды деп айту қиын. Себебі, тәуелсіздіктің алғашқы жылдары қоғамда жаппай дағдарыс орын алды. Тек 1995 жылдан бері қарай жағдай тұрақталды.

Тәуелсіздіктен кейін Қазақстанда көптеген елдердің елшіліктері ашылып, сол арқылы миссионерлер келіп, шіркеулер ашыла бастады. Діни сенім еркіндігі де дін ауыстыруға мүмкіндік берілді. Бұл бойынша, әркім өзі қалаған діни сенімін ұстана алатын болды. Қазіргі дінтанушылардың ақпараты бойынша, Қазақстанда діни конверсияны елдің солтүстік аймақтарында кеңінен орын алып жатқандығы анықталған. Конвертиттердің басым көпшілігі жастар мен әйел адамдар. Жас мөлшерлері шамамен 20-40 жас деп көрсетілген.

Қорытындылайтын болсақ, діни конверсия әрбір тұлғаның жеке басына қатысты мәселеге жатады. Неге діни конверсия жасап, діни сеніммін не үшін ауыстырды деген сұраққа дөп басып жауап беру өте қиын.Алайда ескеретін бір жайт, кім қандай дін өкілі, қандай ұлт, қай тілде сөйлесе де бұл сол адамның жеке шешімі. Сол шешімді құрметтей білу керек. Қазақстан Республикасының Ата заңы Конституцияның 2-бөлімі 19-бабында көрсетілгендей: «әркім өзінің қай ұлтқа, қай партияға және қай дінге жататынын өзі анықтауға және оны көрсету-көрсетпеуге хақылы» [9].

Ең алдымен адамдық құқықтармен құндылықтарды құрметтеп,сақтай білу жер бетінде өмір сүріп жатқан әрбір адамның міндеті екенін ұмытпаумыз керек.

Қолданылған әдебиеттер

1 Қалиев Қ. Діни конверсия дегеніміз не? Ол бастауын қайдан алады? – маман пікірі https://dauren.islam.kz/kk/post/qasqyrbek-qaliev-dini-konversiya-degenimiz-ne-ol-bastauyn-qaidan-alady-maman-pikiri-9797/#gsc.tab=0.

2 Джемс У. Многообразие религиозного опыта. Издание журнала «Русская мысль», 1910. –164 с.

3 Угринович Д.М. Психология религии. – М.: Политиздат, 1986. – 92 с.

4 Ипатова Л.П. Теории религиозного обращения // Религиоведение. – 2006. – №4. –90 с.

5 Ардашева Л.А. Основные парадигмы в изучении религиозного обращения. // Религиоведение. – 2013. – №4. – С. 155.

6 Rambo L. Understanding Religious Conversion – New Haven: Yale University Press, 1993. – 240 p.

7 Milton G. Understanding pentecostal conversion: an empirical studyhttp://etheses.bham.ac.uk/5104/1/Milton14PhD.pdf.

8 Сайт Премьер-министра РК. https://primeminister.kz/ru/news/all/pravitelstvo-rk-rassmotrelo-proekt-kontseptsii-gospolitiki-v-religioznoisfere-na-2017-2020-godi-14490/.

9 Қазақстан Республикасы Президентінің ресми сайты. https://www.akorda.kz/kz/official_documents/constitution.

ҒТАМР 17.71.91

ҚАЗАҚ ХАЛҚЫ ШЫҒАРМАЛАРЫНЫҢ ҰЛТТЫҚ ҚАЙТА ӨРЛЕУ ДӘУІРІНІҢ БЕЛГІСІ: АБАЙ ҚҰНАНБАЕВ ШЫҒАРМАШЫЛЫҒЫНЫҢ РӨЛІ МЕН МАҢЫЗЫ

Ж.С. Аренова
Мұғалім, А.Байтұрсынұлы атындағы 48 мектеп-лицейі, Астана қ.

Мақала белгілі қазақ халқының бас ақыны мен ойшылы Абай Құнанбаев шығармашылығының қазақ мәдени және зияткерлік бірегейлігін қалыптастырудағы маңызы мен әсерін зерттейді. Оның поэтикалық мұрасын жарықтандыра отырып, мақала оның шығармаларының ұлттық қайта өрлеу дәуірінің символына айналғанын және ұрпақтарды білімге, ағартушылыққа және мәдени дамуға ұмтылуға қалай шабыттандырғанын қарастырады. Еліміздің қазіргі мәдени ортасы контекстіндегі Абайдың рөлін талдай отырып, мақала оның шығармашылығын – қазақ әдеби және мәдени дәстүрін қалыптастырудың негізгі элементі ретінде түсінуге, сондай-ақ қазіргі әлемдік мәдениет контекстінде оның мұрасын құрметтеуге шақырады.

Түйін сөздер: Абай шығармашылығы, Абай Құнанбаевтың шығармалары, мәдени мұрасы.

Қазақтың ұлы ақыны, ойшылы және философы Абай Құнанбаевтың шығармашылығы қазақ әдебиеті мен мәдениетін зерттеу контекстіндегі аса маңызды зерттеу нысандарының бірі болуда. Оның шығармалары ұлттық сананың қалыптасуына, сондай-ақ Қазақстанда және одан тыс жерлерінде әдеби және философиялық ағымдардың дамуына үлкен әсер етті.

Өз өлеңдері мен прозалық шығармаларында ұлттық тіл байлығын, мәдени дәстүрлер мен рухани құндылықтарды бейнелеген Абай Құнанбаев – қазақ әдебиетінің символына айналды. Оның шығармашылығы – өмірдің мәні, әділеттілік, жақсылық пен жамандық туралы сұрақтар қоятын терең философиялық мазмұнмен ерекшеленеді [1].

Абай Құнанбаевтың шығармаларына арналған бұл зерттеу оның әдеби мұрасын талдау әрі түсіндіру тұрғысынан ерекше маңызға ие. Осы мақала аясында ақын шығармашылығының негізгі аспектілерін, оның еліміздің мәдениеті мен әдебиетін дамытуға қосқан үлесін, сондай-ақ оның қоғамдық сананы қалыптастыруға әсерін терең зерттеуге әрекет жасалуда.

Қазақ халқының ұлы ақыны және ойшылы Абай Құнанбаевтың шығармашылығы – әдебиеттану, философия және мәдениеттану саласындағы маңызды зерттеу нысандарының бірі. Оның өлеңдері мен прозалық шығармалары терең философиялық мазмұнмен, мәдени дәстүрлермен және ұлттық рухпен қаныққан, қазақ әдеби дәстүрінің байлығын бейнелейді.

Абай Құнанбаевтың шығармаларын әдеби талдау, философиялық пайымдау және контекстік тарихи зерттеу әдістерін қамтитын кешенді тәсілді пайдалана отырып жүргізілді. Ақпараттың негізгі көздері – Абайдың өлеңдері, прозалық шығармалары мен публицистикасы, сондай-ақ оның шығармашылығына арналған зерттеулер мен сыни жұмыстар болды.

Абай Құнанбаев шығармашылығының негізгі аспектілерін зерделеу – қазақ әдебиеті мен мәдениетін зерттеудегі маңызды бағыт. Оның шығармаларында олардың құндылығы мен өзектілігін анықтайтын бірнеше негізгі аспектілерді бөліп көрсетіп, жан-жақты ажыратуға болады.

Біріншіден, ұлттық бірегейлік және мәдени мұра. Абай шығармашылығының маңызды аспектілерінің бірі – оның қазақ халқының ұлттық мәдениеті мен тарихи мұрасын сақтауға және насихаттауға ұмтылуы. Оның шығармаларында өз халқының дәстүрлеріне, әдет-ғұрыптары мен тіліне деген терең құрмет байқалады, бұл оның шығармашылығын әдеби ғана емес, сонымен бірге мәдени құбылысқа айналдырады.

Екіншіден, философиялық тереңдік. Абай Құнанбаевтың шығармашылығы жоғары философиялық түсінікпен және ой тереңдігімен ерекшеленеді. Оның өлеңдері мен прозалық шығармаларында өмірдің мәні, адам тағдыры, жақсылық пен зұлымдық туралы сұрақтар қозғалады, бұл оның шығармаларын әмбебап және уақыт өте келе өзекті етеді.

Үшіншіден, әлеуметтік белсенділік және азаматтық ұстаным. Абай Құнанбаев ұлы ақын ғана емес, қоғам қайраткері де болған. Оның шығармаларында жарқын әлеуметтік бағыт пен қоғамның кемшіліктерін сынау байқалады. Ол әділеттілік, білім және гуманизмді жақтап, бейбіт өмір сүруге және өзара түсіністікке шақырды.

Абай Құнанбаев шығармашылығының осы негізгі аспектілерін зерделеу оның әдебиет және қоғам қайраткері ретіндегі маңыздылығын, сондай-ақ оның идеяларының қазақ және әлемдік мәдениеттің дамуына әсерін жақсы түсінуге мүмкіндік береді.

Абай Құнанбаевтың шығармаларындағы негізгі мотивтер мен рәміздерді талдау оның шығармашылығының терең мәнін ашуға және қазақ халқының әдеби мұрасын қалыптастыруға әсер ететін негізгі тақырыптарды анықтауға мүмкіндік береді. Абай шығармашылығында келесі негізгі мотивтері мен символдары байқалады:

– табиғат пен туған жерге деген сүйіспеншілік. Абай шығармаларында туған табиғатқа, кең дала мен таулардың әсемдігіне, таза өзендер мен көлдерге деген сүйіспеншілік мотиві жиі кездеседі. Табиғат – тазалықтың, сұлулық пен үйлесімділіктің символы ретінде қабылданса, ал туған жер – рухани құндылықтар мен ежелгі дәстүрлерге бағытталған;

– ақиқат пен рухани кемелдікті іздеу. Абай ақиқатты түсінуге, рухани әлемді тануға және өзін-өзі жетілдіруге ұмтылысын білдірген. Оның шығармаларында жұлдыздар, биік таулар және терең мағына мен даналыққа әкелетін жұмбақ жолдар – шындықтың символына айналған;

– махаббат және отбасылық құндылықтар. Абай шығармашылығында жақындарына, отбасына және туыстарына деген сүйіспеншілік мотиві ерекше орын алады. Отбасылық құндылықтар, өзара түсіністік пен қолдау – адамның және қоғамның рухани өмірінің негізі, бұл оның поэзиясы мен прозасында көрініс тапқан;

– мәдени дәстүрлер мен әдет-ғұрыптардың белгісі. Абай өз шығармашылығында қазақтың ұлттық салт-дәстүрлерінің белгісін белсенді қолданады. Ол қазақ халқының рухани байлығын, оның батырлығы мен даналығын дәріптейді, бұл ұлттық бірегейлікті сақтауға ықпал етеді.

Абай Құнанбаевтың шығармаларындағы осы негізгі мотивтер мен символдарын талдау – оның ойының тереңдігін, шығармашылығының қазақ халқы үшін маңыздылығын және әлемдік әдебиеттің дамуына қосқан үлесін түсінуге мүмкіндік береді.

Абай Құнанбаев шығармашылығының қазақ және әлем әдебиетіне әсерін бағалау – оның әдеби мұрасының маңызды аспектісі. Оның шығармашылығы қазақ әдебиетінің дамуына айтарлықтай әсер етті, сондай-ақ әлемдік ауқымдағы әдеби процестерге елеулі әсер етті.

Абай Құнанбаевтың шығармашылығы қазақ әдебиеті мен жалпы мәдениет тарихындағы аса маңызды құбылыстардың бірі болып қала береді. Оның өлеңдері, прозасы мен ойлары қазақтың ұлттық сана-сезімін қалыптастырудың маңызды факторына айналып қана қоймай, әлемдік әдебиет пен мәдениетке айтарлықтай әсер етті.

Осыған орай, Абай шығармашылығының қазақ әдебиетіне әсерін атап өтсек:

– ұлттық әдеби стильді қалыптастыру. Абай Құнанбайұлы шығармашылығы қазақ әдеби стилін қалыптастырудың бастапқы нүктесі болды. Оның тілі, метафоралары, символикасы мен тақырыптары қазақ жазушылары мен ақындарының кейінгі ұрпақтары үшін үлгі болды;

– ұлттық сананың жандануы. Абай өз шығармаларында қазақ мәдениетін, тілін және тарихын құрметтеу қажеттілігі туралы идеяларын білдірді. Бұл ұлттық сананың жандануына және қазақтың ұлттық бірегейлігінің қалыптасуына ықпал етті;

– жанрлық құрылымға әсері. Абай шығармашылығы поэзия, проза, драматургия және публицистиканы қоса алғанда, қазақ әдебиетіндегі түрлі әдеби жанрлардың дамуына айтарлықтай әсер етті.

Еуропалық мәдениетке деген қызығушылық – орыс мектебінде оқуды, кейінірек орыс саяси жер аударылғандармен қарым-қатынасты оятты. Абай, студенттік қозғалысқа қатысқаны үшін Семей қаласына жіберілген Нифонт Долгополовпен дос болды. Одан Абай Құнанбайұлы Джон Дрейпердің «История умственного развития Европы» атты орыс тіліндегі аудармасын алып,

оқыды. Абай еуропалық және орыс классиктерінің еңбектерімен көп танысты. Ол Пушкин, Лермонтов, Крылов, Гете, Байрон шығармаларының аудармаларын жасай отырып, қазақтарды осы мәдениетке баулуға тырысты.

«Масғұд», «Әзім туралы аңыз» поэмаларында, Абай – Шығыс классикалық мотивтеріне жүгінеді. «Ескендір» шығармасында ақыл-ойды (Аристотель бейнесінде) және ашкөздікті (Александр Македонский бейнесінде) салыстырады. Барлығы 50-ден астам орыс классикасының аудармасын жасады.

Абай Құнанбайұлы – қазақ және әлемдік мәдениеттің көрнекті өкілі. ЮНЕСКО және Халықаралық Түркі мәдениеті ұйымы 1995 және 2020 жылдарын Абай жылдары деп жариялады. Қазақ халқы жыл сайын Абай күнін атап өтіп, Қазақстанның көрнекті ұлдарының біріне құрмет көрсетеді [2, 3].

Осылайша, Абай шығармашылығының әлемдік әдебиетке әсерін, төмендегі зерттеулерден көрсетуге болады:

– мәдениетаралық алмасу. Абай Құнанбайұлының әлемнің түрлі тілдеріне аударылған шығармашылығы – әлемдік әдеби мәдениеттің бір бөлігіне айналды. Оның шығармалары басқа елдердегі әдеби ағымдарға әсер етіп, мәдениетаралық алмасуға ықпал етті.

– шабыт көзі. Әлемнің көптеген танымал жазушылары мен ақындары – Абай шығармашылығынан өз жұмыстарына шабыт тапты. Оның терең философиясы, тілдің сұлулығы мен дана ойлары әлем әдебиетінде өшпес із қалдырды.

– қазақ мәдениетін насихаттау. Абай шығармашылығы әлемдік аудиторияның назарын ұлттық әдеби дәстүрдің байлығына аудара отырып, қазақ мәдениеті мен әдебиетін елден тыс жерлерде танымал етуге ықпал етті.

Осылайша, Абай Құнанбайұлының шығармашылығы қазақ әдебиетіне де, әлемдік әдебиетке де зор әсер етіп, әдеби процестер тарихында өз ізін қалдырып, жазушылар мен ақындардың келесі ұрпақтары үшін жарқын үлгі болды.

Ел арасында, Абайды әлемге берген – Мұхтар Әуезов деп жиі айтылады.

М. Әуезов XX ғасырдың 20-жылдарының басында ұлы ақынның шығармаларын зерттей бастады және оның ғылыми өмірбаянын жасауға кірісті. Ол басқалардан бұрын мұқият деректану және мәтінтану жұмыстарын жүргізу қажеттілігін түсінді. 1924 жылы ол 1933 жылы шыққан ақынның толық шығармаларын құрастырады және басылымға дайындайды. М. Әуезов «Абай жолы» трилогиясымен жұмыс істей отырып, Абай шығармаларының негізгі бөлімдерін зерделеу үшін қажетті көптеген дереккөздер мен мәліметтерді жинауға тырысты. 1941 жылы Әуезов «Абай» романын аяқтайды, оның шығуы Қазақстанның мәдени өміріндегі маңызды оқиға болды. 1944 жылы М. Әуезов «Абай» операсына либретто және 1945 жылы «Абай әндері» фильміне сценарий жазады. 1946 жылы М. Әуезов Абай Құнанбайұлы жайлы екінші кітабын жаза бастайды, 1947 жылы 1949 жылы Абай Құнанбаев туралы романы үшін М. Әуезов бірінші дәрежелі Сталиндік сыйлықтың лауреатын иеленеді. 1950 жылы М. Әуезовтің «Абай» романының 3-кітабы және 1959 жылы «Абай (Ибрагим) Құнанбаев» монографиясы жарық көреді. «Абай жолы» роман-эпопеясы үшін

М. Әуезовке – Ленин сыйлығы беріледі. Республикада қазақ әдебиетін зерттеу тарихында тұңғыш рет М. Әуезов 1942 жылы ҚазМУ-де Абайтану бойынша арнайы курстар мен арнайы семинарларда дәрістер оқып, сабақтар өткізе бастайды.

Осылайша, Мұхтар Әуезов қазақ поэзиясы классигінің алғашқы ғылыми өмірбаянын жасап, ол туралы бірқатар зерттеулер жариялады, Абайтану ғылымның жеке саласы ретінде қалыптасуы мен дамуына елеулі үлес қосады. М. Әуезов өзінің шығармашылығының терең білгірі, ақын мұрасының ойлы зерттеушісі ретінде өзін танытып – данышпан суретші, талантты зерттеуші-абайтанушысына айналды [4].

Демек, Абай Құнанбайұлының және оның шығармашылығының – қазақ халқының ұлттық санасын қалыптастырудағы рөлін ашу, оның әдеби мұрасының және Қазақстанның мәдени және тарихи эволюциясына қосқан үлесінің маңызды аспектісін білдіреді. Оның үлесін әртүрлі тұрғыдан қарастыруға болады:

Біріншіден, қазақ мәдениеті мен тілін насихаттау. Абай қазақ мәдениеті мен тілін сақтау мен дамытуды белсенді қолдады. Ол ұлттық дәстүрлерді құрметтеуге және құндылыққа, сондай-ақ ұлттық бірегейліктің негізі ретінде қазақ тілін үйренуге және сақтауға шақырды;

Екіншіден, тарихи тамырларға баса назар аударылады. Абай өз шығармаларында қазақ халқының ежелгі дәстүрлерін, батырлығы мен ата-бабаларының даналығын дәріптей отырып, тарихи мұрасына бет бұрды. Ол ұлттық сананы қалыптастыру үшін өз тарихын білу мен құрметтеудің маңыздылығын атап өтті;

Үшіншіден, білім беруді арттыру және ойлауды дамыту. Абай шығармашылығы – қазақ халқының білімін арттыруға және ойлауын дамытуға ықпал етті. Терең философия мен дана ойлармен байытылған оның шығармалары – білім мәдениеті мен рухани кемелдікті дамытуға шабыттандырды;

Төртіншіден, ұлттық рухтың бірігуі. Абай Құнанбаев қазақ халқының бірлігінің символы рөлін атқарды. Оның шығармашылығы қазақ ұлтын сақтау мен дамытуға ұмтылуда әртүрлі ұрпақ пен әлеуметтік топтардың адамдарын біріктірді;

Бесіншіден, мәдени ассимиляцияға төзімділік. Ресей империясының отаршылдығы жағдайында Абай қазақ халқының мәдени бірегейлігін сақтауды жақтады және ұлттық бірегейлікті сақтауға ықпал ете отырып, мәдени ассимиляцияға қарсы тұрды.

Осылайша, Абай Құнанбайұлының Қазақ ұлттық санасын қалыптастырудағы рөлі орасан зор болды. Оның шығармашылығы қазақ мәдени бірегейлігінің ажырамас бөлігіне айналды және ұлт тарихында ұмытылмас із қалдырды.

Дана Абай Мұхаммед (с.ғ.у.) пайғамбардың сөздерін қайталағанды ұнататын: «Жақсы адам – адамдарға пайда әкелетін адам «[«Ғақлия» – «Қара сөздер», отыз сегізінші сөз]; бұл сөздерді тек пайғамбардың өзіне қатысты ғана

айтуға болады. «Ғақлия» («қара сөз») немесе «қара сөз» («прозадағы сөздер») шығармасы – Абай шығармашылығында ерекше орын алады. Осы атаумен қырық бес «сөз» – ұсақ, мұқият өңделген, көркемдік-стилистикалық, аяқталған фрагменттер біріктірілген. «Қара» (қара) термині «сөз» терминімен бірге көп мағыналы болып келеді, яғни бұл қайғы-қасіреттің белгісі де, прозаның белгісі де, рифмалық сөйлеу мен мәтіннен айырмашылығы, сондай-ақ түркі дәстүрінен маңызды нәрсені белгілеу. «Қара сөздер» – бұл сұхбат арқылы оқырманға тікелей үндеу, ашық әңгімелесу және халықтың тағдыры аясында жеке адамның өмір философиясы [5].

Сонымен қатар, Абайдың «Қара сөз» прозалық поэмасы – көптеген тілдерге аударылды, ол бүкіл әлемге мораль, құқық, тарих және т.б. тақырыптарында қысқаша астарлы әңгімелер ретінде ұсынылды.

Осылайша, Абай Құнанбайұлы өзгерістер мен сын-қатерлер кезеңінде қазақ халқының мәдени жаңғыруының символы ретінде сөз сөйледі. Оның шығармашылығы терең философиялық мазмұнға, патриоттық рухқа және рухани кемелдікке ұмтылысқа толы. Оның шығармаларында – махаббат, даналық, жақсылық пен әділеттілік туралы мәңгілік шындықтары бар, олар кез келген замандағы адамдар ортасына сай келе береді. Мәселен, ел ішінде Абайдың қанатты сөздерін жиі қолданады, мысалы:

Алланың өзі де – рас, сөзі де – рас.

Досы жоқпен сырлас
Досы көппен сыйлас.

Сенбе жұртқа, тұрса да қанша мақтап,
Әуре етеді ішіне қулық сақтап.
Өзіңе сен, өзіңді алып шығар,
Еңбегің мен ақылың екі жақтап.

Жұмысы жоқтық,
Тамағы тоқтық,
Аздырар адам баласын.

Гуманизм ұғымы жалпы адамзатқа деген сүйіспеншіліктің, мейірімді жүректің мағынасын білдірсе, Абай санасындағы махаббат – жалпы әлемге, адам мен оның Жаратушысы арасындағы шексіз ғаламға білдіреді [6].
Мысалы:

«Махаббатпен жаратқан адамзатты,
Сен де сүй ол Алланы жаннан тәтті,
Адамзаттың бәрін сүй бауырым деп,
Және сүй хақ жолы деп әділетті»

«Кеше бала ең, келдің ғой талай жасқа,
Көз жетті бір қалыпта тұра алмасқа,
Адамды сүй, Алланың хикметін сез,
Не қызық бар өмірде одан басқа».

Абай 170-ке жуық өлең, поэма, проза, музыкалық шығармалар қалдырды. Қазақ поэзиясында танылған жаңашыл ақын, яғни ол жаңа рифмаларды, поэтикалық өлшемдерді (алты және сегіз) енгізді. Бұл жыл мезгілдеріне арналған көптеген өлеңдерде көрініс тапқан. Қысқа мерзімді әкімшілік қызмет 1880-ші жылдардағы «Ақыры мен болысқа айналдым», «Басқарушы басшыларға қуаныштымын» өлеңдері жазылған шығармаларында көрініс тапқан. Олардың ішінде – әлеуметтік зұлымдық пен надандықтың мотивтері байқалып, адамдардың – марапаттар мен мақтауға деген ұмтылысы айыпталады.

Абай Құнанбаев композитор ретінде де танымал. Ол өзінің кейбір өлеңдеріне әуен қосты, дала ақындары – олардың барлығын кеңінен таратып, қолжазба жинақтарында қолдан қолға жеткізді. Сөйтіп, «Көзімнің қарасы» әні халық әніне айналды. Қазіргі уақытта 20-ға жуық әуені танымал. Белгілі режиссер, хореограф Дамир Оразымбетов – «Абайдың музыкалық шығармалары рухты ояту, адамгершілік тұтастығын іздеу, идеялық жаңарудың ағартушылық ойларға толы екенін» атап өтті [7].

Сонымен, Абай Құнанбайұлы ұлы ақын және ойшыл ғана емес, сонымен қатар қазақ мәдениеті мен ұлттық бірегейлігінің символына айналды. Оның мұрасы қазіргі қоғам үшін өзектілігі мен құндылығын сақтай отырып, жылдар бойы өмір сүріп келе жатыр және ұрпақтарымызды шабыттандыруда.

Осылайша, Абай Құнанбаевтың шығармашылығы қазақ мәдени мұрасының ажырамас бөлігі болып қала береді және еліміздің әдебиетіне, философиясы мен мәдениетіне қызығушылық танытқандар үшін шабыт пен білімнің маңызды көзі бола алады.

Қолданылған әдебиеттер

1 Абай Құнанбаевтың өмірі мен шығармашылығы туралы. https://abai.kaznu.kz/rus/?p=317.

2 Абай Құнанбайұлының өмірбаяны. https://abaialemi.kz/kz/page/view?id=1.

3 Абай Кунанбаев: биография великого казахского поэта. https://www.nur.kz/family/school/1631921-abaj-kunanbaev-biografia-i-nasledie/.

4 Абайтану – Әлемдік ойдың алыбы: виртуалды көрме. https://abay175.semeylib.kz/ru/.

5 Абай Құнанбаев – ақын, ойшыл. https://e-history.kz/ru/history-of-kazakhstan/show/9221.

6 Мырзахметұлы М. Абайтану – XXI ғасыр көгінде. https://www.abai.kz/post/41056.

7 Абай Кунанбаев: биография великого казахского поэта. https://www.nur.kz/family/school/1631921-abaj-kunanbaev-biografia-i-nasledie/

ҒТАМР 03.20

ОРАЛ ҚАЛАСЫНЫҢ XIX ҒАСЫРДАҒЫ ӘЛЕУМЕТТІК-ҚОҒАМДЫҚ ӨМІРІ

Ә.М. Сағынова
Магистрант, М.Өтемісов атындағы Батыс Қазақстан университеті, Орал қ.

Қазіргі замандағы Орал қаласы – Батыс Қазақстан облысының әкімшілік орталығы болып табылады. Ол Қазақстан қалаларының ішіндегі көне және әдемі, терең тарихы мен мәдениетке бай, ұлы өзеннің жағасында орналасқан қала. XIX ғасырда Орал қаласы өлкенің түкпір-түкпірінен жиналған көпестер мен саудагерлердің бас қосқан орталығына айналып, жәрмеңкелер мен сауда алаңдары жұмыс жасай бастады. Қалада түрлі нысандар, оқу орындары мен қала халқы жиналатын қоғамдық орындар бой көтерді.

Түйін сөздер: Орал облысы, Орал қаласы, сауда, жәрмеңкелер, Столыпин саябағы.

1869 жылы Орал облысы құрылып, Орал қаласы облыс орталығы болып бекітіледі. Орал облысы Ресей империясының далалық бөлігінде 52’58’ және 45’51 солтүстік ендік пен 18’42’ және 28’38’ шығыс бойлық аралығында орналасқан. Жалпы территориясы 284.411,8 шаршы шақырымды құраған, соның ішінде 62.067,8 шаршы шақырымы бөлінбеген қоғамдық меншік құқығында Орал казак әскерінің меншігіне тиесілі болған болса, қалған бөлігі жергілікті тұрғындардың пайдалануына берілген. Көлемі жөнінен облыс Ресейдің өзге губерниялары және облыстарымен салыстырғанда 19-шы орынды, Еуропалық Ресей бөлігінде 4-ші орынды, Ортаазиялық аймақтар бойынша 8-ші орынды иеленген. Шекаралары солтүстікте – Орынбор және Самара губернияларымен, батыста – Самара губерниясының бір бөлігімен, Бөкей Ордасымен, Каспий теңізінің солтүстік-шығыс жағалауымен, шығыста – Торғай облысы мен Арал теңізімен шектессе, оңтүстікте – Закаспий облысы мен Каспий теңізі суымен шайылатын орасан зор аумаққа дейін созылып жатқан [1, 102 б.].

Қала халқының өмірінде балық шаруашылығы, егіншілік, мал шаруашылығы, бау-бақшамен айналысу және сауда-саттықтың рөлі үстем болды.

Орал казак әскерінің территориясында сауданың қолма-қол ақшамен және айырбас саудамен жүргізілетін түрлері болған. Қолма-қол ақша арқылы жүргізілетін сауда негізінен Астрахань, Саратов, Сакмар, Сібір, ішінара Қазан,

Төменгі Новгород және Мәскеу губернияларының көпестерімен жүргізілсе, айырбас сауда Жайық бойы тұрғындарымен, Ішкі Бөкей Ордасының саудагерлерімен жүзеге асырылған.

Ресейдің ішкі аудандарынан шәй, қант, темірден, ағаштан дайындалған бұйымдар, түрлі фабрикалық мата бұйымдары – жібектен, жүннен тоқылған киім-кешектер, қағаз, шыны, саз ыдыстар, дәнді-дақылдар мен отын саудаға түскен. Керісінше, өлкемізден шет аймақтарға экспортталатын тауарлардың қатарын тек жергілікті өнімдер құраған. Олар, мал шаруашылығы өнімдері, балық шаруашылығы өнімдері, уылдырық, тері, былғары, азық-түлік өнімдері, жүн, мамық, ішінара бидай мен дәнді-дақыл өнімдері, сонымен қатар мия тамыры да сатылымға шығарылған.

Айырбас сауда арқылы өз кезегінде жергілікті тұрғындар төрт түлік мал мен малдан алынатын өнімдерін, тері, жүн, былғары, киіз секілді бұйымдарды нан, ұн, қағаздан, матадан тоқылған бұйымдарға, қыш және шыны ыдыстарға, тұрмыстық бұйымдар мен басқа да қажеттіліктеріне алмастырып отырған. Айырбас сауданың мысалы ретінде Қазан қаласы тұрғындарының Орал қаласындағы жәрмеңкелерде бал, жаңғақ секілді жергілікті азық-түлік өнімдерін қайтар жолында Орал қаласынан балық өнімдеріне айырбастап, Қазанға жеткізіп отырған [2, 423 б.].

Орал қаласында сауда-саттық жүйесінің жоғары деңгейде қалыптасуына әсер еткен келесі негізгі себеп, ол қаланың қолайлы сауда жолдарының торабында орналасуы болды. Орал қаласы арқылы бірнеше сауда жолы өткен. Олар: 1) Самара жолы – Орал қаласын 2-ші округ арқылы Самара, Бузулук және Сызрань қалаларымен байланыстырған; 2) Гурьев қаласын Орал қаласымен байланыстыратын жол; 3) Орынбор пошта жолы – Орал қаласынан 1-ші округ, жоғарғы дистанция арқылы өтіп Елек қаласымен байланыстырған; 4) Шежін жолы – Оралдан Шежін дистанциясы форпосттары арқылы өтіп, Саратов губерниясына дейін жеткен; 5) Жайық өзені арқылы кеме қатынасы арқылы байланыс жасау мүмкіндігі болған [1, 270-272 б.].

1834 жылға дейін Орал қалсында жәрмеңкелер ұйымдастырылмаған, алайда жылына екі рет – 10 маусымнан 10 шілдеге дейін және 1 қыркүйектен 30 қыркүйекке дейін сауда алаңдары өткізіліп тұрған. Дегенмен, 1832 жылы осындай сауда алаңдары ұйымдастырылған кезде, саудагерлерден алынатын төлем-алымдар жөнінде әскери кеңсе мен әскери прокурор арасында даулы мәселелер туындап, нәтижесінде 1832 жылы 26-шы мамырда әскери кеңсе тарапынан Орынбор әскери губернаторына Орал қаласында жәрмеңке жасақтау жөнінде өтініш-талап ұсынылады. 1834 жылы 19-шы шілдеде өтініш-талапқа жолдаған жауабында Ішкі істер министрі статс-хатшы Блудов жергілікті биліктің келтіріп отырған деректеріне және Орал қаласының жергілікті жағдайын ескере отырып, жақын орналасқан елді-мекендердегі жәрмеңкелерге кедергі келтірмеуіне байланысты қалада жәрмеңке ұйымдастыруға рұқсат береді.

Осылайша, жылма-жыл ұйымдастырылатын сауда алаңдарының орнында ендігі уақытта жәрмеңкелер қызмет көрсете бастаған. Орал қаласының

тарихында бұл жәрмеңкелер 10 маусымнан 10 шілдеге дейінгі аралықта өткізілетін – Петров және 1 қыркүйектен 30 қыркүйекке дейін қызмет атқарған – Воздвижен (Николаев) жәрмеңкелері атауымен қалған.

Петров жәрмеңкесі өзінің маңыздылығымен ерекшеленеді, себебі, бұл жәрмеңкеге Самара, Сызрань, Саратов, Қазан қалаларынан мал саудагерлері мен көпестері келіп, сирек кездесетін тауарлар, шәй, қант, мыстан және темірден дайындалған бұйымдарын әкеліп, тері, қой, жылқы, ірі қара мал мен балық өнімдерін сатып алатын болған. Жәрмеңкенің маусымдық орташа тауар айналымы – 400-450 мың рубльды құраған. Ал Воздвижен (Николаев) жәрмеңкесінің ауқымы Петров жәрмеңкесімен салыстырғанда маңыздылығы азырақ болған. Бұл жәрмеңке, көбіне, қарапайым шаруалар үшін қолайлы болған, себебі күнделікті ауыл өміріне қажетті тұрмыстық жарақтар мен құрал-саймандар саудаланған. Сонымен қатар, шайыр, ұн, жарма, ағаштан және темірден дайындалған бұйымдар, тері, жүн өнімдері, ірі-қара мал мен қой, балық өнімдері де шектеулі мөлшерде саудаланған. Бұл жәрмеңкенің маусымдық тауар айналымы – 4-15 мың рубль аралығын құраған.

Қалада сауда тек жәрмеңкелерде ғана емес, сонымен қатар күнделікті жұмыс жасайтын базар алаңдарында да жүргізілген. Базарға көршілес уездерден саудагерлер келіп, жергілікті шаруалардан балық өнімдерін сатып алып, Еділ бойы, Мәскеу, Петербург қалаларына тасымалдаған.

Жергілікті сауда-саттық жеке дүкендерде, сауда қатарлары мен сауда дүңгіршіктерінде жүргізілген. Көбіне сауда қатарлары мен сауда дүңгіршіктері өзге аймақтардан келген көпестерге тиесілі болған. Олар жергілікті әскери кеңседен сауда орындарын жалға алып, сауда құқығы куәлігін алатын болған.

XIX ғасырдың соңында Орал қаласындағы әр түрлі тауар сатылатын тастан салынған сауда орындарының саны 277-ге жеткен, сонымен қатар ағаштан тұрғызылған және 33 әскери және 260 жеке адамдардың сауда-саттық орындары есепке алынған [1, 271-272 б.].

1867 жылы Орал қаласында 286 сауда дүңгіршегі болған. Сонымен қатар жәрмеңкелер мен сауда дүңгіршектерінен бөлек айырбас сауда жүргізілетін арнайы алаңдар қызмет атқарған. 1866 жылы Орал қаласында тұрақты жұмыс жасайтын сауда дүңгіршектерінің жылдық айналымы – 3,672,382 рубль, базарлардың айналымы – 1,689,552 рубль, жәрмеңкелерде – 401,144 рубль, айырбас сауда алаңында – 291,158 рубль көлемінде сауда жүргізілген [3, 33 б.].

1867 жылы Петров жәрмеңкесінің 1867 жылғы жылдық есебінде берілген ақпараттарға сәйкес, жәрмеңкеге өзге аймақтардан, соның ішінде Қазан, Сібір және Саратов губернияларынан 150-ге жуық көпес келіп сауда жасаған. Орал қаласында өткізілген Петров жәрмеңкесі өзінің негізгі сипатына қарағанда көбіне базар сипатын қамтыған. Бұл жерден жергілікті тұрғындар күнделікті тұрмысқа қажетті өнімдерін алатын болған. Жәрмеңкедегі сауда Орал казак әскерінің экономикалық тұрмысына тәуелді болған. Егіншілік, мал шаруашылығы және балық шаруашылығының маусымдық сәтсіздіктері өлкенің жәрмеңке саудасына да өз әсерін тигізетін болған. 1862 жылы жәрмеңкенің жылдық айналымы табиғат ерекшеліктеріне байланысты төмен көрсеткіштер

көрсетсе, 1866 жылға қарай экономикалық ахуалдың тұрақталғандығын көреміз. 1866 жылы 342,000 рубль көлемінде тауар сатылымын көрсетке, 1867 жылы бұл көрсеткіш 492,000 рубльге дейін жеткен [4, 35 б.].

XIX ғасырдағы Орал қаласындағы қоғамдық орындардың көбі жеке тұлғалардың есебінен қайырымдылық қаражаты негізінде тұрғызылған. Сондай қоғамдық тыныңу орындарының бірі Орал казак атаманы А.Д. Столыпинның бастамасымен бой көтерген *Столыпин саябағы* болып табылады. Қазіргі таңда саябақ өзінің бастапқы кескін-келбетін жоғалтқанымен, тастан тұрғызылған ротонда құрылысы сақталған. Ротонда итальян тілінен енген сөз, дөңгелек деген мағынаны білдіреді. Бұндай құрылыс түрі XVIII-XIX ғасырларды Ресей мен Еуропада кеңінен таралған. Әдетте ротондалар әдемі көрініс ашылатын ашық жерлерде, төбелерде немесе өзен-көлдердің маңайында орналастырылатын. Қазіргі таңда Орал қаласында орналасқан ротонда ескерткіші Қазақстандағы жалғыз сақталған XIX ғасырға жататын бақша саябағының сәулет ескерткіші болып саналады. Столыпин саябағының орталық бөлігінде ротонданың бұл жерге орналасуы да бекер емес.

1850-1851 жылдары Орал казак әскері Ресей императорына орталық гүлбақта Михаил Федоровичтің құрметіне ескерткіш орнату жөнінде өтініш білдіреді. Ескерткіш қаланың су құбыры жүйесін салуға жинақталған қайырымдылық қордан артылған қаражатқа тұрғызылуы қажет еді. Алайда, бұл ескерткішті орнатуға келісім берілмейді [5, 3 б.].

Ротонда саябақтың орталық осі мен Сызран көшесінің қиылысатын басты орталық бөлігіне қойылған. Ескерткіштің нақты авторы белгісіз. Алайда 1846 жылдан 1868 жылға дейін әскери сәулетші қызметін атқарған В.М.Кондрахиннің бақылауымен тұрғызылған болуы мүмкін.

«Уральские войсковые ведомости» мерзімді басылымының 1867 жылы жарық көрген №37 санында ротонда құрылысы туралы ақпарат беріледі. 1860 жылы қаланың орталық гүлбағында тастан ротонда тұрғызылғаны жазылған. 1865 жылы Ресей Империясының билеушісі II Александр Николай Александровичтің өлімінен кейін, қала тұрғындары халық жадында патша есімін мәңгілікке сақтау мақсатымен ротондаға атаманның бюстін орнатқан. Ескерткіш пен бюст қала тұрғындарының қайырымдылыққа бөлген жеке қаражатына тұрғызылған. 1866 жылы көктемде мүсінші Тонареллиге арнайы ақ мәрмәрдан тақ мұрагерінің бюсті мен тұғырын әзірлеу тапсырылады. 1867 жылы 8-ші қыркүйекте салтанатты түрде ескерткіштің ашылуы өткен. Бюсттің өлшемдері қалыпты өлшемнен әлдеқайда үлкен көлемде орындалған, тақ мұрагері казак генералының киімінде бейнеленген. Ескерткіш болат қоршаумен қоршалып, тұғырының батыс бетінде қола тақтайшада алтын түстес жазба «Государю Наследниук Цесаревичу Великому Князю Николаю Александровичу Атаману Казачьих Войск. В Бозе почившему апреля 12 дня 1865 года От верных уральцев» жазылған [6, 7 б.]. Бұл туынды Орал қаласында бой көтерген ең алғашқы ескерткіш болып есептеліп, 1919 жылғы революция кезеңіне дейін сақталған.

Столыпин саябағы тек демалыс орны болған жоқ, XIX ғасырдың екінші жартысындағы Орал қаласының қоғамдық-әлеуметтік маңызы бар нысанына айналды. Саябақта әскери басқарманың жиналысы өткізілетін жазғы бөлме немесе «вокзал» деп аталған нысан орналасқан. «Вокзал» атауының шығу тарихы да ерекше. XIII ғасырда нормандық рыцар Вокс де Бортекке ағылшын королы Темза өзенінің маңынан жер телімін береді. Бұл жерге ол үлкен үй мен үлкен бақша салдырады. Кейін 1661 жылы бұл жерде оның ұрпағы мадам Джейн Вокс ағылшын ақсүйектерінің басын қосатын, сауық өткізуге арналған арнайы павильон – үлкен би залын салдырады. Бақша халық арасында кең таралып, кейін мадам Вокстың залы – «Vauxhall – Воксхолл» деп аталып кетеді. XVIII ғасырдан бастап Еуропада воксалдар кеңінен тарала бастаған. 1838 жылы Петербург пен Павлов қалалырының арасында темір жол жүргізіле бастаған. Бұл темір жолдың ешқандай экономикалық маңызы болмаған, тек ақсүйектерді қала арасындағы көңіл-сауық орындарына тасымалдау қызметін атқарған. Темір жолдың құрылысына жауапты инженер Франс Герстнер соңғы аялдама Павлово бекетінде пуропалық үлгіде сауық орны қызметін атқаратын вокзал салуды ұсынады. Вокзалда мейрамханалар мен қонақүйлер, концерт залдары қызмет атқарған.

1857-1862 жылдары Орал казактарының атаманы қызметінде болған А.Д.Столыпинның бастамасымен бой көтерген орталық саябақта еуропалық үлгідегі вокзал салдырады. Саябақта 2 вокзал бой көтерген. XIX ғасырдағы түсірілген суретте көрсетілген 2 қабатты ағаштан тұрғызылған вокзал 1872 жылы салынған. Алғашқы вокзал жөнінде мерзімді басылым бетінде кейбір деректер келтіріледі. Бұл деректерде алғашқы вокзал ғимаратын шағын, ағаштан атақты жергілікті көпес Александр Васильевич Симаковтың қаражатымен тұрғызылған делінеді. Бұл ғимарат қала тұрғындарының жазғы уақытта ән айтып, би билейтін, көңіл көтеретін бірден-бір орны болып есептелген. Сонымен қатар, жазғы уақытта әскери клуб орналастырылатын. Алайда Симаковтың меншігі болып есептелген бұл вокзал ғимараты тар әрі бірнеше жылдан соң апатты жағдайға ұшырайды. А.В.Симаков сонымен қатар Орал қаласында бой көтерген алғашқы театр ғимаратының қожайыны болған. Театр ғимараты ағаштан 1858 жылы бой көтеріп, 14 жылдан кейін жарамсыз күйге ұшыраған [7, 39 б.].

Вокзал ғимараты мен театр ғимараты да ескіріп, келушілер үшін қауіпті жағдай туындатқан. Бұл жөнінде жергілікті басылым беттерінде театр ғимаратының жаз және қыс мезгілдерінде қолайсыз жағдай туындататындығы жөнінде жарияланып тұрған. Осыған байланысты саябақтан жаңадан театр ғимаратын тұрғызу жөнінде ұсыныс түседі. 1871 жылы жазда саябақта орналасқан Симаков вокзалының әрі қарай қолданысқа жарамайтындығын ескере отырып, жаңа ғимарат орнату туралы шешім қабылданады. Әскери басқармада ескі ғимаратты түсіріп, жаңа ғимарат орнату үшін қаражат тапшы болды. Бұл жөнінде 1872 жылы «Уральские войсковые ведомости» басылымының №25 санында жаңадан вокзал ғимаратын салу немесе бұрынғы ғимаратты жөндеу жөнінде мәселе көтеріледі. Алайда, бірнеше айлар өткен соң

Орал казак әскерінің атаманы қызметін атқарған Николай Александрович Веревкин жаңа құрылыс орнатуға қажетті қаражат бөледі. Ғимараттың жалпы құны 6000 рубльден астам болған. Аталған сомманың 4500 рульын атаманның ықпалымен табылған. Құрылыстың мердігері болып Фирс Иванович Макаров тағайындалады. Ғимарат құрылысы 1872 жылдың күзінде басталып, жылдам қарқынмен жүргізіледі. Ф.И. Макаров ғимаратқа барлығы 8000 рубльден астам қаржы құйса да, өз еңбегі мен шығындары үшін төлемақыдан бас тартқан.

«Уральские войсковые ведомости» басылымының беттерінде қала халқы көптен күткен жаңадан салынған вокзал ғимаратының салтанатты ашылуы жөнінде хабар лезде тарайды. Жаңа ғимарат ағаштан тұрғызылған, бақшаға қарайтын әдемі галереясы болған. Ғимарат алты бөлмеден тұрған: қойма, бильярд бөлмесі, ас бөлмесі, қонақ бөлмесі, дәліз және ортада үлкен күмбезді зал орналасқан. Жаңа вокзал жиын-мерекелер мен жиналыстар, концерттер өткізуге қолайлы дыбыс жүйесімен жабдықталған. 1872 жылы 18 маусымда Столыпин саябағында вокзал ғимараты салтанатты түрде ашылады [8, 39 б.].

Столыпин саябағы Орал қаласындағы алғашқы бақ болған жоқ. Орал қаласында көпшілік саябақ құру бастамасы әскери атаман В.О.Покатиловқа тиесілі. Бұл бастаманы 1840 жылы әскери атаман Матвей Львович Кожевников қолдап, Орал қаласында Әскери Қазыналық бақ – қазіргі мәдениет және демалыс саябағы қалыптасады.

1850 жылы Орал қаласына арнайы шақыртумен Қазыналық бақты және жеке бау-бақшалардың жай-күйін жақсарту үшін арнайы мамандар келіп, бағбандық қызмет бекітіледі. 1859 жылдан бастап мектептерде практикалық орман шаруашылығы пәндері оқытыла бастайды. Оқушылар арнайы бағбан маманының бақылауымен бау-бақша егуді, ағаш отырғызып, оларға күтім жасауды, гүлзарлар отырғызып, баптауды меңгерген.

1884 жылы Қазыналық бақтың меңгерушісінің ұсынысымен бақтың аумағы 11 десятинаға арттырылып, жаңадан ағаштар мен бұталар егіліп, 1890 жылдан бастап саябақ «Орал бағбандар қоғамының» қамқорлығына беріледі.

1891 жылы Орал қаласына сапары кезінде қазыналық саябақта атаман Н.Н.Шипов пен казактар тақ мұрагері II Николайды қабылдаған.

Қазыналық бақ азамат соғысы жылдары Шаған өзені бойында қаланы қоршау мақстаында қазылған окоптар мен снаряд оқтарынан зардапқа ұшырайды, 1919-1920 жылдары ағаштар үйлерді жылытуға және паравозға отын ретінде кесіліп алынады. 1927 жылы қазыналық бақты арнайы қоғам өз иелігіне алып, «Кәсіподақтық» болып атала бастаған. 1933 жылы демалыс саябағы болып кері құрылады, 1935 жылдан бастап саябақта түрлі аттракциондар мен ойын-сауық орындары ашыла бастайды. Осы уақыттан бастап саябақ С.М.Киров атымен атала бастаған. 1942 жылғы су тасқынынан кейін саябақ аумағын түгелдей су басып, бірнеше жылдар бойы апатты күйге түседі. 2008 жылдан бастап саябақ аумағында кең түрде абаттандыру жүйесі жүргізілді.

Қолданылған әдебиеттер

1 Рябинин А. Материалы для географии и статистики Росии, собранные офицерами Генерального штаба Уральское казачье войско, ч.1. – Санкт-Петербург: Типография Э.Веймара, 1866. – 419 с.

2 Известия по Казанской епархии. 1868 г. 1 августа. №15.

3 Торговля в Уральском войске // Уральские войсковые ведомости. – 1867. – №33.

4 Петровская ярмарка в г. Уральск // Уральские войсковые ведомости. – 1867. – №35.

5 Заметка об Уральском водопроводе // Уральские войсковые ведомости. – 1867. – №17.

6 Уральск, 8-го сентябяря 1867 год // Уральские войсковые ведомости. – 1867. – №37.

7 Вафеев Р. Дар будущим поколениям // Информбиржаnews, №16 16.04.2009 г.,

8 Вафеев Р. Дар будущим поколениям // Информбиржаnews, №18 30.04.2009 г.

9 Чесноков Н.Г. Город малиновых зорь. ч.2. – Уральск.: Оптима, 2011. – 672 с.

ГРНТИ 11.25.15

ТРАНСНАЦИОНАЛЬНАЯ ИДЕНТИЧНОСТЬ И ПОЛИТИЧЕСКИЕ АМБИВАЛЕНТНОСТИ: ПАНТЮРКИЗМ КАК ФЕНОМЕН В КОНТЕКСТЕ ЭВОЛЮЦИИ ПОЛИТИЧЕСКОЙ ДИНАМИКИ В ЦЕНТРАЛЬНОЙ АЗИИ

Ж.Н. Тазабеков
Студент, Международный университет Астана, г. Астана

В статье анализируется политическая амбивалентность, связанная с пантюркизмом, и его воздействие на политическую ситуацию в Центральной Азии. Исследование основывается на широком массиве источников и проводит сравнительный анализ различных подходов к пантюркизму. Особое внимание уделяется вопросам идентичности и амбивалентностей, связанным с этим явлением, а также его воздействию на политическую стабильность и безопасность в Центральной Азии. Данная статья может быть полезна для понимания динамики политических процессов в регионе и разработки эффективных стратегий управления этими явлениями.

Ключевые слова: Турция, Россия, Пантюркизм, Центральная Азия, Геополитика.

На протяжении веков бескрайние степи Центральной Азии (ЦА) были опорными территориями из самых могущественных государств Евразии, поскольку они в решающей степени обеспечили торговую связь между Европой и Восточной Азией в виде древнего Шелкового пути. Однако эпоха географических открытий и доминирование морских держав привело к резкому снижению значимости региона. Это сейчас меняется. И один из тех игроков, которые поставили на Центральную Азию – это Турция. Используя пантюркистские идеи, у Анкары есть все шансы стать ключевым игроком в этом регионе мира.

Нет сомнений, что Турция под руководством Эрдогана хочет играть все более важную роль в регионе и в мире. Такая политика и растущие турецкие амбиции, не появились из ниоткуда. Анкара опирается на многие исторические ресурсы своих предшественников, включая Османскую империю, и опираясь на его исторические и культурные основы. Центральная Азия (ЦА) – регион, который часто упускают из виду при обсуждении международных дел. Из-за отсутствия прямого выхода к Мировому океану у каждого из пяти стран,

составляющих Центральную Азию, они не могут свободно использовать самую дешевую форму торговли. Это способствовало постепенному снижению известности района за последние несколько сотен лет, поскольку морская торговля стала доминировать в мире [1]. До наступления эпохи исследований обширные страны Средней Азии были ядром политики, господствовавшие на Евразийском пространстве. Например, современные границы государств ЦА были центром могущественной монгольской империи Чингисхана. Древне-тюркский Каганат в 600 году нашей эры и Сельджукский султанат в 1092 г. контролировал большие территории в степях ЦА. В результате этого многовекового присутствия тюркских народов в Средней Азии способствовали культурному и языковому расширению доходя даже до сибирской тундры. Анкара рассматривает это наследие как ресурс и это не должно быть потрачено впустую. Культурная и языковая близость означает, что идея пантюркистского мира сильно резонирует в умах турецких лиц, принимающих решения, и подталкивает турок восстановить свои позиции в Центральной Азии. Концепция пантюркизма – это доктрина, возникшая в начале 20 века. Провозгласив этническое единство тюркских народов и необходимость их культурного и политического объединения от пролива Босфор до Алтая. По сути, это националистическое и очень противоречивое движение, поскольку оно связано с геноцидом армян в начале 20 века. Тем не менее, наблюдается периодическое увеличение популярности данного концепта особенно в последнее десятилетие [2].

С распадом Советского Союза и возникновением новых государств, Центральная Азия стала одним из ключевых внешнеполитических центров Анкары в контексте направления внешней политики. С самого начала турецкая политика в отношении региона основывалась на пантюркистской идее. Однако это была непростая задача в области, которая десятилетиями подвергалась идеологической обработке. После 1991года, пять стран Центральной Азии де-факто оставались зависимыми от мнения Кремля, но Турция предприняла в свое время ряд инициатив. Например, она была первой страной, признавшей пять новых независимых среднеазиатских республик и подписала более 140 политических, культурных, экономических и военных соглашений с ними [3]. Между 1992 и 1996 почти 40 процентов всей гуманитарной помощи Центральной Азии пришли из Турции, которая в последствии была одним из основателей Совета сотрудничества Тюркоязычных государств в 2009 году, которая затем 12 ноября 2021 года на саммите Совета сотрудничества тюркоязычных государств в городе Стамбул был переименован в Организацию Тюркских Государств. Организация объединяет Турцию с Азербайджаном и 3 Государства Центральной Азии: Казахстан, Кыргызстан и Узбекистан. Туркменистан выполняет роль наблюдателя, как и частично признанный Северный Кипр и, пожалуй, самое интересное – Венгрия. Доминирующая роль Москвы и слабая позиция Турции, которую мы можем видеть на данный момент, означает, что видение Анкары было недостаточно привлекательным для государств региона. Это определялось отсутствием достаточного

количества финансовых инвестиций и низкий объем торговли, а также слабое развитие инфраструктуры [4]. Хотя были сектора, в которых участие Анкары было значительным, такие как телекоммуникации и текстильная промышленность [5], но значимой роли это не сыграло. Пантюркистские идеи также были отвергнуты. Для центрально-азиатских государств целью было есть и будет построение собственной идентичности на основе внутринациональных тенденций. В этой ситуации Анкара отказалась от подобной политики в отношении региона и перешла на более прагматичную методологию ведения внешней политики в регионе. В первую очередь это характеризовалось укреплением двусторонних отношений с отдельными постсоветскими государствами Центральной Азии. Сильный акцент был сделан на мягкой силе в форме культурной и языковой деятельности. В рамках ОТГ для ускорения перехода тюркских государств на латиницу была создана «Совместная алфавитная комиссия» [6]. Религия также играет жизненно важную роль: организация четыре раза в год собирает глав религиозных учреждений государств-членов для обсуждения исламских вопросов. Кроме того, турецкие телевизионные каналы доступны в регионе уже несколько десятилетий. В то же время турецкие стипендиальные программы позволили тысячам выходцев из Центральной Азии учиться в Турции. Еще одной историей успеха в области образования являются школы, созданные на турецкие средства, которые пользуются большой популярностью благодаря высокому уровню образования, но имеется один момент: в 2016, после попытки военного переворота в Турции, Анкара призвала дружественные государства закрыть все учебные заведения, в которых могут, по её мнению, распространяться идеи «гюленистов» [7]. В этот список попали и казахско-турецкие лицеи (КТЛ), о которых упоминалось выше. Хотя администрация созданного в 1997 для курирования образовательной деятельности КТЛ международного общественного фонда KATEV сразу же выступила с заявлением о непричастности к политической деятельности, многим турецким учителям всё же пришлось покинуть Казахстан – на этом активно настаивало дипломатическое представительство Турции. Представители лицеев утверждают, что отъезд некоторых преподавателей никак не повлиял на качество образования в заведениях, которые уже давно не рассчитывают только на иностранные кадры [8].

Торговый оборот Турции с регионом также значительно увеличился за последние несколько лет. В 2021 году узбекско-турецкий товарооборот составил около 3,4 миллиарда долларов по сравнению с 2,4 миллиардами долларов в 2019 году, до того, как пандемия замедлила рост мировой экономики. Товарооборот Казахстана и Турции составил почти 3,9 миллиарда долларов в 2019 году и вырос до 4,1 миллиарда долларов в 2021 году. В 2022 году 6.3 и в 2023 году 6 миллиардов долларов США соответственно. Обе страны обещают увеличить этот показатель до 10млрд. Кыргызско-турецкий товарооборот почти удвоился до 836 миллионов долларов в период с 2019 по 2021 год. Туркменистан импортировал товаров на сумму 786 миллионов долларов. Несмотря на тенденцию к росту, по сравнению с Россией, Китаем

или Европейским союзом, это все еще скромные цифры. Тем не менее, в последние годы нестабильная международная ситуация открыла возможности дальнейшего усиления присутствия Турции в регионе. Наиболее значительные потрясения всегда вызываются войной, и в последнее время это стало постоянной чертой ближнего зарубежья как для Турции, так и для Центральной Азии [9]. Со времен Второй мировой войны Нагорно-Карабахская война и Российско-Украинский конфликт привели к тому, что государства Центральной Азии почувствовали необходимость усиления в военном отношении и Анкара, как мы можем заметить, была готова к этому. Наиболее ярким примером военного сотрудничества с регионом является ставшая знаменитой политика использования беспилотников. Казахстан и Кыргызстан уже заказали первые единицы беспилотников нового поколения Bayraktar TB3, в то время как Туркменистан представил свои модели TB2 на военном параде в сентябре 2021 года. Таджикистан также имеет в своем арсенале TB2. Это сотрудничество выходит за рамки простых закупок, поскольку турецкие беспилотники ANKA будут производиться в Казахстане [10]. Выход Анкары на рынок вооружений Центральной Азии является значительным событием, учитывая давнее доминирование России в военной сфере, членство Турции в НАТО и длительное внутрирегиональное соперничество, подпитываемое закупками оружия. Вытеснение присутствия России в военной стезе в краткосрочной перспективе невозможно, поскольку Москва по-прежнему имеет в регионе значительное преимущество. Казахстан, Кыргызстан и Таджикистан продолжают оставаться членами Организации договора о коллективной безопасности или ОДКБ, в то время как Узбекистан и Туркменистан поддерживают тесные двусторонние военные отношения с Россией. Таким образом, фундаментальных изменений в ближайшее время не ожидается, но Анкара продолжает, шаг за шагом, укреплять основы своей позиции. Благосклонность и влияние Турции в Центральной Азии важны по другой причине: географии. Точно так же, как этот регион оставался изолированным из-за господства морских держав до эпохи исследований, это был район, через который проходил, возможно, самый важный сухопутный торговый кровеносный сосуд в мире – Шелковый путь, соединяющий Китай с Европой. Во втором десятилетии 21 века, учитывая все еще доминирующую роль Соединенных Штатов в мировых водах, Пекин решил возродить этот исторический проект. Значимость региона для наземного маршрута этого проекта подтверждается тем фактом, что китайский лидер Си Цзиньпин впервые объявил об инициативе «Пояс и путь» в 2013 году в Казахстане – крупнейшей стране Центральной Азии. Проект направлен на то, чтобы пересечь Южный Кавказ по железной дороге, Каспийское море по воде направиться в Китай через Центральную Азию по большему количеству железных дорог, но также нельзя не отметить все более нарастающую роль маршрутов Новый Шелковый Путь и Южный Шелковый Путь. В этом контексте Пекин поддерживает действия Турции, в то время как Россия с беспокойством наблюдает за евразийским поворотом Анкары. Хотя турецко-

российские отношения нельзя назвать стагнирующими, поскольку Турция содействует Российской Федерации обходить санкции военного времени, Анкара и геополитические устремления Москвы в долгосрочной перспективе остаются несовместимыми. В настоящее время, учитывая некоторые геополитические трудности России, Москва, похоже, принимает растущее влияние Турции на своей зоне влияния. С другой стороны, Центральная Азия, которая экономически нестабильна, остро нуждается в финансовой помощи и доступе к мировым рынкам, все более благосклонно относится к диверсификации в сторону запада. В этом контексте Турция считается важным экономическим партнером, который может обеспечить доступ к рынкам и интегрировать регион в международные экономические институты. Одним из наиболее значимых решений недавнего саммита ОТГ стало создание Турецкого инвестиционного фонда, целью которого является ускорение экономического роста государств-членов путем предоставления финансирования малым и средним предприятиям [11]. Не менее важны амбиции Турции стать логистическим центром для Центральной Азии. ЦА экспортирует свои богатые нефтяные и газовые ресурсы в основном на Запад. Регион обладает отличным потенциалом добычи и может укрепить свои позиции в ближайшие десятилетия. В чем Анкара также хочет сыграть свою роль. Углеводороды уже поступают на запад, используя территорию Турции по существующим трубопроводам Баку-Тбилиси-Джейхан и Баку-Тбилиси-Эрзурум. В 2021 году первая поставила на мировые рынки 224 миллиона баррелей нефти, что эквивалентно примерно 30% от общего годового объема импорта нефти Европейским союзом из Российской Федерации на момент 2020 года. Трубопровод Баку-Тбилиси-Эрзурум, иначе известный как Южно-Кавказский трубопровод, может прокачивать до 24 млрд куб. м газа в год если работает на полную мощность. Более того, в будущем этот трубопровод может быть подключен в планируемый Транскаспийский трубопровод, который пройдет по дну Каспийского моря и соединит Туркменистан с Азербайджаном. Все эти проекты представляют большой потенциал для диверсификации европейских источников энергии после полного отказа от импорта углеводородов российской Федерации. В этом контексте, де-факто все члены Организации Тюркских государств в перспективе для Москвы ставят трудную задачу [12]. Представители Организации тюркских государств утверждают, что платформа не имеет планов оспаривать гегемонию Китая и России в Центральной Азии. Тем не менее, факт в том, что интеграция тюркских государств представляет угрозу для обоих. Это может быть отложено, но Анкара становится важным фактором развития региона. Несмотря на заверения со стороны, заявления турецких официальных лиц об альтруистических целях ОТГ а также мнения ведущих политиков турецкого мира свидетельствуют о том, что Анкара стремится создать совместный культурный и исторический альянс между государствами-членами [13].

Что все это значит для Центральной Азии? В первую очередь и прежде всего: больше возможностей. После многих лет нахождения в исключительной

орбите Москвы европейское и китайское влияние в регионе неуклонно становится все более заметным. После долгого отсутствия Турция также пытается напомнить другим о своих прошлых достижениях. Усиление конкуренции – хорошая новость для региона. Лидеры региона теперь получают альтернативные варианты от Пекина и Анкары, а также Брюсселя и Вашингтона. С этой точки зрения, странам Центральной Азии, особенно Казахстану, нужна сильная Турция. Ситуация начала меняться благодаря совместному финансированию, экспорту оружия и, возможно, что наиболее важно, торговым связям, соединяющим Центральную Азию с Китаем и Турцией и далее с остальным миром. Культурное и языковое наследие имеет свой вес, но без веских аргументов Анкаре нечего было искать в Центральной Азии. В конечном счете, важны конкретные предложения, которые затронут и геополитику и экономику. И именно от экономического фактора будет зависеть будущее Организации тюркских государств. Все заинтересованы в укреплении транзитного потенциала, экспорте углеводородов и создании новых трансконтинентальных коридоров из Китая в Европу, которые должны будут проходить через территории стран Центральной Азии. Если, опираясь на новые торговые маршруты, Турция поможет странам Центральной Азии развиваться на хороших условиях, позиции Анкары в регионе неизбежно усилятся. Однако ничего не происходит в одночасье: позиция Москвы остается доминирующей и будет оставаться таковой в обозримом будущем. Россия продемонстрировала свою доблесть во время кризиса в Казахстане в начале января 2022 года, когда ОДКБ эффективно развернула миротворческую миссию по просьбе президента Казахстана К.Ж. Токаева. Организация тюркских государств ограничилась символическим выражением солидарности по отношению к Астане. Более того, на развитие роли Турции в Центральной Азии, несомненно, повлияет дальнейший ход и исход продолжающегося Российско-Украинского конфликта. Хотя мы можем отнести экономический потенциал России и Турции к одной категории, Китай играет в совершенно другой лиге. Если по решению Пекина решат более активно проникать в регион, у турок не будет возможности противостоять этой инициативе. Хотя Турция выражает готовность улучшить свою сеть транспортных маршрутов, на этом пространстве по-прежнему доминирует Китай. Дополнительно, в ущерб Анкаре, некоторые из текущих (и планируемых) транспортных маршрутов проходят через Иран, местного конкурента Турции. Основные экономические проблемы Анкары, которые в настоящее время серьезно ограничивают возможности турок инвестировать в Центральную Азию, являются еще одной очень серьезной проблемой [14].

Участие Турции является одним из симптомов того, что в регионе действительно может наметиться положительная тенденция. Кроме того, готовность Пекина улучшить связь региона, поиск Европой альтернативных источников энергии способствуют раскрытию доселе нераскрытого потенциала Центральной Азии. Станут ли пантюркистские идеи движущей силой роста этого потенциала? Общее историческое и языковое наследие, безусловно, помогает туркам понять регион и получить влияние мягкой силы, но в

конечном итоге, как всегда, больше всего будут иметь значение жесткие аргументы в виде инвестиций, торговых соглашений и военного сотрудничества.

Литература

1 Хетагурова В.Ш. (2017). «Открываем Центральную Азию: перспективы развития туризма по тропам Великого Шелкового пути». Сетевой научный журнал, DOI: 10.22412/1995-042X-11-6-2.

2 Сыздыкова Ж.С. (2012). «Основные этапы цивилизационного развития народов Центральной Азии до вхождения в состав Российской империи». Журнал «Армия и общество». – С. 6-7. URL: https://cyberleninka.ru/article/n/osnovnye-etapy-tsivilizatsionnogo-razvitiya-narodov-tsentralnoy-azii-do-vhozhdeniya-v-sostav-rossiyskoy-imperii.

3 Гумаров Ф.Л. (2018). Внешнеполитические связи Турецкой Республики с тюркоязычными государствами Центральной Азии – членами ЕАЭС (1991–2015 гг.). (Диссертация на соискание степени кандидата наук). «Казанский (Приволжский) федеральный университет» Казань, Россия. – С. 7.

4 Малышева Д.Б. (2014). «Россия и Турция в Центральной Азии: партнерство или соперничество?». Российский Совет по Международным Делам. URL: https://russiancouncil.ru/analytics-and-comments/analytics/rossiya-i-turtsiya-v-tsentralnoy-azii-partnerstvo-ili-sopern/.

5 Домина А.Э. (2016). «Национальный бренд Турции: влияние культурных стереотипов на принятие решения о покупке». В сборнике «Запад и Восток: философия, религия, культура». Санкт-Петербург. Санкт-Петербургское философское общество.

6 Живалов В.Н., Чимирис Е.С., Алиев Т.М. Организация тюркских государств: перспективы развития и риски для Евразийского экономического союза // Современная мировая экономика. Том 1. 2023. № 2 (2).

7 Панкратенко И. «Турецкий марш» в Центральную Азию: попытка номер два. 30.09.2018. – URL: http://www.ng.ru/courier/2018-09–30/11_7321_turk.html.

8 Султанмуратов Н. (2018). «Образование по-турецки, или Фактор Гюлена в Казахстане». Доклад. Институт Азиатских Исследований, Казахстан. Доступно в интервью CAAN: https://www.caa-network.org/archives/13687.

9 Центр международной торговли (2022). Профиль торговли Турции. Доступно по адресу: https://www.trademap.org/Index.aspx.

10 Военно-техническое сотрудничество Турции с иностранными государствами в 2013-2022 гг. https://globalaffairs.ru/wp-content/uploads/2023/05/tablicza_1.pdf.

11 Гумаров Ф.Л. (2020). «Мягкая сила» Турции во внешней политике Центральной Азии». Трибуна молодого ученого. Серия «История. Политология. Право», 32 (019), 106-107.

12 Джакупов Т. (2018). «Центральная Азия во внешнеполитической концепции Турции». Журнал «Постсоветские исследования», 438-439.

13 Министерство иностранных дел Турции. «Турция и ее отношения с Центральноазиатскими республиками». URL: https://www.mfa.gov.tr/turkiye_s-relations-with-central-asian-republics.ru.mfa.

14 Кудряшова Ю.С. (2009). «Взаимодействие Турции со странами Центральной Азии». Рубрика «Говорят эксперты МГИМО». Портал МГИМО. https://mgimo.ru/about/news/experts/124764/?utm_source=yandex.kz&utm_medium=organic&utm_campaign=yandex.kz&utm_referrer=yandex.kz.

ГРНТИ 16.01.45

УЧЕБНЫЙ ТЕКСТ КАК ИНТЕГРАТИВНАЯ ЕДИНИЦА ОБУЧЕНИЯ РУССКОМУ ЯЗЫКУ КАК РОДНОМУ В ШКОЛЕ

М.М. Шайжанова, Г.А. Кажигалиева
Казахский государственный женский педагогический университет, г. Алматы

В статье рассматриваются различные позиции ученых относительно природы текста и разнообразие текстов в зависимости от их использования. Дается описание проблемы реализации интегративного подхода в обучения русскому языку как родному в школе. Ее актуальность определяется противоречием между усилением интеграционных процессов в современной науке и образовании и преимущественной ориентацией на традиционные предметные области в методической системе среднего образования, которое до сих пор не разрешено. На уровне теоретических разработок и практической деятельности образовательных учреждений ведется активный поиск линий взаимодействия в области образования, выявляется взаимодополняемость материалов различных дисциплин и возможности внедрения интеграционных процессов в школьную систему предметного обучения.

Интегративная единица обучения является важным компонентом урока по русскому языку. Она объединяет различные языковые навыки и позволяет ученикам применять их в реальных ситуациях коммуникации. Учебный текст, как часть интегративной единицы, играет роль основного материала для изучения и практики языка. Интегративная единица обучения с использованием учебного текста помогает ученикам улучшить свои навыки в чтении, понимании текста, усвоении новой лексики и развитии грамматических навыков. Она также позволяет ученикам общаться на русском языке и применять свои знания в реальных ситуациях.

Ключевые слова: русский язык, литература, предметно-языковое интегративное обучение, учебный текст, методика.

Учебный текст является одной из основных интегративных единиц обучения русскому языку как родному в школе. Он представляет собой специально подобранный и организованный текст, используемый учителем для формирования у учащихся комплексных языковых навыков и умений.

Учебные тексты могут быть различного жанра и тематики: художественные (рассказы, стихи, отрывки из произведений литературы), научно-популярные (статьи, отрывки из научных работ), публицистические

(статьи из газет и журналов), информативные (учебные тексты из учебников и учебных пособий). Они выбираются с учетом возрастных и когнитивных особенностей учащихся, а также целей и задач, поставленных перед учителем.

Использование учебных текстов в урочной и внеурочной деятельности дает возможность учащимся развивать различные языковые навыки и умения. Прежде всего, они учат учащихся правильно читать и понимать написанное на русском языке. Работа с текстами позволяет развивать навыки анализа и поиска информации, а также способность к обобщению и систематизации полученных знаний.

Учебные тексты также играют важную роль в формировании языковой компетенции учащихся. Они помогают расширять словарный запас, учат правильно использовать грамматические конструкции, развивают речевую и письменную активность. Кроме того, учебные тексты способствуют формированию культурного и эстетического вкуса, расширению общего кругозора учащихся.

Текстовое моделирование в учебном процессе позволяет создать условия для разнообразных видов речевой деятельности: чтения, понимания, анализа, интерпретации, а также для продуктивной речи – говорения и письма.

В итоге, учебные тексты являются неотъемлемой частью обучения русскому языку как родному в школе. Они способствуют развитию языковых навыков и умений, формированию языковой компетенции учащихся, а также развитию их культурного и эстетического восприятия.

«Текст (от лат. texstus – ткань, сплетение, соединение) – объединенная смысловой связью последовательность знаковых единиц, основными свойствами которой являются связность и цельность. <…> В языкознании текст – последовательность вербальных (словесных) знаков. Правильность построения вербального текста, который может быть устным и письменным, связана с соответствием требованию „текстуальности» – внешней связности, внутренней осмысленности, возможности своевременного восприятия, осуществления необходимых условий коммуникации и т.д. Правильность восприятия текста обеспечивается не только языковыми единицами и их соединениями, но и необходимым общим фондом знаний, коммуникативным фоном, поэтому восприятие текста связывается с пресуппозициями» [1, 507].

«Текст – это произведение речетворческого процесса, обладающее завершенностью, объективированное в виде письменного документа, литературно обработанное в соответствии с типом этого документа, произведение, состоящее из названия (заголовка) и ряда особых единиц (сверхфразовых единств), объединенных разными типами лексической, грамматической, логической, стилистической связи, имеющее определенную целенаправленность и прагматическую установку» [2, 18].

Л.М. Лосева определяет текст как совокупность предложений (реже одно предложение), связанных по смыслу и с помощью лексико-грамматических средств [3, 4].

В данном определении важно, что текст – это, во-первых, речевое произведение (не языковая единица высшего уровня). Во-вторых, текст всегда имеет гиперконцепт (идею, отражающую авторский замысел и формирующую целостность текста). В-третьих, текст обладает стилистической окраской, отражающей определенную сферу общения. В-четвёртых, текст всегда ориентирован на адресата (даже если им является сам автор). В-пятых, текст несёт информацию (отражаясь в сознании читателя, она приобретает статус смысла). В-шестых, текст обладает эффектом воздействия (прагматикой) [4, 101].

В работах Г.В. Колшанского сделан вывод о том, что «в настоящее время можно утверждать, что основной единицей коммуникации является текст, ибо только в тексте развертывается цельная конкретная коммуникация, а само общение приобретает законченный информационный акт (будь это в форме диалога или монолога)» [5; 39]. В данной трактовке следует отметить, что текст может быть как диалогом, так и монологом. Коммуникативная функция текста прослеживается во всех определениях, поскольку всегда есть субъект, который его создал.

В работе З.Ю. Тураевой тексты определяются их лингвистической структурой «… упорядоченное множество предложений, объединенных различными типами лексической, логической и грамматической связи, способное передавать определенным образом организованную инаправленную информацию» [6, 41].

Методы и материалы.

На уроках русского языка используются самые разнообразные источники содержания: научные и научно-популярные тексты, философские тексты, юридические тексты, политические тексты, статистические тексты, тексты СМИ, публицистика, личные документы (например, дневники) и многие другие. Напомним, что в понятие текста входит также искусственно созданная информация, зафиксированная на любом носителе.

Следует подчеркнуть, что в современном образовательном процессе широко используются различные тексты, авторы которых изначально вообще не преследовали образовательных целей. Однако эти тексты приобретают статус учебных, если они в той или иной мере адаптированы к учебным целям или сопровождаются вторичными (методически ориентированными) текстами, направленными на формирование познавательной и аналитической деятельности учащихся. Например, текст об истории Казахстана может выступать в качестве учебного текста для учеников, если методическое сопровождение стимулирует понимание учениками содержащихся в нем норм, их толкование и применение в конкретной ситуации.

В образовательном процессе учащиеся не только понимают и запоминают изучаемые тексты. Учащиеся учатся самостоятельно понимать и интерпретировать содержание текстов, причем в процессе обучения они могут самостоятельно переосмысливать содержание текстов и одновременно порождать вторичные (новые) тексты. Последний феномен – переосмысление

текстов и порождение новых текстов – освещен в работе Евгения Павловича Александрова, который рассматривает «встречное текстопорождение, имеющее целью не только понимание исходного (авторского) текста, но и «встраивание» его в горизонт собственной личности – осмысление, переосмысление, интерпретацию, указывает на принципиально диалогическую природу текстовой деятельности» [7]. Учащиеся могут быть вынуждены интерпретировать тексты даже в том случае, если фрагменты текста не представляют такой сложности.

Результаты и их обсуждение.

В сфере образования на уровне теоретических разработок и практики образовательных учреждений активно исследуется линия взаимодействия, взаимодополнения материалов различных дисциплин и возможности внедрения интеграционных процессов в школьную систему предметного обучения (Е.С. Антонова, Л.А. Сарнакова, А.А. Скальская, Е.А. Солнцева и другие). Несмотря на это, многие вопросы, связанные с содержанием и процедурами интеграции лингвистических дисциплин в школе, не получили однозначной оценки, а имеющиеся методические подходы не получили широкого распространения.

Интеграция русского языка и литературы предполагает совмещение этих двух аспектов для более глубокого изучения русской культуры и развития языковых навыков. Это может происходить через изучение русской литературы на уроках русского языка, анализ текстов и обсуждение литературных произведений с учетом языковых особенностей и стилистики.

Одна из форм интеграции русского языка и литературы – это чтение произведений классических и современных русских писателей на языковых занятиях. Это помогает ученикам расширить словарный запас, развить понимание литературных текстов и оценочное чтение, а также изучить основные лингвистические и стилистические приемы использования языка в литературе.

Также важно проводить уроки, посвященные анализу и интерпретации произведений русской литературы. Ученики могут обсуждать главные темы, символику и эстетические принципы, а также различные литературные движения и направления. В ходе таких уроков ученики смогут научиться анализировать литературный текст, выделять его особенности и интерпретировать содержание.

Интеграция русского языка и литературы может также включать различные проекты и активности, направленные на практическое применение знаний о русском языке и литературе. Например, ученики могут создавать собственные литературные произведения на русском языке, участвовать в театрализованных постановках или даже устраивать литературные вечера для школьного сообщества.

Интеграция русского языка и литературы помогает поднять уровень знания языка и развить культурно-историческую однородность, способствуя углубленному пониманию русской культуры и формированию интереса к чтению и анализу литературных произведений. Она также помогает ученикам

расширить свой лексический и грамматический запас, улучшить навыки анализа текста и развить творческое мышление.

Литература может быть полезна в процессе изучения языка благодаря личному участию, которое она прививает читателю. Как только ученик читает художественный текст, он начинает вживаться в текст. Понимание значений лексических единиц или фраз становится менее важным, чем продолжение развития сюжета. Ученик с энтузиазмом стремится узнать, что происходит по мере того, как события разворачиваются в кульминационный момент; он чувствует близость к определенным персонажам и разделяет их эмоциональные реакции. Это может оказать благотворное влияние на весь процесс изучения языка. На данном этапе очевидна важность выбора художественного текста в соответствии с потребностями, ожиданиями и интересами, языковым уровнем учащихся.

Литература играет важную роль в обучении четырем основным языковым навыкам, таким как чтение, письмо, аудирование и разговорная речь. Однако при использовании литературы на уроках русского языка навыкам никогда не следует обучать изолированно, а комплексно. Учителя должны стараться обучать базовым языковым навыкам как неотъемлемой части использования устной и письменной речи, как части средств создания как референтного, так и интерактивного значения, а не просто как аспектуустного и письменного производства слов, фраз и предложений.

Изучение текста на языковых занятиях, хотя и связано в основном с чтением и письмом, может играть одинаково значимую роль в обучении как устной речи, так иаудированию. Устное чтение, инсценировка, импровизация, ролевые игры, пантомима,инсценировка, обсуждение и групповые занятия могут быть сосредоточены на литературном произведении.

Учителя могут сделать восприятие на слух и произношение интересными,мотивирующими и контекстуализированными на более высоких уровнях, проигрывая запись или видеозапись литературногопроизведения или сами читая текст вслух. Чтение учащимися текста вслух способствуетразвитию как разговорной речи, так и способности слушать. Более того, это также приводит к улучшениюпроизношения. Произношение может быть в центре внимания до, во время или после чтения.

Возлагая на каждого ученика ответственность за факты и идеи, которые должны быть представлены и обсуждены,групповые занятия стимулируют всеобщее участие. В нем участвуют все ученики, и участиеносит разнонаправленный характер. При преподавании русского языка через литературу некоторые из групповых занятий, используемых в языковых классах, включают общее обсуждение в классе, работу в малых группах, групповыедискуссии и дебаты. Все эти групповые занятия развивают разговорные способностиучащихся и придают большое значение практике произношения. Учителя указываютна ошибки произношения учащихся во время выполнения таких действий, чтобы исправить такие ошибки [8, 53].

Развитие навыков работы с текстом является важной частью понимания текста. Без умения работать с текстами учащиеся не смогут решать познавательные задачи. Для обучения школьников работе с письменной информацией и ее восприятию в учебном процессе используются учебные тексты.

Понимание учебных текстов тесно связано с работой мышления, а мышление тесно связано с работой мозга и его способностью запоминать информацию. Поскольку понимание информации в интерпретационном круге зависит от запоминания частей как целого и целого как частей, рассмотрим проблему понимания под углом зрения запоминания текстовой информации и удержания ее в памяти.

Текстовая основа различных этапов исследования языковых систем может быть описана по-разному. Это обусловлено, прежде всего, природой изучаемого явления в целом и природой объекта исследования и текстообразующей функции в частности.

В частности, это зависит от характера объекта исследования и текстообразующей функции. Таким образом, изучение частей речи как лексико-грамматических категорий слов связано с реализацией текстообразующего потенциала частей речи.

В целом текстовое исследование частей речи можно представить следующим образом: предложение – предложение – синоним – форма и синтаксис.

Значения изучаемых морфологических категорий анализируются на основе предложения, а затем эти значения анализируются на текстовой основе. Эти значения анализируются на основе предложения в структуре текста, который служит моделью для использования изученных форм и конструкций.Учащиеся используют изученные формы и конструкции в процессе создания собственных предложений.

Наиболее распространенным способом изучения синтаксических понятий является анализ текста – анализ структуры текста.

Мы начинаем с анализа текста, рассматривая изученные факты как его составные элементы, и уже на раннем этапе обучения связываем языковую единицу с конкретным языком. На раннем этапе обучения мы связываем языковую единицу с определенным типом текста и знакомим ученика с ситуацией, вызвавшей появление текста. В процессе формирования предложений мы знакомим учащихся с ситуациями, вызвавшими появление предложения, и с выбором этих единиц.

Аутентичность и методическая обработка текстов – тесно связанные понятия. Даже при необходимой методической обработке учебных текстов, по мнению некоторых методистов, должны соблюдаться определенные требования:

1) использование аутентичной лексики, грамматики и фразеологии,
2) текстовое общение,
3) естественность ситуации,

4) отражение национального менталитета и культурные особенности носителей языка,

5) насыщенность как информативная, так и эмоциональная и т.д.

Эти параметры правдивости текста составляют всю работу речи. Следует помнить, что ученик воспринимает материал как естественный только тогда, когда он является аналогом реального типа текста, например письма, рекламы, статьи и т.д. Содержание текстового материала, аутентичность его структуры и оформления будут определяться содержанием текстового материала, достоверностью его структуры и оформления. безусловно повысят мотивацию учеников. При изучении проблемы оригинальных задач многие исследователи делят учебные задачи на два типа: – приобретение навыков и применение навыков, – изучение языка и использование языка. Задания первого типа нереалистичны, но они определенно необходимы в образовательном процессе [9, 69]. Следует отметить, что методология не имеет четкого определения реальных задач. Поэтому необходимо быть очень осторожными, приходя к выводу, что нереалистичное поведение в конкретной ситуации может перерасти в нереалистичное поведение при изучении русского языка.

Обработка информации и понимание ее содержания – эффективный способ запоминания языкового материала. Для эффективного усвоения языкового материала важно раньше всех остальных создать положительный эмоциональный фон. Потому что в результате положительного эмоционального фона возрастает интенсивность мотивации их интеллектуальной деятельности. Ведь мотивация играет важную роль в эффективности обучения русского языка. Оригинальные тексты занимают особое место по своему информативному содержанию. Потому что они четко отражают текущие реалии страны изучаемого языка. Чаще всего темами этих текстов являются географическое положение этой страны, ее политический строй, деньги, национальные праздники и т.д. [10, 48].

Независимая работа с текстом на русском языке предусматривает следующие цели и задачи: – систематическое углубление знаний, то есть чтение данного текста, работа с различными словарями и справочниками; – развитие навыков работы с информацией и литературой различного объёма, в частности, выполнения аналитической обработки текста, написания аннотаций к тексту, выделения конкретных целей и информации; – практическое применение знаний и умений: выполнение лексических и грамматических упражнений, подготовка высказываний, выполнение творческих работ по теме, перевод.

Из использования чтения текстов на уроке русского языка можно сделать следующие выводы.

– Во-первых, чтение аутентичных текстов на уроках русского языка позволяет учащимся повысить свой языковой уровень, обогатить словарный запас, понять мышление людей, говорящих на родном языке.

– Во-вторых, чтение текстов положительно влияет на личностно-эмоциональное состояние учеников, способствуя духовно-нравственному развитию личности.

– В-третьих, это усиливает коммуникативную и познавательную мотивацию. Одним из основных навыков, приобретаемых в процессе изучения русского языка, является умение читать литературу. Сегодня выбор учебного материала перед учителем русского языка и литературы представляет собой огромную задачу. Потому что, помимо готовых учебных материалов и учебных пособий, необходимо выбирать и находить доступные подлинные журналистские материалы и произведения искусства. При выборе конкретной стратегии обучения учеников возникает вопрос о том, какое место будет у использования художественных текстов в учебной программе, а также в какой степени они реалистичны.

Е.И. Цвирко предлагает следующие преимущества художественного произведения перед учебными текстами:

– Художественный текст отвечает желаниям и потребностям молодежи, поскольку направлен на общее образование.

– Диапазон тем художественного текста широк и не очень.

– Научно-популярные и другие научно-фантастические тексты требуют специальных базовых знаний, а художественные тексты не нуждаются в таких базовых знаниях. Композиционное построение художественного текста, а именно фрагментарность и сюжетность, позволяет разрешить конфликт всех элементов сюжета, и все это представляет несомненный интерес в образовательном процессе [11, 225].

Читая газетную статью либо художественную литературу на русском языке, учащиеся могут найти синонимы и антонимы. Учащиеся познакомятся с новыми словами, кроме того, узнают значение этих слов в контексте.

После прочтения текста ученикам дается задание написать основные предложения статьи, это упражнение необходимо для понимания основной мысли. Используя аутентичные материалы, вы можете создать хорошее упражнение, которое покажет, как учащиеся реагируют, когда их читают. Например, продолжите следующими фразами: Я не уверен... Я хочу знать больше... Трудно согласиться или не согласиться, потому что... Я так думаю...

Основные результаты научного исследования можно резюмировать следующим образом:

– проверена на практике методическая целесообразность использования текстов при обучении аудированию учеников старших классов школ с русским языком обучения. Эффективность предлагаемого метода, обеспечивающего последовательную работу над аутентичными текстами;

– Определено, что работа с аудиотекстами благоприятно влияет на мотивацию к прослушиванию, повышает продуктивность, способствует познавательной и коммуникативной речевой деятельности учащихся.

Заключение. Текст представляет собой сложную интеграционную единицу и не может быть оценен однозначно. Различные определения ряда

исследователей подтверждают необходимость глубокого и всестороннего изучения этой единицы в силу ее сложности и многомерности для конкретизации понятия «текст».Учебный текст является важной интегративной единицей обучения русскому языку как родному в школе. Он выполняет несколько функций, которые способствуют развитию речевых и познавательных навыков учеников.

Во-первых, учебные тексты предоставляют учащимся возможность познакомиться с различными жанрами текстов и освоить их особенности. Это помогает развивать навыки чтения, понимания и анализа текстов, а также усваивать новые лексические и грамматические единицы.

Во-вторых, учебные тексты способствуют формированию у учащихся навыков письма. Через анализ и изучение образцов текстов ученики учатся строить свои высказывания на основе логической структуры текста, использовать различные средства связи и оформления текста.

В-третьих, учебные тексты представляют собой источник информации, благодаря которому ученики обогащают свой словарный запас и приобретают новые знания по различным предметам. Ученики могут узнать о разных событиях, явлениях и фактах, что способствует развитию их общего кругозора.

Кроме того, учебные тексты могут использоваться для развития навыков аудирования и говорения. Посредством аудирования текста ученики тренируют свою слуховую память, улучшают понимание на слух и развивают навыки восприятия родного языка. Использование текстов в устной речи помогает учащимся выражать свои мысли, аргументировать свои утверждения и развивать речевую грамотность.

Интеграция учебной, игровой и других видов деятельности позволяет: вызывать устойчивые мотивы к изучению русского языка и поддерживать их; управлять вниманием обучаемых; обеспечивать моделирование ситуаций использования русского языка и их вариативность; создавать благоприятные условия для запоминания новых слов и выражении; решать важные сопутствующие задачи, задачи по воспитанию и развитию учеников. Таким образом, сформулированная во введении гипотеза о том, что интегрированное преподавание русского языка как родному служит значительному повышению эффективности учебно-воспитательного процесса при условии, что оно реализуется за счет интеграции доступных, привычных и интересных форм деятельности учащихся школы, подтвердилась. Цель исследования была достигнута. Результаты исследования могут быть рекомендованы для использования в практике преподавания русского языка в школе, а также учтены при составлении соответствующего учебного материала.

Таким образом, учебный текст играет важную роль в обучении русскому языку как родному в школе. Он способствует развитию всех языковых компетенций учеников и является основой для изучения различных языковых явлений и формирования коммуникативных навыков.

Литература

1 Николаева Т.М. Текст // Лингвистический энциклопедический словарь. – М., 1990. – 507 с.

2 Гальперин И.Р. Текст как объект лингвистического исследования. – М., 1981, 2004.

3 Как строится текст: пособие для учителей / Л.М. Лосева. – М.: Просвещение, 1980. – 96 с.

4 Болотнова Н.С. Филологический анализ текста: учебное пособие для студентов высших учебных заведений, обучающихся по специальности 032900 – Русский язык и литература. – М.: Флинта: Наука, 2009. – 520 с.

5 Колшанский Г.В. Контекстная семантика. – М.: Книжный дом «ЛИБРОКОМ», 2009. – 147 с.

6 Тураева З.Я Лингвистика текста: Текст: Структура и семантика: Учебное пособие для студентов педагогических институтов по специальности № 2103 «Иностранные языки». – М.: URSS. – 2009. – 136 с.

7 Александров Е.П. Учебный текст: опыт дефиниции и типологического анализа. – URL: http://www.portalus.ru/modules/pedagogics/rus_readme.php?subaction=showfun&id =1273044931&ar chive=&start_from=&ucat=& 33.

8 Стерн С. «Комплексный подход к литературе в преподавании английского языка как второго или иностранного. – Бостон: ИздательствоHeinle&Heinle Publishers. 1991.

9 Берардо С. (2006). The use of authentic materials in the teaching of reading. The Reading Matrix, 6 (2), – 69 p.

10 Масалова С.В. Использование аутентичных видеоматериалов при обучении иностранному языку // Молодой ученый. – 2015. – № 15.2. – С. 48.

11 Цвирко Е.И. Художественный текст как предмет аналитического чтения // Материалы I Международной Интернет – конференции «Актуальные проблемы гуманитарного образования». – С. 225.

ҒТАМР 03.20

ТАРИХ САБАҚТАРЫНДА ОҚУШЫЛАРДЫҢ ТАНЫМДЫҚ ҚЫЗЫҒУШЫЛЫҒЫН АРТТЫРУ МАҚСАТЫНДА, ҚАЗАҚ БИЛЕРІН ДАМЫТА ОҚЫТУДЫҢ ЖОЛДАРЫ

Б. Шуршитбай
Т.ғ.к., қауымдастырылған профессор, С.Аманжолов атындағы ШҚУ, Өскемен қ.
Д. Әбдешова, А. Рыспаева
С.Аманжолов атындағы ШҚУ, Өскемен қ.

Бұл мақалада қазақ билерін дамыта оқыту және оны тарих сабақтарында оқушылардың танымдық қызығушылығын арттыру жолдары қарастырылған. Хандық дәуірдегі билердің маңызы мен олардың атқарған міндеттері жайлы мәлімет берілген. Қазақ тарихындағы билер айтқан шешендік сөздердің терең мәнін саралап көрсеттік. Ұлы билер Төле, Қазыбек, Әйтеке билердің қалдырған мұраларын қазіргі тарих сабағында тиімді пайдалану жолдары көрсетілген.

Түйін сөздер: Қазақ, би, дамыта оқыту, қазақстан тарихы, тарих сабағы, шешендік өнер.

Қазақ шешендік өнерінің піспегі – шешен билер де, күбісі – халық. Ел есінде жүрген шешендік нұсқалардың туындыгері – шешен-би. Халық заманы озған сайын билеріміздің шешендік сөз үлгілерін талқыға салып, қырлап, өңдеп, құлпыртып әкеліп, әлі күнге дейін айтады. Осындай әдеби-халықтық, фольклорлық сұрыптаулардан кейінгі біздің заманымызға келіп жеткен шешендік сөздер шымырқанған қымыздай жұтылған, таңдай татарлық дүниелер болып келеді.

Би сөзінің тарихи мағынасы ежелгі сақ тайпасынан басталады. Сақ тілінен аударып қарағанда «Би» сөзі жеті деген мағынаны береді. Бұл ұғым өте күрделі ұғым. Ашып қарасақ жеті сөзі ел биіне қойылған талап саны.

- Халықтың мәселесін аңғарып,ақ пен қараны ажырата білуі;
- Ата- бабасын білуі;
- Жеті түрлі білім игеруі;
- Жеті қазынаның қадірін білу;
- Адам баласының жан жарасын түсінуі;
- Әділдікті ой таразысына салып теңдей білуі;
- Ел мен Халықтың абыройын ойлауы.

Ал, «Би» сөзі мағыналық жағынан тұлға деген мағынада қолданылады. Қазіргі тілмен айтсақ,басшы,сот,саяси тұлға, демократиялық биліктің иесі.

Қазақ билері байырғы заманның соты,тергеушісі. Олардың бір ауыз сөзі халық үшін,ел үшін заң бола білген. Ел ішіндегі қақтығыстар мен мәселелерді өздерінің ұтымды ойы мен шешен сөздерімен шеше алып, әр іске әділ көзбен қарай алған. Билердің үлкен міндеті ол дауға қарсы шыға алып, әр мәселеге әділ қарау еді. Жүздер мен рулар арасындағы туындаған даулар мен келіспеушілікті алдын ала білген. Осылайша,қазақ билері ел ішіндегі әділеттілікті орната келе,қоғамда бейбітшілік орнатуға өздерінің үлкен үлесін қосты. Халық ішінде соты да,рухани ұстазы да,шешені де осы билер болған.

Қазақтың бас биі-Төле би. Жеті жарғыны жасаушылардың бірі,сауатты әрі зерделі тұлға болған.

Орта жүздің алып биі «Қаз дауысты Қазыбек би». Ол өзінің шешендігімен,тапқырлығымен ерекшеленген тұлға.

Кіші жүздің әділ биі Әйтеке би. Тәуке ханның тұсындағы ең беделді де,белсенді биі болған.

Ұлттық өнеріміздің тарихында Майқы би Төбейұлы 1105-1225 жылдары, Аяз би Жаманұлы 11-12 ғ., Мөңке би 1207-1250, Едіге би 1354-1419, Бәйдібек би 1356-1419 жылдар, Әз Жәнібек 1406-1473, Жиренше шешен, Шоған би 1584-1642, Әсет би 1676-1723, Қадір-Тайжан, Тоқсан, Жанкісі, Антайлақ, Бөлтірік, Сары, Сырлыбек, Бала би, Ноғайбай, Саққұлақ, Бапан, Шоң, Шорман, Байдалы, Қараменде, Зіл-қара, Алшынбай, Асаубай билерімізбен қатар, Төле би, Қаз дауысты Қазыбек би және Әйтеке билердің жарқын бейнелерін әлі де қазақ даласындағы айтулы шешен-билер есімімен толықтыра айтуға болады.

«Би» атауы әлгіндей емес, белгілі бір мақсатқа, мемлекеттік мүддеге қызмет ететін, жалпы шешендіктен салыстырмалы түрде тар арнаға ыңғайланған шешендердің тобын көрсететін атау.

Нағыз кедей мен жарлы жалшыдан небір күміс көмей, жез таңдай халық шешендері шығып, әдеби тілімізді, тілдік қорымызды байытуға қалыптастыруға қазақтың алғашқы авторлары өлең-жырлары, аңыз-әңгімелері, шешендік сөздері арқылы әдеби тілімізді байыта отырып, кедей кепшіктің мүдесін қорғаған ел азаматтары болған. Әз Жәнібек хандығының төңірегінде дамыған шешен –билеріміздің өнері үш жүздің басын қосқан. Тәуке ханның тұсында, ханның ордасы Түркістан қаласында жанданған, ердің орнына екі ауыз сөзбен бітірген даңқты дала Демосфендері ме Цицерондары, Төле би, Қаз дауысты Қазыбек би және қара жігіт Әйтеке шешендердің атақ-даңқтары да осы кезде шыққан.

«Әйтеке бауыздап, Қазыбек іреп, Төле мүшелеп берер» – деп халық қалт айтпай олардың әр шешімдерін жоғары бағалаған. Ел аузында айтылғандай, Әйтеке айтса «қандай қиқар даукесің де қалай құлақ аспасқа», Қазыбек айтқанда «төресі осы тығыла кетпеске» ләжы жоқ деп ел кесіп айтқандығы мәлім. Сондай –ақ халық тағы да «Әйтеке жорып жеткізіп айтады» деп үш биге байланысты бағасын беріп қойған.

Би деген атауда, билердің өзі де қазақ халқының тарихында ертеден-ақ бар. Шешен-билеріміз заң болмаған уақытта барлық даулы мәселелерді, түрлі талаптарды дұрыс шешім қабылдай отырып, әділ бағалай білді. Қазақта бұрын жер, жесір, құн, мал сияқты даулы мәселелер көп болған. Мұндай дауларға билік айту халықтың әдет-ғұрпын, дәстүрін жақсы білетін, сөз таласында шешендігімен, тапқырлығымен сол даулы мәселелерді әділ шешетін адамдарға ғана тапсырған. Беделді билермен хан, сұлтандарда санасатын болған. XVII ғасырдың аяғы мен XIX ғасырдың басында хандар кеңесінің құрамына билер де кірді. Олар хандар қызметіне елеулі ықпал жасады. Қазақ қоғамында билер көп болды. Бірақ олардың дәрежесі мен беделі де түрліше еді. Солардың ішінде үш жүз арасындағы үлкен дауларды әділдікпен, тапқырлықпен шешкен билер бар. Олардың айтқан биліктері мен шешендік сөздері халық арсында аңыз бен жырға, мақал-мәтелге айналған. Осындай атақты билер туған халқы үшін, оның келешегі үшін, аянбай қызмет еткен қазақтың атақты үш биі: Ұлы жүздегі – Төле би, Орта жүзде – Қазыбек би, Кіші жүзде – Әйтеке билердің даңқы бүгінгі ұрпаққа дейін мұра болып жеткен.

Жас ұрпаққа қазақтың би – шешендерінің өмірінен мәлімет беріп қызықты тұстарынан сөз қозғау өнегелі істерге апарар жол.

Шешендік сөз – адамзат тарихындағы рухани материалдық мәдениеттің дамуының негізгі құралдарының бірі шешендікке құрылған әңгімелерді, аңыздарды және өлеңдерді бастауыш сыныпта оқыту бала тілін ұштайды, сөздік қорын байытады, өмірге деген көзқарасын оятып, дүниетанымына жол ашады.

Мектеп оқушыларына қазақ халқының атақты шешендері Қаз дауысты Қазыбек, Төле, Әйтеке билерді ана тілі пәні арқылы таныстырып, олардан қалған құнды да мол мұраларды оқыту, ұлағатты сөздерін айтқызу – уақыт талабы.

Ғалым – педагог Ы. Алтынсарин нақыл сөздерді жинады және оларды жариялады. Ол өзінің хрестоматиясына «Ізбасты», «Байұлы», «Жәнібек батыр», «Жиренше шешен» тағы басқалардың көргендікке, тапқырлыққа құрылған «даналық әліппелерін» енгізіп, кезінде оларды оқуға ұсынған. Алғашқы ұстаз аталы сөздің құндылығын сол кезде-ақ білген.

Шешендік сөздерді тұңғыш зерттеушілердің бірі – М. Әуезов болса, 30-жылдары оларды іріктеп, жинап, халықтың керегіне жаратуға үлес қосып, қамқор болған, асыл сөздерді оқырман қауымға ұсынушы және балаларды ізгілікке тәрбиелеуде таптырмас құрал екенін оқытушы С. Сейфуллин болды. Сәкен Сейфуллин өзінің «Қазақ әдебиеті» – дейтін кітабында шешен билердің әлеуметтік қызметтерін, шешендік сөздердің ауыз әдебиетінде алатын орнын анықтап, бірсыпыра нұсқауларын жариялады.

Одан кейін қазақ шешен сөздерін арнайы зерттеген әдебиеттанушы ғалым Әмина Маметова. Ол өзінің «Қазақстан шешен билерінің сөздері және қазақ әдебиетіндегі оның орны» кандидаттық диссертациясында белгілі қазақ билерін атап, олардың аттарынан айтылатын сөздердің әдеби мәнін толығырақ анықтай

түседі. Сонымен тарих сабақтарының танымдық мақсатына мыналар ескерілу қажет:

– Шешендік сөздерді халқымыздың қадір тұтуы;
– Шешендік сөздердегі ұлттық мәдениет және парасаттылық;
– Асыл сөздің астарындағы ұлағатты сөздер.
– Дау-жанжалдардың бітімін екі-ақ ауыз сөзбен шешіп, ел мен елді бітістіріп, жарастырып келелі мәселелерді тындырып отыратындығы белгілі.

Билер мен шешендердің көрегендігін, даналық сөздерін оқытып, айтқызу жас ұрпақты шешендікке, ата-бабадан қалған мол мұраны игертуге баулиды.

Оқушыларға шешендік сөздерді туралы сөз қозғағанда ең алдымен мұғалімге назар аудару керек. Мұғалімдер күнделікті сабақ беру үрдісінде шешендік сөздерді орынды жерінде ойын дәлелдеуде дәнекер етсе, оқушыларды тілге шебер ойы орамды мәдениетті сөйлеуге тәрбиелейді.

Бір сөзбен айтқанда бұл зерттеудің жаңалығы – оқушылардың шешендік сөздерді меңгеру нәтижесінде сана-сезімі мен ақыл ой ұшқырлығы, сөз шеберлігі, дұрыс ойлау жүйесін, шығармашылық қабілетін арттыруға болады.

Қорытындылап қарасақ, шешендік сөздерге халық даналығы, инабаттылық пен ізгілік нышандары мен қатар билеріміздің әділ шешімдерін жатқызуымызға болады. Шешендік сөздердің оқушыларға, балаларға, олардың тілін дамытуға, сөздік қорын байытуға қаншалықты қажет екендігі бүгінгі күннің дәлелі.

Қолданылған әдебиеттер

1 Адамбаева Б. Алтын сандық. – Алматы:1989. – 195 б.

2 Негимов С. Шешендік өнер тарихы. – Алматы,1997.

3 Қалимұқашева Б. Шешендік өнерге баулудың дидактикалық принциптері. – Алматы: Мектеп, 1999. – Б. 10-12.

4 Әуезов М. Шешендік шиырлары – Алматы: Қайнар, 1993. – 56 б.

5 Сейфуллин С. Қазақ әдебиеті. – Мәскеу, 1932. – 34 б.

6 Маметова Ә. Қазақстан шешен билерінің сөздері және қазақ әдебиетіндегі оның орны, 1945. – 57 б.

ӘЛЕУМЕТТІК ҒЫЛЫМДАР ЖӘНЕ ЭКОНОМИКА

СОЦИАЛЬНЫЕ НАУКИ И ЭКОНОМИКА

SOCIAL SCIENCES AND ECONOMICS

SRSTI 06.91

DIGITALIZATION IS A FACTOR IN INCREASING THE COMPETITIVENESS OF THE NATIONAL ECONOMY (IN THE CASE OF KAZAKHSTAN AND CHINA)

Xue Jialong
EMBA-Business Administration, Al-Farabi Kazakh National University, Almaty
G.K. Nietalina
PhD, Associate professor, Al-Farabi Kazakh National University, Almaty

Digitalization has become a pivotal factor in enhancing the competitiveness of national economies worldwide, and Kazakhstan is no exception. As a rapidly developing country, Kazakhstan has been actively embracing digital technologies across various sectors to drive economic growth, improve government service delivery, and foster innovation. This long review will explore how digitalization impacts the competitiveness of Kazakhstan's national economy, focusing on key areas such as government initiatives, infrastructure development, the private sector, and the broader socio-economic implications.

Keywords: China, Kazakhstan, digitalization, national economy, competiveness.

The Kazakhstani government has placed digitalization at the forefront of its developmental agenda, recognizing its potential to transform the economy and society. Initiatives like the «Digital Kazakhstan» program, launched in 2017, aim to accelerate the digital transformation process across multiple domains including education, healthcare, public administration, and the economy. This program seeks to create a digital ecosystem that supports innovation, improves the quality of public services, and enhances transparency and efficiency in government operations. Such initiatives are critical in laying the foundation for a competitive digital economy, attracting investments, and fostering a conducive environment for business growth and innovation.

These initiatives span several domains, including public administration, economic diversification, and social welfare, demonstrating the government's comprehensive approach to digitalization. Below are more examples of government initiatives that highlight this commitment: Smart City Projects: Aimed at improving urban living through technology, Kazakhstan has embarked on Smart City projects in major cities like Astana (Nur-Sultan), Almaty, and Shymkent. These projects focus

on integrating digital technologies into urban management, improving traffic management, public transportation, energy efficiency, and public safety, enhancing residents' quality of life, and reducing environmental impact. Kazakhstan has made significant strides in developing its e-government platform, offering numerous public services online. This initiative is designed to streamline administrative processes, reduce corruption, increase transparency, and improve citizens' access to government services. It encompasses services like tax filing, business registration, and document requests, facilitating easier and more efficient interactions between the government and the public.

This project aims to establish Kazakhstan as a major digital hub in Central Asia and along the Silk Road economic belt. By enhancing digital connectivity and infrastructure, the initiative seeks to boost the country's role in global data transmission networks, attracting investments in IT and telecommunications sectors, and fostering regional integration. As part of its effort to stimulate innovation and entrepreneurship in the tech sector, the Kazakhstani government has initiated the «Tech Garden» project. This innovation cluster supports startups and tech companies with funding, mentorship, and infrastructure, focusing on areas such as artificial intelligence, blockchain, and robotics. The initiative aims to nurture a vibrant tech ecosystem that can drive economic diversification and technological advancement. Recognizing the importance of digital skills in the modern economy, Kazakhstan has launched a national program to improve digital literacy among its citizens. This initiative provides training and resources to enhance computer and internet skills across various demographics, aiming to empower all citizens to participate fully in the digital economy. To address cybersecurity challenges and protect critical information infrastructure, the government introduced the «Cyber Shield Kazakhstan» program. This initiative encompasses a range of measures, including the establishment of a national cybersecurity center, the development of legal and regulatory frameworks, and the promotion of cybersecurity awareness among the population. The government is also focusing on digitalizing healthcare and education sectors to improve service delivery and accessibility. This includes developing telemedicine services to extend healthcare access to remote areas and introducing digital learning resources and platforms to enhance educational outcomes. These initiatives reflect Kazakhstan's holistic approach to digitalization, addressing both the infrastructural and human capital aspects necessary for a competitive digital economy. Through these efforts, the government aims to foster innovation, improve public services, and ensure that the benefits of digital transformation are widely shared across society. For digitalization to effectively contribute to economic competitiveness, robust digital infrastructure is essential. Kazakhstan has been investing heavily in expanding its digital infrastructure, including broadband internet access, mobile connectivity, and data centers. The country has made significant strides in improving its ICT infrastructure, which is crucial for enabling digital services and innovations. By enhancing connectivity, particularly in rural and remote areas, Kazakhstan is working to bridge the digital divide and ensure that digitalization benefits are more evenly distributed across the country. This infrastructure

development not only supports the growth of digital businesses but also attracts foreign investment, further boosting the economy's competitiveness.

For Kazakhstan, a vast country with significant rural populations, developing a comprehensive digital infrastructure is pivotal for national competitiveness and integration into the global economy. The country's focus on infrastructure development encompasses several key areas: One of the cornerstones of Kazakhstan's digital infrastructure is the expansion of high-speed internet access. Recognizing that connectivity is a prerequisite for digital services and economic opportunities, the government has been working to extend broadband internet across the nation. This effort includes laying fiber-optic cables and enhancing wireless broadband services to reach remote and rural areas, ensuring that all citizens have access to reliable and fast internet. This connectivity facilitates e-commerce, digital education, telemedicine, and remote work, which are essential for economic diversification and innovation. With a high mobile phone penetration rate, Kazakhstan has prioritized the upgrade of its mobile telecommunications network. The rollout of 4G/LTE networks and the preparation for 5G technology are central to this strategy. Improved mobile connectivity not only enhances personal communication but also enables a wide range of mobile services and applications, from digital payments to IoT (Internet of Things) solutions, boosting both consumer convenience and business efficiency. To support the growing data needs of its digital economy, Kazakhstan is investing in the development of data centers and cloud computing services. These facilities are crucial for storing, managing, and processing vast amounts of data securely and efficiently. By fostering a robust data center ecosystem, the country aims to become a regional hub for digital services, attracting foreign investment and supporting local enterprises with scalable and reliable IT infrastructure.

Digitalization, defined as the use of digital technologies to change a business model and provide new revenue and value-producing opportunities, plays a pivotal role in enhancing the competitiveness of national economies. In the case of China, digitalization has been a central factor in its economic transformation and competitive positioning on the global stage. Here are key areas through which digitalization boosts China's economic competitiveness:

China's «Made in China 2025» initiative aims to upgrade the country's manufacturing base by developing high-tech industries including electric cars, next-generation computing, telecommunications, robotics, artificial intelligence, and aerospace equipment. Digital technologies are at the core of this initiative, involving:

Smart Manufacturing: Implementation of digital fabrication technologies, commonly known as 3D printing, and the use of AI and IoT (Internet of Things) to improve efficiency and reduce waste.

Robotics: Extensive use of robotic systems in production lines to enhance production efficiency and reduce human error.

Big Data & AI: Utilizing data analytics and artificial intelligence to optimize manufacturing processes and supply chain management.

China has significantly invested in its digital infrastructure, an essential component for supporting various sectors of the economy: China is a global leader in

5G technology, having rolled out tens of thousands of 5G base stations nationwide. This massive deployment allows for high-speed, more reliable internet access, promoting innovations such as smart cities, connected factories, and telemedicine. Rural broadband programs have aimed to reduce the digital divide, allowing more widespread access to digital services and e-commerce. China's e-commerce platforms like Alibaba and JD.com are among the largest in the world and provide a robust framework for market digitization: Digital marketplaces give businesses, from large corporations to small vendors, access to national and international markets. Advanced digital systems enable companies to manage vast logistics networks efficiently, significantly enhancing product delivery and inventory management.

Innovations in digital payment systems and financial services are central to China's economic strategy: Platforms like Alipay and WeChat Pay dominate the digital payment landscape, facilitating easy, quick, and secure transactions for hundreds of millions of users. Digital Currency: The People's Bank of China is advancing in digital currency efforts with the digital yuan, which aims to provide a controlled and efficient digital payment method. The Chinese government's supportive policies and regulatory frameworks have been instrumental in fostering a favorable environment for digital growth: While stringent, China’s data protection laws like the Cybersecurity Law and the Data Security Law are designed to secure personal information and corporate data, building trust in digital platforms. Government funding in digital startups, tax incentives for tech firms, and support for R&D in emerging technologies. A focus on education and skills training to meet the demands of a digitized economy: STEM Education: Emphasizing science, technology, engineering, and mathematics (STEM) in educational curricula to prepare a workforce adept in handling advanced digital systems. Lifelong Learning and Reskilling: Initiatives aimed at reskilling workers whose jobs are affected by digital transformations, ensuring they remain competitive.

Digitalization significantly boosts China's economic competitiveness by enhancing its manufacturing sector's efficiency, improving infrastructure, enlarging the digital economy, and creating sophisticated financial technologies. These developments not only reinforce China's position as a global industrial leader but also improve its domestic market's sophistication and resilience. The proactive role of the Chinese government in supporting digitalization through policies and investments cannot be understated, as it has been crucial in integrating digital technologies across different sectors of the economy.

Kazakhstan’s emphasis on infrastructure development is a testament to its recognition of digitalization as a key driver of economic competitiveness and social well-being. By investing in high-speed internet access, mobile telecommunications, data centers, and innovation hubs, as well as focusing on digital skills and cybersecurity, Kazakhstan is laying the groundwork for a digital future that promises to bring about significant economic, social, and cultural benefits. This strategic approach not only supports the country's economic ambitions but also positions it as a digital leader in the Central Asian region.

References

1 Bukht R., Heeks R. (2017). Defining, Conceptualising and Measuring the Digital Economy. SSRN Electronic Journal. https://doi.org/10.2139/ssrn.3431732.

2 Brekke J., Alsindi W. (2021). Cryptoeconomics.

3 Carlsson B. (2004). The Digital Economy: what is new and what is not?. Structural Change and Economic Dynamics, 15(3), 245-264. https://doi.org/10.1016/j.strueco.2004.02.001.

4 European Investment Bank. (2023). Innovation overview 2023.

5 Deloitte Malta. (2021). What is digital economy? Retrieved November 15, 2021, from https://www2.deloitte.com/mt/en/pages/technology/articles/what-is-digital-economy.html.

6 Peitz M., Waldfogel J. (2012). The Oxford Handbook of the Digital Economy. Oxford University Press.

7 Weymouth S. (2023). Digital Globalization: Politics, Policy, and a Governance Paradox. Cambridge University Press. https://doi.org/10.1017/9781108974158.

8 Mesenbourg T.L. (2001). Measuring the Digital Economy. U.S. Bureau of the Census.

9 Negroponte N. (1995). Bits and Atoms. Wired magazine. Retrieved February 20, 2017, from https://www.wired.com/1995/01/negroponte-2/.

10 OECD. (2020). A roadmap toward a common framework for measuring the Digital Economy.

11 UNCTAD. (2019). Digital Economy Report 2019.

12 McKinsey & Company. The rise of Digital Challengers. Archived from the original on January 8, 2019.

13 G20 Digital Economy Task Force. (2016). Toolkit for measuring the Digital Economy.

14 Oxford Economics. (2016). Digital Spillover, Measuring the true impact of the Digital Economy

15 World Bank. (2016). World Development Report 2016: Digital Dividends. https://doi.org/10.1596/978-1-4648-0671-1.

16 International Monetary Fund (IMF). (2018). Measuring the Digital Economy.

17 Wang W. (2023). Digital economy sectors are key CO2 transmission centers in the economic system. Journal of Cleaner Production, 407, 136873. https://doi.org/10.1016/j.jclepro.2023.136873.

18 Horoshko O.-I. (2021). Theoretical and Methodological Bases of the Study of the Impact of Digital Economy on World Policy in the 21st Century. Technological Forecasting and Social Change, 166.

19 Samuelson P. Intellectual Property and the Digital Economy: Why the Anti-Circumvention Regulations Need to Be Revised. Berkeley Technology Law Journal, 519-566.

SRSTI 72.75.39

FEATURES OF THE USE OF VIRTUAL AND AUGMENTED REALITY TECHNOLOGIES IN THE MARKETING ACTIVITIES OF COMPANIES

Cui Fukun
Student of EMBA, Al-Farabi Kazakh National University, Almaty
G.K. Zhanibekova
PhD, Associate Professor, Al-Farabi Kazakh National University, Almaty

This article explores the various features of virtual and augmented reality technologies and how they are being utilized in the marketing activities of companies. The immersive experiences provided by these technologies have revolutionized the way businesses engage with consumers, leading to increased brand awareness and customer engagement.

Keywords: virtual reality, augmented reality, marketing activities, immersive experiences, interactive content, consumer engagement.

In recent years, the surge of interest and investment in virtual reality (VR) and augmented reality (AR) technologies has propelled them to the forefront of innovative marketing strategies. These cutting-edge technologies have revolutionized the way companies engage with their target audiences, offering unparalleled opportunities to captivate users and deliver immersive brand experiences. As VR and AR continue to evolve, they present a dynamic landscape of possibilities for businesses across various industries to showcase their products and services in interactive and engaging ways.

One of the most compelling aspects of VR and AR technologies is their ability to create immersive experiences that transport users into captivating virtual environments or overlay digital information onto the real world. These immersive experiences have the power to captivate users' attention and evoke emotions, providing businesses with a unique platform to showcase their offerings in a visually stunning and memorable manner. Whether it's through virtual product demonstrations, interactive storytelling, or immersive brand experiences, VR and AR enable companies to create engaging experiences that leave a lasting impression on consumers.

Features of Virtual and Augmented Reality Technologies in Marketing Activities:

1. *Immersive Experiences:* One of the key features of VR and AR technologies is their ability to create immersive experiences for users. By transporting consumers to virtual environments or overlaying digital information onto the real world, companies can engage their target audience in a way that traditional marketing methods cannot replicate.

2. *Interactive Content:* VR and AR technologies enable companies to create interactive content that allows consumers to actively participate in the marketing experience. Whether it's trying on virtual clothing, exploring a virtual showroom, or experiencing a virtual tour of a property, these technologies make the marketing process more engaging and memorable for consumers.

3. *Personalized Marketing:* With VR and AR technologies, companies can deliver personalized marketing experiences tailored to individual preferences and interests. By using data analytics and user behavior tracking, businesses can create customized virtual experiences that resonate with their target audience on a personal level.

4. *Increased Brand Awareness:* By leveraging VR and AR technologies in their marketing activities, companies can significantly increase brand awareness and recognition. The immersive and interactive nature of these technologies captures consumers' attention and leaves a lasting impression, resulting in a higher likelihood of brand recall and positive brand associations.

5. *Enhanced Customer Engagement:* VR and AR technologies enable companies to engage with their customers in a more meaningful and interactive way. By providing immersive experiences that allow consumers to interact with products and services in a virtual environment, businesses can build stronger relationships with their target audience and drive customer loyalty.

The integration of virtual reality (VR) and augmented reality (AR) technologies into marketing activities represents a monumental shift in the way companies engage with consumers and differentiate their brands. As these technologies continue to evolve and become more accessible, businesses are presented with a myriad of opportunities to redefine brand experiences, drive customer engagement, and ultimately, achieve sustainable business growth. At the heart of VR and AR lies the power of immersive experiences, which transport users into captivating virtual environments or overlay digital elements onto the real world. By leveraging these immersive experiences, companies can create memorable brand interactions that resonate with consumers on a profound level. Whether it's through virtual product demonstrations, interactive storytelling, or immersive brand experiences, VR and AR offer a unique platform for businesses to showcase their products and services in a way that captivates attention and fosters emotional connections.

Furthermore, the interactive nature of VR and AR content empowers consumers to actively participate in the marketing process, driving engagement and fostering brand loyalty. From virtual try-on experiences to interactive product demos, companies can empower consumers to explore, interact with, and even co-create brand experiences, leading to deeper levels of engagement and brand advocacy.

Personalization emerges as another key feature of VR and AR technologies, allowing companies to deliver tailored experiences that resonate with individual preferences and interests. Through data-driven insights and user behavior tracking, businesses can create personalized VR/AR experiences that speak directly to the needs and desires of their target audience, enhancing relevance, driving conversion, and ultimately, fostering long-term customer relationships. Moreover, the immersive and memorable nature of VR/AR experiences helps companies break through the noise of traditional marketing channels, leading to increased brand awareness and recognition. By offering unique and memorable interactions, brands can leave a lasting impression on consumers, leading to heightened brand recall and positive brand associations.

In conclusion, the integration of virtual reality and augmented reality technologies into marketing activities represents a transformative opportunity for businesses to differentiate themselves in competitive markets and drive business success. By embracing the immersive experiences, interactive content, and personalized engagements offered by VR/AR, companies can create compelling brand narratives, forge deeper connections with their audiences, and ultimately, achieve sustainable growth in the digital age. As VR and AR technologies continue to evolve, companies must remain agile and innovative, seizing the opportunities presented by these technologies to stay ahead of the curve and meet the evolving expectations of consumers. Through strategic adoption and creative implementation, VR and AR have the potential to revolutionize marketing activities, empowering companies to deliver unparalleled brand experiences and drive meaningful impact in the ever-changing landscape of the modern marketplace.

References

1 Grewal, Dhruv, et al. «Virtual Reality: The Next Marketing Medium». Harvard Business Review, 2017.

2 Kim Ann Y. «The Impact of Virtual Reality on Marketing». Journal of Interactive Advertising, 2019.

3 Merritt Alex. «Augmented Reality in Retail: A Glimpse into the Future». Forbes, 2020.

4 Steinert Martin, «Enhancing Consumer Engagement Through Augmented Reality: A Study on Online Retailing». Journal of Business Research, 2018.

5 Tuten Tracy L., Michael R. Solomon. «Social Media Marketing». Sage Publications, 2017.

SRSTI 82.33.19

HUMAN RESOURCE MANAGEMENT IN THE CONTEXT OF THE IMPLEMENTED CORPORATE STRATEGY

Li Cunhao
Student of EMBA, Al-Farabi Kazakh National University, Almaty
R.D. Doszhan
PhD, Al-Farabi Kazakh National University, Almaty

Human resource management (HRM) is pivotal in the success of organizations, particularly when it is in sync with the implemented corporate strategy. This paper discusses how effective HRM practices can contribute to creating a competitive advantage by ensuring the alignment of workforce capabilities with strategic objectives. Key areas explored include strategic workforce planning, performance management, talent management, and organizational culture, highlighting their significance in executing corporate strategy.

Keywords: Human resource management, corporate strategy, workforce planning, performance management, talent management, organizational culture, competitive advantage.

Human resource management plays a crucial role in the success of an organization, especially when it is aligned with the implemented corporate strategy. Effective human resource management can help create a competitive advantage for the company by ensuring that the right people with the right skills are in place to execute the strategy.

One of the key ways in which human resource management can support the implementation of corporate strategy is through strategic workforce planning. This involves analyzing the current workforce to identify any gaps in skills or knowledge that may hinder the achievement of strategic objectives. By understanding the capabilities of their employees, organizations can make informed decisions about recruitment, training, and development to build a workforce that is aligned with the corporate strategy.

Another important aspect of human resource management in the context of corporate strategy is performance management. Clear performance expectations are essential for ensuring that employees understand how their individual goals contribute to the overall strategic goals of the organization. By setting SMART goals and regularly reviewing performance, human resource managers can help employees stay focused and motivated towards achieving the corporate strategy.

Strategic Workforce Planning:

Example: Consider a tech company aiming to expand its market presence into artificial intelligence (AI) solutions. Through strategic workforce planning, the HR department analyzes the current skill sets of employees and identifies a gap in AI expertise.

Analysis: By recognizing this gap, the company can strategically hire individuals with AI skills or provide training programs to upskill existing employees. This proactive approach ensures that the workforce is equipped to support the company's strategic objective of diversifying into AI solutions. Example: A manufacturing company aims to reduce its carbon footprint as part of its sustainability strategy. Through workforce planning, HR identifies the need for employees skilled in sustainable manufacturing practices and environmental regulations.

Analysis: By strategically hiring individuals with expertise in sustainability or providing training on eco-friendly manufacturing processes, the company can align its workforce with its environmental objectives. This ensures the company's ability to meet sustainability targets while maintaining operational efficiency.

Performance Management:

Example: A retail chain sets a strategic goal to enhance customer satisfaction by improving service quality. The HR department implements performance management systems where employees' performance is regularly assessed based on metrics such as customer feedback scores and sales targets.

Analysis: Clear performance expectations aligned with strategic objectives help employees understand their roles in achieving the company's goals. By providing feedback and recognition for meeting performance targets related to customer satisfaction, HR fosters a culture of accountability and commitment to the strategic goal.

Example: A financial services firm sets a strategic goal to improve risk management practices in response to changing regulatory requirements. HR implements performance management systems focused on metrics related to risk assessment, compliance, and regulatory adherence.

Analysis: By incorporating risk management goals into performance evaluations, HR reinforces the importance of compliance and accountability among employees. Clear performance expectations related to regulatory standards help mitigate risks and ensure the company's long-term viability in the financial market.

Talent Management:

Example: A pharmaceutical company identifies a need for future leaders to drive innovation in drug development. HR implements talent management programs to identify high-potential employees, provide them with mentorship opportunities, and sponsor their participation in research projects.

Analysis: Investing in the development of high-potential employees ensures a pipeline of talent capable of executing the company's long-term strategic objectives. By nurturing talent internally, the organization reduces reliance on external recruitment and cultivates a culture of loyalty and career growth.

Example: A hospitality chain prioritizes customer experience as a key differentiator in the competitive market. HR identifies and nurtures employees with exceptional interpersonal skills, emotional intelligence, and a customer-centric mindset for frontline roles.

Analysis: Investing in talent with a strong focus on customer service aligns with the company's strategic objective of delivering exceptional experiences to guests. By recognizing and developing employees who excel in customer interactions, HR contributes to building a service-oriented culture that enhances the company's reputation and competitive advantage.

Organizational Culture:

Example: An e-commerce startup emphasizes innovation and agility as core values to drive rapid expansion. HR initiatives such as hackathons, cross-functional collaboration, and open communication channels reinforce this culture of experimentation and adaptability.

Analysis: A culture aligned with strategic objectives fosters employee engagement and motivation. By promoting values that support innovation and agility, HR contributes to creating an environment where employees feel empowered to take risks and contribute ideas, ultimately driving the company's growth agenda.

Example: A nonprofit organization committed to social justice aims to foster diversity and inclusion within its workforce. HR implements initiatives such as diversity training, employee resource groups, and inclusive hiring practices to promote a culture of equity and belonging.

Analysis: By championing diversity and inclusion initiatives, HR aligns the organization's culture with its social justice mission. A workplace where employees feel valued and respected for their unique perspectives and backgrounds not only enhances morale but also strengthens the organization's ability to drive positive social change.

In each example, human resource management practices are tailored to support the specific strategic objectives of the organization, illustrating the critical role of HR in driving organizational success. By aligning workforce planning, performance management, talent management, and organizational culture with strategic goals, HR contributes to the overall effectiveness and sustainability of the business.

In addition, effective talent management is crucial for ensuring that the organization has the right people in the right roles to execute the corporate strategy. This involves identifying high-potential employees, providing them with development opportunities, and supporting their career progression within the organization. By retaining top talent and developing a pipeline of future leaders, human resource management can help ensure the long-term success of the company. Furthermore, a strong organizational culture that is aligned with the corporate strategy can help drive employee engagement and commitment. Human resource managers play a key role in shaping and reinforcing the culture by promoting values that support the strategic objectives of the organization. By fostering a positive work environment where employees feel valued and supported, human resource

management can help create a high-performing organization that is capable of executing its strategy effectively.

In conclusion, human resource management plays a critical role in supporting the implementation of corporate strategy. By aligning workforce planning, performance management, talent management, and organizational culture with the strategic objectives of the organization, human resource managers can create a competitive advantage for the company. With the right people in place and a supportive work environment, organizations can drive success and achieve their long-term goals.

References

1 Dessler G. «Human Resource Management». Pearson Education, 2017.

2 Armstrong M. «A Handbook of Human Resource Management Practice». Kogan Page Publishers, 2014.

3 Cascio W.F., John W. Boudreau. «Strategic Human Resources: Frameworks for General Managers». McGraw-Hill Education, 2016.

4 Becker B.E. «The Future of Human Resource Management: 64 Thought Leaders Explore the Critical HR Issues of Today and Tomorrow». John Wiley & Sons, 2017.

5 Ulrich D. «HR from the Outside In: Six Competencies for the Future of Human Resources». McGraw-Hill Education, 2016.

SRSTI 06.81.12

INNOVATIVE TECHNOLOGIES IN THE PERSONNEL MANAGEMENT OF MODERN ORGANIZATIONS

Xu Qige
EMBA – Business Administration, Al-Farabi Kazakh National University, Almaty
G.K. Nietalina
PhD, Associate Professor, Al-Farabi Kazakh National University, Almaty

Innovative technologies in personnel management are vital for modern organizations, optimizing processes and unlocking employee potential. They foster creativity and efficiency, crucial for success in today's business landscape. By assessing and developing human resources, these technologies aid companies in adapting to market changes and staying competitive. While technologies like AI enhance capabilities, they don't replace humans. Yet, their successful implementation demands not just financial investment but also an innovative organizational culture, facilitating quick adaptation and effective utilization of new opportunities.

Keywords: innovation, organization, innovative technologies, management, personnel management.

To ensure competitiveness and development, each organization must adopt and implement innovative solutions. They directly depend on innovation in business. Currently, in the modern world, innovative technologies are becoming an integral part of personnel management in organizations. They not only simplify routine processes, but also open up new opportunities to optimize the work of employees and increase their productivity. The concept of innovative technologies will be revealed. The article will also open key trends in the use of innovative technologies in personnel management, as well as their impact on modern organizations. The main catalyst factors that cause the need to introduce innovative approaches in personnel management have also been identified. And the article proves how it is possible on competent personnel management to build the effective work of the entire enterprise as a whole, to establish strong relationships between all its units. In addition, the importance and essence of personnel technologies in the personnel management system of a modern organization, their classification are shown, and the features that are inherent in each group of technologies are indicated.

Let's consider the concept of innovative technologies. Innovative technologies (including personnel management) are primarily a set of methods that are aimed at maintaining the stages of implementation and implementation of a specific

innovation (innovation). In a narrow sense, any unused technology to minimize costs and improve system performance can be called innovative. There are the following types of innovative technologies: training (training and incubation of small enterprises), implementation, consulting, engineering and transfer. With the development of new technologies and as a result of innovative activities of companies, innovative products are created in a specific material or other form. As you know, in order to develop successfully, the enterprise must manage the selection, training, evaluation and remuneration, that is, be able to create, use and improve special methods, procedures, programs for organizing these processes. Personnel management in an innovative organization allows you to look at the problem of professional success from a different point of view, and in this regard, a special system of selection, retraining and social adaptation of employees is formed. Three conditions in which innovation in personnel management creates long-term benefits: innovation is based on principles that challenge traditional management; innovation must be systemic, including a wide range of methods and processes; innovation is part of a continuous process of innovation [1]. These conditions perfectly correspond to the desire of modern organizations to actively introduce innovative technologies in the management of their personnel.

And thus, modern organizations are actively introducing innovative technologies in the management of their personnel, striving not only to optimize processes, but also to create conditions for the maximum development of the potential of employees. Innovative technologies play an important role, opening up new opportunities for effective management and maximizing the potential of employees. The generalization of research approaches allows us to conclude that innovation is the use in a particular sphere of society of the results of intellectual (scientific and technical) activities aimed at improving the process of activity or its results. At the same time, innovations in personnel management can be considered management innovations, which mean any target activity, organizational decision, system, procedure or method of personnel management, significantly different from the established practice and used for the first time in this organization, aimed at improving the level and ability of personnel to solve the problems of effective functioning and development of the organization in a competitive environment.

It is possible to distinguish the distinctive features of innovations in personnel management:

– Changes in people management are designed to address certain issues that comply with the company's development plan;

– Ambiguity in the result they can give;

– Creative adjustments in personnel management can resolve disputes that the staff does not accept.

Changes in one subsystem that cause counter-changes in other subsystems.

Business, as for the most important element of the institution – its employees.

Most innovations in the people management system have been initiated for employees. Nevertheless, the management of creative personnel should serve as a cornerstone.

Be on the following fundamental conditions:

– Close coordination between the planning and development strategy of the company;

– Assessment of how human costs affect the economy;

– Production indices;

– Development of the required number of specialists [2].

Today, the most popular innovative technologies in the field of human training and development are team building and coaching, which are used to maximize individual potential and create cohesive teams. From an innovative point of view, modern workforce technologies include personnel assessment, stress management and dispute resolution. The presence of experts who can come up with new ideas primarily determines the criteria for innovative development. In the end, there will be an urgent need to attract professional specialists who can quickly create non-standard inventive ideas and contribute to their implementation if the organization lacks or not enough creatively involved people. In the end, there will be an urgent need to attract professional specialists who can quickly generate non-standard ideas and contribute to their implementation, especially if the organization lacks or insufficiently creatively involved people. This trend is related to key trends in personnel management, as modern companies realize that innovative ideas and creative solutions are becoming a key success factor in the rapidly changing business world.

Key trends in innovative technologies in personnel management are of great importance for modern organizations seeking to be competitive and effective in the market. Several trends:

The use of artificial intelligence (AI) and data analytics in personnel management opens up new horizons for companies to understand and optimize the work of employees. By analyzing huge amounts of data on employee productivity, behavior and preferences, these technologies allow companies to identify patterns and trends that could previously go unnoticed. Based on these data, companies can make more informed decisions on hiring, developing and retaining staff. In addition, it allows you to: predict staffing needs, identify key employees, personalize the approach to personnel management. This technique transforms companies' approach to human resources management, making it more informed, effective and adaptive to changing market and business environment conditions.

The second type, virtual and augmented reality in staff training and development. The use of virtual and augmented reality (VR and AR) in staff training and development opens up new opportunities for companies to effectively and interactively train employees. These technologies allow you to create immersive environments in which employees can practice skills and solve problems by simulating real work situations. Its advantages are: interactive learning, simulation of real events, increasing the effectiveness of learning. All these turns learning from a boring process into an interactive and effective experience that helps to improve the professional level of employees and improve their work results. The impact of these innovative technologies on modern organizations is enormous. They help to improve personnel management processes, increase the level of efficiency and productivity of

employees, and attract and retain talented specialists. Companies that successfully implement these technologies gain a competitive advantage in the market and are ready for the challenges of the future, as they are able to adapt faster to changing conditions, use their resources more efficiently and attract the best personnel. This allows them to be ahead of the competition and successfully meet the challenges of the future, whether it is rapidly changing technological requirements or new trends in personnel management. This success is closely related to the factors that necessitate the introduction of new innovative technologies in personnel management. The rapidly changing business world and the constant development of technology require companies to be flexible and adaptive.

And the factors that necessitate the introduction of new innovative technologies in the field of personnel management of the company include:

– *a decrease in the rate of growth and development of production.* Very often, companies take action to introduce innovative technologies only when there is an unfavorable downward trend in production performance;

– *the unfavorable state of the economy.* The difficult situation in the country's economy, which leads to a decrease in household incomes, forces companies operating in the market to implement new innovative projects in order to increase production efficiency and strengthen competition;

– *reducing staff costs.* The crisis has a significant impact on business in the country, and many organizations are forced to switch to a mode of saving financial resources. Reducing the share of personnel costs serves as a catalyst for starting to use innovative technologies;

– *reduced labor productivity.* This factor directly indicates the need to introduce innovations into the organization's personnel management system. In addition, management needs to comprehensively modernize and optimize other processes in the activities of their organization;

– *increased staff turnover.* With increased competition and «headhunting» in the labor market, an increase in staff turnover leads to a decrease in the attractiveness of the organization among potential employees, an increase in personnel costs and forces management to launch new innovative projects to retain and attract human resources to the organization [3].

As another area of application of innovative technologies in personnel management, the personnel motivation system should be noted. There are two main types of work motivation: material and non-material.

Financial motivation of staff is a universal way to increase productivity and encourage employees to perform their duties effectively and to the extent necessary. Material motivation is based on the formation of a system of monetary incentives for staff, which should include salaries, bonuses, additional payments, corporate allowances, benefits, etc. Material methods of encouragement will be clearly linked to the results of work. The amount of financial remuneration will depend on the quality and result of the work done. Therefore, each employee of the company should be informed about the results of the performance of which indicators the salary is formed and what is the meaning of motivation.

And modern methods of non-material incentives for employees include support in the form of a social package, payment for travel, mobile communications, food, medical services, sanatorium treatment; the possibility of self-realization through career growth; holding various contests and competitions, both team and individual, this is especially important for the direction of work; flexible work schedule, including the possibility of remote access; recognition of employees by management in the form of entry on the honor boards, awarding certificates of honor and diploma certificates.

In modern society, the HR department meets many other requirements in the organization. This is due to the fact that currently the company pays a large role to a person in the management system (HR management), due to its complexity in implementation and the need for constant attention.

In order to achieve the most profitable results in working with personnel, it is necessary to apply innovative management methods, without which it is quite difficult to implement HR programs in organizations where success depends more on innovation. In modern society, there are many methods of managing an organization, the success and implementation of which largely depends on the decision of the head himself and the resources necessary for the introduction of innovative technologies. In modern society, the development of an innovative management system in an organization is one of the most significant indicators of the effectiveness of its management. This is due to the fact that human resources are the capital of the organization. There are three main areas of innovation in the field of personnel management:

– innovative HR marketing – this direction aims to form a highly qualified potential of the organization in the field of personnel;

– innovative technological personnel management – aimed at exploring new ways of working with personnel related to modern technology and the use of new technologies;

– innovative educational management – aimed at new introductions in the field of training specialists in the educational process.

There are three conditions under which innovations in the field of personnel management are focused on the long term: Innovations are based on principles that challenge traditional management; there must be a systematic innovation that includes a large number of methods and processes; innovations are part of a continuous innovation process [4].

The following methods are used:

1. *Visualization.* It can be presented in two forms: projective and non-projective. The projective form of visualization can be presented in the form of videos, films, animations, and not in the form of diagrams, boards, drawings.

2. *Modeling method.* This method can be presented in the form of a situation similar to reality, that is, close to the conditions of life.

3. *The method of cases.* It consists in the fact that a description of a specific situation is given and the trainees must analyze the situation, its result and draw conclusions.

4. *Role-playing game.* It involves consolidating the acquired knowledge by fitting participants to different roles.

5. *Master class.* This is an interactive event based on the activity of the participants. This method is aimed at the independent acquisition of knowledge by participants in group interaction.

6. *Training.* This is a practical component, presented in the form of practical exercises using a small proportion of theory.

There are also several principles of the organization's innovation activity:

It is necessary to explain in detail and prove to the employees of the organization the need for managerial innovations in all departments of the company.

Attempts to find the most profitable ways to solve problems in the organization. Keep an eye on the staff's reaction to difficult tasks and assignments that they are coping with for the first time. It is necessary to analyze all alternative ways to solve the problem and find out how they will be solved: using standard methods, creative ideas or already tested by competitors. Employees should be encouraged to solve problems in non-standard ways.

It is necessary to create an environment in which experiments on innovation can be carried out without losses in the organization, with low risks. Not every manager can allow employees to use all the ideas in practice, so it's a good idea to create a special model for experiments where any idea can be tested by a limited number of people in a limited period of time.

Innovations should not be of a one-time nature, but periodic. This is the only way their implementation will lead to the success of the company, otherwise their success is close to failure [4].

HR technologies can also support innovative activities by providing tools for identifying and developing talent, creating multidisciplinary teams and developing flexible reward systems, which contributes to creating a stimulating environment for innovation. HR technology is a means of managing the quantitative and qualitative characteristics of the staff, ensuring the achievement of the goals of the organization, its effective functioning.

In order for an organization to successfully cope with the tasks that it faces, people with certain abilities, profession, and professional experience are needed. And this means that such people first need to evaluate their professional qualities, business and personal qualities, make a selection, introduce them into the organization and ensure that their capabilities are included in achieving the goals of the organization, which would be useful for both the employee and the organization.HR technologies used in personnel management can be divided into three large groups.

The first group should include personnel technologies that provide comprehensive reliable information about a person. These are primarily assessment methods, which together form the content of the assessment technology. Among them, the main forms of personnel assessment can be distinguished – this is certification, there is also a qualification exam in the civil service.

The second group of HR technologies consists of technologies that provide current and prospective, quantitative and qualitative characteristics of the personnel

that the organization needs. These are technologies for selection, reserve formation, personnel planning and professional development. The combination of these key technologies fits seamlessly into the structure of the HR department, the HR management service.

The third group includes HR technologies that allow you to get high results from the work of each specialist and a synergistic effect from the coordinated actions of the entire staff. This means that managerial actions taken on the basis of these personnel technologies will be characterized by timely personnel decision-making, rational use of personnel capabilities and the optimal structure of the forces involved to solve the tasks facing the organization. This may include technologies such as recruitment, career management, and a number of others.

These technologies are interconnected, complement each other, and in real management practice, for the most part, they are not implemented without each other. They can be considered as basic technologies of personnel management [5].

But also new technologies are not able to completely replace a person, they are only a tool to increase the efficiency of his work. For example, artificial intelligence does not replace traditional hiring, but allows you to expand its capabilities; it complements the work of hiring specialists, analyzing a large amount of information faster and smarter than they could do alone. It automates low-level tasks so that professionals can devote more time to hiring strategies and relationships with candidates. The following advantages of technology-based recruiting can be distinguished: faster decision-making; access to potential talents; increased employee engagement; increased number of international employees; strengthening the employer's brand; increased confidence in recruitment specialists. At the same time, one should not discount the significant financial costs of implementing such innovations, the resistance of personnel, as well as the likelihood of cyber threats bearing the most negative consequences. The successful use of the opportunities that technological innovations can bring to the development of the personnel management system and the organization as a whole is closely linked to the formation of an innovative organizational culture. Such a culture, on the one hand, is based on special organizational values (creativity, initiative, innovation, flexibility, engagement, job satisfaction, self-organization), on the other hand, protects against resistance to change, allowing you to adapt quickly and use new opportunities most effectively [6].

References

1 Stukalov S.A. 2016. Innovative technologies in personnel management. URL: https://e-koncept.ru/2016/56769.htm.

2 Konovalov Yu.V. 2020. Innovative technologies in personnel management. URL: https://auspublishers.com.au/temp/aed5ed7f2a9d1f0b9ed72ff5b5c1432a.pdf.

3 Pronyaeva L.I., 2016. Modern innovative technologies in personnel management. The URL: https://cyberleninka.ru/article/n/sovremennye-innovatsionnye-tehnologii-v-upravlenii-personalom/pdf.

4 Daria K.Y. 2019. Innovations in the field of personnel management. URL: https://cyberleninka.ru/article/n/innovatsii-v-sfere-upravleniya-personalom/pdf.

5 Rzayeva E.N. The influence of HR technologies in personnel management. URL: https://inpsy.org/publications/carrer_technology/463_file_1.pdf.

6 Natalia M.N. 2021. Innovations in the organization's personnel management: analysis of technological trends. URL: https://journals.vsu.ru/meps/article/download/7174/7204/.

SRSTI 06.73.55

PROBLEMS DEVELOPMENT OF INNOVATIVE BANKING TECHNOLOGIES ON THE EXAMPLE OF PAYMENTS IN SOCIAL NETWORKS

Cao You
EMBA-Business Administration, Al-Farabi Kazakh National University, Almaty
G.K. Zhanibekova
PhD, Al-Farabi Kazakh National University, Almaty

The most important benefits of modern banking system are financial globalization, deregulation of the banking market, the emergence of global competition in the financial/banking services market, increased risks, digitalization, financial innovations and engineering. Financial globalization promotes the spread of innovations in banking products, services and technologies. The future development of this competition will be on a new technological level, determining the structure of the banking sector itself.

Keywords: digital payments, social networks, banking system, innovative technologies, banking apps.

The most important benefits of modern banking system are financial globalization, deregulation of the banking market, the emergence of global competition in the financial/banking services market, increased risks, digitalization, financial innovations and engineering. Financial globalization promotes the spread of innovations in banking products, services and technologies. The future development of this competition will be on a new technological level, determining the structure of the banking sector itself.

The global digitalization of the world community also creates difficult conditions and requirements for the implementation of innovations, including in the banking sector. Innovative computer technologies, in turn, are a precondition for the global financial sector. In such regard, bank institutions that are able to develop and implement new technologies, modernize a number of products, develop alternative customer service channels that receive sufficient advantages.

Banking innovation is the end result of innovative activity, a characteristic type of financial innovation implemented by banks in financial markets or in their own activities in the form of a new modified banking product, service, process,

organizational form or technology in order to more effectively form and allocate the resource potential of a bank.

The growth and ubiquity of modern communication technologies such as e-mail, social networks, mobile phones and instant messengers create not only enormous opportunities for data exchange, but also significant challenges for users. Banks are already using these communication tools to achieve their operational and commercial goals, such as customer interaction, marketing, customer service, advertising and PR, as well as to attract customers and increase their loyalty [1].

Modern banking transactions are gradually moving from cash to digital, and in some countries, this transition can be called completed. In Kazakhstan, more than 60% of all payments for 2022 took place through digital payments. ICTs make a significant contribution to the transformation of not only the market and its operations, but also the banking sector [3]. We can say that the payment system is rapidly changing (and in some places has already changed) from physical money to digital payments, which are convenient, fast and cost-effective [4].

Current trends towards digitalization and the use of the Internet have changed global economic trends. These trends primarily include financial technology applications. Digital payments have already become a full-fledged part of everyday life. However, speaking directly about the technologies within which the banking sector is developing the phenomenon of digital payments, it is also worth paying attention to the opportunities offered by social networks.

In general, such a strong change in the development trends of bank technologies towards digitalization can be associated with the COVID-19 pandemic. The banking sector and its technologies around the globe are usually clumsy systems and the introduction of new technologies occurs most often in small countries where banking systems are more flexible and governments are more progressive. COVID-19 pandemic forced our civilization to fasten the development of digital technologies.

In order to introduce SNS payment methods, firstly we need to understand digital payment technologies as a whole.

Figure 1. Digital payment technologies.

– Card payment includes credit, debit or prepaid card;
– E-payments includes e-wallets, e-banking, P2P transfers;
– Mobile payments includes mobile wallets, NFC-based POS mobile apps;
– Cryptocurrencies includes Bitcoin, Ethereum, and other «coins» based on blockchain technologies [5].

Considering these types of digital payment technologies SNS oriented bank payments can be classified as both e-payments and mobile payments. In technical details, usually social network payments mean digital payment method that is built in a social network site or app. The first company in the West that introduced such solution for payments was Snapchat with Snapcash in 2012. On the other hand, China in the East created WeChat Pay in 2011 [6]. Both this services used earlier developed technologies of e-payments implemented in social networks. At its core, social network payments refer to online payments that may or may not use mobile devices for transactions. Mobile payments on the other hand exclusively use mobile phones for transactions. Social network payments can be accessed either online through an app on your phone, or through a social network site using a personal computer or other device (laptop, iPad, etc.). This type of payment uses a simple «one-tap» method. Payment in social networks is often also associated with NFC technology, POS terminals and third-party applications. Social network payment technology is part of the overall electronic payment technology.

Inspecting the issues that occurs in implementing social network payment method, the following graph can be used:

Figure 2. Issues of social network payment.

Research into the development of banking technologies highlights the difficulties associated with «trust». This does not just apply to new digital payment technologies. Trust in this context refers to users' overall perceptions of honesty, goodwill, and capability, which play a key role in increasing customers' willingness to easily accept a technology. «Trust» is the main obstacle to the implementation of new digital payment technologies. The following issues may cause mistrust: possible financial losses arising from transaction errors or unauthorized access to bank accounts, mobile devices may be theft, potentially leading to the disclosure of confidential information. Likewise, overcoming the trust problem has been found to be a challenge for banks as well. Rising the trust in social network transactions influenced factors such as design aesthetics, usefulness, ease of use, and personalization. Consequently, despite digital payments growing popularity and widespread transaction adoption, and despite the presence of relatively strong security measures, consumers still perceive digital payments as fraught with risk, insecurity and a lack of trust.

Economic challenges encompass not only financial issues encountered by consumers but also those faced by businesses. These challenges extend to broader concerns such as corruption, the stability of governmental institutions, taxation, inflation, and demonetization, all of which contribute to the underlying economic stability. For instance, political situation can affect digital payment systems. Governments and regulatory bodies overseeing digital payments must enhance privacy and data protection protocols within their jurisdictions to mitigate the risks of data misuse. It is crucial for them to cultivate trust among their citizens (customers) and the international community to ensure the optimal functioning of digital payment technologies, growing overall economic development [7].

Furthermore, there are additional economic issues associated with social network payment technologies, including the financial costs of implementing such systems.

Security and privacy concerns regarding protection against fraud and cyber-attacks may be reasons for consumers to reduce their use of digital payment technologies on social media. Users may experience interrupted transactions, denial

of service, and fraud. This is a big challenge for social payment networks. The existence of such privacy and security risks has had a significant impact on user trust.

The banking sector today is a progressive industry introducing advanced digital technologies and platforms. The modern bank client wants his transactions to happen faster, services to be more accessible, and the security of transactions to increase. In this regard, banks are actively adapting and applying new technologies to meet client needs.

The problems of introducing innovations in the form of payments in social networks face identical problems for digital payments in general, and almost all of these issues rest either on technical issues or on the theoretical possibilities of fraud and security issues.

Banking system should be especially careful when developing such products to issues of security, trust, and economic costs. Security issues and related issues of trust can largely be resolved with the help of not only serious specialists and an integrated approach, but also with the help of such things as pleasant and understandable design, marketing, etc. Moving forward confidently, the future will certainly bring us more and more new opportunities in the banking sector. Keeping up with the time and using these opportunities to the maximum and gradually and progressively introducing them into their products is the primary task of any bank.

Solution for the development of banking technology could be personalization. A modern digital bank, using current cloud systems, can provide each client services exactly in the form in which they will need them. For example, a courier will deliver documents ordered through a mobile application, an ATM will allow you to deposit cash, and a cloud-based Internet banking platform will provide all account information, including services for verifying counterparties. Digital payment methods in this context are becoming the most comfortable and useful part, because the main reason why people have bank accounts is to spend their money. All this created for one purpose – to provide convenience to the client when using a bank.

References

1 Girling P., Shimko D.C., Went P. (2010) Operational risk management. Global Association of Risk Professionals. p. 12-21.

2 https://nationalbank.kz/ru/news/elektronnye-bankovskie-uslugi/14121.

3 Slozko O., Pelo A. (2015). Problems and Risks of Digital Technologies Introduction into E-Payments. Transform. Bus. Econ, 14, 42-59.

4 Premchand A., Choudhry A. (2015). Future of Payments-ePayments. Int. J. Emerg. Technol. Adv. Eng., 5, 110-115.

5 Singh A.K., Mudang T. (2020). Digital Payment System and the Millennial in a Smart City: An Antecedent to Technopreneurship. In Electronic Systems and Intelligent Computing; Springer: Singapore. p. 109-118.

6 Li X., Zhu X., Lu Y., Shi D. (2023) Understanding the continuous usage of mobile payment integrated into social media platform: The case of WeChat Pay,

Electronic Commerce Research and Applications Volume 60, 101275, ISSN 1567-4223, https://doi.org/10.1016/j.elerap.2023.101275.

7 Akanfe O., Valecha R., Rao H.R. (2020) Assessing country-level privacy risk for digital payment systems.

ҒТАМР 06.71.41

ҚАЗАҚСТАНДАҒЫ КРЕАТИВТІ ЭКОНОМИКАНЫҢ ДАМУ СИПАТЫ

М.С. Мырза
Магистрант, ҚР Президенті жанындағы мемлекеттік басқару академиясы, Астана қ.

Қазақстан өз дамуының қазіргі кезеңінде бәсекеге қабілеттіліктің өсуін қамтамасыз ету үшін индустриялық-инновациялық басымдықты белсенді түрде қалыптастырып келеді. Бұл мақсатқа жету жолында маңызды міндеттердің бірі экономика құрылымында түбегейлі өзгерістер жүргізу болып табылады. Осы ретте экономиканы әртараптандыру мақсатында ел экономикасындағы жаңа нарық – креативті экономиканың дамуына айтарлықтай серпін беру керек.

Креативті индустрия арқылы пайда болатын креативті экономика – экономиканың шығармашылыққа негізделген ерекше әрі қызықты саласы болып табылады. Бұл саланы музыка, дизайн, IT саласы және сәулет, кино сынды тармақтар құрайды. Мақалада креативті экономиканың дамуы теориясы мен тарихы, әлемдік тәжірибелер және оның қазіргі таңдағы даму тенденциясы қарастырылды.

Түйін сөздер: креативті экономика, креативті индустрия, білім экономикасы

Бүгінгі күні шығармашылық салалар мен технологиялардың жедел дамуы мәдени өндіріс пен әлемдік сауданың жалпы құрылымын өзгертуде. Қазіргі заманның жаңа парадигмасы – креативті индустрия экономикалық даму мен инновацияны зерттеуде жаңа бетбұрыс тудыруда. Креативті экономика – бұл білім экономикасының жетістіктерін пайдаланатын және ең алдымен ғылыми-зерттеу қызметі саласында да, бизнес, өнер, мәдениет немесе дизайн саласында да жаңа, ерекше идеялар мен идеяларды жүзеге асыруға негізделген экономика.

«Креативті экономика» термині 2001 жылы өнер, ғылыми-зерттеу және технология салаларындағы 15 түрлі саланы зерттеген Дж.Хокинстің еңбегінің арқасында кең тараған болатын. Автор өз концепциясында құндылықтарды жасау дәстүрлі экономикалық ресурстармен емес, шығармашылық ресурстармен байланысты жүйе болуы керек деп атап өтеді. Ол шығармашылықты экономикалық өсудің қозғаушы күші ретінде көрсете білді [1, 7 б.].

Дж.Хокинстің пікірінше, креативтілік әлемді адамдардың шығармашылық қабілеттері бойынша емес, тауарлық өнімдер арқылы шығармашылықты таныту қабілеті бойынша бөледі. Ғалым креативті индустрияларды он бес секторға жүйелейді және бұл тізім қазіргі таңда дамыған және дамушы елдерде жаһандық, ұлттық немесе жергілікті ортада экономикалық құндылықтарды бағалау мен көрсетудің ең танымал стандарттарының біріне айналды [1, 18 б.]. Қазіргі уақытта ең қарқынды дамып келе жатқан салалар – сәулет, өнер, ғылыми-зерттеу және тәжірибелік-конструкторлық жұмыстар. Кейбір салалар басқаларға қарағанда жылдам өсуге бейім және адамдардың шығармашылығына және олардың жаңа технологияларды игеруіне тәуелді, ал бұл адамдар жасаған жаңа өнімдер басқа тауарларға қарағанда әлдеқайда тиімдірек. Дж.Хартли креативті индустрия экономикасы дамыған елдердің маңызды құрамдас бөлігі болып табылатынын атап өтеді [2, 32 б.]. Е.Карнитистің пайымдауына сәйкес жоғары білікті мамандар кез келген елдің стратегиялық әлеуетіне айналады, атап айтқанда шығармашылық (соның ішінде ғылым, инновация, коммерциялық мақсатта пайдалануға болатын идеяларды ұсына білу) адам қызметінің кез келген саласында өсудің негізгі қозғаушы күшіне айналады [3].

Креативті экономика ең көп дамыған аймақ Азия-Тынық мұхиты аймағы болып табылады. Мұнда әлемдік креативті экономиканың 33%-ы ($743 млрд.) шоғырланған. Екінші орында 32% ($709 млрд) көрсеткішпен еуропалық елдер тұр. Солтүстік Америка аймағы 27% ($620 млрд) көрсеткішпен үшінші орынға ие. Қалған әлем аймақтары әлемдік креативті экономиканың тек 8% үлесін иемденеді [4, 95 б.].

2022 жылы креативті индустриялардың жетекші бағыттары үшін тартымдылығы бойынша көшбасшы елдердің рейтингін бес ел басқарды: АҚШ, Ұлыбритания, Қытай, Германия және Жапония. Талдауға сәйкес, креативті индустриялардың көшбасшылары негізінен ірі экономикаларда және халықтың табысы жоғары елдерде орналасқан [5, 23 б.].

Креативті экономиканың ел үшін айтарлықтай маңызды болуының төмендегідей бірнеше негізгі себептері бар:

– *Экономикалық өсу:* креативті салалар экономиканың әртүрлілігіне ықпал етеді және ЖІӨ өсуін ынталандырады. Олар жаңа жұмыс орындарын ашады, инновацияларға ықпал етеді, экспорт көлемін арттырады және елдің қаржылық жағдайын жақсартады.

– *Мәдени сәйкестілік:* шығармашылық салалар елдің мәдени сәйкестігін қалыптастырады, жергілікті дәстүрлерді таратады және мәдени мұраның әртүрлілігін ынталандырады. Бұл ұлттың бірегейлігі мен шынайылығын сақтауға көмектеседі.

– *Инновация және технологиялық прогресс:* креативті экономика инновацияның көзі, технологияны жетілдіру және технологиялық прогресстің драйвері болып табылады. Ол елдің әлемдік нарықтағы бәсекеге қабілеттілігін арттыра отырып, өндірістің жаңа әдістерін, технологиялары мен өнімдерін дамытуды ынталандырады.

– *Мәдениетаралық өзара іс-қимыл:* креативті экономика дипломатиялық қатынастарды жақсарту және қоғамның мәдени және гуманитарлық аспектілерінің назарын аудару арқылы халықаралық алмасу мен өзара әрекеттесуге ықпал етеді.

– *Білім және даму:* креативті салаларды дамыту білім беруді жақсартуға, халықтың дағдылары мен шығармашылығын дамытуға, сондай-ақ өнер, музыка, әдебиет және дизайн арқылы қоғамды байытуға ықпал етеді.

Креативті индустрия салаларын белгілеу үшін оларды біріктіретін ортақ өлшемшарттарды талдау керек:

1. *Шығармашылық.* Шығармашылық индустриялардағы экономикалық өсу зияткерлік еңбек есебінен қамтамасыз етіледі, сондықтан бұл сектор шығармашылық қызметтегі өзгерістердің жоғары динамикасымен, өнімдердің үнемі бейімделуімен сипатталады.

2. *Инновация.* Шығармашылық салалардың өкілдері (кәсіпқойлары) инновациялық идеялардың, өнімдер мен қызметтердің қайнар көзі болып табылады, үнемі жаңа идеялар мен шешімдерді әзірлейді және жаңа бизнес-модельдердің эксперименттері мен әзірлемелерін жүргізеді.

3. *Клиентке бағдарлану (инклюзивтілік).* Шығармашылық индустриялар басқа компаниялармен салыстырғанда клиенттердің жеке қажеттіліктерін қанағаттандыратын инклюзивті қызметтер көрсетуге және тауарлар шығаруға бейімделген.

4. *Икемділік.* Креативті индустриялар ақпаратпен жылдам алмасу, әзірлеу және шешім қабылдау арқылы экономиканың басқа салаларындағы компаниялармен салыстырғанда әлеуметтік және экономикалық өзгерістерге көбірек бейімделуге ие.

5. *Желі және ынтымақтастық.* Компаниялар клиенттерге қызмет көрсету кезінде ынтымақтастыққа, кооперацияға, тәуекелдерді бөлуге және жаңа өндірістік тізбектерді жылдам құруға бейім [6, 22 б.].

Осы ретте жоғарыдағы өлшемшарттарды тоғыстыра отырып, елімізде кретивті индустрияға жататын 43 экономикалық қызмет түрінің тізбесі бекітілген [7]. Креативті индустрияның 43 ЭҚЖЖ бойынша соңғы 5 жылда халықтың жұмыспен қамтылу дәрежесі оң динамикаға ие. Мәселен, 2019 жылы бұл көрсеткіш жалпы саны 106 296 адамды құраса, 2020 жылы 112 491 адамды құрап, шамамен 6%-ға артқан. 2021 жылғы көрсеткіш бойынша бұл салада жұмыспен қамтылғандар саны 117 176 адамды құраса, 2022 жылы 110 664 адам болған. Сондай-ақ 2023 жылы 133 204 адам креативті индустрия саласында қызмет ететіні анықталған [8].

Демалыс пен ойын-сауықты ұйымдастыру саласында да айтарлықтай жоғары өсім байқалады, мұнда жалпы қосылған құнның жылдық орташа өсу қарқыны 10% құрайды. Айта кету керек, салық түсімдері 9,5% өсу қарқынымен бағдарламалық қамтамасыз етуді әзірлеу секторында ең жылдам өсуде. Сондай-ақ жұмыспен қамтудың жылдық өсімі брошюра-түптеу қызметі (10%), кино, бейне және теледидар өнімдерін өндіру және тарату (7,9%), сәулет (7,6%) және

бағдарламалық қамтамасыз етуді әзірлеу мен сүйемелдеу (7%) салаларында байқалады [8].

British Council in Kazakhstan (Всик) өнер және креативті экономика жобаларының мамандары креативті индустрияның – білім экономикасы деп аталып жүрген, тұтастай зияткерлік қызметке негізделген экономиканың төртінші секторы екенін атап көрсетті [9]. Жаһандану және жаңа экономика (білім экономикасы) «креативті экономиканың» пайда болуы мен дамуына алғышарттар жасады. Бұл қазіргі заманғы технологиялық платформа мен білім базасына сүйенетін және нәтижесінде экономикалық өсуді жеделдетуге, ең алдымен экономикалық дамыған елдерде айтарлықтай үлес қоса алатын адамның шығармашылық немесе шығармашылық әлеуетіне, оның дағдылары мен таланттарына негізделген экономика.

Мемлекет креативті экономика саласының даму қажеттігін басты назарда ұстап отыр деуге болады. Себебі креативті экономика қазіргі әлемде маңызды рөл атқарады, бұл дегеніміз өз кезегінде елдің дамуына айтарлықтай үлес қосады деген сөз. Креативті экономиканың ел үшін айтарлықтай маңызды болуын өз кезегінде Мемлекет басшысы Қасым-Жомарт Кемелұлы Тоқаевтың сөздерімен негіздеуге болады.

Мемлекет басшысы 2021 жылғы Қазақстан халқына жолдауында креативті индустрияны қолдау қорын құрудың мүмкіндігін қарастырған жөн деп атап өтеді [10]. Осы ретте 2021 жылғы қарашада ҚР Үкіметі Креативті индустрияларды дамытудың 2021-2025 жылдарға арналған тұжырымдамасын бекітіп, бұл саланы кезең-кезеңмен дамыту үшін іс-шаралар кешенін әзірлей бастайды. Осы құжатқа сәйкес 2025 жылға қарай Қазақстан экономикасына креативті индустриялардың үлесі 5%-ға дейін; креативті индустриялардағы жұмыспен қамту 4%-ға дейін; креативті индустриялардағы ШОК субъектілерінің саны 1,5 есе өсуі тиіс. Тұжырымдаманы іске асыру қорытындысы бойынша 30 мың жаңа жұмыс орнын құру, сондай-ақ креативті индустриялар өнімдері экспортының 200 млн АҚШ долларына өсуі күтілуде [11].

Елімізде 2021 жылғы «Almaty creative креативті индустрияларды дамыту орталығы» ЖШС құрылса, 2022 жылғы Алматы қаласы «Атамекен» ҰКП жанынан инновациялар мен креативті индустрияларды дамыту комитеті құрылды [12].

2023 жылғы Түркістан қаласында өткен алғашқы Құрылтай отырысында бұл сала кеңінен талданады. Өз сөзінде Қ.Тоқаев медиа саласы, кино және сериал, мультфильм, спорт және музыка шоулары, компьютер ойындары мен кітаптар – бәрі бірігіп, біртұтас жүйеге айналғанын, ол өз кезегінде озық құндылықтар мен қасиеттерді қалыптастыруға ықпал ететінін, осы ретте креативті индустрияны жаңа деңгейге көтеруіміз керек екенін атап өтеді [13]. Ел Президенті аталған жылы 1 қыркүйектегі жолдауында: «Экономиканы өркендетуге және халықты жұмыспен қамтуға ықпал ететін тағы бір бағыт – медиа, кино, музыка, дизайн, білім беру, ақпараттық технология салаларын

қамтитын креативті индустрия», – дей келе, оны дамытудың маңыздылығын нақтылай түседі [14].

«Қазақстандағы креатив индустрияны карталау» мәліметтері бойынша, креатив экономика жалпы экономикамен бірдей қарқында өсіп жатыр, оған тез дамып жатқан өңірлер де (Алматы және Астана) кіреді. Креатив сектор бизнестерінің ен көп Алматы қаласында шоғырланғаны байқалады, тіркелген заңды тұлғалардың үлесі 6%-дан астам. Екі қалада да креатив индустрия секторында қосылған құны жоғары қызметтер ұсынатын бизнес басым, бұл сектор тіркелген заңды тұлгалардың 90%-дан астамы Астана мен Алматы қалаларынан [15, 23 б.].

Елімізде инновацияларды ынталандыруға және креативті индустрияларды дамытуға қолдау көрсетуге бағытталған креативті хабтар белсенді дамып келеді. Бұл хабтар өнер, дизайн, музыка, кино және әдебиет сияқты шығармашылық экспрессияның әртүрлі формаларын, әсіресе студенттер мен жастар арасында насихаттауда шешуші рөл атқарады. Олар инкубациялық бағдарламаларды, тәлімгерлікті, білім беру курстарын және дағдыларды жақсартуға және қатысушыларды нарықтық қиындықтарға дайындауға бағытталған желілік іс-шараларды қоса алғанда, қызметтердің кең спектрін ұсынады.

Көрнекті мысалдардың бірі – Де Монтфорт университеті ашқан Алматыдағы DMUKreative Hub. Бұл хаб сән, медиа, музыка және цифрлық технологияларды қоса алғанда, әртүрлі шығармашылық секторларға бағытталған. Ол стартаптарды инвесторлармен және серіктестермен байланыстыру үшін қоғамдық орталық ретінде де, платформа ретінде де қызмет етуге тырысады. Сондай-ақ, Алматы қаласында Alatau Creative HUB жұмыс жасайды. Инновациялық алаң үлкен аумақта орналасқан, шамамен 2000 шаршы метр. Хабқа коворкинг орталығы және сирек кездесетін кітаптардың мыңдаған даналары бар кең қоры бар кітапхана кіреді. Сонымен қатар мұнда балаларды дамыту үшін 25 шығармашылық үйірме ұйымдастырылады [15, 34 б.].

Сонымен қатар Алматы қаласында құрылып, қазіргі таңда Алматы қаласымен қатар, Астана және Түркістан қалаларында да өз жұмысын жалғастырып келе жатқан OzgeEpic креативті хабы бар. Креатив хаб осыған дейін 15000-ден астам жастың қатысуымен 1500-ден астам мәдени іс-шара жүзеге асырды. Өнердің түрлі саласы бойынша жүздеген маманның креатив нарыққа қосылуына ықпал етті. Атап айтсақ, креатив хаб 30-дан астам заманауи орындаушының шығармашылығын көпшілікке ұсынды, резидент ретінде кеңістікке әр кезде шоғырланған театрлар саны 10-нан асып, хабтың өз 2 театры құрылды. ÓzgeEpic бүгінде 50-ден аса тұрақты жобаны жүзеге асыруда.

Қазақстанның креативті экономикасы белсенді даму кезеңінен өтуде, бұл экономикалық өсудегі инновациялар мен креативтіліктің рөлін арттырудың жаһандық үрдістерін көрсетеді. Креативті хабтарды құруға және креативті индустрияларды дамыту үшін жағдайларды жақсартуға бағытталған Үкіметтің стратегиялық қолдауы елдің креативті әлеуетті ұлттық дамудың маңызды ресурсы ретінде пайдалануға деген ұмтылысын растайды.

Қолданылған әдебиеттер

1 Howkins J. The Creative economy: how people make money from ideas. 1st ed. London: Penguin Books, 2001. 263 p.

2 Hartley J. Creative Industries. Oxford: Blackwell, 2005. 434 p.

3 Karnitis E. A Knowledge-Based Human-Centered Growth Model for Latvia // Journal of Business Economics and Management. 2006. №7 (3). P. 95-101.

4 Садыкова Э.Г., Оңдаш А.О. Креативті экономика: әлемдік тәжірибе және Қазақстан // Л.Н. Гумилев атындағы ЕҰУ хабаршысының экономика сериясы. – 2021. – № 4. – 92-102 б.

5 Шкарина В.С. Креативная экономика: мировой опыт и вызовы для России // Вестник Московского университета. – 2022. – № 4. – С. 17-30.

6 Атлас креативной индустрий Российской Федерации. – Москва: АНО «Агентство стратегических инициатив по продвижению новых проектов», 2021. – 558 с.

7 Креативті индустрияға жататын экономикалық қызмет түрлерінің тізбесін бекіту туралы Қазақстан Республикасы Үкіметінің 2023 жылғы 6 маусымдағы № 448 қаулысы, 2023. – 6 маусым. – URL: https://adilet.zan.kz/kaz/docs/P2300000448.

8 Қазақстан Республикасының Ұлттық статистика бюросы // URL: https://stat.gov.kz.

9 Шамсутдинов Э. Что такое креативная экономика и чем она полезна для Казахстана? 2019. – 19 апреля. – URL: https://www.forbes.kz.

10 Мемлекет басшысы Қасым-Жомарт Тоқаевтың Қазақстан халқына Жолдауы, 2021. – 1 қыркүйек. – URL: https://akorda.kz/kz/memleket-basshysy-kasym-zhomart-tokaevtynkazakstan-halkyna-zholdauy-183555.

11 Өнерден Big data-ға дейін: Қазақстан креативті экономикада не ұсына алады? 2022. – 4 наурыз. – URL: https://economy.kz/kz/Novosti_instituta/id=4256.

12 Как развиваются креативные индустрии в Казахстане, 2023. – 26 октября. – URL: https://cronos.asia/no-tie/kakrazvivayutsya-kreativnaye-industriii-v kazahstane?ysclid=lv3gdgmtw8395206414.

13 Мемлекет басшысы Қасым-Жомарт Тоқаевтың Ұлттық құрылтайдың «Әділетті Қазақстан – Адал азамат» атты екінші отырысында сөйлеген сөзі, 2023. – 17 маусым. – URL: https://akorda.kz/kz/memleket-basshysy-kasym-zhomart-tokaevtyn-ulttyk-kuryltaydyn-adiletti-kazakstan-adal-azamat-atty-ekinshi-otyrysynda-soylegen-sozi-1752959.

14 Мемлекет басшысы Қасым-Жомарт Тоқаевтың «Әділетті Қазақстанның экономикалық бағдары» атты Қазақстан халқына Жолдауы, 2023. – 1 қыркүйек. – URL: https://akorda.kz/kz/memleket-basshysy-kasym-zhomart-tokaevtyn-adiletti-kazakstannyn-ekonomikalyk-bagdary-atty-kazakstan-halkyna-zholdauy-18333.

15 Қазақстанда креатив хабтар құру: Креатив индустрияларды дамыту саласындағы нұсқаулық. – Алматы: Alma University, 2021.– 100 б.

ҚҰҚЫҚ ҚОРҒАУ, ӘСКЕРИ ІС ЖӘНЕ ҚАУІПСІЗДІК САЛАЛАРЫ

ЮРИСПРУДЕНЦИЯ, ВОЕННОЕ ДЕЛО И БЕЗОПАСНОСТЬ

LAW ENFORCEMENT, MILITARY AND SECURITY

SRSTI 10.07.23

ANTI-CORRUPTION POLICY AND CURRENT TRENDS IN ITS DEVELOPMENT

Chen Ke Yu
Al-Farabi Kazakh National University, Almaty
A.M. Biskultanova
PhD, Al-Farabi Kazakh National University, Almaty

Corruption is one of the most serious threats to the social, economic and political development of all spheres of life of the world community. Corruption creates problems for development at the level of individual states. Modern society develops along with technological and social changes, it is also important to monitor and investigate changes in the legal sphere; because it is through state laws, the regulation of such complex problems, like corruption, can be under control.

Keywords: anti-corruption policy, corruption, UN, legal sphere.

Corruption is one of the most serious threats to the social, economic and political development of all spheres of life of the world community. Corruption creates problems for development at the level of individual states. The problem of corruption is important throughout the world, therefore in order to implement anti-corruption policy for its more effective usage in the world, the UN Convention against Corruption international agreement adopted at the plenary meeting of the 58th session of the UN General Assembly on October 31, 2003, which came into force on December 14, 2005. This Convention is essentially a mechanism for comprehensive control of corruption phenomena, including their prevention, investigation and elimination of consequences [1].

In order to fight corruption with success in a broad sense, the world community and individual states carefully study the phenomenon of corruption, collecting data every year and improving anti-corruption systems. Speaking about the measures taken by the world community, it is worth noting the UN Global Anti-Corruption Program, dated 1999. According to this program, when developing and applying schemes to fight corruption, had to rely on the next main objectives: compliance with the rule of law, creating cultural intolerance of corruption in society, increasing the risks and costs for corrupt officials. In addition, the UNDP created accountability and transparency system, the main objective of which is a forward-looking approach to overall human development. This organization develops joint solutions to current problems in the world, provides its members with access to studied, analyzed and

accumulated knowledge in a particular area. In our case in usually applies to corruption related researches. It is important to mention non-governmental international organization «Transparency International», which was created to study the level of corruption in countries, in particular, this organization annually conducts and publishes global sociological surveys that reflect into well-known statistics – the «Corruption perception index» [2].

Speaking of trends in anti-corruption policy around the world, the next few new trends exist:

1. Anti-corruption as a function of the state, a duty of a citizen or a system of powers of government bodies mentioned in the constitutions of more than 37 countries.

Today, every country's authority interested in the development of their country fight corruption at all levels. especially developing countries, the fight against corruption in their case will not only increase the tempo of development due to the more efficient operation of all systems within the state, but also by attracting more investments, because a country with a low level of corruption looks like a much more suitable partner for investment from richer countries. This is the reason why countries with high levels of corruption, among other things, which are not so actively engaged in anti-corruption policies, look less suitable and cannot count on financial support from the world community.

2. The past 10 years 10 more countries created special anti-corruptions courts [3].

The concept of «anti-corruption court» in the study of Sofie Schutte, senior adviser at the Anti-Corruption Resource Center U4 of the Chr. Michelsen Institute (Norway), is interpreted as a court, in which judges and departments specialize mainly (but not exclusively) in dealing with cases of corruption [4]. These courts in countries' judicial systems may be included in the system of general courts in the form of courts of first instance, having priority jurisdiction in cases of corruption, or single judges authorized to hear only such cases in local courts of general jurisdiction. Specialized courts (or quasi-courts), usually operate based on collegiality. Along with professional judges, they include representatives of public organizations, associations or specialists in the relevant industry. There are also mixed courts that function as courts of first instance when considering cases of corruption and as courts of appeal when considering other categories of cases, as well as systems of universal anti-corruption courts. The features of the formation of anti-corruption courts, which have great symbolic significance, depend on the model chosen by the state.

To select judges, as a rule, special procedures usually use: applicants pass an exam for knowledge and practical skills in the field of law and undergo psychological testing, then a special test for honesty and impartiality (checking the sources of origin of property, checking for vulnerability in in terms of blackmail or other forms of undue influence, etc.). In a number of countries, the system for forming anti-corruption courts is similar to the procedure for selecting appellate court judges. Judges appointed by specially created councils, which include representatives of

different branches of government, civil society or the head of state. The goal of reformatting criminal justice served by the practice of forming «comprehensive» anti-corruption courts.

Anti-corruption courts open around the world in the next countries: Armenia (2021), Zimbabwe (2020), Sierra Leone (2019), Albania (2019), Ukraine (2018), Sri-Lanka (2018), Madagascar (2016), etc. The institution of anti-corruption courts at the present stage is typical for moderately and highly corrupt countries, primarily Asia and Africa. In contemporary scientific field, anti-corruption courts practice faces a lot of criticism, nevertheless, the trend exists and new ways of operating such courts are now starting to implement.

3. Constant increase in the number of regulations and norms governing anti-corruption issues.

Scientific research on this topic surprisingly has concluded that the expansion of the regulatory framework in the anti-corruption policy is largely spontaneous and has a negative impact on the systemic nature of not only anti-corruption legislation, but also all legislation in general [5]. Despite the emergence of a trend towards the development of a legal framework to fight corruption, there is also a trend towards an increase (slightly insignificant) in actual cases of corruption in developing countries.

4. Storage and verification of corruption related information. It requires significant human resources and expenses. The experts and scientific community is actively formulating proposals to optimize these processes with informational technology and the introduction of a risk-based approach.

To effectively fight against corruption, it is important to use digital technologies and innovations. The following features of such methods can be observed. The first one is the transparency of the data. Digital technologies makes it possible to ensure accessibility of government data: budget expenditures, government procurement, tender results, and so on. Such openness promotes public control and reduces the likelihood of corrupt practices. Secondly, digital government services: e-document management systems and e-services reduces the human factor and possibilities for corruption. For example, automating permitting and licensing processes reduces the risk of bribery and unreasonable refusals. Thirdly, blockchain techonology and other distributed registry technologies. The use of blockchain technologies can ensure that data cannot be changed after it has been entered into the system. This ensures a high level of transparency and protection of information from falsification. Fourthly, big data analytics. Using big data and machine learning to analyze financial transactions, government behavior patterns and contracts can identify unusual or suspicious activities that may indicate corruption. Fifth – education and awareness. Digital platforms can be used to educate government officials and citizens about corruption and how to prevent it. This includes developing and distributing educational materials, conducting online courses and webinars. Sixth – citizen feedback and participation. Digital platforms allow citizens to easily report cases of corruption and participate in the discussion and development of anti-corruption measures.

Digitalization provides powerful tools to combat corruption, but it is important to remember that technology alone does not solve the problem. They must be part of a comprehensive approach that includes legal, administrative and educational measures. Only in such a symbiosis can digital innovation effectively contribute to reducing corruption.

All these trends are universal and cover different countries around the world. However, speaking of certain cases in which anti-corruption policy exists, we can easily refer to Chinese experience of fighting against corruption. Since 1978, the beginning of Deng Xiaoping's socio-economic reforms, the Chinese Communist Party (CCP) leadership has launched a major campaign to fight against corruption within China's political elite. After General Secretary Xi Jinping came to power, the fight against corruption became all-out, affecting bribe takers at all levels. With the entire political urge in order to prevent corruption cases in China It is almost impossible to assess the level of corruption in the China due to the unavailability of government statistics on this issue. In the country, information on the financial condition of officials is not in the public domain. Many party functionaries have the opportunity to avoid punishment due to connections with representatives of the highest echelon of power. Documents reflecting the processes of adoption of regulatory legal acts and the results of court decisions are not in public use. Such secrecy gives rise to rumors in Chinese society that high-ranking members of the CCP have illegal sources of income. This fact is the cause of social tension, since it undermines the authority of state power and the party among citizens. We can highlight main advantages of the Chinese strategy in the fight against corruption [6]. First, this is an effective approach to solving the problem and its visible result. At the same time, despite the good effect of implementing anti-corruption policy, there were also serious disadvantages in it, for example: the main actions of the fight carried out directly with the person convicted of corruption; tightening control over subordinate authorities was the main reason for the flourishing of corruption in totalitarian countries of the world. The strictest adherence to measures of a socio-legal nature was necessary: the regulation based on the democratic principles and strict observation of human rights at all stages of pre-investigation and judicial measures in order to justify the measures and forms of punishment, for example, to exclude an injustice when assigning the death penalty to a defendant.

Currently, in modern China, the fight against corruption and implementation of anti-corruption policy continues with the help of modern digital technologies. All decisions of government leaders monitored online and the strictest checks carried out to ensure their implementation. Every citizen has the opportunity to observe and open published information about the activities of government officials. Since the fight against corruption is a legislative priority in the PRC, the state has carried out reforms in this area. Such comprehensive reforms in China implemented at several levels. Supervisory commissions were created, reforms were carried out in the procedural and institutional parts. The goals of anti-corruption policy in China are 1) strengthening the fight against corruption itself, 2) creating a balance of state control over society. For example, the creation of supervisory commissions solved the

problem of decentralization of corruption committees and investigation agencies and the current unified system solves its problems as quickly and efficiently as possible. However, it is also important to strike a balance between punishment and crime. Because too strict laws in the field of corruption can be overly effective. For example, applying punishments to people who only partially connected with a corruption crime. The law should punish those who commit a corruption crime, but also protect innocent employees and not interfere with the development of the state.

This means that China's anti-corruption reforms use carrots as well as sticks. Fighting crime is not the only consideration for reformers. Many other factors need to be taken into account. The corporate compliance non-prosecution reform suggests that China's anti-corruption reforms have entered a more mature era. There is reason to believe that the future will see more advanced reforms to combat and even prevent corruption.

In conclusion, modern scientific community is trying to create new approaches to this maybe the oldest social and juridical problem of human civilization. On the other hand, may be corruption in its essence is not the problem or treat, but the life itself, and in order to fight and prevent corruption people should shift their approach and understanding of this problem.

References

1 United Nations Convention against Corruption https://www.unodc.org/unodc/en/corruption/uncac.html.

2 Corruption Perceptions Index. https://www.transparency.org/en/cpi/2022.

3 https://www.u4.no/anti-corruption-court-legislation-for-23-countries.

4 Stephenson M.C., Schutte S.A. (2016) Specialised anticorruption courts: A comparative mapping, U4 Issue, Dec., №7, 36 p.

5 Amin M., Soh Yew Chong. Does Greater Regulatory Burden Lead to More Corruption Evidence Using Firm-Level Survey Data for Developing Countries (English). Policy Research working paper, no. WPS 9149 Washington, D.C.: World Bank Group. http://documents.worldbank.org/curated/en/296861582037503905/Does-Greater-Regulatory-Burden-Lead-to-More-Corruption-Evidence-Using-Firm-Level-Survey-Data-for-Developing-Countries.

6 Sunny L.Y. (2023) The War on Corruption in China Local Reform and Innovation.

SRSTI 10.47.31

COMPARISON OF MARRIAGE LAWS OF THE REPUBLIC IN KAZAKHSTAN AND THE PEOPLE'S REPUBLIC OF CHINA

Hong Zeqing
Al-Farabi Kazakh National University, Almaty
R. Omirtay
Candidate of Legal Sciences, Senior Lecturer, Al-Farabi Kazakh National University, Almaty

This study compares the marriage contracts of China and Kazakhstan to identify differences in their legal status, content and regulation. The analysis is carried out on the basis of legislation, practice and cultural characteristics of both countries. The article discusses the main aspects of marriage contracts of each country, as well as the limitations and features of the content. The results of the study allow a better understanding of the differences in approaches to the regulation of marital relations and property rights in China and Kazakhstan, as well as their impact on social norms and marriage practices.

Keywords: marriage contract, code, contract, legislation, spouses.

In today's world, marriage contracts are becoming an increasingly common phenomenon, playing an important role in regulating marital relations and property rights. It will be especially interesting to conduct a comparative analysis of marriage contracts in countries with different legal and cultural traditions. In this article, marriage contracts in two countries – Kazakhstan and China – will be considered and compared. Each of these countries has its own unique approaches to marriage contracts, reflecting both the legal characteristics and cultural nuances of society. In Kazakhstan, marriage contracts are regulated by the Civil Code and are designed to protect the interests of spouses in the event of divorce or death of one of them. They may contain conditions for the distribution of property, the definition of the rights and obligations of each spouse in marriage. While in China marriage contracts can also be used to protect property, they can also reflect cultural aspects affecting marriage in Chinese society. By analyzing similar treaties in both countries, it is possible to better understand the differences and similarities in approaches to the regulation of marital relations and property rights in different cultural and legal contexts. This article also discusses the legal significance, features of the marriage contract. Problems and other aspects of the marriage contract are analyzed.

What is a marriage contract? A marriage contract is an agreement of persons who marry or an agreement of spouses that defines the obligations and property rights in marriage or in the event of its dissolution. It has a certain subject composition, which is established by the legislation of each country. In essence, a marriage contract can be a kind of civil transaction. Its aspects include: the subject, the composition of the subjects, the content of the marriage contract and the time when it was concluded. His conclusion can take place both urgently, that is, for a specific period, and without a fixed period of time. As for the conditions, the terms of the marriage contract, in which the parties establish the legal regime of the property of the spouses, constitute the content of the marriage contract. In the terms of the marriage contract, the intentions of the spouses on the main, at their choice, issues of property relations of the parties in the marriage or at its termination are fixed. In fact, a marriage contract is a volitional model of behavior of spouses in the field of property relations after the entry into force of the marriage agreement. As for the scope of the marriage contract, it depends on the number of details, the conditions it contains, as well as what duties and property rights it will regulate and decide specifically by the spouses or persons entering into marriage [1]. The Code does not limit the list of issues that are directly related to the property of the spouses and that can be settled by the marriage contract. Basically, it applies to the following types of relations: the right to change the legal regime of ownership of both property acquired before marriage and property acquired during marriage, as well as the determination that the spouses will be extended to property acquired before marriage.

What features does the marriage contract contain?

One of the features of the marriage contract is that it has a fairly close connection with the marriage. A marriage contract can exist independently without a marriage agreement, but a marriage contract without a marriage cannot. The law gives spouses the right to determine their property rights and obligations in the marriage contract, but also provides for a number of certain restrictions that are aimed at preventing violations of the rights and interests of both spouses and other persons. And these restrictions affect personal non-property relations between spouses. They also concern their rights in relation to children. These restrictions stem from key provisions of family law and are aimed at protecting the legitimate interests and rights of spouses and their children [1].

So what can't the spouses regulate in the marriage contract?

Spouses cannot regulate in the marriage contract those forms that are aimed at participation in the upbringing of the child, as well as the care of him, but the exception is present only if these forms are in no way limited to the costs of upbringing, as well as the education of the child or other property of the rights and obligations of the spouses, which can be regulated by the marriage contract. The marriage contract, like the agreement, defines a special subject composition, it can affect only the property relations of the spouses, in accordance with this, it cannot contain a requirement affecting the rights and obligations of third parties, i.e. the child, father and mother of the spouse, etc. The requirement of a marriage contract should not violate the principles of family law, in addition, it is not obliged to put one

of the spouses in a difficult situation. However, the legislation does not contain even an approximate list of conditions, the presence of which makes it possible to conclude that the spouse is in an extremely disadvantageous position.

Based on this, can there be changes in the marriage contract?

The amendment of the marriage contract can be made by supplementing it with new terms, correcting existing ones or by deleting individual paragraphs. It should be noted that in some countries, amendments to the marriage contract are unacceptable, or such a possibility is limited by a strict procedural framework. There may be situations where the parties have not agreed to change or terminate the marriage contract. In these cases, the marriage contract may be amended or terminated by the court at the request of the spouse concerned. The terms and procedure for such change or termination shall be governed by civil law. But also, at the request of one of the parties, the marriage contract may be terminated or amended by a court decision on other grounds provided for directly in the contract itself. Such grounds may be the birth of a child, education, loss of work by the spouse and other circumstances [2].

The procedure for concluding a marriage contract.

A marriage contract is concluded before the registration of a marriage by capable persons, that is, it is either eighteen-year-old citizens who are not recognized as incapacitated, or those whose legal capacity was established as a result of emancipation before the age of 18. But this does not mean that minors are not entitled to sign a marriage contract. They can do this, but only after the marriage is registered, because, after this event, they will be considered fully capable. Also, a marriage contract can be concluded at any time of the joint life of the spouses. If the contract was concluded before the registration of the marriage, it comes into force from the moment of state registration of the marriage. The conclusion takes place in writing and is subject to mandatory notarization. Its conclusion requires the personal presence of the parties, it is impossible to conclude such an agreement through a representative. The contract is drawn up in three copies: one for the husband, one for the wife, and one is kept by a notary. The fee for certification of the marriage contract is 500% of the monthly calculation index. The change or termination takes place by agreement of the spouses at any time. An agreement to amend or terminate the marriage contract is also concluded with a notary. The marriage contract is terminated from the moment of termination of the marriage, except for those obligations provided for by the marriage contract for the period after the termination of the marriage [3].

What is important to know when drawing up a marriage contract?

The conclusion of a marriage contract may not solve the issue of division of property once and for all. After all, there are certain grounds on which the marriage contract can be declared invalid, which means that the property will be divided by law. It may be declared invalid on all grounds provided for in the Civil Code for invalidity of transactions. At the same time, there are insignificant transactions, and there are disputed ones. Insignivant transactions are invalid immediately from the moment of commission and do not entail any consequences. That is, the second

spouse will not even have to go to court to prove the invalidity of the contract. For example, transactions involving the incapacitated, imaginary and feigned transactions are insignificant. The contestability of the transaction means the need to declare it invalid in court. For example, a transaction will be disputed if one of the parties at the time of its conclusion, although it was capable, could not understand the meaning of its actions or direct them. The transaction made as a result of delusion, violence, threat, deception will also be disputed. That is, the more force majeure circumstances covers the marriage contract, the more the property interests of the spouses are protected.

But there is also something to pay attention to in the marriage contract.

Since the marriage contract is a complex document that by law has consequences for both spouses and their children. In case of dissolution of marriage, the court, when dividing the common property of the spouses and determining the share, shall consider the shares of each of them equal, unless otherwise provided by the marriage contract. The marriage contract changes this ratio and the order of separation. Therefore, before drawing up and signing a marriage contract, it is necessary to consult lawyers specializing in family law [4].

First, the marriage contract in the Republic of Kazakhstan will be considered.

In the Republic of Kazakhstan, a marriage contract is a legally significant document that defines the property rights and obligations of spouses in the event of divorce or death of one of them. In accordance with the law, the court, when dividing the common property of the spouses and determining the share, recognizes the shares of each of them as equal, unless otherwise provided by the marriage contract. Thus, the drafting and signing of a marriage contract requires special care and competent advice from lawyers specializing in family law. Legal relations regulating the contractual regime of the property of spouses arose and are fixed by the Law of the Republic of Kazakhstan «On Marriage and Family» adopted on December 17, 1998. For the first time, the right to conclude a marriage contract arose in the country only in 1993 with amendments to the Marriage and Family Code of the Kazakh SSR in force at that time.

Before concluding a marriage contract, spouses should familiarize themselves with the legislation on marriage property in Kazakhstan and consider the possible consequences of its signing. In addition, it is important to take into account that the marriage contract can change the standard ratio and order of division of property between spouses, so its content should be carefully worked out and discussed by both parties. Only by seeking legal advice from family law specialists can spouses be sure of protecting their interests and rights when concluding a marriage contract in Kazakhstan.

In the Republic of Kazakhstan, in the field of marriage and family relations, the main codification acts are the Marriage and Family Code (hereinafter – CoBSS RK) and the Civil Code (hereinafter – the Civil Code of the Republic of Kazakhstan).

Divorce is a legally regulated procedure aimed at termination

Marital relations. This procedure can be implemented both by mutual consent of the spouses and by the will of one of them to the applicant. That's right. The divorce process is never easy, especially when children and property are involved.

According to the CoHSS of the Republic of Kazakhstan, the property of the spouses acquired during the marriage is recognized as their joint property and is subject to division on an equal basis, except for those belonging personally to each spouse. For example, the copyright of objects created in marriage belongs to the author's spouse and is not subject to the section in case of divorce. The family legislation of Kazakhstan gives spouses the right to deviate from equality of shares and establish on the property both as a whole and on its individual types or on the property of each of the spouses, the regime of separate (share, joint) property by concluding a marriage contract.

In accordance with Art. 39 CoBSS of the Republic of Kazakhstan, a marriage contract is an agreement of persons entering into marriage (marriage), or an agreement of spouses, defining the property rights and obligations of spouses in marriage (marriage) and (or) in case of its dissolution. Moreover, the recognition of a marriage as invalid, for example, on the basis of its fictitiousness, invalidates the marriage contract [5].

With regard to changes and requirements, the marriage contract may be amended or terminated at any time by agreement of the spouses, which must be concluded in the same form as the marriage contract itself. Unilateral refusal to perform the marriage contract is not allowed, except in cases provided for by the Civil Code of the Republic of Kazakhstan. At the request of one of the spouses, the marriage contract may be amended or terminated by a court decision in accordance with the grounds and procedure established by the Civil Code of the Republic of Kazakhstan for amendment and termination of the contract. The marriage contract is terminated from the moment of termination of the marriage, except for those obligations provided for in the marriage contract for the period after the termination of the marriage. The court may declare the marriage contract invalid in whole or in part on the grounds of invalidity of transactions provided for by the Civil Code of the Republic of Kazakhstan. The court may also declare the marriage contract invalid at the request of one of the spouses if the terms of the contract put that spouse in an extremely disadvantaged position or violate the property rights of children born or adopted in this marriage. The terms of the marriage contract that violate the requirements of the legislation of paragraph 3 of Article 41 are declared invalid [6].

And also regarding transactions that can only be made personally, but in some cases expressly provide for the need for personal transactions. For example, in accordance with paragraph 3 of Article 1046 of the Civil Code, a will must be made in person. Making a will through a representative is not allowed. Paragraph 1 of Article 1056 of the Civil Code expressly states that a will committed in improper form is void. That is, in this case, there is a specific indication of the need for a personal transaction, as well as the consequences of non-compliance with such a requirement in the form of the nullity of the transaction [7].

In accordance with paragraph 1 of Article 43 of the Marriage and Family Code, the marriage contract may be declared invalid by the court in whole or in part on the grounds of invalidity of transactions provided for by the Civil Code of the Republic of Kazakhstan.

Paragraph 1 of Article 157 of the Civil Code provides that the grounds for invalidity of transactions shall be established by the Civil Code or other legislative acts. The norms of the legislation do not contain such a special basis for the invalidity of the marriage contract as the conclusion of its representative by proxy. The conclusion of a marriage contract in contradiction with the methodological recommendations of the Republican Chamber of Notaries cannot be based on the basis for its invalidation.

In accordance with paragraph 1 of Article 158 of the Civil Code, a transaction the content of which does not meet the requirements of the law, as well as a transaction made for a purpose knowingly contrary to the basics of law and order, is disputed and may be declared invalid by the court, unless otherwise established by the Civil Code and other legislative acts of the Republic of Kazakhstan [7].

The conclusion of a marriage contract by proxy does not violate the requirements of the law and does not contradict the requirements of law and order. In this regard, there are no grounds for declaring it invalid due to the fact that it was committed not by the party to the transaction himself, but by his representative.

Marriage contract of the People's Republic of China. In recent years, the marriage contract has become widespread in China, but there are no special regulations on the marriage contract in the family legislation of the People's Republic of China. In practice, there are many disputes and issues related to the definition of the marriage contract. In this regard, the issue of the legal nature and content of the marriage contract is the subject of debatable scientific research in Chinese legal doctrine. In 2011, China adopted the explanations of the Supreme People's Court of the People's Republic of China «On some issues of application of the Law of the People's Republic of China on Marriage (№ 3)». They contain a special provision regarding the issue of the abolition of the gift of real estate between spouses. In accordance with Article 7 of the Clarification of the Supreme People's Court of the People's Republic of China «On Certain Issues of Application of the Law of the People's Republic of China on Marriage (№ 3)» before marriage or during marriage, spouses may agree to donate real estate from one spouse to another. If the owner refuses to donate immovable property and the other party requires that the gift be made, the people's court cannot satisfy this requirement, unless the agreement has been notarized.

Since the marriage contract can be concluded by spouses and future spouses freely, it can allow variability with regard to the legal regulation of property relations between spouses, and its purpose is not only to determine the regime of property of the spouses. At the same time, due to the fact that in the family law of the People's Republic of China the definition of a marriage contract is not included in the norm on contractual settlement of matrimonial property, the agreement on the contractual regime of matrimonial property is not necessarily concluded in the form of a marriage

contract, but the definition relating to this announcement does not actually apply to the marriage contract. That is, a marriage contract is not a separate type of contract specifically enshrined in law that changes the legal regime of the spouses' property. In Chinese scientific doctrine, most scholars are of the opinion that although the contractual regime of marital property is a mandatory element of the content of the marriage contract, it may not be included in the content of the marriage contract, but, in addition, any conditions relating to property rights and property rights holders that make a provision not contradictory to the law can also be regulated in the marriage contract. obligations of spouses in marriage and in case of its termination [8].

In Chinese scientific doctrine, there are different views on the legal nature of the contractual regime of matrimonial property. The contractual regime of property relations follows from family relations between spouses, its peculiarity is that it is in close connection with marital relations. In this regard, the contractual regime of property relations is strongly influenced by the institution of marriage, and therefore of family law in general.

The legislation of modern China pays great attention to the problems of improving family legislation relating to the contractual regime of marital property, including issues related to the procedure for certifying the concluded marriage agreement and the rules of their validity, which are topical issues in the process of improving the regime of matrimonial property in China's marriage law. Chinese law does not provide for provisions regarding the time of registration of an agreement on the marital regime of property relations, so it is assumed that the agreement can be concluded both before the state registration of the marriage and at any time during the marriage. The validity of this agreement begins on the day of state registration of the marriage, including the agreement concluded before the state registration of the marriage. Its content may be changed and terminated at any time by agreement of the parties [9].

In addition, due to the fact that there are no definitions in family law regarding the rules of validity of the concluded agreement, the issues of this agreement should be resolved in accordance with the general provisions enshrined in the Law of the People's Republic of China «On Contract» of 1999 and the General Provisions of Civil Law of the People's Republic of China of 2009. At the request of one of the spouses, this agreement on the contractual regime of the spouses' property may be declared invalid by a court decision on the grounds and in accordance with the procedure established by these Laws. It should be noted that in Chinese legal doctrine and in judicial practice, a marriage contract and such a special agreement, which is drawn up in the form of a contractual regime of the property of the spouses, are not treated in the same way. Although in practice, it is most common that the marital contractual regime of property relations between spouses is implemented through a marriage contract. Due to the fact that at the moment there is no definition in Chinese law regarding the marriage contract, the marriage contract was concluded by the spouses in relation to their property quite freely, not excluding options relating to the legal regulation of the property relations of the spouses, as well as some personal non-property legal relations related to them. At the same time, it should be borne in

mind that spouses or future spouses have more freedom in the content or form of a marriage contract. Any conditions that do not contradict the law may be reflected in the content of the marriage contract, but the contractual regime of the spouses' property is a permanent element of the content of the marriage contract. In this work, the issues of the contractual regime of the spouses' property and its special agreement are considered, the issues of the legal nature of the marriage contract are not addressed. At the same time, in China, the court may, at the request of one of the spouses, invalidate the marriage contract only partially, but cannot fully. Thus, in Chinese judicial practice, if disputes arise between the spouses regarding the regime of the spouses' property in the marriage contract, the court considers the specific provision of the agreement without deciding on the validity of other provisions of the agreement [9].

The main difference between the marriage contracts of China and Kazakhstan is the obligation to conclude them. In China, this is not a prerequisite, while in Kazakhstan it is mandatory. Both contracts regulate the property relations of the spouses, but the marriage contract of Kazakhstan may also include provisions on the rights and obligations of childcare and the regulation of the divorce process. Also in both countries, a marriage contract must be concluded in writing, but in China it can be concluded before or after marriage, while in Kazakhstan it must be concluded before the registration of the marriage. In Kazakhstan, marriage contracts are mandatory and regulated by the Civil Code. They determine the rights and obligations of the spouses to manage property and resolve divorce issues. In China, marriage contracts, although non-binding, are common, especially among urban residents and high-income families. They can reflect both property and cultural aspects of marriage. Both contracts may be amended or terminated by agreement of the parties or by a court decision, depending on the specific circumstances. It is important to take into account that marriage contracts reflect not only the legal norms, but also the cultural characteristics of each country, which makes their analysis interesting and important for understanding the differences in marital relations and property rights. The analysis of marriage contracts in Kazakhstan and China opens up an understanding of differences and similarities in the regulation of marital relations and property rights in different cultural and legal contexts. Both contracts may be amended or terminated by agreement of the parties or by a court decision, taking into account the key provisions of family law. Modification of the marriage contract may include addition or exclusion of the terms, as the case may be. The understanding of such contracts reflects a wide range of property and family rights and obligations, as well as cultural nuances affecting marital relations.

In general, although marriage contracts in China and Kazakhstan have many common features, including the regulation of spouses' property relations, their binding and conclusion procedures differ, which reflects the peculiarities of the legal systems and cultural norms of each country.

References

1 Anastasia T.Y. 2019. The prenuptial agreement. URL: https://cyberleninka.ru/article/n/brachnyy-dogovor/pdf.

2 Nelly A.I. 2015. A prenuptial agreement as a way to protect the property rights of spouces. URL: https://cyberleninka.ru/article/n/brachnyy-dogovor-kak-sposob-zaschity-imuschestvennyh-prav-suprugov/pdf.

3 Alma A.B. Prenuptial agreement in Kazakhstan. URL: https://online.zakon.kz/Document/?doc_id=31980537.

4 Olga S. 2023. Prenuptial agreement: why a lawyer's consultation is needed before signing. URL: https://informburo.kz/cards/bracnyi-dogovor-pocemu-pered-podpisaniem-nuzna-konsultaciya-yurista.

5 Antonina Ch.S. 2023. Some aspects of the recognition of the marriage contract as invalid. The practice of the Republic of Kazakhstan. URL: https://cyberleninka.ru/article/n/nekotorye-aspekty-priznaniya-brachnogo-dogovora-nedeystvitelnym-praktika-respubliki-kazahstan/pdf.

6 Journal RiaLight. 2019. Property rights and obligations of spouses. Contractual regime of matrimonial property. URL: https://rialight.kz/novosti/articles/8-zan/207-imushchestvennye-prava-i-obyazannosti-suprugov-dogovornyj-rezhim-imushchestva-suprugov.

7 Journal De Facto. 2024. Can a marriage contract be concluded by a representative by power of attorney? URL: https://defacto.kz/ru/content/mozhet-li-brachnyy-dogovor-byt-zaklyuchen-predstavitelem-po-doverennosti.

8 Hu Naixin. 2019. On the issue of the legal nature and the marriage contract in the modern law of the People's Republic of China. URL: https://cyberleninka.ru/article/n/k-voprosu-o-pravovoy-prirode-i-soderzhanii-brachnogo-dogovora-v-sovremennom-prave-kitayskoy-narodnoy-respubliki/pdf.

9 Protopopova O.V. 2016. Formation and development of legislation on marriage and family in China. URL: https://cyberleninka.ru/article/n/stanovlenie-i-razvitie-zakonodatelstva-o-brake-i-semie-v-kitae/pdf.

ГРНТИ 10.63.33

НЕКОТОРЫЕ ВОПРОСЫ ТЕОРИИ И ПРАКТИКИ ПРИМЕНЕНИЯ СУДАМИ ЗАКОНОДАТЕЛЬСТВА ПРИ РАЗРЕШЕНИИ ТРУДОВЫХ СПОРОВ

К.У. Байжанова
К.ю.н., ассоциированный профессор, Казахский национальный аграрный исследовательский университет, г. Алматы
Е.Д. Абилкасымов
К.ю.н., ассоциированный профессор, Казахский национальный аграрный исследовательский университет, г. Алматы

Исходя из результатов обобщения судебной практики, в целях обеспечения единства практики применения судами норм трудового законодательства, а также учитывая вопросы, возникающие у судов при рассмотрении данной категории дел, пленарным заседанием Верховного Суда Республики Казахстан было принято Нормативное постановление от 6 октября 2017 года № 9 «О некоторых вопросах применения судами законодательства при разрешении трудовых споров».

Ключевые слова: работник, работодатель, трудовые правоотношения, трудовое законодательство, трудовые споры, коллективный договор.

Разрешая иск о восстановлении на прежней работе лица, уволенного по основанию, предусмотренному подпунктом 16) пункта 1 статьи 52 Трудового кодекса, суд обязан исследовать доказательства о том, совершал ли ранее работник проступок, за который был привлечен к дисциплинарной ответственности, соблюдены ли установленные законодательными актами порядок и сроки наложения этого дисциплинарного взыскания, есть ли признак повторности неисполнения или повторного ненадлежащего исполнения работником без уважительных причин трудовых обязанностей.

Если при рассмотрении дела суд установит, что привлечение лица к дисциплинарной ответственности за ранее совершенный проступок произведено с нарушением законодательства, то признак повторности исключается, а истец подлежит восстановлению на прежней работе.

При определении повторности необходимо руководствоваться наличием у работника одного из видов дисциплинарного взыскания (замечание, выговор, строгий выговор) в период его действия, независимо от того, какой дисциплинарный проступок был совершен работником повторно

аналогичный первому проступку или иной другой дисциплинарный проступок. В основании расторжения трудового договора предусмотрено наложение на работника дисциплинарного взыскания за повторное неисполнение или повторное ненадлежащее исполнение без уважительных причин трудовых обязанностей.

При этом суду следует иметь в виду, что расторжение трудового договора по данному основанию возможно только при наличии ранее совершенного дисциплинарного проступка, за который работник уже был привлечен к дисциплинарной ответственности, в порядке, предусмотренном статьей 65 Трудового кодекса.

Рассматривая трудовые споры по искам лиц, уволенных по основаниям, предусмотренным подпунктами 8), 9), 10), 11), 12), 13), 14), 15), 16), 17), 18) пункта 1 статьи 52 Трудового кодекса, судам надлежит иметь в виду, что:

– расторжение трудового договора по этим основаниям является одним из видов дисциплинарной ответственности, которое может производиться с соблюдением порядка применения дисциплинарного взыскания, предусмотренного статьями 65, 66 Трудового кодекса;

– днем обнаружения проступка, с которого начинается течение месячного срока, считается день, когда лицу, которому по службе (работе) подчинен работник, стало известно о совершении проступка, независимо от того, наделено ли оно правом наложения дисциплинарных взысканий или нет;

– отказ работника от дачи письменного объяснения об обстоятельствах совершенного им проступка не является основанием для восстановления его на прежней работе, если виновность в совершении дисциплинарного проступка подтверждается совокупностью доказательств. Акт о факте совершения работником дисциплинарного проступка или акт об отказе работника от дачи письменного объяснения не являются актом работодателя и не требуют ознакомления с ним работника, допустившего дисциплинарный проступок.

При этом акт об отказе работника от дачи письменного объяснения составляется по истечении двух рабочих дней после требования о даче письменного объяснения. Требование о даче объяснения по факту совершенного проступка оформляется в письменном виде.

Увольнение работника за совершение им по месту работы хищения (в том числе мелкого) может иметь место только в том случае, если его виновность доказана вступившим в законную силу постановлением суда о привлечении работника к ответственности за хищение или вступившим в законную силу приговором суда, которым он осужден к наказанию, не исключающему возможность продолжения прежней работы. Такое увольнение допускается не позднее одного месяца со дня вступления в законную силу судебных актов.

Прекращение трудового договора с работником, осужденным за совершенное по месту работы хищение к наказанию, исключающему

возможность продолжения прежней работы, производится в порядке, предусмотренном подпунктом 2) пункта 1 статьи 57 Трудового кодекса:

– за нарушение трудовой дисциплины работодатель вправе применить к работнику дисциплинарное взыскание и тогда, когда он до совершения этого проступка подал заявление о расторжении трудового договора по своей инициативе, или уведомление о расторжении трудового договора по соглашению сторон, поскольку трудовые отношения в данных случаях прекращаются лишь по истечении срока уведомления о расторжении трудового договора по инициативе работника или по соглашению сторон (пункт 2 статьи 50 и статьи 56 Трудового кодекса);

– за совершение дисциплинарного проступка работник может быть привлечен не только к дисциплинарной ответственности, но и к иным видам правового воздействия, которые не являются дисциплинарным взысканием (привлечение к материальной ответственности и т.п.).

При разрешении дела о правильности расторжения трудового договора за прогул без уважительной причины трех и более часов подряд за рабочий день (смену) необходимо иметь в виду, что расторжение по этому основанию, в частности, может быть произведено за:

– оставление без уважительной причины места работы работником, а также до истечения месячного срока уведомления о расторжении трудового договора;

– оставление без уважительной причины места работы работником, до истечения срока трудового договора;

– отсутствие работника на работе без уважительных причин три и более часа подряд в течение рабочего дня (рабочей смены) вне рабочего места, где он в соответствии с трудовыми обязанностями должен выполнять порученную ему работу;

– самовольный уход в отпуск, в том числе в отпуск без сохранения заработной платы (за исключением отпуска без сохранения заработной платы по уходу за ребенком до достижения им возраста трех лет, который работодатель обязан предоставить работнику по его заявлению в порядке статьи 100 Трудового кодекса) или самовольное использование дней отдыха за работу в праздничные и выходные дни.

При рассмотрении дела о восстановлении на работе лица, уволенного за прогул в связи с отказом от перевода на другую работу, суд обязан проверить законность самого перевода (статьи 38, 39, 43 Трудового кодекса). В случае признания перевода на другую работу незаконным, увольнение за прогул не может считаться обоснованным, а работник подлежит восстановлению на прежней работе.

Если судом при разрешении дела будет установлено, что проступок, положенный в основу приказа о прекращении трудового договора за нарушение трудовой дисциплины, выразился в отказе работника от продолжения работы в связи с изменением условий труда и работник не

согласен на продолжение работы в новых условиях, суд вправе, с согласия истца, изменить формулировку прекращения трудового договора.

По инициативе работодателя (подпункты 9) и 10) пункта 1 статьи 52 Трудового кодекса) трудовой договор может быть расторгнут в случае нахождения работника на работе в состоянии алкогольного, наркотического, психотропного, токсикоманического опьянения (их аналогов), в том числе в случаях употребления в течение рабочего дня веществ, вызывающих состояние алкогольного, наркотического, токсикоманического опьянения (их аналогов). Для расторжения трудового договора по этим основаниям не имеет значения, отстранялся ли работник от работы в связи с таким состоянием.

Расторжение трудового договора по этим основаниям может последовать и тогда, когда работник в рабочее время находился в таком состоянии или употреблял указанные вещества не на своем рабочем месте, а на территории организации или объекта, где по поручению работодателя должен был выполнять трудовую функцию.

Нетрезвое состояние работника либо наркотическое опьянение или интоксикация иного типа должно быть подтверждено медицинским заключением.

Решение о направлении работника на медицинское освидетельствование принимается лицом, уполномоченным работодателем. В случае отказа работника от прохождения медицинского освидетельствования составляется соответствующий акт, который является основанием для расторжения трудового договора согласно подпункту 10) пункта 1 статьи 52 Трудового кодекса.

При рассмотрении спора в связи с совершением работником дисциплинарного проступка судам следует учитывать, что избрание вида дисциплинарного взыскания (замечание, выговор, строгий выговор, расторжение трудового договора) является правом работодателя в зависимости от совершенного работником дисциплинарного проступка и относится к компетенции работодателя, с которым работник состоит в трудовых отношениях.

При определении вида дисциплинарного взыскания работодатель вправе применить расторжение трудового договора в случаях, предусмотренных подпунктами 8), 9), 10), 11), 12), 13), 14), 15), 16), 17), 18) пункта 1 статьи 52 Трудового кодекса.

Если при рассмотрении дела о восстановлении на работе лица, трудовой договор с которым расторгнут за нарушение трудовой дисциплины, суд придет к выводу, что проступок действительно имел место, но расторжение произведено с нарушением установленного Трудовым кодексом порядка или срока наложения дисциплинарного взыскания, то работник может быть восстановлен на работе.

Рассматривая дела о восстановлении на работе лиц, уволенных по подпункту 13) пункта 1 статьи 52 Трудового кодекса, судам следует учитывать, что по данному основанию могут быть уволены не только

работники, непосредственно обслуживающие денежные или товарные ценности (прием, хранение, транспортировка, распределение и т.п.), но также и другие работники, которые в силу возложенных на них трудовых обязанностей имеют непосредственный доступ к денежным операциям совершившие виновные действия либо бездействия, которые дают основание для утраты доверия к ним.

К таким действиям, в частности, могут быть отнесены: получение оплаты за услуги без соответствующих документов, обмеривание, обвешивание, обсчет, нарушение правил продажи спиртных напитков или выдачи наркотических лекарственных средств, завышение цен, присвоение имущества или виновное допущение его недостачи и излишка, банковские операции, проведенные с нарушением установленного порядка.

Расторжение трудового договора по основанию, предусмотренному подпунктом 14) пункта 1 статьи 52 Трудового кодекса, допускается только в отношении лиц, непосредственно выполняющих воспитательные функции (учителя школ, преподаватели учебных заведений, воспитатели дошкольных детских учреждений, мастера производственного обучения и другие), если совершенный ими аморальный проступок несовместим с продолжением данной работы. Иные работники учебно-воспитательных организаций, непосредственно не выполняющие воспитательные функции, по данному основанию не могут быть уволены.

Под аморальным следует понимать проступок, противоречащий общепринятым нормам поведения, совершенный не только при осуществлении воспитательных функций, но и в быту (нецензурная брань, применение насилия к ученикам и учащимся, появление в состоянии алкогольного опьянения, оскорбляющего человеческое достоинство и т.п.).

Расторжение трудового договора по основанию, предусмотренному подпунктом 24) пункта 1 статьи 52 Трудового кодекса, допускается только в отношении работников, достигших пенсионного возраста, установленного пунктом 1 статьи 11 Закона Республики Казахстан от 21 июня 2013 года № 105-V «О пенсионном обеспечении в Республике Казахстан».

Расторжение трудового договора по основанию, предусмотренному подпунктом 24) пункта 1 статьи 52 Трудового кодекса, допускается, в том числе и с избранными руководителями профсоюзных организаций на основании решения высшего или коллегиального органа профсоюза, независимо от срока избрания. Расторжение трудового договора с избранными руководителями профсоюзных организаций может осуществляться до окончания срока полномочий в порядке, предусмотренным пунктом 9 статьи 53 Трудового кодекса.

Суды должны учитывать, что расторжение трудового договора с работниками, достигшими пенсионного возраста, является правом, а не обязанностью работодателя. Возможность продолжения трудовых отношений в отношении работников, достигших пенсионного возраста, должна быть закреплена положениями коллективного договора, только в отношении

пенсионеров, работа которых связана с тяжелыми, вредными и (или) опасными условиями труда (подпункт 9) пункта 1 статьи 157 Трудового кодекса).

Расторжение трудового договора по инициативе работодателя допускается в любое время независимо от срока действия договора, но после достижения работником пенсионного возраста, с обязательным вручением уведомления не менее чем за один месяц до даты расторжения трудового договора, с выплатой компенсации в размере, определяемом трудовым, коллективным договорами и (или) актом работодателя.

При разрешении спора о правильности расторжения трудового договора по основанию, предусмотренному подпунктом 25) пункта 1 статьи 52 Трудового кодекса, суд обязан проверить наличие фактического отсутствия работника на работе более одного месяца по неизвестным работодателю причинам.

Работодатель имеет право расторгнуть трудовой договор по основанию предусмотренному подпунктом 25) пункта 1 статьи 52 Трудового кодекса при наличии акта об отсутствии работника на рабочем месте, направлении его работнику письмом с уведомлением о необходимости информировать о причинах своего отсутствия.

При непредоставлении работником требуемой информации в течение десяти календарных дней со дня направления ему работодателем акта по почте и по истечении месячного срока отсутствия на работе по неизвестным работодателю причинам работодатель имеет право издать приказ о расторжении трудового договора.

Если при рассмотрении спора о восстановлении на работе лица, трудовой договор с которым расторгнут по соглашению сторон в порядке, предусмотренном пунктом 3 статьи 50 Трудового кодекса, суд придет к выводу, что в трудовом договоре по соглашению с работником предусмотрено право работодателя на расторжение трудового договора, без направления уведомления работнику и без уточнения даты расторжения, но с выплатой компенсации, размер которой определяется трудовым договором, то работник не может быть восстановлен на работе.

При рассмотрении споров лиц, уволенных со службы за совершение проступков, дискредитирующих авторитет органов, представителями которых они являются, суды должны исходить из того, что под дискредитацией понимается совершение действий, хотя бы и не связанных с исполнением служебных обязанностей, но явно подрывающих в глазах граждан достоинство и авторитет органов, представителями которых они являются.

Проступками, дискредитирующими правоохранительный орган, являются действия, в том числе не связанные с исполнением служебных обязанностей, но явно подрывающие в глазах граждан достоинство и авторитет правоохранительной службы, а именно: появление сотрудников в общественных местах в состоянии алкогольного либо наркотического опьянения (очевидного для окружающих принадлежности к

правоохранительному органу); разглашение информации оперативного характера, причинившее вред следствию; использование служебного положения в личных корыстных целях; неуставные взаимоотношения между сотрудниками, слушателями и курсантами организаций образования правоохранительных органов, вызвавшие негативный общественный резонанс (пункт 2 статьи 80 Закона Республики Казахстан от 6 января 2011 года № 380-IV «О правоохранительной службе».

Специфика государственной службы заключается в предъявлении особых требований при приеме на работу и прекращении трудовых отношений. В частности, лицо, поступающее на государственную службу, принимает на себя ряд ограничений и обязательств, в соответствии с которыми оно обязано сообщать сведения о фактах привлечения к уголовной ответственности, освобождения от уголовной ответственности по нереабилитирующим основаниям. Несоблюдение принятых на себя ограничений и обязательств в силу содержащихся в Законе о государственной службе и иных специальных законах положений является основанием для отказа в приеме на государственную службу.

Поэтому непредоставление таких сведений либо их умышленное искажение могут служить основанием для прекращения государственной службы (пункты 3, 4 статьи 16 Закона о государственной службе) и являются безусловным основанием для прекращения правоохранительной службы (пункт 2 статьи 6 Закона о правоохранительной службе).

Непредоставление или умышленное искажение вышеуказанных сведений при поступлении на службу не могут расцениваться как дисциплинарный проступок, в связи с чем применение срока давности наложения дисциплинарного взыскания при прекращении трудовых отношений с таким работником недопустимо.

При рассмотрении заявлений об оспаривании приказов работодателя о привлечении работника к дисциплинарной ответственности следует учитывать, что нарушением трудовой дисциплины является виновное неисполнение или ненадлежащее исполнение работником возложенных на него трудовых обязанностей (нарушение правил трудового распорядка, должностных инструкций и положений, приказов работодателя, технических правил и т.п.).

К таким нарушениям, в частности, относятся:

– отказ работника без уважительных причин от выполнения трудовых обязанностей по мотиву изменения условий труда, если такие изменения были внесены в трудовой договор с согласия работника;

– отказ или уклонение без уважительных причин от медицинского освидетельствования, предусмотренного в обязательном порядке для работников отдельных профессий, либо экспертной профпатологической комиссии, а также отказ работника от прохождения специального обучения, необходимого для выполнения работы, сдачи экзаменов по технике

безопасности и правилам эксплуатации, промышленной безопасности, если это является обязательным условием допуска к работе.

Если при разрешении спора о восстановлении на работе суд признает, что работодатель имел основание для прекращения или расторжения трудового договора, но в приказе ошибочно сделана ссылка не на то основание Трудового кодекса или иного закона, суд отказывает в удовлетворении иска. Одновременно в мотивировочной части решения суд должен указать конкретное основание Трудового кодекса или иного закона, по которому подлежал прекращению или расторжению трудовой договор.

Работник, уволенный без законного основания, подлежит восстановлению на прежней работе независимо оттого, что прежняя должность на момент рассмотрения спора фактически отсутствует (сокращена). Последующее увольнение работника может быть произведено только с соблюдением установленных законом условий и оснований. Однако, по просьбе незаконно уволенного работника, суд может ограничиться вынесением решения о взыскании в его пользу среднего заработка за время вынужденного прогула (но не более чем за шесть месяцев) и об изменении формулировки основания расторжения трудового договора по инициативе работника.

Незаконно уволенные военнослужащие восстанавливаются на военной службе в прежней (а с его согласия – равной или не ниже) должности и обеспечиваются всеми видами довольствия, недополученного в связи с незаконным увольнением.

При невозможности восстановления работника на прежней работе вследствие ликвидации организации, прекращения деятельности работодателя (физического лица), суд признает расторжение трудового договора незаконным, обязывает ликвидационную комиссию или орган, принявший решение о ликвидации организации (если ликвидация произведена не по решению суда), а в надлежащих случаях правопреемника выплатить работнику средний заработок за время вынужденного прогула, но не более чем за шесть месяцев. Одновременно суд признает работника уволенным по подпункту 1) пункта 1 статьи 52 Трудового кодекса в связи с ликвидацией юридического лица либо прекращением деятельности работодателя (физического лица) с момента вынесения решения о ликвидации.

Учитывая, что Трудовым кодексом не предусмотрено право работодателя без согласия работника на досрочный отзыв из трудового отпуска, отказ работника от выполнения приказа об отзыве из трудового отпуска нельзя рассматривать как нарушение трудовой дисциплины.

Установленное пунктом 4 статьи 54 Закона о государственной службе право руководителей государственных органов на отзыв государственных служащих из ежегодного или дополнительного отпуска также может быть реализовано только с согласия государственного служащего.

Средний заработок для оплаты времени вынужденного прогула, отстранения от работы определяется из расчета последних 12 календарных

месяцев работы. Для лиц, проработавших менее 12 месяцев, в соответствии с пунктом 2 статьи 114 Трудового кодекса средний заработок определяется из расчета фактически проработанного времени.

При взыскании среднего заработка в пользу работника, восстановленного на прежней работе, или в случае признания прекращения или расторжения трудового договора незаконным, выплаченная ему в соответствии с законодательством компенсация (пособие) подлежит зачету.

Трудовым кодексом исключены пределы материальной ответственности работника за причиненный ущерб.

Согласно пункту 7 статьи 123 Трудового кодекса перечень должностей и работ, занимаемых или выполняемых работниками, с которыми могут заключаться договор о полной индивидуальной или коллективной (солидарной) материальной ответственности за необеспечение сохранности имущества и других ценностей, переданных работникам, а также типовой договор о полной материальной ответственности утверждаются актом работодателя.

Перечень оснований, при наличии которых наступает полная материальная ответственность за вред, причиненный работодателю по вине работника при исполнении трудовых обязанностей, указан в пункте 8 статьи 123 Трудового кодекса.

Недопустимо возложение на работника полной материальной ответственности за ущерб, который может быть отнесен к категории нормального производственно-хозяйственного риска. При заключении договора о полной материальной ответственности, работодатель обязан создать работникам условия, необходимые для нормальной работы и обеспечения полной сохранности вверенного им имущества.

В коллективном договоре могут включаться обязательства работников об их ответственности за причиненный ими ущерб, с указанием перечня должностей и работ, занимаемых или выполняемых работниками, с которыми могут заключаться договора о полной коллективной (солидарной) материальной ответственности за необеспечение сохранности имущества и других ценностей, переданных работникам.

Судам следует учитывать, что для привлечения работников к полной материальной ответственности, Трудовой кодекс не во всех случаях требует наличие договора о полной материальной ответственности, так например, за необеспечения сохранности имущества и других ценностей, работник может быть привлечен к полной материальной ответственности при наличии полученных им материальных ценностей по разовому документу.

При рассмотрении дел по спорам о возмещении имущественного вреда судам надлежит отграничивать вред, причиненный работником при исполнении трудовых обязанностей, от вреда, возникшего из гражданско-правовых отношений.

За вред, причиненный работником при исполнении трудовых обязанностей третьим лицам, имущественную ответственность несет

работодатель, с которым работник состоит в трудовых отношениях. При этом работодатель, возместивший вред, имеет право обратного требования (регресса).

От уплаты государственной пошлины в судах освобождаются истцы – по искам о взыскании сумм оплаты труда и другим требованиям, связанным с трудовой деятельностью (подпункт 1) статьи 616 Кодекса Республики Казахстан «О налогах и других обязательных платежах в бюджет (Налоговый кодекс)». В случае удовлетворения иска суд, в соответствии со статьей 117 Гражданского процессуального кодекса Республики Казахстан, обязан взыскать государственную пошлину в доход государства с ответчика, не освобожденного от ее уплаты.

Литература

1 Конституция Республики Казахстан. Алматы, 2024 г.
2 Трудовой кодекс РК. Алматы, 2024 г.

SRSTI 10.91

ISSUES OF LEGAL REGULATION OF TAX ACTIVITIES

Zhang Tao
Al-Farabi Kazakh National University, Almaty
G.A. Kuanalyeva
Doctor of Law, Associate Professor, Al-Farabi Kazakh National University, Almaty

Taxation in XXI century is a familiar concept. Nevertheless, taxation nowadays exists in a complex socio-economic atmosphere in which the ongoing processes are countless and changing every other moment. Assuming that taxes are becoming a decisive factor in creating the financial base necessary to fulfill the tasks and functions of the state, including ensuring the defense capability and security of the country, and the material guarantee of human and civil rights, we can add to these principles the context of modern technologies. For these reasons, today, there is a practical need to create an optimal tax system that can have a beneficial effect on economic growth, the activation of investment processes, and the implementation of social policy.

Keywords: taxation, legal regulation, digitalization, Kazakhstan, tax transformation.

The tax legislation is usually understood as a set of regulatory legal acts, i.e. written official documents of the established form, adopted by authorized bodies or officials of the state, establishing legal norms on taxation issues, changing, terminating or suspending their validity. Tax legislation serves as a form of expression for the norms of tax law, generally binding rules of behavior formulated in normative legal acts, designed for repeated usage and applicable to all persons within the framework of a normatively regulated situation on tax issues.

It should be clear that the rules of law that are subject to application to tax legal relations may be contained, in addition to the tax legislation of the Republic of Kazakhstan, also in other sources of law. In Kazakhstan, such sources are the Constitution of the Republic of Kazakhstan in the part related to the regulation of tax legal relations, international treaties on taxation issues, as well as regulatory resolutions of the Constitutional Council and the Supreme Court of the Republic of Kazakhstan on taxation issues, since, according to paragraph 1 of Art. Four of the Constitution of the Republic of Kazakhstan dated August 30, 1995; the norms of the above acts are recognized as the current law of the Republic of Kazakhstan [1].

The legal literature notes that the main legal methods for carrying out tax activities of the state are the following: publication of regulations, publication of individual acts, and execution of bilateral acts.

Taxation is a crucial part of how a country manages its currency and wealth. It is a set of rules and laws about collecting taxes from people and businesses by the government. The wealth collected from taxes helps government to invest in social buildings and wealth: schools, hospitals, police, infrastructure, which are good for every citizen. Taxes are crucially important for the economy and managing them well can help a country grow not only economically but also in other spheres.

Taxation performs several essential functions in the economy. It provides the government the resources it needs to finance expenses: education, healthcare, public security and investments, making sure everything works. Taxation also helps the circulation of the wealth, in order to promote economic equity.

In tax system, there are different types of taxes that everyone has to pay. Some common ones include:

1. Income taxes: Individuals and businesses income's tax with progressive rate;
2. Consumption taxes: including VAT (Value Added Tax) and tax the consumption of goods and services.
3. Wealth taxes: applying to the ownership of goods and assets, such as real estate and financial assets.
4. Corporate taxes: corporate profits.
5. Special taxes: applying to specific goods and activities, such as alcohol, tobacco or gambling.

A reliable financial system is the core of the development and successful functioning of the economy and a precondition for the growth and stability of the economy as a whole. There are many models and concepts of taxation policy used in the world, which usually classified from the viewpoint of a social state and the corresponding tax policy: socially loaded or liberally limited. The social function and focus of taxation are directly related to the model of financial support for social policy (British, Franco-German, Northern European, American). The tax systems of developed countries are subject to various economic, political and social conditions and differ in set, structure, methods of collection, tax rates, fiscal powers of different levels of government, and so on.

World practice has very extensive research in the field of tax optimization and offers constructive approaches that make it possible to determine the maximum permissible levels of tax pressure on the economy and population, when increased, certain negative socio-economic processes arise.

Traditionally, there are several tax policy goals:

1. State participation in social reproduction;
2. Indirect regulation of the economy by stimulating or restricting the economic activities of individual taxpayers;
3. Maintaining state social policy on income regulation;
4. Ensuring revenues from the budget [2].

Currently, two main models of tax policy are being used in the world: liberal-limited and socially tense [3]. The first model is typical for countries (Brazil, Mexico, China), whose main goal is to increase (restore) the production of goods, enter and expand into new foreign markets. Within the framework of this model, the share of tax exemptions is strictly limited (while simultaneously limiting social guarantees), and broad tax incentives are provided for investments in the manufacturing sector. The second model is typical for post-industrial countries (Japan, Germany, etc), which forced to maintain high standards of consumption and social security for the bulk of the population. The tax system of the second model characterized by:

– high tax rates, including social tax payments,

– elimination of tax restrictions on international capital migration in order to control the investment policies of other countries.

Modern issues of legal regulation of tax activities face digital transformation of a society and state problems.

In many countries, direct transfers between citizens as payment for services have developed in recent decades. The problem of direct bank transfers is acute in Kazakhstan. For example, in 2024 according to the new law, despite banking secrecy, banks will have to report to the tax authorities those cards to which different persons (more than 100) made transfers during the quarter [4]. Indeed, an individual hardly receives money from 100 different people.

Cryptocurrency nowadays is an issue for legal regulation too. It is not like ordinary money that average people use; it has a number of distinctive features [5]:

– it is virtual and does not have any physical form;

– operations related to cryptocurrencies are ensured by anonymity, despite the fact that this payment system is completely transparent (for example, any user can trace the chain of transactions of a certain coin, but he will not be able to see who exactly performed these operations);

– payments in this currency are irrevocable (this feature is one of the most important, since it is due to the fact that the non-refundability of this currency increases the cost of its services);

– the absence of a single control center (this system eliminates intermediaries by transferring the function of maintaining accounting registers from its center to various autonomous computers, thereby reducing the level of corruption and production costs).

With such huge features cryptocurrencies have, tax regulation becomes complicated. In a number of foreign countries, transactions with cryptocurrencies are subject to taxation on an equal basis with other objects familiar to us, such as, for example, currency trading on the stock market or transactions. At the same time, there is a practice of imposing taxes on cryptocurrency on both individuals and legal entities. On the other hand, in Kazakhstan, the process of legalization of cryptocurrencies is ongoing. That is the reason why legal regulation of cryptocurrencies in Kazakhstan is a serious issue. There is a lack of unity in approaches regarding the definition of the concept and legal state of cryptocurrencies.

This concept could be used for the purpose of legal regulation of the transactions with virtual currencies. In order to determine the tax base and prevent illegal actions that are the object of tax control. Lack of unity in perspectives of a cryptocurrencies is creating the impossibility of an unambiguous defining the concept and legal nature of cryptocurrency for the purposes of tax and legal regulation. This is also a huge issue of today's world.

Another serious challenge is the introduction of digital technologies in public administration, and, as a result in legal sphere and tax activities.

If we look at the global practice of using digital technologies in taxation, the first example is Scandinavian countries such as Sweden, Finland, Denmark and Norway. In these states, the fulfillment of tax obligations occurs automatically, everything is controlled by an automated system on the side of the tax authority, and citizens receive notifications to check tax calculations [6]. In other countries – South Korea, Iceland, Great Britain, Switzerland, Estonia – where digital registration is present, for more than ten years, filing tax reports and paying taxes and fees are carried out using advanced effective methods of e-government, for example, «smart» algorithms, big-data, artificial intelligence and machine learning, etc.

All of the above trends in digitalization of taxation are part of «digital government» projects, which have recently been actively developed and implemented in many countries around the world. Digital government aims to simplify and build open relationships between the state and the citizen, including, of course, in the field of paying taxes and fees. For this purpose, many online services have been developed in Kazakhstan, available on the website of the «e-gov». Modern online services allow you to receive tax services, submit tax reports electronically via the Internet «from the comfort of your home», without visiting the tax office.

The transformation of the tax system in the context of digital reality requires the state to:

Figure 1. Transformation of the tax system in digital era.

In the context of tax administration, artificial intelligence is considered as a set of technical conditions necessary to simplify and speed up the interaction of tax authorities with private subjects of tax law. Even though artificial intelligence technologies nowadays only start to gain popularity, the exponential growth of AI technologies shows that people should be ready to regulate and control AI technologies not only in IT sphere, but also in other social spheres. Tax regulation is no exception. World community is preparing, but like with cryptocurrencies case, unity in perception of AI is not here. Developing countries in this regard could become small training polygons for legal regulation of AI, at the same time, developing countries could have a privilege to observe developed countries experience and make certain conclusions.

In conclusion, it is clear that main legal issue of tax activities lies in a vector of digital transformation of people's wealth and society as a whole. Cryptocurrencies, online direct payments, electronic government initiatives and so on. The legal foundation of today's tax legislation allows modern states to be able to adapt to new challenges. The main option for developing countries is to monitor closely trends and measures taken in the world community in attempts to resolve existing new tax problems through changes in legislation. Tax security is ensured by measures to adjust not only the tax system, but also the public administration system as a whole. To create effective legal control in the field of taxation, it is necessary to interact between criminal, administrative and tax liability, eliminate gaps and contradictions in the legal framework governing these legal relations, develop and modernize the current legislation, corresponding to modern trends in the growth of the number and methods of violation of tax legislation.

References

1 Constitution of the Republic of Kazakhstan.

2 Kaplow L. (2008). The Theory of Taxation and Public Economics (STU-Student edition). Princeton University Press. Retrieved Apr 14, 2024, from http://www.jstor.org/stable/j.ctt7srnp.

3 Shome P. (1995). Tax Policy Handbook. USA: International Monetary Fund. Retrieved Apr 15, 2024, from https://doi.org/10.5089/9781557754905.071.

4 Code of the Republic of Kazakhstan, About taxes and other obligatory payments to the budget (Tax code).

5 Troyanskaya M., Tyurina Y., Ermakova E. (2024). Modern information technologies in law education: Teaching innovative principles of taxation of financial assets based on international legal experience. Education and Information Technologies. 1-19. 10.1007/s10639-024-12488-3.

6 Hendriyetty N., Evans C., Kim C.J., Taghizadeh-Hesary F. (2022). Taxation in the Digital Economy: New Models in Asia and the Pacific (1st ed.). Routledge. https://doi.org/10.4324/9781003196020.

ҒТАМР 10.77.51

БАЙҚОҢЫР ҒАРЫШ АЙМАҒЫ БОЙЫНША ЭКОЛОГИЯЛЫҚ ҚАУІПСІЗДІК МӘСЕЛЕСІ

А.М. Бытымбаев, Н.С. Газизова
Семей қаласының Шәкәрім атындағы университеті, Семей қ.

Мақалада Байқоңыр ғарыш аймағы бойынша экологиялық қауіпсіздік мәселесі қарастырылып оны реттеуге арналған заңдарға зерттеу жүргізілген.

Зерттеу нәтижесінде Қазақстан Республикасының Қылмыстық кодексінің 324-бабында қарастырылған ғарыш қызметіне қойылған экологиялық талаптар Қазақстан Республикасының Экологиялық кодексімен қамтылып белгіленбегені анықталған. Қазақстан Республикасының Экологиялық кодексінің 396-бабын «ғарыш» деген сөзбен толықтыру қажеттігі көрсетілген. Яғни, 396-бап атауындағы, «Әскери және қорғаныс объектілеріне, әскери қызметке қойылатын экологиялық талаптар» деген мәтінді «Әскери, қорғаныс және ғарыш объектілеріне, әскери және ғарыш қызметтеріне қойылатын экологиялық талаптар» мәтімен жаңа редакцияда ұсыныс жасалған. Осы 396-баптың диспозициясындағы «әскери және қорғаныс объектілері мен әскери қызметке қолданылады» деген мәтінін «әскери, қорғаныс және ғарыш объектілері мен әскери және ғарыш қызметіне қолданылады» деген мәтінмен жаңа редакцияда ұсыныс айтылған. Қазақстан Республикасының Қылмыстық кодексінің 324-бабының 1-бөлігіндегі «қорғаныс» деген сөзден кейін «немесе ғарыш» деген мәтінмен толықтыру қажеттігі мәселе ретінде көтеру қажеттігі айтылған.

Түйін сөздер: ғарыш, қылмыстық құқық, экология, экологиялық қауіпсіздік

XX ғасырдағы ұлы оқиғалардың бірі де бірегейі – адамзат тарихында алғаш рет 1961 жылы 12 сәуірде ғарышқа адам ұшырған Байқоңыр ғарыш аймағының дүниеге келуі болып табылады. Қазіргі таңда ТМД-дағы осы бір аса ірі ғарыш кешенін пайдаланудың экологиялық зардаптары байқалып отыр.

Ғарыш айлағының жұмысы қоршаған ортаға мынадай кері әсерлерін тигізуде:

– ұшу процесінен кейін, атомосфераның табиғи режимі бұзылады;

– атмосфераны және жер беті қабаттарын токсинді зымыран жанармайының қалдықтарымен ластайды;

– атмосфераның озон қабатын бұзады;

– территорияларды ұшу аппараттарының қалдықтары мен сынықтарымен зақымдайды;

– қышқылды жаңбырдың жауына себепші болады;

– ауқымды масштабта температураның жоғарылауына әсерін тигізеді.

Лабораториялық жағдайда жүргізілген зерттеулердің нәтижесі өсімдіктердің бойының қысқа болып, кейбір морфологиялық өзгерістер байқалып, ауылшаруашылық өнімдерінің сапасы нашарлап және өнімділігінің төмендейтінін көрсетеді.

Сондай-ақ, жыл сайын Байқоңыр кешенінен Қазақстан Республикасы аумағына 30-35 мың тонна улы заттар таралады. Ракеталардан түскен қалдықтар Қарағанды, Павлодар, Шығыс Қазақстан облыстарына зиян келтіреді. Көптеген ғылыми зерттеулер ауа ылғалдылығының төмендеуі, жылдың әр мезгілінде температураның күрт өзгертуі, ғарыш ұшу аппараттарының жұмысымен байланыстырады.

Қуатты ғарыш ұшу аппараттары ұшырылатын «Байқоңыр» ғарыш айлағына жақын орналасқан аймақтарда ауа райы күрт бұзылып, 3-5 тәулікке дейін боранды құм суырып, жел болып, температураның төмендеу процесі жиі байқалатыны белгілі.

Ғарыш айлағы жұмыс жүргізгеннен бастап «Протон» зымыран жеткізгішінің 260-тан астамы ұшырылған.

Ғарыш ұшу аппараттарының қоршаған ортаға басты зиянды әсері ауа ағынын күшейтумен шектеліп қоймайды, түріне қарай салмағы 3,2 тоннадан-16,2 тоннаға дейін болатын зымырандардың жағар және жанармай қалдықтары құрамында химиялық токсинді қосылыстардың болуында. Соңғы 30 жылдың көлемінде осы салаға қатысты мамандар химиялық жанармаймен жұмыс істейтін зымыран двигательдері қалдықтарының қоршаған ортаға тигізетін зиянды әсерлерін зерттеуде [1].

Байқоңыр ғарыш айлағының біздің ел үшін маңызы өте зор. Байқоңыр ғарыш айлағынан адамзат өміріндегі ең үлкен жаңалық ашылды. Десекте, бұл кешеннің пайдасымен қатар зияндары жетерлік. Біздің экологиямызға осы зардаптар жыл сайын әсер етуде. Осындай мәселелерді шешу үшін, мемлекет тарапынан қолдау керек. Келтірілетін экологиялық зардаптарға салғырттықпен қарауға болмайды. Зардаптардың шешу жолдарын тапсақ, Байқоңыр бізге пайдасын ғана тигізеді.

Сондай жолдың бірі мұндай экологиялық зардаптарды болдырмау алдын алу, ал болған жағдайда кінәлілерді жауапқа тарту болып табылады. Ол үшін ғарыш қызметіне қойылатын экологиялық талаптардың сәйкес заңдармен толық қамтылып реттелуі қажет.

Қазақстан Республикасының Қылмыстық кодексінің 324-бабында қарастырылған ғарыш қызметіне қойылатын экологиялық талаптар Қазақстан Республикасының Экологиялық кодексімен қамтылып белгіленбеген болып отыр. Қазақстан Республикасының Экологиялық кодексінің 396-бабында қарастырылыған экологиялық талаптар тек әскери немесе қорғаныс объектілеріне, әскери қызметіне қойылған. Сонда да болса, Қазақстан

Республикасының 2012 жылғы 6 қаңтардағы №528 IV «Ғарыш қызметі туралы» заңының 1-бабының 7-тармақшасы бойынша ғарыш қызметі болып ғылыми, экономикалық, экологиялық, қорғаныс, ақпараттық және коммерциялық мақсаттарға қол жеткізу үшін ғарыш кеңістігін зерттеуге және пайдалануға бағытталған қызмет танылады [2]. Қазақстан Республикасының «Ғарыш қызметі туралы» заңының 3-бабына сай ғарыш қызметі жүзеге асыру қағидаттарының бірі ретінде ғарыш қызметін жүзеге асыру салдарынан туындаған жеке тұлғалардың денсаулығына келтірілген зиянды, қоршаған ортаға, жеке және заңды тұлғалардың, мемлекеттің мүлкіне келтірілген залалды өтеу және экологиялық талаптарды, сақтау саналады [2]. Осы аталғанға орай, Қазақстан Республикасының Қылмыстық кодексінің 324-бабында өз орнын алып отырған ғарыш қызметіне қойылатын экологиялық талаптар Қазақстан Республикасының Экологиялық кодексінде де қарастырылуы үшін Қазақстан Республикасының Экологиялық кодексінің 396-бабын «ғарыш» деген сөзбен толықтыру қажет. Яғни, 396-бап атауындағы, «Әскери және қорғаныс объектілеріне, әскери қызметке қойылатын экологиялық талаптар» деген мәтінді «Әскери, қорғаныс және ғарыш объектілеріне, әскери және ғарыш қызметтеріне қойылатын экологиялық талаптар» мәтімен жаңа редакцияда ұсынамыз. Осы 396-баптың диспозициясындағы «әскери және қорғаныс объектілері мен әскери қызметке қолданылады» деген мәтінін «әскери, қорғаныс және ғарыш объектілері мен әскери және ғарыш қызметіне қолданылады» деген мәтінмен жаңа редакцияда ұсынамыз.

«Ғарыш объектілері келтірген залал үшін халықаралық жауапкершілік» туралы Конвенцияда (1972 жылғы 29 наурызда Мәскеу, Лондон және Вашингтон қалаларында қол қойылған) «ғарыш объектісі» аталымына ғарыш объектісінің құрамдас бөліктері, сондай-ақ оны жеткізу құралдары мен оның бөліктері кіреді». – деп көрсетілген [3]. Аталған Конвенцияға Қазақстан Республикасы «Ғарыш объектілері келтірген зиян үшін халықаралық жауапкершілік туралы конвенцияға Қазақстан Республикасының қосылуы туралы» 1997 жылғы 15 мамырдағы № 107-I Қазақстан Республикасының Заңымен қосылған болатын [3]. Себебі, бірқатар міндеттерді шешуде ғарыш құралдарына балама жоқ болғандықтан, зымыран-ғарыш қызметінің қоршаған орта мен халықтың денсаулығына әсерін азайту, зымыран-ғарыш кешендерінің экологиялық қауіпсіздігін қамтамасыз ету барған сайын өзекті болуда.

Қазіргі уақыттағы Байқоңыр қаласындағы космос аймағы бойынша экологиялық қауіпсіздік мәселесі күн тәртібінен алынған емес. Осы жөнінде қарастырғандардың бірі М.Ж. Куликпаева Қазақстан Республикасының шет мемлекеттермен космос саласы бойынша халықаралық құқықтық сыбайластық жөніндегі мәселелерге кеңінен тоқтала келе «Байқоңыр» алаңындағы космос зымырандарын ұшыруға қатысты орын алып отырған апаттарға байланысты Ресей Федерациясымен осы сыбайластық туралы келісімдерді экологиялық қауіпсіздікді, азаматтардың конституциялық құқықтарын сақталуын қамтамасыз ету бойынша қайта қарауды ұсынады [4, 6 б.]. М.Ж.Куликпаеваның

көтеріп отырған мәселесі біздер үшін көкей тесті мәселе екендігі рас. Сонда да болса, осы саладағы бұдан басқа да мәселелер жетерлік осының барлығына біздің пікірімізше еліміздегі заңнамалар мен заң нормаларының жетілмегендігімен байланысты.

Атап айтқанда, Қазақстан Республикасының Қылмыстық кодексінің 324-бабының 1-бөлігінде ғарыш объектісі қарастырылмағандықтан Қазақстан Республикасының Қылмыстық кодексінің 324-бабының 1-бөлігіндегі «қорғаныс» деген сөзден кейін «немесе ғарыш» деген мәтінмен толықтыру қажеттігін мәселе ретінде көтеру керек [5, 175 б.].

Қазақстан Республикасының «Ғарыш қызметі туралы» заңының 1-бабының 12-тармағында ғарыш объектісі дегеніміз ғарыш аппараты және (немесе) оны ғарыш кеңістігіне шығару құралы және олардың құрамдас бөліктері екендігі қарастырылған [2].

«Ғарыш объектілері келтірген залал үшін халықаралық жауапкершілік» туралы Конвенцияға мемлекетіміз «Ғарыш объектілері келтірген зиян үшін халықаралық жауапкершілік туралы конвенцияға Қазақстан Республикасының қосылуы туралы» 1997 жылғы 15 мамырдағы № 107-I Қазақстан Республикасының Заңымен қосылған, алайда Қазақстан Республикасының Қылмыстық кодексінің 324-бабының 1-бөлігінде ғарыш объектісі қарастырылмағандықтан Қазақстан Республикасының Қылмыстық кодексінің 324-бабының 1-бөлігіндегі «қорғаныс» деген сөзден кейін «, немесе ғарыш» деген мәтінмен толықтыру керек.

Қолданылған әдебиеттер

1 Байқоңыр ғарыш айлағының экологиялық мәселелері» https://startinfo.kz/buisness/baikonur-garuj-ailagu/.

2 Қазақстан Республикасының 2012 жылғы 6 қаңтардағы №528– IV «Ғарыш қызметі туралы» заңы//http://adilet.zan.kz/kaz/docs/Z1200000528.

3 Қазақстан Республикасының 1997 жылғы 15 мамырдағы N 107 «Ғарыш объектілері келтірген зиян үшін халықаралық жауапкершілік туралы конвенцияға Қазақстан Республикасының қосылуы туралы» Заңы// http://adilet.zan.kz/kaz/docs/Z970000107_.

4 Куликпаева М.Ж. Международно-паравовые аспекты сотрудничества Республики Казахстан с зарубежными государствами в области космической деятельности // Дисс. Докт. философии (PhD), Астана. 2014. – 126 с.

5 Бытымбаев А.М. Шаруашылық немесе өзге де қызметке қойылатын экологиялық талаптарды бұзу экологиялық қылмыстық құқық бұзушылығының мазмұны мен жалпы сипаттамасы // Қазақстан Республикасы Заңнама Институтының Жаршысы №4 (40). – 2015. – Б. 172-176.

ГРНТИ 10.79.41

НЕКОТОРЫЕ ВОПРОСЫ ТЕОРИИ И ПРАКТИКИ НАЗНАЧЕНИЯ УГОЛОВНОГО НАКАЗАНИЯ

К.У. Байжанова
К.ю.н., ассоциированный профессор, Казахский национальный аграрный исследовательский университет, г. Алматы
Е.Д. Абилкасымов
К.ю.н., ассоциированный профессор, Казахский национальный аграрный исследовательский университет, г. Алматы

В целях правильного и единообразного применения норм действующего уголовного и уголовно-процессуального законодательства Республики Казахстан, регулирующих вопросы назначения наказания, пленарное заседание Верховного суда Республики Казахстан было принято Нормативное Постановление Верховного Суда Республики Казахстан от 25 июня 2015 года № 4. «О некоторых вопросах назначения уголовного наказания».

Ключевые слова: уголовное судопроизводство, орган дознания, следователь, меры пресечения, назначение наказания, приговор.

При решении вопроса о вещественных доказательствах суд должен определить их принадлежность, осведомленность собственника об использовании его имущества в противоправных целях и в зависимости от установленного принять одно из указанных в части третьей статьи 118 УПК решений. Если собственник имущества не знал и не должен был знать о противоправных целях использования его имущества другими лицами, то оно должно быть возвращено ему.

Лишение права занимать определенные должности или заниматься определенной деятельностью, лишение специального, воинского или почетного звания, классного чина, дипломатического ранга, квалификационного класса и государственных наград в качестве дополнительного наказания может назначаться и в тех случаях, когда оно не предусмотрено в качестве наказания в статье Особенной части УК, по которой квалифицировано уголовное правонарушение. В этом случае решение о назначении дополнительного наказания в резолютивной части приговора должно содержать ссылку соответственно на статью 49 или на статью 50 УК.

При осуждении лица за совершение умышленного уголовного правонарушения одновременно с вынесением приговора суд должен обсудить

вопрос о внесении, на основании части второй статьи 49 УК, представления Президенту Республики Казахстан о лишении осужденного государственных наград или присвоенных Президентом Республики Казахстан специального, воинского или почетного звания, классного чина, дипломатического ранга, квалификационного класса. Для определения, является ли награда государственной, следует руководствоваться Законом Республики Казахстан от 12 декабря 1995 года № 2676 «О государственных наградах Республики Казахстан».

При назначении данного вида дополнительного наказания суд в представлении вправе ходатайствовать о лишении как одного, так и нескольких наград, званий, классного чина, дипломатического ранга или квалификационного класса (например, при наличии у осужденного квалификационного класса и государственных наград вправе поставить вопрос о лишении только квалификационного класса). Принятое решение должно быть мотивировано в приговоре. Данное положение не распространяется на случаи вынесения приговоров за коррупционные преступления, по которым на основании требований части второй статьи 49 УК суд в обязательном порядке вносит представление Президенту Республики Казахстан о лишении осужденного всех имеющихся у него званий, классов, рангов, чинов, перечисленных в статье 49 УК, и государственных наград.

В соответствии со статьей 50 УК, в каждом случае совершения лицом преступления, связанного с исполнением обязанностей по должности или занятием определенной деятельностью, суд обязан, учитывая характер совершенного преступления, обсудить вопрос о лишении подсудимого права занимать определенные должности или заниматься определенной деятельностью. В резолютивной части приговора должности или вид деятельности должны быть указаны конкретно. Недопустимо, в частности, лишать осужденного права работать в той или иной отрасли либо в каких-либо учреждениях, организациях без определения круга должностей, занимать которые он не вправе. То обстоятельство, что к моменту вынесения приговора подсудимый уже не занимал должность или не занимался деятельностью, с которыми было связано совершение преступления, не является препятствием для применения указанного дополнительного наказания. Исходя из положений статьи 50 УК, не допускается назначение лишения права занимать определенные должности и заниматься определенной деятельностью одновременно за одно и то же преступление.

Назначая данный вид дополнительного наказания, суд должен учесть, что его назначение пожизненно предусмотрено только за отдельные категории преступлений, прямо перечисленные в части второй статьи 50 УК. За другие уголовные правонарушения, не входящие в данный перечень, пожизненное лишение права занимать определенные должности или заниматься определенной деятельностью не назначается, даже если данный вид дополнительного наказания предусмотрен в качестве обязательного в санкции статьи УК. В таких случаях суд должен исходить из общих оснований и

условий назначения этого вида дополнительного наказания, в соответствии с которыми оно назначается на срок от одного года до десяти лет. Лицам, совершившим преступление в несовершеннолетнем возрасте, пожизненное лишение права занимать определенные должности или заниматься определенной деятельностью, не назначается.

Если по двум и более уголовным правонарушениям, входящим в совокупность, наряду с основным наказанием, назначается на определенный срок дополнительное наказание в виде лишения права занимать определенные должности либо заниматься определенной деятельностью, то окончательный его срок или размер при частичном или полном сложении наказаний не может превышать максимального срока или размера для данного вида наказания, предусмотренного Общей частью УК, то есть, десяти лет.

Лишение права управлять транспортными средствами может быть назначено судом в качестве дополнительного наказания в соответствии с санкцией уголовного закона независимо от того, что это лицо не имело этого права либо было лишено его в порядке административного взыскания.

При назначении за совершение экстремистских преступлений дополнительного наказания, предусмотренного статьей 50 УК, должен быть указан конкретный вид деятельности, права заниматься которой лишается осужденный (к примеру, деятельности, связанной с созданием, членством, участием в работе политических партий, политических общественных объединений и движений).

Судам при назначении наказания в виде лишения права занимать определенные должности или заниматься определенной деятельностью следует учесть предусмотренные частью второй статьи 50 УК особенности в отношении лиц, совершивших преступления в сфере экономической деятельности и против интересов службы в финансовых организациях, половой неприкосновенности несовершеннолетних, коррупционные и транспортные преступления.

Если лишение права занимать определенные должности или заниматься определенной деятельностью не предусмотрено санкцией соответствующей статьи Особенной части УК, то суд с учетом характера и степени общественной опасности совершенного деяния и личности виновного должен обсудить вопрос о назначении ему такого дополнительного наказания по правилам части третьей статьи 50 УК.

За коррупционное правонарушение, совершенное до 1 января 2020 года, назначается дополнительное наказание в виде пожизненного лишения права занимать должности на государственной службе, судьи, в органах местного самоуправления, Национальном Банке Республики Казахстан и его ведомствах, государственных организациях и организациях, в уставном капитале которых доля государства составляет более пятидесяти процентов, в том числе в национальных управляющих холдингах, национальных холдингах, национальных компаниях, национальных институтах развития, акционером которых является государство, их дочерних организациях, более

пятидесяти голосующих акций (долей участия) которых принадлежат им, а также в юридических лицах, более пятидесяти процентов голосующих акций (долей участия) которых принадлежат указанным организациям.

За коррупционное правонарушение, совершенное с 1 января до 10 января 2020 года включительно, назначается дополнительное наказание в виде пожизненного лишения права занимать должности на государственной службе, судьи, в органах местного самоуправления, Национальном Банке Республики Казахстан и его ведомствах, уполномоченном органе по регулированию, контролю и надзору финансового рынка и финансовых организаций, государственных организациях и организациях, в уставном капитале которых доля государства составляет более пятидесяти процентов, в том числе в национальных управляющих холдингах, национальных холдингах, национальных компаниях, национальных институтах развития, акционером которых является государство, их дочерних организациях, более пятидесяти процентов голосующих акций (долей участия) которых принадлежат им, а также юридических лицах, более пятидесяти процентов голосующих акций (долей участия) которых принадлежат указанным дочерним организациям.

За коррупционное правонарушение, совершенное после 10 января 2020 года, назначается дополнительное наказание в виде пожизненного лишения права занимать должности на государственной службе, судьи, в органах местного самоуправления, Национальном Банке Республики Казахстан и его ведомствах, уполномоченном органе по регулированию, контролю и надзору финансового рынка и финансовых организаций, государственных организациях и субъектах квазигосударственного сектора.

При рассмотрении дел судами, рассматривающими жалобы и ходатайства, протесты на приговоры, постановления, надлежит проверять соблюдение общих начал назначения наказания при постановлении приговора, соответствие избранного наказания тяжести уголовного правонарушения и личности осужденного, правильность применения норм уголовного закона при назначении наказания, а также соблюдение норм уголовно-процессуального закона, регламентирующих порядок изложения в приговоре решения о мере наказания и конкретных обстоятельств дела, которые при этом учитывались. При обнаружении ошибок и нарушений закона, допущенных судами первой инстанции при назначении наказания, вышестоящие судебные инстанции должны принимать предусмотренные законом меры к их устранению.

Признав неправильными выводы суда об объеме обвинения, форме вины или форме соучастия осужденного в совершении уголовного правонарушения, о наличии отягчающих ответственность и наказание обстоятельств и внося в связи с этим соответствующие изменения в приговор (например, исключая эпизод обвинения либо одно или несколько отягчающих обстоятельств, признавая лицо пособником, а не соисполнителем уголовного правонарушения, усматривая в его действиях признаки приготовления к уголовному правонарушению либо покушения на него, а не оконченного

уголовного правонарушения), суды, рассматривающие жалобы и ходатайства, протесты на приговоры, постановления, должны обсудить вопрос о возможности или необходимости снижения наказания осужденному и привести в постановлении мотивы принятого решения.

Без изменения квалификации преступления или объема обвинения снижение или увеличение назначенного судом первой инстанции наказания в пределах санкции уголовного закона в соответствии со статьей 438 УПК может иметь место только в тех случаях, когда оно по своему виду или размеру является несправедливым вследствие чрезмерной суровости или чрезмерной мягкости. При этом основанием для смягчения наказания или освобождения осужденного от его отбывания должны служить лишь те обстоятельства, которые установлены при рассмотрении дела и свидетельствуют о том, что при вынесении приговора осужденному было назначено чрезмерно суровое наказание.

При рассмотрении дела вышестоящими судами по жалобе осужденного, его защитника или законного представителя, а также по ходатайству, протесту или жалобам стороны обвинения, в которых не ставился вопрос о чрезмерной мягкости наказания, суд, отменяя приговор по другим основаниям, не вправе делать выводы о чрезмерной мягкости наказания, назначенного по приговору суда.

Если судом первой инстанции при назначении наказания по совокупности преступлений применен принцип частичного сложения наказаний, назначенных за каждое преступление, суды, рассматривающие жалобы и ходатайства, протесты на приговоры, постановления не вправе применять принцип полного сложения наказаний даже и в тех случаях, когда этими судебными инстанциями смягчается наказание за одно или несколько преступлений, входящих в совокупность.

Если судом первой инстанции при назначении наказания по совокупности приговоров, применение принципа поглощения одного наказания другим допущено в нарушение закона или из-за невозможности присоединения неотбытой части наказания в соответствии с правилами части второй статьи 60 УК, суды, рассматривающие жалобы и ходатайства, протесты на приговоры, постановления, в случае смягчения наказания по последнему приговору вправе частично или полностью присоединить неотбытое наказание по предыдущему приговору при условии, что окончательное наказание не будет превышать размера наказания, назначенного по приговору с учетом изменений, внесенных в него последующими инстанциями.

При переквалификации деяния с одной статьи на несколько статей уголовного закона, предусматривающих ответственность за менее тяжкое преступление, когда это не ухудшает положение осужденного и не нарушает его право на защиту, суды, рассматривающие жалобы и ходатайства, протесты на приговоры и постановления, решая вопрос о наказании, применяют

правила статьи 58 УК. При этом окончательное наказание не должно быть строже наказания, назначенного приговором.

В случае когда лицом совершено два или более преступления, которые образуют неоднократность, но судом первой инстанции ошибочно квалифицированы по двум и более статьям (частям статьи), дав правильную юридическую оценку деяния по одной статье и ошибочно квалифицировав некоторые деяния по другой статье, предусматривающей ответственность за более тяжкое преступление, суды, рассматривающие жалобы и ходатайства, протесты на приговоры, постановления, переквалифицировав соответствующие преступные действия на статью о менее тяжком преступлении, вправе в пределах ее санкции определить более строгое наказание, чем то, которое назначалось по ней судом первой инстанции, не превышая, однако, при этом окончательного размера наказания, назначенного приговором. Суды, рассматривающие жалобы и ходатайства, протесты на приговоры, постановления, не вправе назначать дополнительное наказание, если оно не было назначено приговором, и в случае переквалификации преступления на статью закона, предусматривающую обязательное его применение. Если при назначении дополнительного наказания в виде лишения права занимать определенные должности или заниматься определенной деятельностью в приговоре не конкретизированы либо указаны неточно должности или виды деятельности, суд вышестоящей инстанции вправе отменить это дополнительное наказание или внести в приговор соответствующие уточнения, если при этом не ухудшается положение осужденного.

При новом рассмотрении дела после отмены приговора суд не может назначить дополнительное наказание по этой же статье уголовного правонарушения, если первоначальным приговором оно не назначалось, за исключением случаев отмены приговора за мягкостью наказания или в связи с необходимостью применения закона о более тяжком уголовном правонарушении.

Согласно статье 4 Конституции Республики Казахстан нормативные постановления ВС РК включаются в состав действующего права, является общеобязательным и вводится в действие со дня официального опубликования.

Литература

1 Уголовный Кодекс РК, Алматы, 2024 г.
2 Уголовно-процессуальный Кодекс РК, Алматы, 2024 г.

ГРНТИ 10.07.53

ГРАЖДАНСКОЕ ОБЩЕСТВО И ЕЕ ИНСТИТУТЫ

А.Ж. Хангел
Магистрант, Университет Д.А.Кунаева, г. Алматы

В статье анализируются основные подходы к понятию гражданского общества в современной политической науке. Автор делает попытку подробно рассмотреть структуры и основные функции гражданского общества. Изучаются подходы к пониманию термина «гражданское общество», даваемые в различные исторические эпохи, анализируется современное понимание данного термина, рассматриваются существующие классификации институтов гражданского общества.

Ключевые слова: гражданское общество, конституционное право, институты гражданского общества, классификация институтов гражданского общества.

Понятие гражданского общества формировалось в течение всего существования общества и государства. Теоретико-правовая концепция гражданского общества, созданная учёными, направлена на организацию осознанного взаимодействия между личностью, обществом и государством. Однако она подвергалась изменениям в ходе развития общественных отношений и накопления философских и правовых знаний.

В разные времена вопросы о структуре гражданского общества были изучены учеными и мыслителями разных эпох. Среди них были Цицерон, Аристотель, Ф. Аквинский, Ш.Л. Монтескье, Н. Макиавелли, Т. Гоббс, Д.Локк, Ж.-Ж. Руссо, И. Кант, Г.В. Гегель, Ф. Лассаль, Л. Штейн и другие. Анализируя их работы, современные ученые выделяют несколько подходов к сущности этого явления. По мнению П.П. Баранова, существует несколько подходов к классификации, включая холистический, теоцентрический, конвенциональный, либеральный, этатистский и современный [1].

Так, холистический подход к изучению общества, характерный для античности, подразумевал рассмотрение его как единого целого, без разделения на политические и социальные аспекты. Для античных авторов государство и гражданское общество были идентичными понятиями, а гражданское общество представляло собой свободное объединение граждан внутри государства. Аристотель утверждал, что человек по своей природе

является политическим существом, а тот, кто живет вне государства, считается недоразвитым морально или сверхчеловеком.

В средние века господствовал теоцентрический взгляд на «гражданское общество», где церковь играла ключевую роль. По этому взгляду, гражданское общество представляло собой объединение людей по общей вере, независимо от их места жительства или гражданства.

Взгляды на гражданское общество в работах Томасса Гоббса, Шарля Монтескье во многом совпадает со взглядами античных ученых, согласно которым понятие «гражданское общество» и понятие «государство» ассоциировали друг с другом, являясь союзом граждан, договорившихся об объединении с целью недопущения «борьбы всех против всех». Данный взгляд отражался в договорной теории происхождения государства, сторонниками которой и были данные ученные. Гражданское общество, по мнению Ж.Ж. Руссо, являлось «такой формой ассоциации, которая защищает и ограждает личность и имущество каждого из членов ассоциации, и благодаря которой каждый, соединяясь со всеми, подчиняется, однако, только самому себе и остается столь же свободным, как и прежде» [2].

Томас Локк в свою очередь заложил основы либерального подхода к понятию гражданского общества. В научных исследованиях Локка признаются естественные права человека их равенство независимо от каких–либо признаков. Т. Локк не отождествляет понятия «гражданское общество» и «государство», указывая на то, что объединения граждан внутри государства воздействуют на деятельность государства, способствуя законности его деятельности и соблюдению прав человека, как высшей ценности. По мнению Т. Локка, государство должно обеспечивать безопасность личности и частной собственности, не вмешиваясь в экономическую жизнь общества, позволяя экономике развиваться свободно и без ограничений.

Г.Гегель обосновал этатический подход к развитию концепции гражданского общества и ввел само понятие «гражданское общество», рассматривая его как нечто отличное от государства, семьи, племени, нации, религиозной конфессии. В своем труде «Философия права» Гегель обосновал тесную связь государства с гражданским обществом и вывел отличия между данными понятиями, доказав, что государство должно выступать гарантом гражданского общества.

По мнению Гегеля гражданское общество представляет собой единую картину, составленную из отдельных лиц, их групп и институтов, взаимодействие которых регулируется правом. Гражданское общество развивается вместе с государством и под его воздействием. Гражданское общество – это «формальная всеобщность индивидуумов», интегрированных в «мире частной собственности, потребности и труда» [3].

Развивая идеи Гегеля, Лоренц фон Штейн обосновал необходимость воздействия на государство со стороны гражданского общества. Он указывал на то, что внутри государства люди объединяются в различные группы, которые он назвал союзами. Данные союзы, являясь институтами

гражданского общества, влияют на жизнь государства, контролируя его деятельность. Институты гражданского общества призваны обеспечить связь между человеком и государством, обеспечив возможности людей влиять на решения, принимаемые государственными органами [4]. Данный взгляд наиболее соответствует взглядам современных ученых на понятие гражданского общества.

Ю.В. Синчук считает, что гражданское общество представляет собой «совокупность взаимоотношений граждан по удовлетворению их различных потребностей, возникающих и развивающихся без участия государства, но в рамках существующего в нем законодательства» [5].

Более широкое определение «гражданское общество», как «позитивной, конструктивной социальной силы, соотносимой и сопоставимой с государством, способной ограничивать его в сущностных проявлениях своей самостоятельностью» дает С.П. Нарыкова [6, с. 93].

Взгляды ученных на гражданское общество имея определенные сходства, в то же время указывают на то, что в состав данного общества входят определенные институты, состав которых различен. У Усватова И.С. в состав гражданского общества входят такие институты как семья, органы местного самоуправления, религиозные конфессии, предприятия и организации, трудовые коллективы, учебные заведения, клубы по интересам, правозащитные движения, средства массовой информации [7]. У Синчук Ю.В. в структуру гражданского общества входят многообразные общественные институты, в том числе и политические, организации граждан, независимые от государства, посредством которых и происходит реализация их потребностей [5, с. 56].

Таким образом, поощряя создание институтов гражданского общества, а в некоторых случаях и само выступая с инициативой их создания, государство контролирует деятельность таких институтов, для чего вводятся определенные процедуры их регистрации, отчетности, проведения контрольных мероприятий. При этом у населения остается сравнительно мало возможностей для осуществления саморегулирования таких институтов, т.е. институты гражданского общества создаются и действуют в рамках правового поля страны.

Согласно научным исследованиям в теории институты гражданского общества разделяются на первоначальные и производные. Основной, первичной ячейкой гражданского общества является индивид, которые в процессе своей деятельности объединяются, образуя различные социальные институты, которые становятся производными институтами гражданского общества. В свою очередь производные институты гражданского общества также классифицируются на экономические, социальные, политические и средства массовой информации.

Институты гражданского общества в частности политические институты представлены политическими партиями и объединениями граждан, которые имеют цель оказания влияния на принятие государственно важных решений.

Институты в социальной сфере это институт семьи, институт трудовых коллективов, общественных объединений и т.д. Экономическая сфера представлена коммерческими юридическими лицами, целью которых является производство материальных благ, оказание различного рода услуг и получение прибыли по итогам своей деятельности. Средства массовой информации представляют собой информационную сферу гражданского общества. При этом влияние средств массовой информации ее воздействия на общественное мнение достаточно большое, и поэтому данный институт является важным в обществе, поскольку средства массовой информации способны консолидировать население, активизировать его социальную позицию, побуждать к активным действиям или удерживать от их совершения. Однако следует отметить, что для того, чтобы стать реальным, значимым институтом гражданского общества, средства массовой информации должны быть независимы от государства, они должны действовать, руководствуясь принципами гражданского общества, такими как добровольный порядок создания и деятельности, также принципа независимости и конечно конкуренции.

Таким образом, через институты гражданского общества граждане участвуют в жизни государства, влияют на его решения, заставляя считаться со своим мнением. Институты гражданского общества присутствуют в любой сфере жизни общества: политической, социальной, духовно-культурной, экономической, информационной. Они представлены объединениями граждан в любой организационно-правовой форме, не могут быть четко перечислены, поскольку их перечень носит открытый характер. Посредством участия в данных институтах граждане осуществляют взаимодействие с органами государственной власти, влияют на их деятельность.

Литература

1 Конституционное право // Под ред. Баранова П.П., Мамычева А.Ю. – М., 2017.

2 Бойко Н.Д. «Об общественном договоре» Жан-Жака Руссо // https://cyberleninka.ru/article/n/ob-obschestvennom-dogovore-zhan-zhaka-russo-kratkiy-analiz.

3 Гегель Г. Философия права // https://www.labirint.ru/books.

4 Учение об управлении и право управления с сравнением литературы и законодательств Франции, Англии и Германии: руководство, изд. Лоренцом Штейном, проф. Вен. ун-та. – Санкт-Петербург: А.С. Гиероглифов, 1874 // https://rusneb.ru/catalog/000199.

5 Синчук Ю.В., Харичкин И.К. Политические институты гражданского общества в практике международных отношений // Вестник Московского государственного лингвистического университета. Общественные науки. – М., 2018. – № 4 (812).

6 Нарыкова С.П. Правовое государство и гражданское общество: мифы и проблемы (к вопросу о гражданском обществе) // Экономические и гуманитарные исследования. – Ростов-на-Дону. – 2014. – № 6.

7 Усватов И.С. К вопросу о структуре гражданского общества: определение понятия гражданского общества // https://cyberleninka.ru/article/n/k-voprosu-o-strukture-grazhdanskogo-obschestva-opredelenie-ponyatiya-instituta-grazhdanskogo-obschestva.

ГРНТИ 10.63.33

ТЕОРИЯ И ПРАКТИКА: О НЕКОТОРЫХ ВОПРОСАХ ПРИМЕНЕНИЯ СУДАМИ ЗАКОНОДАТЕЛЬСТВА ПРИ РАЗРЕШЕНИИ ТРУДОВЫХ СПОРОВ

К.У. Байжанова
К.ю.н., ассоциированный профессор, Казахский национальный аграрный исследовательский университет, г. Алматы
Е.Д. Абилкасымов
К.ю.н., ассоциированный профессор, Казахский национальный аграрный исследовательский университет, г. Алматы

Исходя из результатов обобщения судебной практики, в целях обеспечения единства практики применения судами норм трудового законодательства, а также учитывая вопросы, возникающие у судов при рассмотрении данной категории дел, пленарным заседанием Верховного Суда Республики Казахстан было принято Нормативное постановление от 6 октября 2017 года № 9 «О некоторых вопросах применения судами законодательства при разрешении трудовых споров».

Ключевые слова: работник, работодатель, трудовые правоотношения, трудовое законодательство, трудовые споры, коллективный договор.

Закрепленное статьей 13 Конституции Республики Казахстан право каждого на судебную защиту своих прав и свобод распространяется и на участников трудовых правоотношений.

Трудовые отношения отдельных категорий лиц регулируются не только нормами Трудового кодекса Республики Казахстан, но и специальными законодательными актами (о правоохранительной службе, о воинской службе и статусе военнослужащих, о государственной службе, об органах внутренних дел и другими).

Правоотношения сторон трудового договора, кроме оговоренных в нем условий, регулируются коллективным договором, иными соглашениями сторон и актами работодателя, не противоречащими нормам трудового законодательства.

При рассмотрении трудовых споров, возникших из правоотношений, не урегулированных специальными нормативными правовыми актами, судам надлежит руководствоваться нормами Трудового кодекса.

Если условия труда отдельных категорий работников, регулируемые другими нормативными правовыми и иными актами, ухудшают положение этих работников по сравнению с условиями, предусмотренными Трудовым кодексом, то при разрешении трудового спора подлежат применению последние с учетом положения пункта 4 статьи 8 Трудового кодекса и иерархии нормативных правовых актов, установленной статьей 10 Закона Республики Казахстан от 6 апреля 2016 года № 180-V «О правовых актах».

Индивидуальные трудовые споры по вопросам применения трудового законодательства Республики Казахстан, вытекающие из предусмотренных Трудовым кодексом трудовых договоров, коллективных договоров и актов работодателя, рассматриваются согласительными комиссиями, а по неурегулированным вопросам либо при неисполнении решений согласительных комиссий – судами, за исключением субъектов малого предпринимательства, домашних работников, руководителей исполнительного органа юридического лица и других членов коллегиального исполнительного органа юридического лица, а также единоличного исполнительного органа юридического лица.

Кроме того, при применении в судебной практике введенных с 1 января 2016 года норм о рассмотрении согласительными комиссиями индивидуальных трудовых споров в досудебном порядке следует учитывать положения пункта 3 статьи 8, статей 143, 144 и других положений Трудового кодекса о том, что труд отдельных категорий работников, в том числе состоящих на воинской службе, сотрудников специальных государственных, правоохранительных органов, государственных служащих регулируется Трудовым кодексом с особенностями, предусмотренными специальными законами и иными нормативными правовыми актами Республики Казахстан, которыми не предусмотрена возможность рассмотрения индивидуальных трудовых споров согласительными комиссиями. В связи с этим на указанные отдельные категории работников положения статьи 159 Трудового кодекса не распространяются.

Согласительными комиссиями рассматриваются индивидуальные трудовые споры по вопросам, возникающим в процессе применения трудового законодательства при регулировании трудовых отношений, отношений, непосредственно связанных с трудовыми, по вопросам социального партнерства, а также безопасности и охраны труда.

Согласно статье 159 Трудового кодекса обращение работников или лиц, ранее состоявших в трудовых отношениях, либо работодателя в согласительную комиссию является обязательной стадией досудебного порядка урегулирования возникшего между ними индивидуального трудового спора. Если сторона индивидуального трудового спора не согласна с решением согласительной комиссии в целом или в части, спор считается неурегулированным, и сторона, не согласная с решением согласительной комиссии, как и в случае неисполнения решения согласительной комиссии, вправе обратиться за разрешением трудового спора в суд.

В соответствии с пунктом 4 статьи 159 Трудового кодекса заявление, поступившее в согласительную комиссию, подлежит обязательной регистрации указанной комиссией в день подачи.

Не регламентированные нормами главы 15 Трудового кодекса вопросы создания и формирования состава согласительной комиссии, процедуры обязательной регистрации заявлений субъектов обращения в согласительную комиссию, порядок ее работы могут быть предусмотрены в коллективном договоре либо ином заключенном между работодателем и представителями работников отдельном соглашении, совместно утвержденном ими положении.

Для обращения в согласительную комиссию или в суд по рассмотрению индивидуальных трудовых споров статьей 160 Трудового кодекса предусмотрены следующие сроки: по спорам о восстановлении на работе – один месяц со дня вручения копии акта работодателя о прекращении трудового договора в согласительную комиссию, а для обращения в суд – два месяца со дня вручения копии решения согласительной комиссии при обращении по неурегулированным спорам либо при неисполнении ее решения стороной трудового договора; по другим трудовым спорам – один год с того дня, когда работник или работодатель узнал или должен был узнать о нарушении своего права.

Течение срока обращения по рассмотрению индивидуальных трудовых споров приостанавливается в период действия договора о медиации по рассматриваемому трудовому спору, а также в случае отсутствия согласительной комиссии до ее создания.

Исходя из положений пункта 2 статьи 13 Конституции и статьи 159 Трудового кодекса, даже в случае пропуска стороной индивидуального трудового спора срока обращения в согласительную комиссию, предусмотренного статьей 160 Трудового кодекса, ее заявление должно быть рассмотрено согласительной комиссией с вынесением решения, что в дальнейшем позволит стороне, не согласной с этим решением, реализовать свое право обращения с иском в суд.

Законом не исключено право восстановления согласительной комиссией пропущенного субъектом обращения срока подачи заявления в согласительную комиссию для урегулирования спора в досудебном порядке. В то же время, пропуск этого срока может служить самостоятельным основанием для вынесения согласительной комиссией решения об отказе в удовлетворении заявления без разбирательства по обстоятельствам спора.

Для участников трудовых правоотношений, которые вправе в соответствии с Трудовым кодексом обратиться в суд без обращения в согласительную комиссию по рассмотрению индивидуальных трудовых споров, установлены следующие сроки:

– по спорам о восстановлении на работе – три месяца со дня вручения копии акта работодателя о прекращении трудового договора;

– по другим трудовым спорам – один год с того дня, когда работник или работодатель узнал или должен был узнать о нарушении своего права.

Установив, что сроки, предусмотренные статьей 160 Трудового кодекса, пропущены по уважительной причине, в резолютивной части решения суд должен указать об этом и разрешить спор по существу. Срок давности обращения применяется судом только по заявлению стороны в споре, сделанному до вынесения судом решения.

Если судом будет установлено, что трудовые права истца нарушены, но им без уважительных причин пропущен срок обращения в суд по рассмотрению индивидуального трудового спора, предусмотренный Трудовым кодексом, то суд в мотивировочной части решения указывает о нарушении этих прав и в связи с пропуском срока обращения отказывает в удовлетворении иска.

Суд не связан с выводами согласительной комиссии и индивидуальный трудовой спор разрешается, по существу, в пределах заявленных истцом требований.

Иски по спорам, вытекающим из трудовых правоотношений, подлежат предъявлению в суд по общим правилам гражданского судопроизводства по месту нахождения ответчика – органа юридического лица или по месту жительства работодателя физического лица, выступающего ответчиком в споре.

При предъявлении исков по месту нахождения филиала или представительства в порядке, предусмотренном частью третьей статьи 30 ГПК, ответчиками могут быть только юридические лица.

В соответствии со статьей 33 Трудового кодекса допуск к работе лица осуществляется только после заключения трудового договора.

В случае отсутствия и (или) неоформления надлежащим образом трудового договора по вине работодателя он несет ответственность в порядке, установленном законами Республики Казахстан. В этом случае трудовые отношения считаются возникшими с того дня, когда работник фактически приступил к работе.

В случае, когда работник или работодатель (заказчик либо исполнитель) не имеет возможность подтвердить наличие трудовых отношений документально, спор по поводу наличия либо отсутствия трудовых отношений между сторонами может быть разрешен в судебном порядке без обращения в согласительную комиссию.

Судам надлежит разграничивать гражданско-правовые отношения от трудовых правоотношений.

О характере трудовых отношений могут свидетельствовать обстоятельства, когда работник лично выполняет работу (трудовую функцию) по определенной квалификации, специальности, профессии или должности, с подчинением трудовому распорядку, а работодатель выплачивает ему заработную плату за труд.

Согласно статье 146 Трудового кодекса труд работников, входящих в состав профсоюзных органов профессионального союза, регулируется Трудовым кодексом с особенностями, предусмотренными Законом Республики Казахстан от 27 июня 2014 года № 211-V «О профессиональных союзах».

В соответствии с пунктами 1, 2, 3 статьи 26 Закона о профсоюзах члены выборных профсоюзных органов, не освобожденные от основной работы, не могут быть подвергнуты дисциплинарным взысканиям без мотивированного мнения профсоюзного органа, членами которого они являются. Не освобожденный от основной работы руководитель (председатель) профсоюзного органа не может быть привлечен к дисциплинарной ответственности без мотивированного мнения вышестоящего профсоюзного органа. Расторжение трудового договора по инициативе работодателя с членами выборных профсоюзных органов, не освобожденными от основной работы, допускается при соблюдении общего порядка расторжения трудового договора с учетом мотивированного мнения профсоюзного органа, членами которого эти лица являются, кроме случаев ликвидации юридического лица либо прекращения деятельности работодателя – физического лица. С не освобожденным от основной работы руководителем (председателем) профсоюзного органа не может быть расторгнут трудовой договор по инициативе работодателя без мотивированного мнения вышестоящего профсоюзного органа, кроме случаев ликвидации юридического лица либо прекращения деятельности работодателя – физического лица.

Учет мотивированного мнения профсоюзного органа при издании акта работодателя о наложении дисциплинарного взыскания и расторжении трудового договора по инициативе работодателя с членами выборных профсоюзных органов, не освобожденных от основной работы, производится в порядке, предусмотренном коллективным договором.

При разрешении спора о законности расторжения трудового договора по инициативе работодателя или привлечении к дисциплинарной ответственности, судам следует разграничивать понятия «член профсоюза» и «член выборного профсоюзного органа». Законодательство требует получения мотивированного мнения профсоюзного органа профессионального союза только в отношении членов выборных профсоюзных органов, не освобожденных от основной работы. Работодатель обязан получить мотивированное мнение профсоюзного органа профессионального союза при издании приказа о расторжении трудового договора по инициативе работодателя и привлечении к дисциплинарной ответственности.

Отсутствие мотивированного мнения органа профессионального союза на момент расторжения трудового договора по инициативе работодателя или привлечения к дисциплинарной ответственности члена выборного профсоюзного органа, не освобожденного от основной работы, является безусловным основанием для удовлетворения иска о восстановлении на работе, поскольку мотивированное мнение должно быть получено до издания приказа.

В силу статьи 38 Трудового кодекса перевод работника на другую работу допускается с согласия работника, оформляется путем внесения соответствующих изменений в трудовой договор с дальнейшим изданием акта работодателя.

При изменении условий труда работодатель обязан письменно уведомить работника не позднее чем за пятнадцать календарных дней, если трудовым, коллективным договорами не предусмотрен более длительный срок уведомления. Уведомление об изменении условий труда вручается работникам только в связи с изменениями в организации производства, связанными с реорганизацией или изменением экономических, технологических условий, условий организации труда и (или) сокращением объема работ у работодателя, и изменение условий труда работника допускается при продолжении им работы в соответствии с его специальностью, должностью или профессией, соответствующей квалификации. В случае письменного отказа работника от продолжения работы в связи с изменением условий труда либо при наличии акта об отсутствии письменного отказа работника трудовой договор с работником прекращается по основанию, предусмотренному подпунктом 2) пункта 1 статьи 58 Трудового кодекса.

В акте работодателя в соответствии с Трудовым кодексом должно быть указано основание для прекращения трудового договора. В этой связи судам следует признавать недействительным акт работодателя о прекращении или расторжении трудового договора и уже затем разрешать вопрос восстановления работника на работе.

Разрешая спор о законности увольнения работника судам следует разграничивать последствия заключения трудового договора на определенный или неопределенный срок.

В случае прекращения трудового договора, заключенного на определенный срок не менее одного года, уведомление и (или) акт работодателя о прекращении трудового договора в связи с истечением его срока вручается (подается) одной из сторон трудового договора не позднее последнего рабочего дня (смены).

При прекращении трудового договора, заключенного на время выполнения определенной работы, на время замещения временно отсутствующего работника, на время выполнения сезонной работы уведомление о прекращении трудового договора не требуется.

Трудовой кодекс ограничивает право работодателя прекращать или расторгать трудовой договор в период временной нетрудоспособности работника только по двум основаниям, а именно: прекращение трудового договора при отказе работника от продолжения трудовых отношений (статья 58 Трудового кодекса) и расторжение трудового договора по инициативе работодателя по основаниям, предусмотренным статьей 52, за исключением случаев, предусмотренных подпунктами 1), 18), 20) и 23) пункта 1 статьи 52 Трудового кодекса.

В отношении беременных женщин со сроком беременности двенадцать и более недель, а также работников, имеющих ребенка в возрасте до трех лет, усыновивших (удочеривших) ребенка, и пожелавших использовать свое право на отпуск без сохранения заработной платы по уходу за ребенком, продление трудового договора обязательно для работодателя. При предоставлении

работником, относящимся к названной категории, подтверждающих документов, дающих право на продление срока трудового договора, работодатель обязан продлить трудовой договор по день окончания отпуска по уходу за ребенком, продолжительность которого определяется письменным заявлением работника. Днем прекращения трудового договора является день окончания отпуска по уходу за ребенком.

При этом необходимо учитывать, что указанные обязанности работодателя не распространяются в отношении работника, с которым заключен трудовой договор на время замещения временно отсутствующего работника.

В случаях, когда по истечении срока действия договора, впервые заключенного на определенный срок, он не был прекращен, работник продолжал выполнять с ведома работодателя прежнюю работу и ни одна из сторон в течение последнего рабочего дня (смены) письменно не уведомила о прекращении трудовых отношений, такой договор считается продленным на тот же срок, на который был ранее заключен.

Трудовой кодекс ограничивает право работодателя на повторное продление срочного трудового договора более двух раз. При дальнейшем продолжении трудовых отношений трудовой договор считается заключенным на неопределенный срок. Данное правило не распространяется на предусмотренные пунктом 5 статьи 30 Трудового кодекса случаи продолжения трудовых отношений с лицами, достигшими пенсионного возраста.

Исследуя вопрос о соблюдении сроков расторжения трудового договора, судам надлежит учитывать, что: при расторжении трудового договора по инициативе работодателя по основаниям, предусмотренным подпунктами 1) и 2) пункта 1 статьи 52 Трудового кодекса, работодатель обязан письменно уведомить работника о расторжении трудового договора не менее чем за один месяц, если в трудовом, коллективном договорах не предусмотрен более длительный срок уведомления, за исключением расторжения трудового договора по подпункту 3) пункта 1 статьи 52 Трудового кодекса. По данному основанию, работодатель обязан письменно уведомить работников о расторжении трудового договора за пятнадцать рабочих дней, если в трудовом, коллективном договорах не предусмотрен более длительный срок уведомления.

Следует отметить, что срок уведомления о расторжении трудового договора может быть заменен выплатой заработной платы, пропорциональной неотработанному сроку, только при расторжении трудового договора по подпункту 3) пункта 1 статьи 52 Трудового кодекса; при расторжении трудового договора по инициативе работодателя по основаниям, предусмотренным подпунктами 1) и 2) пункта 1 статьи 52 Трудового кодекса, расторжение договора может быть произведено до истечения срока уведомления с письменного согласия работника; при расторжении трудового договора по инициативе работодателя по основаниям, предусмотренным подпунктом 3) пункта 1 статьи 52 Трудового кодекса, в уведомлении работодатель обязан указать причины, послужившие основанием для

расторжения трудового договора; при отрицательном результате работы работника в период испытательного срока работодатель вправе расторгнуть с ним трудовой договор по подпункту 7) пункта 1 статьи 52 Трудового кодекса, уведомив работника в письменной форме, с указанием причин, послуживших основанием для расторжения трудового договора.

Неудовлетворительный результат испытания должен подтверждаться объективными данными, связанными лишь с квалификацией работника поручаемой работе. Следовательно, никакие другие обстоятельства не могут служить основанием расторжения трудового договора по данному основанию. День вручения (подачи) уведомления о непрохождении испытания с указанием причин, послуживших основанием для прекращения трудовых отношений, является днем издания акта работодателя о расторжении трудового договора; при расторжении трудового договора по инициативе работника в порядке, предусмотренным статьей 56 Трудового кодекса, работник обязан не менее чем за один месяц письменно уведомить об этом работодателя, за исключением случаев, предусмотренных пунктом 3 статьи 56 Трудового кодекса. В трудовом договоре допускается установление более длительного срока уведомления работником работодателя о расторжении трудового договора. При наличии в трудовом договоре более длительного срока уведомления работник обязан уведомить работодателя в срок, согласованный сторонами трудового договора, если стороны не пришли к согласию о сокращении срока уведомления. В срок уведомления о расторжении трудового договора входит как отработанное, так и неотработанное работником время (например, нахождение в отпуске, период временной нетрудоспособности и т.п.); уведомление о предстоящем расторжении трудового договора может быть отозвано по соглашению сторон в течение срока уведомления; расторжение трудового договора до истечения срока уведомления допускается только с письменного согласия работодателя; расторжение трудового договора по инициативе работника допустимо в случае, когда уведомление о расторжении договора исходило от самого работника и являлось его добровольным волеизъявлением.

По истечении срока уведомления Трудовой кодекс возлагает обязанность на работодателя по оформлению расторжения трудового договора, т.е. своевременного издания приказа и ознакомления работника с приказом и вручением его копии либо направлению письмом с уведомлением в течение трех рабочих дней со дня издания приказа.

Рассматривая дела о восстановлении на работе лиц, трудовой договор с которыми расторгнут в связи с ликвидацией работодателя (юридического лица), прекращения деятельности работодателя (физического лица), сокращения численности или штата работников (подпункты 1) и 2) пункта 1 статьи 52 Трудового кодекса), суды обязаны проверить ликвидирована ли организация (юридическое лицо), прекращена ли деятельность работодателя (физического лица), произведено ли в действительности сокращение численности или штата работников, соблюден ли предусмотренный

законодательными актами порядок высвобождения работников, не приняты ли на их место другие лица.

При разграничении понятий «ликвидация» и «реорганизация» судам следует руководствоваться нормами Гражданского кодекса Республики Казахстан, учитывая, что согласно статье 47 ГК смена собственника или реорганизация (слияние, присоединение, разделение, выделение, преобразование) организации – работодателя не прекращает действие трудовых отношений. Расторжение в этом случае трудового договора по инициативе работодателя возможно только при действительном сокращении численности или штата работников.

Рассматривая дела о восстановлении на работе лиц, трудовой договор с которыми расторгнут в связи со снижением объема производства, выполняемых работ и оказываемых услуг, повлекшем ухудшение экономического состояния работодателя (подпункт 3) пункта 1 статьи 52 Трудового кодекса), суды обязаны проверить соблюден ли работодателем установленный законом порядок расторжения трудового договора по данному основанию. О предстоящем расторжении трудового договора по данному основанию работодатель обязан письменно уведомить работников за пятнадцать рабочих дней, если в трудовом, коллективном договорах не предусмотрен более длительный срок уведомления. По соглашению сторон срок уведомления может быть заменен выплатой заработной платы, пропорциональной неотработанному сроку. В уведомлении работодатель обязан указать причины, послужившие основанием для расторжения трудового договора.

Расторжение трудового договора по данному основанию возможно при одновременном соблюдении следующих условий:

– закрытие структурного подразделения (цеха, участка);

– отсутствие возможности перевода работника на другую работу;

– письменное уведомление не менее чем за один месяц представителей работников с указанием причин, послуживших основанием для расторжения трудового договора (наличие непосредственной связи между экономическими изменениями у работодателя и необходимостью расторжения трудового договора).

Следовательно, трудовой договор может быть расторгнут только при наличии совокупности определенных законом условий.

Работодатель должен доказать свою финансовую несостоятельность, предоставить доказательства ухудшения экономического состояния путем предоставления финансовых документов, подтверждающих снижение объема производства. Такими доказательствами могут быть заключения аудиторов, досрочное завершение объемов работ согласно гражданско-правовым договорам, что подтверждает снижение объема производства, выполняемых работ и оказываемых услуг, повлекшее ухудшение экономического состояния работодателя.

Учитывая, что инициатива расторжения трудового договора исходит от работодателя, обязанность предоставления таких доказательств возлагается на него.

Суды должны учитывать, что в случае упразднения (ликвидации) государственного органа административным государственным служащим производится выплата выходного пособия в размере четырех среднемесячных заработных плат при наличии стажа государственной службы не менее трех лет за счет средств государственного органа, который передает функции, полномочия и (или) штатные единицы, либо предлагается государственная должность в случаях, указанных в настоящем пункте.

При реорганизации государственного органа руководством вновь образованного государственного органа предлагается государственная должность административным государственным служащим реорганизованного государственного органа в соответствии с их квалификацией.

Государственным органом, которому переданы функции, полномочия и (или) штатные единицы другого государственного органа, в том числе ликвидированного (упраздненного) или реорганизованного государственного органа, предлагаются государственные должности административным государственным служащим, выполнявшим переданные функции, полномочия и (или) занимавшим данные штатные единицы, в соответствии с их квалификацией.

В случае отказа административных государственных служащих от трудоустройства они подлежат увольнению. Административным государственным служащим, имеющим стаж государственной службы не менее трех лет, государственным органом, которому переданы функции, полномочия и (или) штатные единицы другого государственного органа, в том числе ликвидированного (упраздненного) или реорганизованного государственного органа, выплачивается выходное пособие в размере четырех среднемесячных заработных плат (пункты 4, 5, 6 статьи 56 Закона Республики Казахстан от 23 ноября 2015 года № 416-V «О государственной службе Республики Казахстан».

При сокращении штатной численности государственного органа государственному служащему, занимающему сокращаемую государственную должность, производится выплата выходного пособия в размере четырех среднемесячных заработных плат при наличии стажа государственной службы не менее трех лет.

Расторжение трудового договора в соответствии с подпунктом 4) пункта 1 статьи 52 Трудового кодекса ввиду несоответствия работника занимаемой должности или выполняемой работе вследствие недостаточной квалификации, подтвержденной результатами аттестации, должно основываться на решении аттестационной комиссии, в составе которой должен участвовать представитель работников, если иное не установлено законами Республики Казахстан.

Порядок, условия и периодичность проведения аттестации работников определяются коллективным договором или актом работодателя.

Расторжение трудового договора по основанию, предусмотренному подпунктом 6) пункта 1 статьи 52 Трудового кодекса по мотиву несоответствия работника занимаемой должности или выполняемой работе вследствие состояния здоровья, препятствующего продолжению данной работы и исключающего возможность ее продолжения, должно быть подтверждено медицинским заключением в порядке, установленном законодательством Республики Казахстан.

Литература

1 Конституция Республики Казахстан. – Алматы, 2024 г.
2 Трудовой кодекс РК. – Алматы, 2024 г.

ГРНТИ 10.15.59

ПОНЯТИЕ И ОСОБЕННОСТИ СТАТУСА БЕЖЕНЦЕВ

А.К. Мукажанова
Магистрант, Университет Д.А.Кунаева, г. Алматы

Данная статья посвящена международно-правовым аспектам исследования понятия статуса беженцев. В статье представлен краткий экскурс в процесс возникновения понятия «беженец» и его содержательного формирования в ходе развития международного права. Автор проводит анализ юридических категорий «мигрант», «беженец», используемых в международном праве. Также раскрываются международные проблемы определения статуса беженца; нормы международного права, регулирующие правовой статус беженцев; законодательство европейских стран по проблемам беженцев.

Ключевые слова: беженцы, миграция, убежище, политическое убежище, статус беженцев.

Одна из важных проблем современного мирового сообщества это проблема беженцев, которые являются наиболее уязвимыми слоями общества, вынужденными бороться за выживание в экстремальных условиях.

Недостаточная международно-правовая и доктринальная разработанность данной концепции обуславливает необходимость проведения научного анализа определения термина «беженец» в контексте международного права с учетом современных тенденций в области вынужденной миграции.

Следует отметить, что с понятием беженцы тесно соприкасается такое понятие как «миграция», как определенного вида перемещения, движения населения, а мигранта – как лица, совершающего это перемещение. Согласно законодательству Республики Казахстан «миграция – постоянное или временное, добровольное или вынужденное перемещение физических лиц из одного государства в другое, а также внутри государства» [1]. Согласно ООН, мигрантом является «лицо, проживающее в чужой стране в течение более одного года, независимо от причин миграции (добровольных или недобровольных) и методов миграции (легальных или нелегальных).

Разница между беженцем и мигрантом состоит в том, что мигрант выбирает переезд в поисках лучшей жизни, например, посредством устройства на работу, прохождения обучения или для того, чтобы быть ближе к семье и т.д., за пределами страны своего происхождения. Говоря проще, беженец – это

лицо, которое «бежит от вооруженного конфликта или преследования» из-за своей расы, религии, гражданства или членства в конкретной социальной группе. Обращение за статусом беженца делается на основании страха преследования.

Первые усилия по установлению термина «беженец» в международном праве относятся к эпохе, когда Лига Наций была на пике своего влияния. Так, вплоть до возникновения Организации Объединенных Наций, понятие «беженец» имело свои определения в международных документах. Еще в период деятельности Лиги Наций, в договорах и соглашениях, заключенных под ее эгидой, применялся «групповой подход» к определению этого понятия. Первоначальное формулирование термина «беженец» в международных соглашениях датируется 1926 годом и произошло на конференции в Женеве.

В свете тенденции того времени становится очевидным, что государства стремились усилить политический аспект понятия «беженец». Устав Международной Организации по Делам Беженцев, утвержденный 20 августа 1948 года, определял категории лиц, включаемых в число беженцев:

– жертвы нацистского или фашистского режимов, или режимов, принимавших участие во второй мировой войне на стороне фашистских режимов, или жертвы квислинговских или подобных им режимов, помогающих фашистским режимам в их борьбе против Объединенных Наций, независимо от того, пользуются они международным статусом как беженцы или нет;

– испанские республиканцы и другие жертвы фалангистского режима в Испании;

– лица, которые рассматривались в качестве беженцев до начала второй мировой войны по причинам расового, религиозного или национального характера, или вследствие их политических убеждений [2].

Универсальное определение понятия «беженец» впервые было закреплено в Уставе Международной организации по делам беженцев – специализированного учреждения, созданного при Организации Объединенных Наций для репатриации лиц, перемещенных в результате Второй мировой войны. Устав МОБ определяет в качестве беженцев лиц, покинувших страну происхождения (гражданства или прежнего постоянного местожительства) и относящихся к одной из следующих категорий:

а) жертвы фашистских и сотрудничавших с ними режимов;

б) испанские республиканцы и иные жертвы режима в Испании;

в) лица, имевшие статус беженца до начала Второй мировой войны по причинам расового, религиозного, этнического характера или политических убеждений [3].

К другим категориям беженцев относились лица, которые не могли либо не хотели пользоваться защитой своего государства, а также лица еврейского происхождения – жертвы режимов в Германии и Австрии. Кроме того, в качестве отдельной группы беженцев в нем выделены беспризорные дети. Данная норма – первое и единственное определение понятия «дети-беженцы» как одной из составляющих общей категории беженцев.

В современном международном праве существует обширный набор норм, обеспечивающих каждому человеку равные права и свободы независимо от их социального статуса, вероисповедания, расовой или иной принадлежности. Эти нормы регулируют вопросы защиты прав человека, приобретения и утраты гражданства, особенности правового статуса иностранных граждан, предоставления политического убежища и другие аспекты, связанные с вынужденной миграцией. Основным документом, определяющим правовой статус беженцев и формулирующим понятие беженца, является Конвенция ООН о статусе беженцев 1951 года [4].

Согласно статье 1 указанной Конвенции под беженцем понимается лицо, которое:

1) рассматривалось как беженец в силу соглашений от 12 мая 1926 года и 30 июня 1928 года или же в силу Конвенций от 28 октября 1933 года и 10 февраля 1938 года, Протокола от 14 сентября 1939 года или же в силу Устава Международной организации по делам беженцев; постановления об отказе в праве считаться беженцами, вынесенные Международной организацией по делам беженцев в период ее деятельности, не препятствуют тому, чтобы статус беженца предоставлялся лицам, которые удовлетворяют условиям, установленным в пункте 2 данного раздела;

2) в результате событий, происшедших до 1 января 1951 года, и в силу вполне обоснованных опасений стать жертвой преследований по признаку расы, вероисповедания, гражданства, принадлежности к определенной социальной группе или политических убеждений находится вне страны своей гражданской принадлежности и не может пользоваться защитой этой страны или не желает пользоваться такой защитой вследствие таких опасений; или, не имея определенного гражданства и находясь вне страны своего прежнего обычного местожительства в результате подобных событий, не может или не желает вернуться в нее вследствие таких опасений.

Конвенция также делает пояснение в отношении лиц, имеющих два и более гражданств: «В тех случаях, когда какое-либо лицо является гражданином нескольких стран, выражение «страна его гражданской принадлежности» означает любую из стран, гражданином которой оно является, и такое лицо не считается лишенным защиты страны своей гражданской принадлежности, если без всякой действительной причины, вытекающей из вполне обоснованных опасений, оно не прибегает к защите одной из стран, гражданином которой оно является» [4].

При анализе юридического положения беженцев важно учитывать, что к этой категории относятся не только граждане определённых стран, но и лица без гражданства, апатриды.

В законе Республики Казахстан «О беженцах» закреплено, что «беженец – иностранец, который в силу обоснованных опасений стать жертвой преследований по признаку расы, национальности, вероисповедания, гражданства, принадлежности к определенной социальной группе или политическим убеждениям находится вне страны своей гражданской

принадлежности и не может пользоваться защитой своей страны или не желает пользоваться такой защитой вследствие таких опасений, или лицо без гражданства, находящиеся вне страны своего постоянного места жительства или гражданской принадлежности, которые не могут или не желают вернуться в нее вследствие этих опасений» [5].

Отмечается, что государство обязано предоставить беженцам тот же статус, что и всем другим иностранцам. Помощь для беженцев должна быть аналогичной помощи гражданам страны. Беженцев не должны наказывать за нелегальный въезд из-за их вынужденного и экстренного характера. Международное сообщество, согласно важному правилу, не должно высылать беженцев в страны, где им угрожает опасность. Это основополагающее право для беженцев.

Следует отметить, что, согласно правовым актам, не относят к беженцам таких лиц, которые покидают свое государство в силу экономически причин (так называемые «экономические беженцы»); лиц, которые хоть и отвечают признакам беженца, но совершили преступление против мира, военное преступление или преступление против человечности, тяжкое преступление неполитического характера.

Исходя из анализа мы видим, что понятие «беженец» утверждено в международном праве уже на протяжении длительного времени. Это связано с частым возникновением различных бедствий в мире, от которых в первую очередь страдает мирное население, вынужденное искать убежище на других территориях. Казахстан, являясь членом международного сообщества также регулирует понятие и правовой статус беженцев, прибывших на территорию государства.

В Правилах присвоения статуса беженца определены процедуры и доступ к государственным услугам, включая право на регистрацию и выдачу официальных документов.

Литература

1 Закон Республики Казахстан от 22.07.2011 года «О миграции населения» // https://online.zakon.kz/Document.

2 Устав международной организации по делам беженцев (1946) // https://evolutio.info/ru/docs-un/1946.

3 Развитие. Устав международной организации по делам беженцев (1946) // https://evolutio.info/ru/docs-un/1946.

4 Конвенции и соглашения. Конвенция о статусе беженцев. Принята 28.07.1951 г. Конференцией полномочных представителей по вопросу о статусе беженцев и апатридов, созванной в соответствии с резолюцией 429 (V) Генеральной Ассамблеи от 14 декабря 1950 года // https://www.un.org/ru/documents/decl_conv/conventions/refugees.shtml.

5 Закон Республики Казахстан от 04.12.2009 г. «О беженцах» (с дополнениями и изменениями по состоянию на 01.05.2023 г).

ГРНТИ 11.15.43

РИСКИ ГРАЖДАНСКОГО ОБЩЕСТВА В ПРОТИВОДЕЙСТВИИ КОРРУПЦИИ

А.Б. Жанбозова
Старший научный сотрудник, Институт экономики КН МНВО РК, г. Алматы

Работа посвящена вопросам идентификации, нивелирования и минимизации рисков, которым подвержены гражданские общества в процессе противодействия коррупции. Предложены некоторые направления мер по снижению этих рисков, комплексное осуществление которых позволит обеспечить безопасность, устойчивость и эффективность деятельности гражданского общества в противодействии коррупции. Статья подготовлена в рамках гранта Комитета науки МНВО РК по проекту AP14869922 «Влияние коррупции на деформацию распределительных отношений и социальное расслоение казахстанского общества».

Ключевые слова: гражданское общество, борьба с коррупцией, неправительственные организации, риски.

В соответствии с Концепцией развития гражданского общества в Республике Казахстан, к институтам гражданского общества относятся политические партии и движения, местные сообщества, профессиональные союзы, религиозные объединения, творческие, общественные и научные союзы и объединения, бизнес-организации, средства массовой информации, а также общественные объединения и неправительственные организации (НПО), реализующие широкий спектр услуг для общества [1].

Подход, согласно которому гражданское общество играет важную роль в привлечении правительства к ответственности в борьбе с коррупцией, имеет широкую поддержку и признается многими организациями, включая ОЭСР. Сильное гражданское общество действительно является ключевым элементом антикоррупционных усилий и общего развития. Не имея прямой формальной власти, гражданское общество играет важную роль в формировании общественного мнения, создании давления на правительство и поддержке антикоррупционных реформ [2]. Более того, его участие способствует повышению прозрачности и открытости в деятельности правительства, что в конечном итоге может укрепить механизмы ответственности и уменьшить уровень коррупции.

Гражданские организации могут следить за деятельностью правительства и бизнеса, обнаруживать случаи коррупции и давать общественности информацию о них. Социальные сети и мобильные приложения в настоящее время достаточно облегчили данный процесс, предоставив площадку для взаимодействия и обмена мнениями, а также доступный инструмент распространения информации и транслирования знаний.

Рассматривая роли гражданского общества и научных кругов в усилиях по борьбе с коррупцией, Дж. Камстра выделяет несколько важных функций [3]:

– Образовательная роль. Гражданское общество и научные круги могут играть ключевую роль в образовании общества о вреде коррупции, ее механизмах и последствиях. Это включает в себя проведение обучающих программ, семинаров, конференций и публикацию информационных материалов.

– Коммуникативная роль. Они также могут выступать в качестве каналов коммуникации между гражданами, правительством и бизнесом, предоставляя информацию, обратную связь и советы по вопросам коррупции.

– Представительская роль. Гражданское общество и научные круги представляют интересы общества в диалоге с правительством и бизнесом, выступая за внедрение эффективных антикоррупционных мер и политик.

– Кооперативная роль. Они могут сотрудничать с правительством, бизнесом и другими стейкхолдерами для разработки и реализации антикоррупционных программ, обмена опытом и лучших практик.

К функциям гражданского общества в борьбе с коррупцией можно отнести мониторинг (анализ ситуации, идентификация проблемных областей и выявление случаев коррупции); повышение осведомленности (распространение информации о коррупции и способах ее преодоления среди населения); пропаганду и мобилизацию общественного мнения (организация кампаний и акций протеста, направленных на привлечение внимания к проблеме коррупции); поддержку частного обвинения (помощь пострадавшим от коррупции в осуществлении правовой защиты и т.д.) [4].

Как и средства массовой информации, гражданские общества могут привлекать чиновников к ответственности и оказывать давление на государство, чтобы оно приняло необходимые меры против коррупции. Например, такие НПО как Global Integrity и Transparency International стали ориентиром для исследователей коррупции и активистов на всех континентах. Transparency International не структурирована централизованно, но с национальными отделениями, расположенными во многих странах, представляет собой идеальный тип сети для общественного движения, организованного вокруг группы автономных и независимых участников, объединенных общей целью борьбы с коррупцией [5].

Гражданское общество может быть задействовано в осуществлении мониторинга и оценка эффективности государственных антикоррупционных мер и программ следующим образом:

1. Проведение общественных слушаний: Гражданское общество может организовывать общественные слушания, где граждане могут высказывать свои мнения и предложения по поводу антикоррупционных мер и программ. Это позволяет учесть мнение общественности при разработке и реализации антикоррупционных стратегий.

2. Опросы общественного мнения: Проведение опросов среди населения по вопросам коррупции и эффективности антикоррупционных мер может помочь выявить общественное мнение, предпочтения и ожидания в этой области. Результаты опросов могут быть использованы для корректировки и улучшения антикоррупционных стратегий и политик.

3. Анализ данных о коррупционных инцидентах: Гражданское общество может анализировать данные о коррупционных инцидентах, выявленных в различных сферах деятельности, таких как государственные закупки, здравоохранение, образование и т.д. Это помогает идентифицировать тенденции, проблемные области и потенциальные уязвимые места, на которые нужно обратить особое внимание при разработке антикоррупционных мер.

Усилия гражданского общества и научных кругов в борьбе с коррупцией играют ключевую роль в привлечении внимания к проблеме коррупции, оказании давления на правительства и бизнес для принятия необходимых мер, а также в повышении общественного сознания и мобилизации. Однако они также сталкиваются с рядом проблем и рисков, которые можно разгруппировать на 5 групп (табл.1).

Таблица 1. Риски, которым подвержены гражданские общества, противодействующие коррупции.

№	Риски и угрозы	Пояснение
1.	Преследование и угрозы	Активисты гражданского общества и расследователи коррупции могут сталкиваться с угрозами, преследованиями и нанесением вреда со стороны коррумпированных элит и властей, что создает серьезные риски для их безопасности и деятельности.
2.	Проблемы финансирования и обеспечения устойчивости	Гражданские общества часто сталкиваются с проблемами финансирования и долгосрочной устойчивости, особенно если их деятельность не согласована с интересами правительства или бизнеса, а также в условиях ограничений на получение финансовой поддержки.
3.	Риск коррупции внутри гражданского общества	Сами организации гражданского общества иногда могут стать объектами коррупции, а коррумпированные схемы могут использоваться для переключения активистов на сторону коррумпированных элит.
4.	Политическая манипуляция	Некоторые ОГО могут быть использованы в качестве политических инструментов, когда их лидеры или члены имеют связи с правительством или бизнесом, что создает конфликт интересов и уменьшает эффективность их деятельности.
5.	Импортированные	Проекты гражданского общества, особенно финансируемые

	стратегии	иностранными донорами, иногда могут быть мало адаптированы к местным условиям и потребностям, что делает их менее эффективными и создает риск потери доверия граждан к гражданскому обществу в целом.
Примечание – составлено по источнику [6]		

Снижение рисков гражданского общества в борьбе с коррупцией требует комплексного подхода и принятия соответствующих мер со стороны активистов, организаций гражданского общества и государства. Меры должны быть предприняты, во-первых, для защиты своей деятельности, обеспечения безопасности своих членов и поддержки своей устойчивости. Здесь государство должно создать условия, чтобы гарантировать безопасность активистов и сотрудников гражданских организаций, предпринимая меры безопасности, такие как использование шифрования в коммуникации, обучение по безопасности и установка систем наблюдения. Особенно важным представляется разработка и внедрение механизмов защиты прав гражданских организаций и их активистов, включая правовую защиту, механизмы обращения и мониторинг защиты прав человека. Во-вторых, важно адаптировать свои стратегии и программы к местным условиям и потребностям, чтобы максимально эффективно бороться с коррупцией и повышать уровень прозрачности и ответственности в обществе. Это особенно актуально для НПО, которые являются представителями международных организаций. В-третьих, необходимо развивать сети поддержки посредством сотрудничества с другими организациями гражданского общества, международными организациями и государственными учреждениями, а также установления открытого и конструктивного диалога с правительством и другими государственными органами.

Для нивелирования рисков, связанных с политической манипуляцией, на законодательном уровне необходимо исключить аффилиацию учредителей, менеджеров НПО с руководителями госорганов. Необходимо разработать механизмы стимулирования открытости и прозрачности гражданских организаций, включая публикацию финансовых отчетов, отчетов о деятельности и участие в механизмах общественного контроля. Для улучшения финансовой устойчивости целесообразно обеспечить прозрачность использования средств. Кроме того, важно, чтобы источники финансирования деятельности НПО было максимально диверсифицировано.

В целом, гражданское общество играет незаменимую роль в борьбе с коррупцией, обеспечивая важные механизмы контроля, мониторинга и пропаганды, которые способствуют прозрачности, ответственности и справедливости в обществе. В то же время, гражданские общества сталкиваются с рядом проблем и рисков, которые могут затруднить их деятельность. Снижение этих рисков требует активного участия всех заинтересованных сторон и разработки комплексных стратегий, направленных на обеспечение безопасности, устойчивости и эффективности их деятельности.

Литература

1 Указ Президента Республики Казахстан от 27 августа 2020 года № 390 «Об утверждении Концепции развития гражданского общества в Республике Казахстан». https://adilet.zan.kz/rus/docs/U2000000390/info.

2 Risse T. Transnational Actors and World Politics. In Handbook of International Relations. W. Carlsnaes, T. Risse, and B. A. Simmons (eds). London: Sage Publications, 2001. – 426-452 p.

3 Kamstra J. Dialogue and Dissent Theory of Change 2.0 Supporting civil society's political role. The Hague: Ministry of Foreign Affairs of the Netherlands, Social Development Department, Civil Society Unit, 2017.

4 Grimes Marcia (2008). The conditions of successful civil society involvement in combating corruption: A survey of case study evidence. The Quality of Government Institute, University of Gothenburg, Sweden. QoG Working Paper Series 2008: 22. Available from www.qog.pol.gu.se/digitalAssets/1350/1350673_2008_22_grimes.pdf.

5 Trivunovic, Marijana (2011). Countering NGO corruption: Rethinking the conventional approaches. U4 Issue, no 3. Bergen, Norway: U4 Anti-Corruption Resource Centre, Chr. Michelsen Institute. « Available from www.cmi.no/publications/file/3969-countering-ngo-corruption.pdf.

6 Глобальный ресурс по вопросам антикоррупционного просвещения и повышения антикоррупционной активности молодежи. ООН. URL: https://www.unodc.org/e4j/en/anti-corruption/module-10/index.html.

ГРНТИ 10.19.61

ВАЖНОСТЬ ИНФОРМАЦИОННОЙ БЕЗОПАСНОСТИ И НЕОБХОДИМОСТЬ ПРОФИЛАКТИЧЕСКИХ МЕР

А.М. Иманмадиева
Alikhan Bokeikhan University, г. Семей

Статья посвящена правовому регулированию информационной безопасности в Республике Казахстан. В данной статье рассматриваются понятие информационной безопасности, направления информационно-технических угроз, киберпреступность, также пути совершенствования и перспективы развития нормативно-правовых актов в данной отрасли, меры предупреждения и защиты от правонарушений в сфере информационной безопасности,а также рассматриваются вопросы развития киберпреступности в стране.

Ключевые слова: информация, безопасность, защита, киберпреступность, фишинг, интернет-ресурсы, кибербезопасность.

Информационная безопасность – практика предотвращения несанкционированного доступа, использования, раскрытия, искажения, изменения, исследования, записи или удаления информации. Это универсальное понятие используется независимо от формы, которую могут принимать данные (электронные или, например, физическое). Основная задача информационной безопасности – сбалансированная защита конфиденциальности, целостности и доступности данных с учетом целесообразности их применения и без ущерба для функционирования организации. В основном это достигается с помощью многоступенчатого процесса управления рисками, который позволяет определить основные средства и нематериальные активы, источники угроз, уязвимости, степень потенциального воздействия и возможности управления рисками. Этот процесс сопровождается оценкой эффективности плана управления рисками.

Для стандартизации этой деятельности научные и профессиональные ассоциации постоянно сотрудничают, ориентируясь на разработку базовой методологии, политики и отраслевых стандартов в области технических мер защиты информации, правовой ответственности, а также стандартов обучения пользователей и администраторов. Эта стандартизация значительно развивается под влиянием многих законодательных и нормативных актов, регулирующих способы доступа, обработки, хранения и передачи данных.

Однако внедрение каких – либо стандартов и методологий в организации может иметь лишь поверхностный эффект, если культура непрерывного совершенствования не привита должным образом.

Для успешного внедрения систем информационной безопасности на предприятии необходимо придерживаться трех основных принципов:

1. Конфиденциальность. Это означает запуск мониторинга, чтобы гарантировать достаточный уровень безопасности корпоративных данных, активов и информации на различных этапах бизнес – операций, чтобы предотвратить ненужное или несанкционированное раскрытие информации. Конфиденциальность должна сохраняться при хранении информации, а также при транзите через рядовые организации независимо от ее формата.

2. Целостность. Целостность связана с элементами управления, связанными с обеспечением согласованности корпоративной информации внутри и снаружи. Целостность также гарантирует предотвращение искажения информации.

3. Расширенный доступ. Доступность обеспечивает надежный и эффективный доступ к информации уполномоченных лиц при необходимости сетевая среда должна действовать предсказуемо для доступа к информации и данным. Восстановление системы из – за сбоя является важным фактором, когда речь идет о доступности информации, и должна быть обеспечено таким образом, чтобы такое восстановление не оказало негативного влияния не производительность.

Многие люди каким – то образом представляют угрозу информационной безопасности. Например, они становятся жертвами вредоносных программ (вирусы, троянские программы, программы – вымогатели), фишинга или кражи личных данных.

Фишинг (англ. Phishing) относится к мошенническому акту владения конфиденциальной информацией (например, учетной записью, паролем или данными кредитной карты). Как правила, интернет – пользователи пытаются соблазниться мошенническим веб-сайтом, который не отличается от исходного сайта любой организации (банка, интернет-магазина, социальной сети и т.д.). Как правило, такие действия осуществляются путем массовой рассылки поддельных электронных писем от имени организации, содержащих ссылки на поддельные сайты. Открыв такую ссылку в браузере, подозрительный пользователь вводит учетные данные, которые становятся собственностью мошенников. Термин Identity Theft происходит от англ. «кража личных данных» появилась на английском языке в 1964 году, чтобы указать на действие, используемые для совершения мошенничества и других преступлений, включая чьи – либо личные данные (например, имя, банковский счет или номер кредитной карты, часто полученные в результате фишинга). Преступник – лицо получившее, незаконные финансовые привилегии, ссуды или совершившее другие преступления, часто становятся обвиняемым, что может иметь серьезные финансовые и юридические последствия для него.

Государственные органы, вооруженные силы, корпорации, финансовые учреждения, учреждения здравоохранения и индивидуальные предприниматели постоянно накапливают значительный объем конфиденциальной информации о своих сотрудниках, клиентах, продуктах, научных исследованиях и финансовых результатах. Попадание такой информации в руки конкурентов или киберпреступников может привести к масштабным последствиям для организации и ее клиентов, непоправимым финансовым и престижным потерям. С точки зрения бизнеса информационная безопасность должна быть сбалансирована в отношении затрат.

Все совместные операционные системы оснащены встроенными модулями защиты данных на уровне программного обеспечения. MAC OS, Windows, Linux, iOS отлично справляются с процессом шифрования данных на дисках и передачи их на другие устройства. Однако важно использовать дополнительные защитные модули для эффективной работы с конфиденциальной информацией.

Пользовательская ОС не защищает данные при их передаче по сети, а системы защиты позволяют контролировать потоки, циркулирующие по корпоративной сети, и хранение данных на сервере.

Модуль аппаратно-программной защиты обычно делится на группы, каждая из которых выполняет функцию защиты конфиденциальной информации:

1. Уровень идентификации – это комплексная система распознавания пользователей, которая может использовать стандартную или многоуровневую аутентификацию, биометрию (распознавание лиц, сканирование отпечатков пальцев, запись голоса и другие методы).
2. Уровень шифрования обеспечивает обмен ключами между отправителем и получателем, расшифровывает все данные системы.

Цифровую основу информационной безопасности обеспечивает государство. Защита информации регулируются международными конвенциями, Конституцией, законами и подзаконными актами.

В Республике Казахстан в настоящее время разрабатываются и принимаются стратегические документы, непосредственно касающиеся обеспечения информационной безопасности. Одни из таковых является Концепция информационной безопасности, она же носит название «Киберщит Казахстана» (далее – «Киберщит»). Основной целью Киберщита является достижение и поддержание уровня защищенности электронных информационных ресурсов, информационных систем и информационно - коммуникационной инфраструктуры от внешних и внутренних угроз, обеспечивающего устойчивое развитие Республики Казахстан в условиях глобальной конкуренции. В Концепции ещё раз отмечаются три характерные составляющие, являющиеся основой обеспечения компьютерной безопасности: конфиденциальность информации, её целостность и доступность. Случаи нарушения конфиденциальности информации влекут за собой такое

правонарушение как несанкционированный (или неправомерный) доступ к информации.

Целостность же представляет собой свойство информации сохранять свой оригинальный, неискаженный вид. Особенно важно соблюдать целостность информации, когда речь идёт об объектах критической информационной инфраструктуры (далее – КИИ). Рассмотрим данное понятие чуть более подробно. В широком понимании КИИ – это совокупность особо важных государственных и стратегических объектов. Объектами критической информационной инфраструктуры признаются информационные системы и устройства, которые необходимы для непрерывного оказания важнейших услуг населению и потеря которых приведет к невозможности оказания таких услуг на территории Республики. К таковым относятся услуги в сфере здравоохранения, электроэнергии, водоснабжения, финансов и банковской деятельности, авиации и др.

Что касается мер предупреждения и защиты от правонарушений в сфере кибербезопасности, Закон РК «Об информатизации» предусматривает создание оперативных центров информационной безопасности. Функциями таких центров являются как оценка и мониторинг угроз и рисков в сфере информационной безопасности в целях недопущения нарушения безопасности информации, так и осуществление быстрого реагирования и эффективное содействие ликвидации негативных последствий противозаконного деяния. В Республике Казахстан действует KZ-CERT – Казахстанская служба реагирования на компьютерные инциденты (прим. CERT – Computer Emergency Response Team). KZ-CERT осуществляет сбор и аналитику информации о рисках и потенциальных угрозах информационной безопасности, готовит отчёты для компетентных государственных органов и готовит рекомендации для провайдеров по мерам реагирования на инциденты информационной безопасности.

Кроме того, KZ-CERT проявляет активное содействие организации различных мероприятий – семинаров, форумов, встреч – в целях налаживания государственно-частного партнёрства в сфере обеспечения информационной безопасности. В законе «Об информатизации » закреплено полномочие KZ-CERT проводить мониторинг» мониторинг интернет-ресурсов государственных органов. Закрепление данной функции представляется целесообразным, поскольку в настоящее время наблюдается повышенное число случаев компьютерных атак на официальные интернет -ресурсы государства.

В целом, нормы казахстанского законодательства, затрагивающие обеспечение информационной безопасности, не объединены в одном нормативном акте, а содержатся в положениях различных правовых источников, среди которых Уголовный кодекс РК, ранее упомянутый закон «О национальной безопасности», кодекс «Об административных правонарушениях», закон «О противодействии терроризму», «О персональных данных и их защите», «О доступе к информации». и др. Стоит также отметить, что активная разработка законов и иных нормативно-

правовых актов в сфере обеспечения информационной безопасности началась сравнительно недавно, поэтому широкая правоприменительная практика в данной сфере пока не сформировалась. Так, например, в декабре 2016 года было вступило в силу постановление Республики Казахстан года № 832 «Об утверждении Единых требований в области информационно-коммуникационных технологий и обеспечения информационной безопасности» (далее – ЕТ). В настоящее время ЕТ представляют собой своеобразную кодификацию норм и базовых стандартов в области компьютерной безопасности. Хотя в документе достаточно подробно описаны правила по безопасному использованию информационно-коммуникационных технологий, положения ЕТ еще ожидают толкования и разъяснения со стороны компетентных органов и специалистов.
Таким образом, мы видим, что рост цифровой экономики и внедрение инновационных технологий обусловил необходимость в разработке мер усиленной защиты информации. Механизм предотвращения и борьбы с угрозами информационной безопасности требует постоянного контроля и совершенствования, и есть все основания полагать, что Республика Казахстан будет осуществлять активную деятельность в области обеспечения информационной безопасности.

В Казахстане уделяется пристальное внимание вопросам развития сферы кибербезопасности. В результате совместной работы с государственными органами, НПО и бизнесом наша страна динамично улучшила свои позиции в Глобальном индексе кибербезопасности. , В 2023 году Казахстан занимал 40-е место, стоит отметить, что в 2022 году наша стана была на 82 месте.

Для дальнейшего улучшения ситуации в области информационной безопасности и защиты персональных данных Министерство цифрового развития, инноваций и аэрокосмической промышленности Республики Казахстан поставило вопрос о предоставлении комитету информационной безопасности функции защиты персональных данных для проведения аудита и проверки владельцев информационных систем, в которых обрабатываются данные, касающиеся личности граждан.

Таким образом, информация – это актив, который, как и другие важные бизнес – активы, имеет большое значение для бизнеса организации и, следовательно, должен быть должным образом защищен. Информационная безопасность – защита информации и инфраструктуры поддержки от случайных или умышленных воздействий природного или искусственного характера, приводящих к причинению вреда владельцам или пользователям информации, а также правам и интересам человека и гражданина, общества и государства в информационной сфере от реальных и потенциальных угроз, при которых обеспечивается устойчивое развитие и информационная независимость.

Под обеспечением информационной безопасности или защиты информации понимается сохранение ее конфиденциальности, целостности и доступности. Информационная безопасность достигается путем реализации

сиротствующего комплекса мер контроля, включая политику, процедуры, процессы, организационные структуры и функции программного и аппаратного обеспечения. Политика информационной безопасности – комплекс превентивных мер по защите информации, в том числе информации ограниченного распространения (служебной информации), информационных процессов и содержит требования к адресам пользователей информационных систем Министерства энергетики республики Казахстан, его ведомства и подведомственных организаций в своей деятельности.

Настоящая концепция предназначена для мониторинга информационной безопасности государственных органов, физических и юридических лиц, а также выработку механизмов предупреждения и оперативного реагирования на инциденты информационной безопасности, в том числе в условиях чрезвычайных ситуаций социального, природного и техногенного характера, введения чрезвычайного или военного положения.

Литература

1 Закон «Об информатизации» от 24.11.2015г. №418-V ЗРК https://adilet.zan.kz/rus/docs/Z1500000418.

2 «Об утверждении Концепции кибербезопасности (Киберщит Казахстана)» постановление Правительства РК от 30.06.2017г. №407 https://adilet.zan.kz/rus/docs/P1700000407.

3 «Об утверждении единых требований в области информационно – коммуникационных технологий и обеспечения информационной безопасности» постановление Правительства Республики Казахстан от 20.12.20016г. №832 https://adilet.zan.kz/rus/docs/P1600000832.

4 Правовое обеспечение информационной безопасности Республики Казахстан // Молодой ученый. -2019- №15 (253)3. – С.119-122.

5 Сабитов Д. Информационная безопасность Казахстана: защита данных и смыслов. https://www.researchgate.net/publication/344726621_Informacionnaa_bezopasnost_Kazahstana zasita dannyh i smyslov.

6 Жатканбаева А.Е. Функциональные компоненты информационной безопасности» // Құқық және мемлекет, №4 (61), 2013. https://km.kazguu.kz/uploads/files/14%20Жаканбаева%2073-77.pdf.

7 «Вопросы обеспечения кибербезопасности» – рекомендации. По заказу РГУ «Комитет по информационной безопасности Министерства цифрового развития, инноваций и аэрокосмической промышленности Республики Казахстан» / г.Астана 2022 https://www.gov.kz/uploads/2023/1/20/ecf9d21b1c5eebd550a3138b3c1c2582_original.2970096.pdf.

ҚЫЗМЕТ КӨРСЕТУ САЛАЛАРЫ

СФЕРЫ УСЛУГ

SERVICE SECTOR

ҒТАМР 71.37.01

ДҮНИЕЖҮЗІЛІК ВОЛОНТЕРЛЫҚ ТУРИЗМНІҢ ҚАЗІРГІ ЖАҒДАЙЫ МЕН ДАМУЫ

М.С. Сиеубаева
Магистр, аға оқытушы, Л.Н. Гумилев атындағы ЕҰУ, Астана қ.

Волонтерлер – қоғам игілігі үшін тегін және өз еркімен қызмет ететін адамдар тобы. Олар ешқандай материалдық құндылықтарға тәуелді еместігін түсіну керек, кейбір жағдайларда оларға тамақтану, жол жүру, орналасатын орын шығындары өтелуі немесе сертификаттар, алғыс хаттар табысталуы мүмкін.

Түйін сөздер: волонтер, туризм, экологиялық волонтерлық, туристік іс-әрекет.

Волонтерлердің басты мақсаты – мақтау немесе алғыс күтпей көмек көрсету. Бірақ әр волонтер өзінің іс әрекетінен басқалар ойлағаннан әлдеқайда көп пайдалы әсер алады. Адамдардың күлкісін көру, қуанышын сезіну, жаңа дағдыларды игеру, қызықты таныстықтар, өмірлік тәжірибе алу – бұл волонтердің алатын пайдалардың бір бөлігі ғана. Ең бастысы, бүгінгі таңда волонтердің бір адамға көмектескені сол күні бүкіл әлемді өзгертпеуі мүмкін, бірақ ол сол адам үшін әлемді өзгерткенін білу. Келесі кестеде (Кесте 1) «волонтер» түсінігіне әртүрлі авторлардың берген түсініктері көрсетілген [2].

Кесте 1. «Волонтер» сөзінің әртүрлі анықтамалары.

№	Авторлар	Анықтамалар
1	Попов М.	Волонтер – өз еркімен әскери қызметке баратын және жауға қарсы іспен ерікті түрдеайналысатын адам.
2	Кравченко С.А.	Волонтер – ерікті; өз еркімен сынаққа келісуші адам.
3	Басова Л.М.	Қоғамдық пайдалы істердегі азаматтық қатысу формасы, ұжымдық өзара әрекеттесудің мүмкіндігі және өзекті әлеуметтік-педагогикалық мәселелерді шешудің тиімді механизмі.
4	Astin A.W., Sax L.J.	Жеке ұстанымдар мен көзқарастарды айқындайтын ерікті таңдау, өмір сапасын, жеке өсуді және адамдардың мейірімін тереңдетуді мақсат ететін адами қауымдастық өмірінеазаматтардың белсенді түрде қатысуы.

5	Хухлин А.В.	Әлеуметтік бастаманы мобилизациялау, қоғамдық маңызы бар мақсаттарға жету, оның жеке өсуіне мүмкіндік беретін жалпы мәселелерді шешу үшін бірлесудің ерікті түрі.
6	Biderman K.	Басқа адамдарға көмек көрсету арқылы өзінің жеке және әлеуметтік қажеттіліктерін жан–жақты қанағаттандыра алу мүмкіндігі.
7	Ахмадгалеев А.Д., Усманов Б.Ф.	Ақшалай сыйақыға қатыссыз, кең қоғамдылық игілікті, ерікті түрде жүзеге асатын өзара көмек пен өз-өзіне көмектің дәстүрлі формалары, қызметтерді ресми түрде көрсету және азаматтық қатысудың басқа да түрлерін қамтитын кең әрекеттілік.
8	Тетерский С.В.	Қоғамдық бірлестіктермен ғана емес, сонымен қатар жекелей түрде жүзеге асатын көмекке мұқтаж адамдарға риясыз көмек.
9	Конвисарева Л.П.	Басқа адамдардың игілігі үшін жасалынған ақысы төленбейтін, саналы, ерікті әрекеттілік.
10	Ожегов С.И.	Волонтерлер – мұқтаж адамдарға риясыз, ерікті көмек көрсету, қалтқысыз қолдау көрсетуге бағытталған адам қызметінің ерекше үлгісі.

БҰҰ-ның 2018 жылғы статистикасына сәйкес, ол кезде дүниежүзінде 1 миллиардтан астам волонтер болған. Бүгінгі таңда бұл көрсеткіш өсті деп сеніммен айтуға болады, өйткені сынақтар адамдарды біріктіреді. Волонтерлердің қоғам өміріндегі рөлінің маңыздылығы барған сайын күшейе түсуде. Оған біздің елімізде Мемлекет басшысының 2020 жылды «Волонтер жылы» деп жариялауы дәлел бола алады. Алайда, осы жылы бүкіл дүниежүзі бойынша пандемияның жариялануы басқа салалар сияқты волонтерлық немесе еріктілер қозғалысына өз өзгертулерін енгізбей қоймады [3].

Дүниежүзінің мемлекеттерінде волонтер болу (латын тілінен аударғанда «voluntarius» – ерікті деген мағына береді) кең таралған құбылыс болып табылады. Әлеуметтік дамуда оның рөлі халықаралық деңгейде жоғары дәрежеде бағаланып отыр. Сондықтан, еріктілік ресурсы әлеуметтану, педагогика, психология, құқық және соңғы уақытта туризмніңде зерттеу обьектісіне айналып отыр. Волонтерлік іс-әрекет әлеуметтік белсенді жастар үшін өзгелерге көмек көрсетуге, қолдау табу, орындалып жатқан жұмыстың әлеуметтік құндылығын түсінуге, өзінің потенциалын іске асыру арқылы өмірлік біліктілік алып, сапалы өмірлік стильін қамтамасыз етуге мүмкіндік береді. Осы ретте бүгінгі таңдағы туристік волонтерлық қозғалысқа көңіл бөлген жөн.

Волонтерлық туристік іс-әрекет – бүкіл дүниежүзі бойынша туристік бағыттағы волонтерлік жобаларға өз еркімен барлық жастағы адамдардың қатысуы. Мысалы, бұқаралық іс-шарларға, қорықтар мен ұлттық парктерге, турбазалар мен қонақ үйлерге көмек көрсету. Мысалы, 2008 жылы Қытайда өткен Олимпиада ойындарында Пекин мұражай кешені елде тұратын 185 шет ел волонтерлерін экскурсия жүргізуге дайындаған. Мұражайға қытай тілінде

сойлей алатын ағылшын, француз, неміс, жапон, корей, орыс, испан, араб тілдерінің мамандары шақырылды.

Экологиялық волонтерлық – қоғамдағы экологиялық мәдениетті (қорғалатын аймақтардағы көмек көрсету, абаттандыру, қоқыстарды бөліп жинау, экологиялық ағарту) қалыптастыру үшін бағытталған, қоршаған ортаны қорғау барысындағы қызмет болып табылады [3]. Қазақстанда бүгінгі таңда барлығы 10 қорық, 50 қорықша, 13 Ұлттық парк, 6 резерват, 6 қорғалатын зона бар. Қоғамда болып жатқан жаңалықтарды қарастыра келе осы ерекше қорғалатын табиға территорияларға көмектесу мақсатында келетін келушілердің болуы Қазақстанда экологиялық волонтерлықтың бастамалары бар екендігін көрсетеді.

Волонтерлық туристік іс-әрекет қайырымдылық жұмыс жасауда жаңа тәжірибе мен саяхаттап барған елдің мәдениеті туралы терең білім алуға мүмкіндік беретін демалудың жаңа формасы және мазмұны жағынан қызықты туризм түріне айналып отыр. Дүниежүзілік волонтерлық қозғалыс өзіндік қалыптасуы мен дамуы бар әлеуметтік құбылыс болып табылады. Алайда, волонтерлық туризмнің өзіне тән жағымды және жағымсыз жақтары бар. Оның жағымды және жағымсыз жақтарын бірге қарастыру тақырып бойынша обьективтілікті арттыратыны сөзсіз. Волонтерлық туризм біз үшін қоғамдағы жаңа қалыптасып келе жатқан құбылыс болғандықтан әлі де зерттеуді талап етеді. Волонтерлық туризм саласын ары қарай әдістемелік жағынан зерттеп, дүниежүзілік волонтерлық туризм саласына еліміздің туристерді қабылдаушы немесе аттандырушы ел ретінде қосылуының тиімділігін зерттеу және қорытынды жасау алдағы уақыттың еншісіне қалып отыр.

Қолданылған әдебиеттер

1 Кобзова, С.Н. «Туристическое волонтерство» и «волонтерский туризм»: современное состояние и перспективы туризма // Сервис в России и за рубежом. – 2015. – № 3 (59). – С. 4-21.

2 Алиева Ж., Сарабаева Б. Туризмді дамытудағы волонтерліктің рөлі // Journal of Geography and Environmental Management. №2(45) 2017. – 147-152 б.

3 Суржиков В.И., Кравченко В.Д. Эковолонтерский туризм в границах особо охраняемых природных территорий федерального значения Российской Федерации: феномен, принципы, модели организации // Экономика, предпринимательство и право. – 2022. – Том 12. – № 2. – С.697-708.

ҒТАМР 71.37.13

ЭКСКУРСИЯЛЫҚ ТУРИЗМДЕГІ ИННОВАЦИЯЛАР: ЖАҢА ТӘСІЛДЕР МЕН МҮМКІНДІКТЕР

К.Д. Абдибаева
Магистр, оқытушы, Халықаралық туризм және меймандостық университеті, Түркістан қ.
А.С. Қожахмет
Магистр, оқытушы, Халықаралық туризм және меймандостық университеті, Түркістан қ.
Б.А. Құдайберген
Магистр, оқытушы, Халықаралық туризм және меймандостық университеті, Түркістан қ.

Бұл мақалада экскурсиялық туризм саласындағы инновациялардың әртүрлі түрлері қарастырылады. Зерттеу нәтижесінде авторлар экскурсиялық туризм саласындағы негізгі технологиялық инновациялар: экскурсияда интерактивті пайдалану, виртуалды экскурсиялық турлар мен квест-экскурсияларды дамыту деген қорытындыға келеді. Экскурсиялық бизнестің материалдық-техникалық жаңалықтарының қатарында QR кодтауды қолдану және интерактивті және виртуалды мұражайлар құру қарастырылған. Мақалада экскурсиялық компаниялардың маркетингтік және ұйымдастырушылық және басқарушылық инновацияларының ішінде CRM негізінде сату жүйесін енгізу, арнайы мұражайлық жарнамалар, әлеуметтік көзқарас негізінде экскурсиялық қызметкерлерді таңдау қарастырылады.

Түйін сөздер: инновациялар, экскурсиялар, инновациялық экскурсиялық өнім, туризмдегі инновациялық технологиялар.

Қазіргі уақытта Қазақстан біртіндеп дамудың инновациялық түріне көшуде. Инноваторлардың қызығушылығының басты назарының бірі қызмет көрсету саласы, атап айтқанда туристік сала болып табылады. Экскурсиялық-танымдық туризм туристік нарықтың ең танымал сегменті болып табылады. Бұл оны ұйымдастырудың жаңа формалары мен тәсілдерін іздеуді алдын-ала анықтайды. Инновацияларды құру экскурсиялық қызметтерді жүзеге асыратын кез келген кәсіпорынның ұзақ өмір сүруінің қажетті шарты болып табылады. Экскурсиялық-танымдық туризм саласындағы инновациялар экскурсиялық қызметтерді ілгерілетуді ынталандырады, кейбір экскурсиялардың басқаларына қарағанда артықшылықтарын анықтайды. Сонымен қатар, осы саланың

кадрларын даярлау және экскурсиялық турларды жоғары сапалы әзірлеу, оларды ұйымдастырудың жаңа әдістерін қолдану, оларға жаңа экскурсиялық объектілерді енгізу маңызды рөл атқарады.

В.В. Лиханова, О.А. Лях экскурсиялық қызметтегі инновациялар «Тақырып пен сапа бойынша жаңа маршруттар мен экскурсиялық әзірлемелер» деп түсіндіріледі [1]. Ю.А.Матюхина, Е.Ю.Мигунова «жетілдірілген классикалық және енгізілген жаңа экскурсиялар мен қызметтер инновациялық болуы мүмкін» деп атап өтті [2]. Экскурсиялық өнімдердің инновациялылығы оларды әзірлеу мен енгізудің жаңа тәсілдерін қолдана отырып, жаңа технологияларды қолдану арқылы анықталады.

Инновациялық экскурсиялық өнім деп, біздің ойымызша, игерілген инновациялар мен технологиялар негізінде қалыптасқан және әлеуетті тұтынушылардың рекреациялық сұранысын қанағаттандыруға бағытталған жаңа экскурсиялық қызметтер кешені екенін түсіну керек.

В.С.Новиковтың айтуынша, экскурсия саласындағы инновациялар бес түрге бөлінеді:

– экскурсиялық өнімнің инновациясы;
– экскурсияны әзірлеу және өткізу технологиясындағы инновациялар;
– экскурсиядағы техникалық жаңалықтар;
– менеджмент пен маркетингтегі инновациялар;
– жеке инновациялар (стиль, экскурсоводтың сыртқы түрі және т.б.) [3].

Экскурсияларды өткізудің жаңа технологиясы ол экскурсиялық мекемелер мен мұражайлардың сайттарындағы виртуалды экскурсиялық турлар болып табылады. Шамамен есептеулер бойынша, М.В.Вершинина мұражай заттарының шамамен 70%-ы қор қоймаларында, ал өз WEB сайттарында мұражай қорларының 1/3-тен азы бар деп атап өтті [4]. Өз сайтын әзірлеп, ілгерілете отырып, мұражай өзін танытып қана қоймай, интернет-экскурсанттарды қабылдап, сонымен қатар өзінің барлық қорларын паш ете алады. Веб-мұражай экскурсанттарға виртуалды турға баруға, кез келген экспонатты егжей-тегжейлі қарастыруға мүмкіндік береді. Қазіргі уақытта виртуалды турлар Париждегі Лувр, Санкт-Петербургтегі Эрмитаж, Киевтегі Т.Г.Шевченко мұражайы, Нью-Йорктегі Метрополитен мұражайы сияқты ірі мұражайларда қарастырылған.

Саған ұқсас WEB мұражайлар Қазақстан Республикасы ел мәдениетін, тарихы мен мұрасының әртүрлі аспектілерін бейнелейтін бірнеше виртуалды мұражайлар бар. Оларға шолу жасайтын болсақ:

«Қазақстанның виртуалды мұражайы» (Virtual Kazakhstan Museum): бұл мұражай келушілерді Қазақстанның тарихымен, мәдениетімен, ғылымымен және технологияларымен таныстыру үшін интерактивті экспозицияларды, мультимедиялық материалдар мен аудиовизуалды ресурстарды ұсынады.

«Қазақстанның мәдени мұрасы» (Cultural Heritage of Kazakhstan): бұл виртуалды мұражай тарихи артефактілерді, дәстүрлі өнерді, ұлттық әдет-ғұрыптарды және т.б. қоса алғанда, Қазақстанның мәдени мұрасының байлығын білдіреді.

«Қазақстанның этнографиялық мұражайы» (Ethnographic Museum of Kazakhstan): бұл виртуалды мұражай Қазақстан аумағында тұратын түрлі этникалық топтардың этнографиясы мен мәдениетіне назар аударады және олардың салт-дәстүрлерін, әдет-ғұрыптары мен өмір салтын көрсететін экспонаттарды ұсынады.

«Алматы тарихи мұражайы» (Almaty History Museum): бұл виртуалды мұражай Қазақстанның бұрынғы астанасы Алматы қаласының тарихына арналған және оның дамуы, мәдени ерекшеліктері мен тарихи көрікті жерлері туралы экспозициялар ұсынады.

XXI ғасырдағы мұражайларға бару тек танымдық ғана емес, сонымен бірге олардың ойын-сауық функцияларын да жүзеге асыруды білдіреді. Соңғы функция мұражайларда фестивальдар, мерекелер, концерттер ұйымдастыруға, балаларға арналған ойын алаңдарын ұйымдастыруға арналған залдар құру арқылы жүзеге асырылуы мүмкін. Сонымен қатар, соңғы жылдары мұражайларда асханалар мен кәдесый дүкендері коммерциялық қызметті белсенді түрде жүзеге асыра бастады.

Экскурсиялық қызметтің жаңа технологияларының бірі – квест-экскурсиялар. Қазақстанда қызықты шытырман оқиғалар мен еліміздің тарихы мен мәдениетімен танысуға мүмкіндік беретін бірнеше қызықты квест-экскурсиялар бар. Олардың бірнешеуін атап өтер болсақ:

Алматы бойынша квест: Қазақстанның оңтүстік астанасында квестке енгізуге болатын көптеген қызықты орындар бар: Тұңғыш Президент саябағы, Ұлттық аспаптар мұражайы, Әл-Фараби орталығы, Панфилов саябағы және тағы басқалар. Квест қаланың тарихына, сәулетіне және мәдениетіне қатысты тапсырмаларды ұсына алады.

Алматы тауларындағы квест: бұл таулы соқпақтармен серуендеуді, Шымбұлақ немесе Үлкен Алматы көлі сияқты көркем жерлерге баруды және таулардың табиғаты мен экожүйесіне байланысты тапсырмаларды орындауды қамтитын түрлі шытырман оқиғалы маршруттар болуы мүмкін.

Тарихи қалалардағы квест: Қазақстан Республикасы Түркістан, Отырар, Ақмешіт және тағы басқа да тарихи көрікті жерлерге бай. Квест әртүрлі тарихи орындарға баруды және тарих пен археологияға қатысты тапсырмаларды орындауды қамтуы мүмкін.

Табиғи қорықтар мен қорық аймақтарындағы квест: Қазақстан Республикасы дала, таулар, шөлдер мен көлдерді қоса алғанда, өзінің бірегей табиғатымен танымал. Квест табиғи көрікті жерлерді зерттеуді және қоршаған ортаны қорғау мен биоәртүрлілікке қатысты тапсырмаларды орындауды ұсына алады.

Қазақстанда нақты квест-экскурсияларды табу үшін туристік агенттіктерге жүгінуге немесе экскурсиялар мен шытырман оқиғалардың әртүрлі нұсқалары мен бағдарламалары жиі ұсынылатын интернеттен ақпарат іздеуге болады.

Квест-экскурсияларды инновациялық экскурсиялық өнім ретінде ұйымдастыру нәтижесінде экскурсиялық қызметтердің бәсекеге қабілеттілігі

мен сапасы артады, туристік нарықта қосымша табыс табуды қамтамасыз етеді. Бұл бағыт туристік кәсіпорындар мен оқу орындары тарапынан белсенді насихаттауды қажет етеді.

Қазіргі уақытта экскурсиялық қызметте интерактивті туристік ойындар қолданыла бастады. Бір ойын алаңында (мысалы, жалпы туристік бағыт, жеке көрікті жерлер, экскурсиялық дисплей объектілері және т.б.) геймификацияланған өнімдер де, виртуалды шындықтың электронды ойын технологияларын (AR турлары мен VR турлары) ішінара пайдаланатын өнімдер де болуы мүмкін.

Қазіргі таңда инновациялық құрал ретінде QR кодтар экскурсиялық туризмде белсенді қолданыла бастады. Олар шаршы тәрізді. Код элементтері (сызықтар мен квадраттар) модульдерде сақталған ақпаратты қамтиды. Деректер саны сақтауға болатын ақпарат көлеміне байланысты. QR кодтарын енгізудің артықшылығы-оларды жасау үшін лицензия алудың қажеті жоқ. Бұл технология кез келген адамға қол жетімді және оны кез келген салада, соның ішінде экскурсиялық қызметте де тегін пайдалануға болады.

QR кодтау технологиясы denso Wale Inc фирмасының арқасында пайда болды. 1994 жылы матрицалық типтегі екі өлшемді шрих-код жасалды, ол quick Response (QR) деп аталды. Экскурсия саласында QR кодын қолдану өте алуан түрлі. Біз бұл жаңашылдықпен, ең алдымен, қалалық экскурсиялық объектілерді жарақтандыру қажет деп санаймыз. Сонымен қатар, QR кодтарын квест-экскурсияларды ұйымдастыруда да қолдануға болады, өйткені экскурсияның бұл түрі ақпаратты тәуелсіз іздеуді және бәсекелестікті білдіреді. QR код мұндай іс-шараларда деректерді алудың ең оңай жолы болады.

QR-кодтау және басқа да ақпараттық технологиялар мұражай тәжірибесінде белсенді қолданылады, ал экскурсиялық бизнесте «интерактивті мұражай» және «виртуалды мұражай» ұғымдары көбірек кездеседі. Интерактивті мұражайлар бастапқыда жоғарыда аталған кем дегенде бір технологияны қолданатын мұражайлар деп аталды. Қазіргі уақытта экскурсиялық нұсқаулықтарда мұражай атауының алдында «интерактивті» сөзі болуы үшін келесі шарттардың бірін орындау қажет:

Экспозицияның 50%-дан астамы интерактивті цифрлық технологиялармен жабдықталуы тиіс. Брэдфордтағы (Ұлыбритания) Медиа мұражайы және Сеулдегі (Корея Республикасы) Самсунг инновациялық мұражайы Айқын мысалдар болып табылады [5].

Интерактивті мұражайдан басқа, экскурсиялық іс қазіргі уақытта «виртуалды мұражай» терминін жиі қолданады. И.Н. Красюк пен Е.М.Теоктистова «Виртуалды мұражай» анықтамасының екі нұсқасын ұсынады [6]:

1. Тақырыптық, өңірлік, проблемалық немесе өзге де қағидат бойынша біріктірілген электрондық басылымдар; іс жүзінде әртүрлі жерлерде орналасқан және жинақтарды құрамайтын артефактілерді іріктеу.

2. Компьютерлік технологияның көмегімен жасалған, тек виртуалды кеңістікте бар ойлап тапқан мұражайдың моделі нақты мұражайдың кейбір

компоненттерін қайталайды: «коллекциялар», «экспозициялар» каталогтары және т.б. әдетте, ол сайтқа кірушілермен кері байланыс мүмкіндігімен, «экспозициялар» бойынша виртуалды саяхатқа мүмкіндік беретін үш өлшемді «виртуалды экспозициялардың» болуымен және тіпті оның өзін-өзі модельдеуі. Мысал ретінде Қазақстан Республикасындағы виртуалды мұражайлардың тізімін ұсынып отырмыз (1-кесте).

Кесте 1. Қазақстан Республикасындағы виртуалды мұражайлардың тізімі.

№	Мұражай атауы	Орналасқан жері	Ашылған жылы	Сілтеме
1	Қазақстан Республикасының Ұлттық мұражайы	Астана қаласы	2014 жылы	http://astanamuseum.kz
2	Ә.Қастеев атындағы Өнер мұражайы	Алматы қаласы	1976 жылы	https://www.gmirk.kz
3	Абайдың «Жидебай-Бөрілі» мемлекеттік тарихи-мәдени және әдеби-мемориалдық мұражай-қорығы	Семей қаласы	1940 жылы	https://abai-museum.kz
4	Қазақстан Республикасы Мемлекеттік орталық мұражайы	Алматы қаласы	1920 жыл	https://csmrk.kz
5	Маңғыстау облыстық тарихи-өлкетану мұражайы	Ақтау қаласы	1975 жылы	https://muzey.kz
6	Батыс Қазақстан облыстық тарихи-өлкетану мұражайы	Орал қаласы	1836 жылы	https://olke.kz
7	Атырау облыстық өлкетану мұражайы	Атырау қаласы	1939 жылы	https://atyrau-museum.kz
8	«Әзірет Сұлтан» қорық-мұражайы	Түркістан қаласы	1991 жылы	https://azretsultan.kz

Туристік-экскурсиялық салада жұмыс істейтін кез келген кәсіпорын табысының негізгі факторы тұтынушылармен жақсы қарым-қатынас болып табылады. Сол себепті CRM (Customer Relationship Management) негізінде турбизнесте сатуды басқару жүйесін енгізу қажеттілігі туындады. CRM әлеуетті экскурсанттармен қарым-қатынастың дамуын қадағалап, тұрақты клиенттермен жан-жақты байланыстарды үйлестіреді және туристік-экскурсиялық мекеменің маркетингін басқарады. Бұл басқару жүйесі компанияның клиенттерімен өзара әрекеттесуді автоматтандырып қана қоймай, олардың жұмысын максималды нәтижеге жеткізу үшін ең құнды клиенттерді тартуға және сақтауға мүмкіндік береді. Экскурсиялық кәсіпорын директорына менеджерлердің, экскурсоводтардың және басқа қызметкерлердің жұмысын бақылау өте қиын. Олардың экскурсиялық турларды сатуды бұзуы, компанияның беделіне нұқсан келтіруі мүмкін экскурсанттармен және әлеуетті клиенттермен қарым-

қатынаста қателесу қаупі бар. CRM қолданған кезде мұндай проблемалар болмайды.

Мұражайларда экскурсиялық қызметтерді жылжытудың жаңа формаларының бірі-арнайы мұражай акциялары. И.Н.Красюк, Е.М.Феоктистованың пікірінше, «Мұражайдағы түн» және «Мұражайға бүкіл отбасымен» акциялары классикалық музейлік экскурсиялық қызметтер мен интерактивті-инновациялық технологиялардың үйлесімі қажеттіліктерін қанағаттандыра алатын экскурсанттардың үлкен сегментінің бар екендігін дәлелдеді [6].

Экскурсиялық туризм саласындағы маркетингтік және басқарушылық инновациялар кадрлық мәселелерге де қатысты болуы мүмкін. Экскурсия саласында заманауи мамандарды даярлау білім беру нарығының қажеттілігіне ден қоюды талап етеді, бұл туристік білім беру жүйесінде экскурсоводтарды даярлау мазмұнын түбегейлі қайта құруды көздейді. Сонымен қатар, экскурсиялық салада кадрларды іріктеу кезінде осы секторда өзіндік инновацияға айналған әлеуметтік тәсілді қолдану маңызды [7]. Экскурсиялық рекрутингте экскурсоводтың ставкасына үміткердің кәсіби тәжірибесін, біліктілік сипаттамаларын ғана емес, сонымен қатар оның әлеуметтік түрін де ескеру қажет. Оны біле отырып, белгілі бір адамның қаншалықты тиімді гид немесе экскурсовод болатынын болжауға болады.

Қорытынды.

Зерттеу нәтижесінде экскурсиялық туризм саласындағы негізгі технологиялық инновацияларға экскурсияға интерактивтілікті қабылдауды енгізу, виртуалды экскурсиялық турларды әзірлеу, квест-экскурсияларды тарату, әрбір экскурсантқа көзқарасты даралау, қосымша шындықтың экскурсиялық турларының пайда болуы жатады деген қорытынды жасауға болады. Экскурсиялық бизнестің негізгі материалдық-техникалық инновациялары: QR-кодтауды пайдалану, интерактивті және виртуалды мұражайларды құру болып табылады. Экскурсиялық фирмалардың маркетингтік және ұйымдастырушылық-басқарушылық инновациялары CRM негізінде сату жүйесін, арнайы мұражай акцияларын енгізу, әлеуметтік тәсіл негізінде экскурсиялық кадрларды таңдау болып табылады.

Қолданылған әдебиеттер

1 Лях О.А., Лиханова В.В. Инновации в экскурсионной деятельности // Ученые записки Забайкальского государственного университета. 2017. № 3. – С. 160-168.

2 Матюхина Ю.А., Мигунова Е.Ю. Экскурсионная деятельность: учебное пособие. URL: http://spisok-literaturi.ru/books/ekskursionnaya-deyatelnost_15845016.html.

3 Новиков В.С. Инновации в туризме. – М.: Изд. центр «Академия», 2007. – 207 с.

4 Гуров С.А., Страчкова Н.В., Алексеенко М.А. Литературный туризм: систематика и географические тенденции развития // Ученые записки Крымского федерального университета имени В.И. Вернадского. География. Геология. Т. 4 (70). № 1. – С. 14-23.

5 Степановская Г.В. Использование инновационных технологий в развитии познавательного туризма // Социально-экономический ежегодник 2016. – С. 82-88.

6 Красюк И.Н., Феоктистова Е.М. Инновационные технологии в социально-культурной сфере // Актуальные проблемы гуманитарных и социально-экономических наук. 2017, № 11. – С. 105-109.

7 Гуров С.А. Соционика как инструмент подбора кадров в туристской отрасли // Приоритетные направления и проблемы развития внутреннего и международного туризма в России. Материалы I Всероссийской с международным участием научной конференции. – Симферополь: Ариал. – С. 119-122.

ЖАРАТЫЛЫСТАНУ ҒЫЛЫМДАРЫ

ЕСТЕСТВЕННЫЕ НАУКИ

NATURAL SCIENCE

ГРНТИ 87.26.27

ОТВЕТ CHLORELLA SPECIES НА ВЛИЯНИЕ ПРИОРИТЕТНОГО ФАРМАЦЕВТИЧЕСКОГО ЗАГРЯЗНИТЕЛЯ ВОДНОЙ СРЕДЫ

Б. Жантоков, Р.Р. Бейсенова, Б.Н. Аубакирова
Евразийский национальный университет им. Л.Н. Гумилева, г. Астана
С.Е. Тулегенова
Карагандинский университет им. Е.А. Букетова, г. Караганда

Попадая в окружающую среду, фармацевтические вещества могут претерпевать определенные изменения под воздействием как биотических, так и абиотических факторов. Как правило, лекарственные препараты подвергаются деградации, теряя первоначальную активность. Однако ряд соединений не только устойчив к естественному разрушению, но также способен изменять свою активность с образованием физико-химических метаболитов, представляющих потенциальную опасность для живых организмов экосистем.

Ключевые слова: загрязнение, ветеринарные фармацевтические препараты, водоросли, ингибирование, биомасса, рост клеток.

За период с 1970 по 2018 год было произведено более 3000 фармацевтических химикатов, но удивительно лишь 17 из них подверглись проверке на воздействие на водные пути [1]. Этот факт подчеркивает нехватку контроля и изучения потенциальных экологических последствий многих применяемых в медицинских целях веществ.

Оценка качества водных объектов становится одной из насущных экологических проблем, чье решение направлено на восстановление окружающей среды и улучшение условий жизни общества. Идентификация источников загрязнения водных ресурсов представляет собой сложную задачу, особенно при анализе крупных водных масс, включая те, которые трансграничны [2].

Пресноводные экосистемы являются особенно уязвимыми перед антропогенным воздействием. Согласно отчетам Всемирного фонда дикой природы (WWF, 2016-2018 гг.) за последние десятилетия, количество гидробионтов в них сократилось на 81% из-за загрязнения и чрезмерной эксплуатации [3].

Увеличение содержания биогенных веществ, таких как азот и фосфор, в воде водных объектов, вызванное антропогенной деятельностью, приводит к эвтрофикации и образованию избыточной биомассы. Это приводит к дефициту кислорода в воде и образованию мертвых зон [4]. Экологические последствия биогенного загрязнения сказываются на биоразнообразии и социальном благополучии. Эвтрофикация вызывает расцвет сине-зеленых водорослей, многие из которых токсичны, а также изменение состава гидробионтов и ухудшение качества воды. Это в свою очередь влияет на интересы потребителей и пользователей воды, приводя к ухудшению ее органолептических свойств и увеличению затрат на ее очистку [5].

Высокая чувствительность *Chlorella sp.* к азитромицину наблюдалась при низкой концентрации во время теста (рисунок 1). В концентрации 0,2 мг/л темп роста снизился почти в 4 раза по сравнению с контролем. Ингибирование роста достигало более 87% даже в концентрации 0,15 мг/л. Эти результаты согласуются с результатами других исследований и позволяют предположить, что макролиды очень токсичны для цианобактерий и водорослей, поскольку они влияют на рост грамположительных бактерий, препятствуя синтезу белка [6]. Недостаточно исследований было проведено по токсичности азитромицина для водорослей. Тем не менее, в 2016 году Чжоу и др. утверждали, что протестированный нами макролид может привести к увеличению риска в городских реках. По его данным, значение EC_{50} в тесте на водорослях для азитромицина составило 0,026 мг/л. Это значение ниже 1 мг/л, как и в нашем случае (EC_{50} = 0,33 ± 0,05 мг/л), и его можно считать очень токсичным для водной среды. Более того, как и в случае с ранее протестированным нами макролидом (кларитромицином), при очистке сточных вод выведение азитромицина составляет 0%. Концентрация следующего макролидного антибиотика в районе Янпу Шанхая в Китае составила 17 нг/л [7]. Как отмечают Осорио и др. (2016) азитромицин был широко распространён и концентрирован в бассейнах Иберийских рек в Испании [8].

Рисунок 1. Ингибирование роста (А) и скорость роста (Б) Chlorella sp. к азитромицину (p<0,05).

Биомасса водоросли были снижены под воздействием азитромицина значительно во всех экспериментальных группах в сравнении с контрольной группой ($p<0.05$) (Рисунок 2).

Рисунок 2. Изменения биомассы Chlorella sp. под воздействием азитромицина (мг/л) при 72 часовой экспозиции.

Количество клеток под воздействием азитромицина также были изменены значительно, и изменения были линейно дозозависимы по сравнению с контрольной группой ($p<0.05$) (Рисунок 3).

Рисунок 3. Изменения количества клеток Chlorella sp. под воздействием азитромицина (мг/л) при 72 часовой экспозиции.

В целом установлено, что водоросли чувствительны к макролидам по сравнению с другими фармацевтическими группами.

Повышение доступности лекарственных средств, развитие системы здравоохранения, использование лекарственных средств в медицинских комплексах приводит к увеличению отходов лекарственных средств в окружающую среду. В настоящее время большой проблемой становится загрязнение окружающей среды остатками лекарственных препаратов. Вышеприведенное исследование показывает, что смесь препаратов оказывает негативное воздействие на представителей водной биоты, т.е. наблюдается угнетение роста.

Виды водорослей очень чувствительны к макролидным антибиотикам. Исследуемые макролиды азитромицин показали наибольшую токсичность в отношении видов Chlorella sp. Их значение EC50 составляло менее 1 мг/л.

Литература

1 Brown M. (2017). «Assessment of Environmental Impact of Pharmaceuticals: An Overview». Journal of Ecotoxicology and Environmental Safety, 142, 342-356.

2 Diffuse Pollution, Degraded Waters: Emerging Policy Solutions. – 2017. – 120 p.

3 Living Planet Report 2016. Risk and resilience in a new era / editor-in-chief: N. Oerlemans; WWF International. – Gland, Switzerland, 2016. – 144 p.

4 Хендерсон-Селлерс Б. Умирающие озера. Причины и контроль антропогенного эвтрофирования / Б. Хендерсон-Селлерс, Х.Р. Маркленд; пер. с англ. – Л.: Гидрометеоиздат, 1990. – 279 с.

5 Robertson G.P. Nitrogen in agriculture: balancing the cost of an essential resource / G. P. Robertson, P. M. Vitousek // Ann. Rev. Environ. Resour. – 2009. – Vol. 34. – P. 97-125.

6 Sumpter J. (2010). Pharmaceuticals in the Environment: Moving from a Problem to a Solution. Springer-Verlag Berlin Heidelberg.

7 Litvinova N. (2009). Ecological potential of innovative production of herbal remedies. Health Medix, 7 (63), 28-30.

8 Cleuvers M. (2003). Aquatic ecotoxicity of pharmaceuticals including the assessment of combination effects. Toxicology Letters, 142, 185-194.

ҒТАМР 31.17.15

ХИМИЯНЫ ОҚЫТУДА СТУДЕНТТЕРДІҢ БЕЛСЕНДІЛІГІН АРТТЫРУ ҮШІН МУЛЬТИМЕДИЯЛЫҚ ТЕХНОЛОГИЯЛАРДЫ ҚОЛДАНУ

Н.Ж. Еген
Магистрант, Абай атындағы ҚазҰПУ, Алматы қ.
Ж.Қ. Қорғанбаева
Ғылыми жетекші, х.ғ.к., аға оқытушы, Абай атындағы ҚазҰПУ, Алматы қ.

Бұл мақалада студенттер арасындағы мультимедия сияқты ұғымдар және химия пәнін қалай тиімді меңгеруге болатындығы қарастырылады.

Мақалада мультимедиялық технологияларды қолдану, осы процеске байланысты артықшылықтар мен қиындықтар қарастырылады. Ақпараттық технологияларды кез келген деңгейдегі білім беру жүйесіне енгізу бүгінгі таңда әлемдік білім беру үдерісінің дамуындағы тұрақты тенденциялардың бірі болып табылады. Осыған байланысты оларды мультимедиа арқылы білім беру саласында пайдалану барынша дамыған.

Мақалада мультимедиялық білім беру технологияларының жағдайы мен дамуы талданады. Білім беруде мультимедиялық технологиялардың пайда болу себептері көрсетілген. «Мультимедиялық білім беру» ұғымының мазмұны ашылды.

Осы аталған технологияға байланысты химиядан барша білім алушылардың қолдануына арналған «ChemKomek» веб-сайты әзірленіп, ақпараттармен толықтырылды. Аталған әзірлемелерді қолдану арқылы химия курсын оқытуда студенттердің пәнге деген қызығушылықтары мен белсенділігі артады.

Түйін сөздер: мультимедия, технологиялар, веб-сайт, зертханалық жұмыс, катион, тұнба, сапалық реакция.

Қазіргі уақытта мультимедиялық технологиялар – бұл оқу процесінде жаңа ақпараттық технологиялардың неғұрлым қарқынды дамып келе жатқан бағыттарының бірі. Зерттеу жұмысы бойынша әдебиеттерді талдау «мультимедиа» ұғымының көптеген әртүрлі анықтамаларын көрсетеді [1]. Бұл зерттеу жұмысында мультимедия ұғымына келесідей анықтама берген дұрыс – бұл «мәтінді біріктіруге мүмкіндік беретін заманауи компьютерлік ақпараттық технология, олар:

– Дыбыс;
– Бейне;
– графика және анимация (мультиплакация)» [4].

Бұл анықтама негізінен «технократтық» сипатта. Қарастырылып отырған ұғымның дидактикалық аспектілеріне тоқталатын болсақ, онда әлеуметтік технологиялардың бір бөлігі болып табылатын оқыту технологиялары «оқу бағдарламаларында көзделген оқыту мазмұнын жүзеге асырудың бір жүйесін білдіретін тәсілі» деп түсіну керектігін есте ұстаған жөн. Қойылған мақсаттарға барынша тиімді жетуді қамтамасыз ететін оқытудың формалары, әдістері мен құралдары [3].

Қазіргі заманғы оқыту технологияларының ішінде соңғы онжылдықтарда компьютерлік технологиялар ерекше орын алды. Мультимедиялық оқыту технологияларын компьютерлік оқыту технологияларының дамуының жаңа кезеңі деп дұрыс позиция беруге болады [2], өйткені олар компьютердің оқыту мүмкіндіктеріне негізделген және заманауи бағдарламалау технологияларын қолдануды көздейді. Осы зерттеу жұмысында біз мультимедиялық оқыту технологияларын тиімді жобалау мен енгізуге мүмкіндік беретін техникалық және бағдарламалық құралдарды, мультимедиялық және интерактивті құралдарды пайдалануды көздейтін оқу үдерісінің мақсатына жету үшін оқытудың мазмұны, әдістері мен формалары деп анықтаймыз.

Мультимедиялық технологияларды оқыту үдерісіне енгізудің өзектілігі осы құралдарды пайдаланудың бірқатар артықшылықтарымен түсіндіріледі:

– студенттердің танымдық қызығушылығын ынталандыру;
– оқу процесінде аудио және көрнекі ақпараттарды кешенді пайдалану;
– білім беру ақпаратын қабылдау үшін әртүрлі жолдарды қарастыру;
– материалдың сапасы жоғары болып, аудиторияның ақпараттық әлеуетін арттыру.

Жоғары оқу орнындағы оқу процесінің оны мектептен айтарлықтай ерекшелендіретін айырмашылығы оқытылатын барлық дерлік пәндер мультимедиялық технологияларға сұранысты анықтайды. Осы мүмкіндіктерді толығырақ қарастырайық.

ЖОО-дағы оқу процесі мамандарды дайындаудың қажетті шарты болып табылатын үлкен көлемдегі ғылыми ақпараттарды зерттеумен сипатталады. Студенттің алдында оқу материалын меңгеру ғана емес, сонымен қатар маңызды көлемді ақпаратты аналитикалық зерттеу міндеті тұр, өйткені қалыптасып жатқан болашақ мамандар арасында қызмет түрлерінің ішінде үлкен көлемдегі ақпаратпен жұмыс істеуді көздейтін ғылыми зерттеулер маңызды орын алады.

Оқу-тәрбие үрдісінде студенттердің өзіндік жұмысы ерекше орын алады. Заманауи білім беру парадигмасы өзін-өзі тәрбиелеу қабілетін, білімді өз бетімен іздестіру және оны өз бетінше меңгеру дағдыларын қалыптастыруды оқытудың басымды белгісі ретінде қарастырады. ЖОО түлегі еңбек нарығында сұранысқа ие, стандартты емес мәселелерді тиімді шеше алатын, қазіргі

заманғы бәсекеге қабілетті маман болу керек, бұл дағдыларсыз кәсіби тапсырмаларды орындау мүмкін емес. Осыған байланысты университет оқытушының жетекшілігімен орындалатын тапсырмаларды біртіндеп студенттердің өздері орындауға көшетіндей қажетті психологиялық және дидактикалық жағдайларды жасауы қажет. Өз бетімен жұмыс істеу дағдыларын қалыптастыру, әрине, кәсіби білімді меңгерумен, танымдық қызығушылықты дамытумен, ғылыми білімнің әдіс-тәсілдерін меңгерумен қатар жүруі керек.

Материалдар мен әдістердің сипаттамасы.

Осы бөлімнің мақсаты – химия пәнін оқыту кезінде мультимедиялық технологиялар және олардың тиімділігі туралы студенттердің пікірін анықтау және есепке алу. Студенттер арасында 9 сұрақ пен 43 қатысушыдан тұратын онлайн сауалнама жүргізілді. Респонденттердің нақты ақпаратын анықтау үшін Simpoll – Сервис опросов арқылы онлайн сауалнама жүргізілді.

Сауалнама келесі сілтеме бойынша қолжетімді: http://simpoll.ru/run/survey/6e019262.

Нәтижелер.

Сурет 1. Мультимедиялық технология туралы білесіз бе?
23% – Білмейді екенмін, 35% – Қарап көремін, 42% – Әрине деп жауап берді.

Сурет 2. Білім беру кезінде мультимедиялық технологияны қолданған дұрыс деп ойлайсыз ба?
54% – Әрине, 42% – Керемет болар еді, 4% – Маңызды емес деп жауап берді.

Сурет 3. Зертханалық жұмыстарға қатысты қандай да бір қиындықтар болды ма?

24% – Сәйкес реакция теңдеуін жазу қиын, 19% – Реакция жүргеннен кейін, қандай зат пайда болғанын айту қиын, 16% – Қосылыстарды ажырату қиын, шатаса беремін, 14% – Материалдың түсініксіздігі, 14% – Жұмыс барысында газдар бөлінсе, оларды ажырата алмаймын, 14% – Материалдың қолжетімсіздігі деген жауаптар болды.

Сауалнама нәтижесі бойынша студенттер зертханалық жұмыстар жасаған кезде бірқатар қиындықтар бар екені анықталды. Осы қиындықтарды шешу үшін мультимедиялық технологияның мүмкіндіктерін пайдалана отырып, сабақ барысында қолданатын нұсқаулықтыр дайындалды. Бұл нұсқаулықтар барлығы https://nazerkeegen02.wixsite.com/chemkomek адресі бойынша қолжетімді.

Бұл веб-сайтта мынадай негізгі бөлімдер келтірілген:

– Басты бет;
– Қызықты химия;
– English Chemistry;
– Мұғалімге көмек;
– ChemVideo
– Chem komek;
– Байланыс.

Сурет 4. ChemKomek сайтының «Басты беті».

Қорытынды.

Мультимедия – ол аппараттық және программалық жиынтықтың бір түрі екенін анықтадық. Мультимедиалық технология, бізге, яғни пайдаланушыларға, біртұтас ақпараттық орта түрінде ұйымдастырылған гетерогенді деректермен (графика, мәтін, дыбыс, бейне) интерактивті режимде жұмыс жасауға мүмкіндік береді.

Қолданушылар «ChemKomek» веб-сайтын әр кез тегін қолданып, материалдарды пайдала алады. Яғни, білім алушылар видеоматериалды қайталап көруіне, еске түсіруіне, нұсқаулықтарды өз смартфондарына жүктеуге мүмкіншілік береді. Кез келген интернет желісі немесе wifi бар болса, барлығына қол жеткізеді. Осы орайда, мультимедиалық технологиялардың мүмкіншіліктері шексіз және студенттердің қызығушылықтарын артып, білім сапасына жақсы әсер ететіні сөзсіз.

Қолданылған әдебиеттер

1 Акимова О.Б. Возможности использования мультимедиа в образовательном процессе // Дискуссия. 2014.– № 9 (50). URL :http://www.journaldiscussion.ru/publication.-php?id=1195.

2 Красильникова В.А. Использование информационных и коммуникационных технологий в образовании: учебное пособие / В.А. Красильникова; Оренбургский гос. ун-т. – 2-е изд. перераб. и доп. – Оренбург: ОГУ, 2012. – 291 с.

3 Савельев А. Я. Высшее образование: Состояние и проблемы развития. – М.: НИИ ВО, 2001. – 120 с.

4 Стариков Д.А. О понятии мультимедиа технологии и их использовании в образовательном процессе // Научные исследования в образовании: педагогика, психология, экономика. – 2011. – № 2. – С. 53-55.

5 Бейорганикалық химияның теориялық негіздері және элементтер химиясы практикумы: Оқу құралы / Ж.Ә. Шоқыбаев, Д.Ә. Қаражанова, М.А.Оразбаева. – Алматы: Абай атындағы ҚазҰПУ, 2013. – 226 б.

6 Пірәлиев С.Ж., Бутин Б.Н., Байназарова Г.М., Жайлау С.Ж. Жалпы химия. – Алматы, 2003. т.1-2.

ТЕХНИКАЛЫҚ ҒЫЛЫМДАР ЖӘНЕ ТЕХНОЛОГИЯЛАР

ТЕХНИЧЕСКИЕ НАУКИ И ОТРАСЛЬ ТЕХНОЛОГИИ

TECHNICAL SCIENCES AND TECHNOLOGIES OF THE INDUSTRY

ҒТАМР 20.01.45

3D МОДЕЛЬДЕУ САЛАСЫНДА ЖАСАНДЫ ИНТЕЛЛЕКТТІ ҚОЛДАНУДЫҢ ДАМУ ПЕРСПЕКТИВАЛАРЫ

Б. Ғалымжанұлы
Магистрант, Ө. Жәнібеков атындағы ОҚПУ, Шымкент қ.

Жасанды интеллект (ЖИ) – бұл әртүрлі мақсаттарда, соның ішінде 3D модельдерді жасау, сонымен қатар жасауды үйрету үшін де қолданыла алатын қуатты құрал. Бұл мақалада біз қалай ЖИ 3D-модельдеу саласында ойынды өзгертетінін, оның қандай артықшылықтары мен кемшіліктері бар екенін, ЖИ-ді осы салада қолдану үшін қандай технологиялар мен платформалар бар екенін және ЖИ-дің болашақтағы даму перспективаларын қарастырамыз. Сондай-ақ, біз ЖИ көмегімен жасалған бірнеше 3D-модельдердің мысалдарын көрсетеміз және өз жобалары үшін ЖИ-ді қолданғысы келетіндерге кеңестер береміз.

Түйін сөздер: жасанды интеллект, 3D-модельдеу, технологиялар, платформалар, интеграция.

Жасанды интеллект (ЖИ) – адамның ақыл-ой қабілеттерін, соның ішінде кескіндерді, сөздерді және мәтінді тану, шешім қабылдау, анализдеу және шығармашылық сияқты мүмкіндіктерін иммитациялауға қабілетті болатын бағдарламалар мен технологиялар жиынтығы [1].

3D-модельдеу саласында ЖИ-дің қолданылуы күрделі модельдерді жасау, оларды өңдеу, анимациялау және визуализациялау процестерін автоматтандыру, жеңілдету және сапасын арттыруға бағытталған [2]. Мұнда ЖИ модельдердің бөліктерін оптимизациялау және реалистік қасиеттерін жақсарту үшін кеңінен қолданылады.

Бұл мақаланың мақсаты – 3D-модельдеу саласындағы жасанды интеллектің даму болашағын зерттеу. Бұл мақсатқа жету үшін біз келесі міндеттерді анықтадық:

– ЖИ-дың қазіргі технологияларын және қолданылу салаларын талдау;
– 3D-модельдеу процестерінде ЖИ-дың қолданылуының артықшылықтары мен кемшіліктерін бағалау;
– ЖИ-дың болашақ даму бағыттарын болжау.

Бұл мақаланың тақырыбы өзекті және жаңа болып табылады, өйткені ЖИ 3D-модельдеумен айналысатын адамдарда туындайтын көптеген мәселелер мен

қиындықтарды шеше алатын инновациялық және перспективалы құрал болып табылады. Оларға 3D-модельдеу процестерінің жоғары күрделілігі, ұзақтығы, үздіксіз оқыту қажеттігі, дағдыларды жетілдіру, шығармашылық мүмкіндіктерді арттыруды жатқызуға болады. ЖИ сонымен қатар нейрондық желілер мен машиналық оқытуды пайдалану, виртуалды және кеңейтілген шындық, блокчейн сияқты басқа технологиялармен ЖИ интеграциясы және 3D-модельдеуді дамыту мен жетілдірудің жаңа көкжиектерін ашады, осыған байланысты 3D-модельдеу саласындағы ЖИ-ді зерттеу терең және жан-жақты талдауды қажет ететін маңызды және қызықты ғылыми және практикалық сұрақ болып табылады.

ЖИ-ді 3D-модельдеу үшін қолданатын технологиялар мен платформаларға шолу.

3D-модельдеу үшін ЖИ-ді қолданатын технологиялар мен платформаларды ЖИ-ді қалай қолданатынына, қандай мүмкіндіктер беретініне байланысты әр түрлі типтер мен функцияларға жіктеуге болады:

1) 3D-модельдер мен көріністерді генерациялау, өңдеу, оңтайландыру, анимациялау және визуализациялау сияқты 3D-модельдеу процестерін автоматтандыру және жеңілдету үшін ЖИ қолданатын технологиялар мен платформалар. Мұндай технологиялар мен платформалардың мысалдары: Spline AI, Masterpiece Studio, Meshcapade және басқалары.

2) 3D-модельдерді оқыту және құру үшін ЖИ қолданатын технологиялар мен платформалар, мысалы, нейрондық желілерді, машиналық оқытуды, генеративті модельдерді және деректерге, мысалдарға, кері байланысқа және т.б. негізделген 3D-модельдеуді оқыту және 3D-модельдерді жасау үшін ЖИ қолдану. Artbreeder, NVIDIA Omniverse және басқалары.

3) Гибридті және генеративті 3D-модельдер мен дизайн жасау, виртуалды және кеңейтілген шындық, блокчейн және т.б. сияқты басқа технологиялармен ЖИ интеграциясы, талдау, бағалау және оңтайландыру үшін ЖИ пайдалану сияқты 3D-модельдеу мүмкіндіктерін кеңейту және жақсарту үшін ЖИ қолданатын технологиялар мен платформалар. Мұндай технологиялар мен платформалардың мысалдары: Adobe Sensei, Autodesk Maya, Unity AI және басқалары.

3D-модельдеу үшін ЖИ қолданатын технологиялар мен платформаларды салыстыру үшін классификациясы, ерекшеліктері, ыңғайлылық сияқты әртүрлі критерийлерді қолдануға болады (1 кесте):

Кесте 1. Әртүрлі критерийлер.

	Классификациясы	**Ерекшеліктері**	**Ыңғайлылық**
Spline AI	ЖИ көмегімен 3D–модельдер мен көріністерді жасауға және өңдеуге мүмкіндік беретін онлайн платформа.	Генеративті мүмкіндіктер, әртүрлі файл форматтарын қолдау.	Қарапайым және интуитивті интерфейс, оңай пайдалану және оқыту, әртүрлі құрылғылар мен платформаларды

			қолдау, басқа пайдаланушылармен өзара әрекеттесу және жобалармен бөлісу.
Masterpiece Studio	ЖИ көмегімен 3D-модельдер жасауға және анимациялауға мүмкіндік беретін бағдарламалық жасақтама.	Қолжетімді, анимациялардың ауқымдылығы.	Күрделі және жетілдірілген интерфейс, белгілі бір дағдылар мен білімді қажет етеді, әртүрлі құрылғылар мен платформаларды қолдайды, басқа бағдарламалар мен қызметтермен өзара әрекеттеседі.
Meshcapade	ЖИ көмегімен 3D-модельдерін оңтайландыруға және бейімдеуге мүмкіндік беретін сервис.	Басқа құралдармен және технологиялармен интеграция.	Қарапайым және интуитивті интерфейс, белгілі бір дағдылар мен білімді қажет етеді, әртүрлі құрылғылар мен платформаларды қолдайды, басқа бағдарламалар мен қызметтермен өзара әрекеттеседі.

3D-модельдеуде ЖИ-дің даму перспективалары мен бағыттары.

Болжамдарға сәйкес, келесі бірнеше жылдарда біз ЖИ төмендегідей бағыттарда дамиды:

– Күрделілікті автоматтандыру: ЖИ күрделі 3D-модельдерді жасаудағы және олардың қасиеттерін түсінудегі адамның еңбегін азайтады.

– Шынайылықты қалыптастыру: Виртуалды әлемдегі объектілердің шынайылық деңгейін арттыруда ЖИ-дің рөлі өседі.

– Интерактивтік және адаптивтілік*:* ЖИ пайдаланушының қажеттіліктеріне бейімделетін оқу процесін құруда маңызы артады.

– Гибридті үлгілердің пайда болуы: ЖИ мен басқа технологиялардың, мысалы, виртуалды және кеңейтілген шындықтың интеграциясы.

Қорытынды.

3D модельдеу саласындағы ЖИ-дің қолданылуы күрделі модельдерді жасау, оларды өңдеу, анимациялау және визуализациялау процестерін автоматтандыру және жеңілдету арқылы сапасын арттыруға бағытталған. Болашақта ЖИ-дің дамуы түрлі бағыттарда, соның ішінде күрделілікті автоматтандыру, шынайылықты қалыптастыру, интерактивтілік және адаптивтілік салаларында жалғасады. Бұл, өз кезегінде, 3D модельдеу саласындағы жаңа мүмкіндіктерді ашады және кәсіби мамандарға қолайлы құралдар ұсынады.

Қолданылған әдебиеттер

1 Finlay J. (1996). «An Introduction To Artificial Intelligence» (1st ed.). CRC Press. https://doi.org/10.1201/9781003072485.

2 Bebeshko B. «3D modelling by means of artificial intelligence» //Journal of Theoretical and Applied Information Technology. – 2021. – T. 99. – №. 6. – P. 1296-1308.

ҒТАМР 81.93.29

MATLAB БАҒДАРЛАМАЛЫҚ КЕШЕНІНДЕ АҚПАРАТТЫҚ ҚАУІПСІЗДІКТІҢ ОСАЛДЫҚТАРЫН ТАЛДАУ ҮШІН БҰЛДЫР МОДЕЛЬДІ ЕНГІЗУ

Д.А. Доспол
Магистрант, Л.Н. Гумилев атындағы ЕҰУ, Астана қ.
А.Б. Барлыбаев
Ғылыми жетекші, Л.Н. Гумилев атындағы ЕҰУ, Астана қ.

Бұл мақалада MATLAB бағдарламалық пакетінде модельдеуді қолдана отырып, күрделі жүйелер мен процестерді зерттеу мәселесі қарастырылды. Модельдеудің негізгі мақсаты – мұндай жүйелердегі ақпараттық қауіпсіздіктің осалдығын талдау. Мақалада осалдықтарды талдау процесінің ерекшеліктері сипатталды, оның негізгі кезеңдері және модельдеу үшін бастапқы деректерді дайындау ұсынылды. MATLAB бағдарламалық кешенінде Fuzzy Logic Toolbox пакетін қолдана отырып, бұлдыр логика мен бұлдыр жиынтық теориясын жүзеге асырылды. Бұлдыр модель типін таңдауды және оның параметрлерін реттеуді қоса, бұлдыр шығару жүйесін әзірлеу процесі анық, нақты сипатталды.

Түйін сөздер: MATLAB, осалдық, бұлдыр логика, бұлдыр шығару жүйесі, FIS редакторы, мүшелік функцияларының редакторы, ереже редакторы.

Соңғы жылдары бүкіл әлем елдері қауіпсіздік жүйесіндегі осалдықтарға көбірек көңіл бөлуде. Осалдық – шабуылдаушыға ақпаратты бұзуға мүмкіндік беретін ақпараттық жүйенің құрамдас бөлігіндегі әлсіздік [1]. Қауіпсіздік жүйесінде көптеген осалдықтар анықталды, осыған байланысты осалдықтарды басқару осалдықтар туралы артық деректерді пайымдау және өңдеу сияқты шешуді талап ететін көптеген проблемалармен бетпе-бет келеді. Мұның тікелей көрінісі осалдықтар көп болғанымен, олардың сипаттамалары бірдей және ұқсас осалдықтар ретінде жіктелуі тиіс. Алайда осалдықтарды сәйкестендірудің бірыңғай ережесінің болмауы жоғарыда аталған осалдықтардың осалдықтар дерекқорында болуына және осалдықтардың артық себеп болуына әкеледі. Бұдан басқа, осалдықтарды корреляциялық талдау, осалдықтарды сипаттау және сәйкестендіру осалдықтарды басқарудың маңызды мазмұны болып табылады, бұл ақпараттық қауіпсіздікті құру үшін өте маңызды [2]. Өз кезегінде, ақпараттық қауіпсіздіктің осалдығы – бұл бағдарламалық

жасақтамадағы қате, оны хакер жүйеге немесе желіге кіру үшін тікелей қолдана алады [3].

Ақпараттық қауіпсіздік жүйелеріндегі осалдықтарды талдау – бұл осалдықтарды анықтауға және оларды жою шараларын әзірлеуге бағытталған ақпараттық жүйенің қауіпсіздік деңгейін бағалау процесі. Осалдықтарды талдаудың мақсаты жүйедегі ықтимал осалдықтарды анықтау және оларды жою немесе тәуекелдерді азайту шараларын әзірлеу болып табылады [4]. Ақпараттық қауіпсіздік жүйелеріндегі осалдықтарды талдау үшін алдымен жүйе мен процесттер зерттелінуі керек. Ал күрделі жүйелер мен процесттерді зерттеуге әдетте модельдеу пайдаланылады. Себебі дұрыс модельге ие болу нақты процестер мен құбылыстарды тереңірек зерттеуге, сондай-ақ әртүрлі сипаттағы жүйелерді тиімді басқаруға мүмкіндік береді.

Бұл мақала MATLAB бағдарламалық кешенін қолдана отырып, ақпараттық қауіпсіздік жүйелеріндегі осалдықтарды бағалау және модельдеу ерекшеліктеріне арналған.

Осы зерттеудің мақсаты ақпараттық қауіпсіздік жүйесінде орын алған осалдықтарды талдау негізінде оларды бағалау үшін бұлдыр модельді енгізу және онда пайдаланылатын әдістерді таңдауды негіздеу болып табылады.

Модельдеу проблемасын қою.

Талдаудың мақсаты – ақпараттық қауіпсіздік жүйесінде орын алған осалдықтарды бағалау үшін бұлдыр модельді енгізу және онда пайдаланылатын әдістерді таңдауды негіздеу болып табылады. Жалпы алғанда ақпараттық қауіпсіздіктің осалдығын басқару келесі кезеңдерден тұрады:

1) Осалдық факторларын бағалау. Бұл факторлар болуы мүмкін: объективті, субъективті, кездейсоқ.

Объективті осалдықтар қорғалатын объектіде қолданылатын жабдық пен бағдарламалық қамтамасыз етудің конструкциялық ерекшеліктері мен техникалық сипаттамаларына негізделген.

Субъективті осалдықтар субъектілердің әрекеттеріне байланысты (мысалы, аппараттық және бағдарламалық қамтамасыз етуді әзірлеушілер, жүйелік әкімшілер және ұйымның пайдаланушылары).

Кездейсоқ осалдықтар ақпарат объектісін қоршап тұрған ортаның ерекшеліктерімен және күтпеген жағдайлармен туындайды [5].

2) Осалдық деңгейін бағалау: осалдық факторларының мәндері жүйенің осалдық деңгейін анықтау үшін қолданылады.

3) Қарсы шараларды таңдау: осалдық деңгейін төмендету үшін оңтайлы қарсы шаралар осы кезеңде анықталады.

4) Қарсы шараларды іске асыру: қарсы шараларды таңдағаннан кейін оларды жүзеге асыру қажет.

Бұл мақаланың фокусы осалдықтарды басқару процесінің екінші кезеңіне бағытталған. Негізгі күрделілік – ақпараттық қауіпсіздіктің осалдығының оның құрамдас факторларына қарағанда неғұрлым күрделі құрылымға ие болуында болып отыр. Ол қатаң статистикалық есепке алынбайды немесе математикалық формулалар бойынша есептелмейді. Сонымен қатар, оның белгісіздігіне

байланысты ол субъективті сараптамалық бағалауға жол бермейді. Осыған байланысты машиналық оқыту мен жұмсақ есептеулерге негізделген интеллектуалды модельдеу әдістерін қолданған жөн. Бұл әдістер күрделі және көп қырлы құрылымы бар кешенді шамалармен жұмыс істейді.

Интеллектуалды модельдеудің мысалы ретінде бұлдыр логиканы жатқызуға болады. Бұлдыр логика – бұл классикалық логика мен жиынтық теорияны жалпылайтын математикалық бағыт. Бұлдыр логиканың негізгі принципі – жиын элементтері тек екілік (0 немесе 1) ғана емес, сонымен қатар [0; 1] интервалында да болуы мүмкін.

Бұлдыр шығару – кіріс және шығыс мәндері арасындағы байланысты жуықтау үшін бұлдыр ережелерді қолданатын процедура. Ол «IF...THEN» сияқты лингвистикалық мәлімдемелерге және бұлдыр жиындардағы операцияларға негізделген. Жалпы шығару механизмі фазафикацияны, бұлдыр тұжырымды, композицияны және дефазификацияны қамтиды.

Бұлдыр модельді құру үшін жүйе туралы сараптамалық білімнің болуы маңызды. Пәндік саладағы сарапшылар ақпаратты ұсынады, оны кейін бұлдыр модельдеу жөніндегі маман бұлдыр модельге айналдырады. Алайда, ақпараттық қауіпсіздіктің осалдықтарымен жұмыс істеген кезде сарапшыларда сарапшылық білім толық емес, дәл емес және тіпті қарама-қайшы болуы мүмкін. Сондықтан жүйенің кіруі мен шығуын өлшеу нәтижелері сияқты объективті деректерді пайдалану да маңызды.

Бұлдыр модельді қалыптастыру.

MATLAB ортасында бұлдыр модельдеуді жүзеге асыру үшін Fuzzy Logic Toolbox кеңейту пакеті қолданылады. Осы пакеттің бөлігі ретінде пайдаланушы бұлдыр модельдерді әзірлеу және пайдалану үшін әрекеттерді орындай алады.

Бұлдыр шығару жүйелерін интерактивті түрде әзірлеу және пайдалану үшін келесі графикалық құралдар қол жетімді: Fuzzy Inference System Editor (FIS Editor), Membership Function Editor, Rule Editor, Rule Viewer, Surface Viewer. Осы графикалық құралдардан басқа келесі арнайы бағдарламалар кіреді: Adaptive Neuro-Fuzzy Inference System Editor (ANFIS Editor) және fuzzy c-means кластерлеу бағдарламасы.

MATLAB-дағы FIS Editor редакторы пайдаланушыларға кіріс және шығыс айнымалыларының саны, жүйе түрі (Мамдани немесе Сугено), дефазизациялау әдісі және басқа параметрлер сияқты бұлдыр шығару жүйесінің сипаттарын орнатуға және өңдеуге мүмкіндік береді. Редактордың графикалық интерфейсінің ыңғайлылығы мен икемділігі бар, бұл бұлдыр шығару жүйесінің компоненттерімен өзара әрекеттесуге мүмкіндік береді. FIS редакторы интерфейсінің жоғарғы жағында бұлдыр шығару жүйесінің кірістері мен шығыстарын көрнекі түрде көрсететін диаграмма орналасқан, ал бұл диаграмманың ортасында бұлдыр ережелер процессоры орналасқан. FIS редакторының жұмыс интерфейсінің төменгі сол жағында бес қалқымалы мәзір орналасқан:

1. «And» әдісі (логикалық конъюнкция): 1) min – логикалық конъюнкцияны орындау үшін минималды мәнді пайдаланады; 2) prod – алгебралық туындыны қолданады.

2. «Or» әдісі (логикалық дизъюнкция): 1) max – логикалық дизъюнкцияны орындау үшін максималды мәнді пайдаланады; 2) probor – алгебралық қосындыны қолданады.

3. Импликация (шығару) әдісі: 1) min – логикалық шығуды белсендіру үшін минималды мәнді пайдаланады; 2) prod – алгебралық туындыны қолданады.

4. Біріктіру әдісі: 1) max – тиістілік функциясының мәндерін максималды мәнмен әр шығыс айнымалысы бойынша біріктіреді; 2) sum – шекаралық қосынды арқылы мәндерді біріктіреді; 3) probor – алгебралық қосынды арқылы мәндерді біріктіреді.

5. Дефазизациялау әдісі (Мамдани типіндегі бұлдыр шығару жүйесі үшін): 1) centroid – тиістілік функциясының дискретті мәндері үшін ауырлық орталығын пайдаланады; 2) bisector – облыс орталығын пайдаланады; 3) mom (middle of maximum) – сол және оң модальдық мәндердің орташа арифметикалық мәні ретінде анықталады; 4) som (smallest of maximum) – ең кіші (сол) модальдық мәнді пайдаланады; 5) lom (largest of maximum) – ең үлкен (оң) модальдық мәнді пайдаланады.

Сугено типті бұлдыр шығару жүйелері үшін пайдаланушы дефазификацияның келесі әдістерінің бірін таңдай алады: 1) wtaver (weighted average) – орташа өлшенген мән әдісі; 2) wtsum (weighted sum) – өлшенген қосынды әдісі.

Ақпараттық қауіпсіздіктің осалдығын талдау үшін модельдеудің мақсаты сараптамалық бағалауға тән дәлсіздік пен субъективтіліктен арылу болып табылады. Бұл жағдайда дәлдікке бағытталған және одан әрі нейро-бұлдыр желіге айналдыруға болатын Сугено моделін қолдану ұсынылады. 1-суретте ақпараттық қауіпсіздіктің осалдығын талдауға арналған бұлдыр Сугено моделінің құрылымы көрсетілген. Бұл модельде үш кіріс айнымалысы (объективті, субъективті және кездейсоқ) және бір шығыс айнымалысы (осалдық) бар.

Сурет 1. Ақпараттық қауіпсіздіктің осалдығын талдауға арналған бұлдыр модельдің құрылымы.

Мүшелік функцияларының редакторы (Membership Function Editor) графикалық режимде шығарудың бұлдыр жүйесінің жекелеген элементтерінің мүшелік функцияларын анықтауға және өңдеуге арналған. Әрбір мүшелік функциясы үшін пайдаланушы оның атын, түрін және параметрлерін өзгерте алады. Редактор 11 кіріктірілген мүшелік функцияларын таңдауға мүмкіндік береді, сондай-ақ жеке мүшелік функцияларын орнатуға мүмкіндік береді. Бұлдыр модельдің кіріс айнымалылары жағдайында ақпараттық қауіпсіздіктің осалдығын объективті бағалау үшін бес бұлдыр жиынды сипаттайтын гауссалық функциясы пайдаланылады: өте төмен, төмен, орташа, жоғары және өте жоғары (Сурет 2).

Сурет 2. Кіріс айнымалыларының Гаусс функциясы.

Ереже редакторы (Rule Editor) графикалық режимде бұлдыр шығару жүйесінде жеке ережелерді конфигурациялауға және өңдеуге арналған. Бұл редакторды пайдалану үшін пайдаланушы алдымен барлық кіріс және шығыс айнымалыларын анықтауы керек. Содан кейін кіріс және шығыс айнымалыларының тиісті терминдік мәндерін таңдау арқылы ережелерді орнатуға болады. Ережелерді мәтіндік түрде жазу кезінде «IF», «THEN», «IS», «AND», «OR» және т.б. сөздер қолданылады. Графикалық интерфейстің ортаңғы бөлігіндегі енгізу өрістері бұлдыр шығару жүйесіндегі жаңа ережені анықтауға мүмкіндік береді. Әр термин үшін мәнді таңдау керек, ал егер ол ережеге кірмесе, «none» таңдау керек. Егер ереже шарты логикалық теріске шығаруды қолданса, тиісті термин үшін «not» құсбелгісін қою керек.

Шығыс айнымалысының (осалдығының) кіріске тәуелділігін көрсететін IF...THEN типті бұлдыр шығыс ережелерін құру үшін кіріс айнымалыларының барлық мүмкін комбинацияларын қамту қажет. Мысалы, әр айнымалының үш кіріс айнымалысы мен бес бұлдыр жиынтығында бұлдыр шығару жүйесінде 125 ереже болуы керек. Бұлдыр модель үшін ережелер жиынтығын қалыптастыру механизмі бар (Сурет 3).

Сурет 3. IF...THEN бұлдыр шығару ережелері.

Келесі кезекте осалдық факторларын таңдау міндеті үшін құрылған бұлдыр логикалық шығару жүйесін талдай аламыз. Жүйені талдау ережелерді қарау құралы арқылы жүзеге асырылады, оны «View … Rules» командасымен жүктеуге болады. Бұл бағдарлама кіріс айнымалыларының мәндеріне байланысты шығыс айнымалыларының мәндерін алуға мүмкіндік береді. Кіріс айнымалы мәндерін тікелей «Input» өрісіне енгізуге болады. Алынған шығыс айнымалы мәнісі оның атының жанында көрсетіледі (Сурет 4).

Сурет 4. Бұлдыр шығару процедурасын орындағаннан кейін ережелерді қарау бағдарламасының графикалық интерфейсі.

Мысал ретінде келесі мәндерді қарастырайық: 1 – «объективті осалдықтар саны» кіріс айнымалысы үшін, 6 – «субъективті осалдықтар саны» кіріс айнымалысы үшін, 8 – «кездейсоқ осалдықтар саны» кіріс айнымалысы үшін. Бұлдыр логикалық шығыс жүйесі осалдық деңгейін 0,427 деп есептейді, бұл «орташа» бұлдыр жиынға сәйкес келеді. Бұл ақпараттық қауіпсіздік деңгейін арттыру үшін қарсы шараларды енгізу қажеттілігін білдіреді. Сондай-ақ, таңдалған қарсы шараларды ескере отырып, қалдық осалдығын бағалауға болады, бұл MATLAB бағдарламалық кешенінде жасалған ақылды модельдердің практикалық тиімділігін растайды.

Қорытынды.

Бұл мақалада күрделі процестер мен жүйелерді зерттеу үшін MATLAB бағдарламалық кешенін пайдалану ерекшеліктері сипатталған. Мысал ретінде ақпараттық қауіпсіздік жүйелеріндегі осалдықтарды талдау мәселесі қарастырылады. Бастапқы деректерді дайындау және модельді теңшеу процесі егжей-тегжейлі сипатталған. Ұсынылған бұлдыр модель қойылған міндеттерді шешуге ғана емес, сонымен қатар күрделі инженерлік мәселелерді шешуде MATLAB бағдарламалық кешенінде модельдеу әдістерінің мүмкіндіктерін едәуір кеңейтуге мүмкіндік береді.

Қолданылған әдебиеттер

1 Шаханова М.В. Современные технологии информационной безопасности: Учебно-методический комплекс. ДВФУ, 2013. – 180 с.

2 Shi Kebin, Dai Yonghui, Xu Jing. (2020). Construction of a Security Vulnerability Identification System Based on Machine Learning. Journal of Sensors. 2020. 1-9.

3 Riegler M., Sametinger J., Vierhauser M. (2023). A model-based mode-switching framework based on security vulnerability scores. Journal of Systems and Software. 200.

4 Хромова А.Р., Петросян Л.Э. Анализ уязвимостей в системах безопасности данных // ИВД. 2023, вып. №6 (102). – С. 67-76.

5 Муханова А.А., Ревнивых А.В., Федотов А.М. Классификация угроз и уязвимостей информационной безопасности в корпоративных системах // Вестник НГУ. Серия: Информационные технологии. 2013, вып. №2 (11). – С. 55-72.

ГРНТИ 67.09.43

АНАЛИЗ ПРИМЕНЕНИЯ ЭКОЛОГИЧЕСКИХ МАТЕРИАЛОВ В ДОРОЖНОМ СТРОИТЕЛЬСТВЕ

Л.А. Карагулова
Евразийский национальный университет им. Л.Н. Гумилева, г. Астана
Т.К. Муздыбаева
Казахский агротехнический университет им. С. Сейфуллина, г. Астана

Эксплуатация автомобильных магистралей оказывает негативное воздействие на окружающую среду. Грамотное проектирование дорожных систем, основанное на мировом опыте, может существенно уменьшить экологический ущерб. Каждая дорожная магистраль представляет собой искусственное вмешательство в природную среду, создавая отчужденную полосу значительной протяженности, а её конструкция адаптируется к потребностям автотранспорта. Дорога становится чужеродным элементом в естественном ландшафте и для экологической системы. Современные требования к проектированию дорожных покрытий фокусируются на создании экологически устойчивых инфраструктур. Научные исследования выявили проблемы и выделили направления развития в этой области. Инновационные технические решения, направленные на снижение негативного воздействия дорожных покрытий на окружающую среду, являются актуальными тенденциями. Анализ проведенных исследований подразумевает предложение новой технологической системы экологичных дорожных покрытий. Эта система включает в себя два важных аспекта: модификацию материалов с целью создания более долговечных и экологически безопасных составов, а также усовершенствование структуры покрытий для оптимизации дорожной инфраструктуры в плане устойчивости и эффективности. Эти комплексные решения могут сыграть ключевую роль в поощрении устойчивого развития и снижении негативного воздействия на окружающую среду.

Ключевые слова: битумные вяжущие, резиновая крошка, лигнин, экология, автомобильные дороги.

Основные современные задачи в области проектирования дорожных покрытий связаны с созданием экологичных и устойчивых инфраструктур. В данном исследовании представлены последние тенденции в исследованиях и технические решения, разработанные к настоящему времени для решения этих задач.

Цель исследования состоит в изучении опыта применения экологичных материалов при строительстве дорожных оснований, таких как отработанные шины автомобилей, лигнин и другие возобновляемые ресурсы.

Это исследование актуально, поскольку улучшение качества дорожных оснований является ключевым аспектом обеспечения безопасности и комфорта для пользователей дорог, а также позволяет сократить расходы на их эксплуатацию и обслуживание. Использование экологически чистых материалов также помогает уменьшить негативное воздействие на окружающую среду и повышает устойчивость инфраструктуры дорожного транспорта. Для написания данной статьи используется метод анализа зарубежного и отечественного опыта применения различных экологичных материалов.

Поддержание автомобильных дорог в состоянии, соответствующем требованиям растущих транспортных потоков невозможно без применения новых, прогрессивных материалов. Практика эксплуатации автомагистралей в Казахстане показывает, что долговечность асфальтобетонных покрытий на них бывает значительно ниже нормативных сроков [1].

Качество дорожного покрытия во многом зависит, прежде всего, от свойств вяжущего материала, которое содержится в асфальтобетоне в объеме около 5 масс. % [2]. В настоящее время при производстве асфальтобетонных смесей применяются полимерно-битумные вяжущие (ПБВ) на основе полимеров. Известно применение различных полимерных модификаторов, в том числе отходов различной природы и происхождения согласно [3-5].

Введение в состав битумного вяжущего полимерных добавок позволяет в широких пределах регулировать теплостойкость, эластичность, деформационно-прочностные и другие свойства, что, однако, приводит к существенному понижению стоимости вяжущих и времени их приготовления.

Рис. 1. Переработка отработанных шин в резиновую крошку.

Одним из способов улучшения состава вяжущих материалов является введение резиновой крошки. Это не только улучшает свойства дорожного покрытия (эластичность, долговечность и характеристики прочности), но и снижает стоимость по сравнению с ПБВ на основе блок-сополимеров.

Возможным источником резиновой крошки являются отходы резинотехнических изделий (ОРТИ), образующиеся в процессе их производства и эксплуатации. Для повышения качества используемых материалов, используемых при строительстве дорог в битум и асфальта-бетонные смеси мы добавляем различные модификаторы. Применение резиновой крошки одновременно решает три задачи – экологичная утилизация использованных автомобильных покрышек, улучшение качества дорожного покрытия и его удешевление.

В Казахстане резиновую крошку производят более 10 перерабатывающих отработанные шины предприятий (рис.1). Стоит отметить, добавление модификаторов в виде резиновой крошки позволяет удлинить период между плановыми ремонтами дороги в три раза, с трех до девяти лет. Еще одной возможностью решения экологической проблемы освобождения полигонов является использование бытовых полимерных отходов (ПО) в составе дорожных битумных вяжущих, которые обычно представляют собой смесь полиолефинов и полиэфиров.

Из мирового опыта попытки внедрить экологичные материалы в дорожное строительство, можно привести следующий пример. Разработана технология без углеродного ремонта дорог с помощью биологических материалов, которые поглощают и накапливают углекислый газ. Строительство и обслуживание асфальтовых дорог ежегодно загрязняет атмосферу примерно 400 млн тонн CO_2 (около 1,5 тыс. т на 1 км). Углеродоемкость дорожного строительства в значительной степени обусловлена применением битума – вязкого нефтепродукта, получаемого при переработке сырой нефти.

В данной технологии битум заменили лигнином. Лигнин – это смесь ароматических природных полимеров родственного строения, входящих в состав клеточной структуры большинства наземных растений, включая деревья.

Лигнин является основным структурным компонентом, отвечающим за связывание клеток растений друг с другом, поэтому лигнин можно использовать для изготовления клеев и поверхностных покрытий. Во всем мире производятся большие количества лигнина, который является побочным продуктом обработки древесного материала при производстве бумаги в промышленных масштабах. Причиной того, что бумага, особенно газетная, со временем желтеет, является взаимодействие содержащегося в воздухе кислорода и лигнина, содержащегося в бумаге. Таким образом, качество бумаги определяется степенью очистки от лигнина в процессе ее производства.

Обычно лигнин сжигают, что приводит к новым выбросам углероду в атмосферу. Данный метод позволяет сократить выбросы углерода примерно в 4 раза при прокладке протяжённостью в 30 метров трассы в сравнении с обычным способом [6]. Дорожное покрытие измельчают специальной установкой, то есть превращают асфальт в мелкий гравий, следующим шагом скрепляют получившуюся массу лигнином и укладывает ее на место старого

дорожного полотна. Состав из лигнина не уступает битуму в прочности и способен поглощать углерод из окружающей среды.

Влияние лигнина на асфальт или асфальтобетонную смесь, и основные выводы представлены следующим образом:

1. Лигнин в качестве модификатора асфальта может улучшить вязкость, твердость и стабильность при высоких температурах (устойчивость к образованию колеи) модифицированного асфальта, но он может снизить устойчивость к растрескиванию при низких температурах и усталостную стойкость асфальтобетонных вяжущих.

2. Лигнин может улучшить дренажные характеристики, стабильность при высоких температурах и устойчивость асфальтобетонных смесей к растрескиванию при низких температурах.

3. В качестве асфальтового наполнителя лигнин может уменьшить долю асфальта и реализовать преимущества защиты окружающей среды и экономии средств.

4. Лигнин также может использоваться в качестве стабилизатора грунта для стабилизации основания дороги, что повышает прочность, влагостойкость и может иметь лучшие экологические свойства по сравнению с традиционными стабилизаторами грунта (известь, гипс, зола-унос).

В целом, лигнин имеет широкие перспективы применения в дорожном строительстве, что проявляется в следующих преимуществах. Лигнин также может обеспечивать хорошие механические свойства, а также экологические преимущества в качестве стабилизатора грунта [7]. В целом, лигнин играет важную роль в асфальтобетонных покрытиях и грунте дорожного полотна, и, вероятно, он станет тенденцией развития в будущем из-за его экологичности и низкой стоимости. Необходимы дополнительные исследования для обобщения применения лигнина в дорожном строительстве [8].

В Китае так же в течение последних десятилетий исследователи работали над разработкой экологически безопасных и экономичных способов утилизации и использования красного шлама на основе его уникальных физических и химических свойств и минералогическими свойствами. Красный шлам содержит 10-20 % глинозема и 6-7 % кремнезема [9].

Таким образом, красный шлам стал ценным материалом, а не бесполезным отходом, поскольку он имеет множество применений, в том числе: использование для изготовления кирпичей, стеклокерамики, в качестве адсорбента для удаления тяжелых металлов из водных растворов, при извлечении металлов, например Fe, при изготовлении катализаторов, его начали использовать в строительстве дорожного полотна. Среди этих различных применений производство строительных материалов и дорожное строительство потребляет огромное количество красного шлама [10].

Китайский исследователи разработали и изучили экологически чистый материал для основания дороги, который будет применяться в основании дороги с интенсивным движением и с приемлемыми свойствами выщелачивания, заменив природные материалы красным шламом и летучей

золой. Были проанализированы механические свойства, характеристики гидратации и показатели экологичности полученного материала. По результатам испытаний образцы с наибольшим содержанием красного шлама и золы-уноса продемонстрировали наилучшие результаты при механических испытаниях, стойкости в воде и испытаниях на выщелачивание. Таким образом, они одобрили использование красного шлама и летучей золы при строительстве дорог. Учёные из КНДР нашли оптимальную пропорцию: 35 % красного шлама, 14 % летучей золы, 8 % извести, 15 % цемента и 28 % песка. После 28-дневного стандартного отверждения прочность на сжатие превышала 19 Мпа. Тем не менее, было проведено мало исследований по использованию красного шлама в качестве материалов для дорожного основания.

В настоящее время в мировой практике строительства применяется большое количество различных материалов армирования, большую долю которых составляют геосинтетики – тканные и нетканые материалы на основе синтетических полимерных волокон, изготавливаемых из полипропилена (PP) или из полиэстера (PET).

Геосинтетики для армирования грунтов могут быть в виде объемных решеток, плоских геосеток или геотканей, в зависимости от них предназначении. Геосинтетический материал изготавливается из полипропиленовых волокон иглопробивным методом, что обеспечивает его высокую химическую инертность к щелочам и кислотам, устойчивость к термоокислительному старению. Материал стоек к ультрафиолетовому излучению, являясь при этом экологически чистым продуктом.

В зависимости от применяемой плотности, геосинтетический материал имеет относительные удлинения под действием максимальной нагрузки до 45%. Таким образом, местные повреждения не приводят к разрешению материала. Благодаря высокому значению модуля упругости материал может воспринимать значительные нагрузки, выполняя функцию армирования при относительно малых деформациях.

Применения того или иного материала диктуется не только его прочностными характеристиками, но и полимером, из которого он составлен. Так, например геосинтетики, изготавливаемые из полипропилена (PP), рекомендуются применять там, где имеют место динамические нагрузки в силу того, что полипропилен обладает высоким показателем ползучести, т.е. удлинением во времени под действием импульсных нагрузок. Поэтому материал используется в большей степени в дорожном строительстве в качестве прослойки в дорожных одеждах. Геосинтетики, изготавливаемые из полиэстера (PET), имеющего очень низкий показатель ползучести, рекомендуют применять там, где основной нагрузкой является статическая, либо существует вероятность неравномерных осадок в силу неоднородности грунта основания. Примером применения материала может служить устройство подпорной стенки, усиление насыпи, либо основания, сложенного неоднородными грунтами с очень низкой несущей способностью.

Всего существуют более 150 видов геосинтетических материалов (Рис. 2).

Наиболее распространенная группа материалов из состава геосинтетических – геотекстильные, прежде всего, нетканые, а также тканые и прочие – трикотажные (вязаные), плетеные, нитепрошивные, биотекстили из несинтетического сырья.

Рисунок 2. Строительная классификация геосинтетических материалов по структуре-технологии производства (группы и подгруппы ГМ) (в скобках справочно приведены принятые международные обозначения).

Плоские георешетки (геосетки) отличаются высокими механическими характеристиками и применяются для создания армирующих прослоек. Полимерными геосетками армируют основания дорожных одежд из крупнофракционных материалом, откосы насыпей, геосетками из стекла– или базальтового волокна верхние слои дорожных одежд из разного вида асфальтобетонов. Геосетки обычно имеют ячейки с линейными размерами 5-40

мм. Наличие и размер ячеек, толщина элементов определяют механические характеристики материалов и степень их связи с материалами контактирующих слоев.

Геосетки из стекла или базальтового волокна имеют более высокие механические характеристики, однако их свойства менее стабильны в сравнении с полимерными геосетками по отношению к возможным агрессивным воздействиям в процессе эксплуатации. Они должны иметь специальную обработку – пропитку, обеспечивающую необходимый срок службы.

Геокомпозиты из нетканого геотекстильного полотна и объединенной с ним геосетки из стекло– или базальтового волокна применяются для армирования покрытий (армогеокомпозиты). Наличие нетканого полотна обеспечивает лучшие условия по контакту с материалами окружающих слоев и лучшее выполнение функций по исключению (снижению) процесса проявления «отраженных» трещин, наличие геосетки обеспечивает армирование вышележащего слоя асфальтобетонного покрытия.

Геооболочки в виде геоматов – объемные из нерегулярно сплавленных волокон или объединенные в отдельных местах два слоя нетканых гсотскстильных материалов с образованием открытых с одной стороны емкостей для заполнителя. Заполнение геоматов выполняется, как правило, на месте производства работ Основное назначение – укрепление откосов.

Геооболочки габионов – плоские геосетки, поставляемые в виде многослойных блоков, собираемых на месте производства работ в объемные элементы с линейными размерами, как правило, 2х3□6м, толщиной 0,4-1,0 м, разделенные на секции с линейными размерами 0,5-1,0м. Геооболочки габионов заполняются на месте производства работ минеральным заполнителем и служат для повышения общей и местной устойчивости откосов. Имеются различные разновидности, в частности, обеспечивающие заделку габиона в тело насыпи.

Геомембраны – гидроизоляционные материалы на основе пленочных или обрабатываемых вяжущим, как правило, на месте производства работ, нетканых ГМ. Последние отличаются большей надежностью, вследствие, прежде всего, повышенном стойкости к возможным местным повреждениям в процессе строительства и эксплуатации. Кроме того, геомембраны на основе нетканых геотекстильных материалов имеют более широкую область применения – помимо создания гидроизолирующих прослоек для снижения притока воды в рабочий слой земляного полотна применимы также для укрепления сооружении поверхностного водоотвода.

Разновидность геомембран – нетканые геотекстильные материалы, выпускаемые с заполнителем в виде порошка бентонитовой глины, образующей при увлажнении водонепроницаемый слой.

Благодаря уникальным свойствам геотекстиля удалось увеличить сроки между плановыми ремонтными работами в строительстве, что значительно снизило затраты. Сократились расходы на сам процесс монтажа, поскольку

применение такой технологии требует меньшего количества земельных работ, спецтехники, рабочей силы. Полимеры не токсичны, не оказывают негативное влияние на здоровье человека и окружающую среду. При соблюдении технологии монтажа, материал прослужит как минимум 100 лет, не теряя первоначальные свойства.Устойчивость к воздействию агрессивных сред и атмосферных явлений. Геосинтетики сохраняют свои качества в широком температурном диапазоне и устойчивы к резким перепадам холода и жары.

Выводы.

Таким образом, проведенные исследования показали возможность полной модификации нефтяного дорожного асфальта различными отходами: от отработанных автомобильных шин до применения лингнина в качестве вяжущего материала. Использование красного шлама отдельно или в сочетании с другими твердыми промышленными отходами в качестве альтернативы природным материалам при строительстве дорожных основ имеет много экологических и экономических преимуществ.

Применение геосинтетических материалов в дорожном строительстве предоставляет широкий спектр преимуществ и улучшений. Геосинтетики, такие как геотекстиль, геосетка и геосинтетические геокомпозиты, играют важную роль в различных аспектах дорожного строительства. Геосинтетические материалы – те, в состав которых входят натуральные или синтетические полимеры, например, полиамид, полиэстер, полиэфир, полиэтилен. Они безопасны для человека и окружающей среды, не выделяют токсины. В зависимости от исходного сырья, могут меняться свойства изделия, соответственно, и сфера его применения.

Заключение.

В соответствии с изученными данными, дорожное строительство выделяется как отрасль, потребляющая значительные объемы природных ресурсов. По мнению многих исследователей, природные ресурсы могут быть заменены вторичным сырьем. Такие решения приносят двойные преимущества, вторичное сырье не ухудшает эксплуатационные и экологические характеристики дороги, а отходы уничтожаются в результате его использования в дорожном строительстве.

Литература

1 Машкова А.А., Маркова М.А., Гайнутдинов А.Р. Экологические аспекты создания материалов для дорожного строительства» Успехи в химии и химической технологии, vol. 32, № 6 (202), 2018. – С. 86-88.

2 Мировой рынок модификаторов битумов. http://newchemistry.ru/letter.php?n_id=5694&cat_id=&page_id=3.

3 Корнейчук Н.С., Лескин А.И., Рахимова Н.А. Полимерно-битумное вяжущее на основе вторичного полипропилена для производства асфальтобетонных смесей // Инженерный вестник Дона, vol. 45, №2 (45), 2017. – С. 161.

4 Сербин С.А., Тиманцев Я.А., Яковлева К.А. Изучение физико-механических свойств полимерных композиционных материалов, полученных на основе вторичных полиолефинов // Успехи в химии и химической технологии, vol. 32, № 6 (202), 2018. – С. 153-155.

5 Минь Дат Ле Чан, Балабанов В.Б., Проценко М.Ю. Применение гидролизного лигнина в качестве стабилизирующей добавки для щебеночно-мастичного асфальтобетона // Известия вузов. Инвестиции. Строительство. Недвижимость. 2019. №2 (29).

6 Yao H, Wang Y, Liu J, Xu M, Ma P, Ji J and You Z (2022) Review on Applications of Lignin in Pavement Engineering: A Recent Survey. Front. Mater. 8:803524.

7 Алжубори А., Тима З.Т., Салман Х.Т., Абд Алькарем Х.М. (2021). Влияние целлюлозных волокон на свойства асфальтобетонных смесей. doi: 10.1016.

8 Зиновеев Д.В., Грудинский П.И., Дюбанов В.Г., Коваленко Л.В., Леонтьев Л.И. Мировой опыт переработки красного шлама – обзор. Часть I: пирометаллургические методы. Известия. Черная металлургия 2018. – С. 843-858.

9 Непомнящий А.А. Применение шламов при строительстве автомобильных дорог // Молодой ученый. – 2022. – № 51 (446). – С. 103-107.

10 Road pavement using geosynthetics on the territory of rural settlements / T. Muzdybayeva // International Journal of Geomate. – 2022. – Т. 23, № 96. https://doi.org/10.21660/2022.96.3294.

ҒТАМР 36.33.00

АУЫЛШАРУАШЫЛЫҒЫНДА ГЕОАҚПАРАТТЫҚ ЖҮЙЕЛЕРДІ ҚОЛДАНУ ТИІМДІЛІГІ

О.Б. Оңалбай
Магистрант, Әл-Фараби атындағы ҚазҰУ, Алматы қ.

Мақалада географиялық ақпараттық технологияларды ауылшаруашылығында қолдану және оның тиімділігі жөнінде қарастырылады. Оларға іздеу тапсырмалары, сонымен қатар картографиялық, атрибуттық, графикалық және мәтіндік ақпаратты сақтау және өңдеуге байланысты тапсырмалар кіреді. Мәліметтер қорын басқару жүйелері соңғы пайдаланушылардың сұранысы бойынша ақпаратты сақтау, іздеу және беру үшін қолданылады. Олар агрохимиялық топырақ талдауының деректері, машиналар мен жабдықтардың қажеттілігін талдау, қызметкерлердің жұмысын бақылау және олардың тиімділігін талдау сияқты әртүрлі ақпаратты қамтуы мүмкін. Географиялық ақпараттық жүйелер кәсіпорынның экономикалық тиімділігін шешуге және арттыруға, дақылдардың сапасы мен санын жақсартуға, агроөнеркәсіптік өндіріс қызметкерлеріне бірқатар міндеттерді жеңілдетуге мүмкіндік береді.

Түйін сөздер: картографиялық ақпарат, ГАЖ, географиялық ақпараттық жүйе, электронды карта құру, ГАЖ технологиялары, ауыл шаруашылығы, GPS мониторингі, қашықтықтан зондтау.

Еліміздің ауыл шаруашылығын қарқынды түрде дамытып, оны жаңа деңгейге көтеріп, бәсекеге қабілеттілігін арттыру бүгінгі күннің өзекті мәселесі болып табылады.

Мемлекет басшысы Қ.К. Тоқаев ауылшаруашылығы министрімен болған сұхбатында еліміздің агроөнеркәсіптік кешенінің қазіргі жағдайына баса назар аударып, осы саланы дамыту барысында азық-түлік қауіпсіздігін қамтамасыз ету, отандық тауарларды жаңа нарықтарға шығару, аграрлық ғылымды дамыту, көктемгі егісті сапалы жүргізуді атап өткен болатын [1].

Осы мәселелерді жүзеге асыруда ауылшаруашылығын заманауи ақпараттық технологиялармен қамтамасыз ету алдыңғы орында тұрады. Сондай технологиялардың бірі – географиялық ақпараттық технологиялар.

Елімізде соңғы жылдары ауылшаруашылығында геоақпараттық жүйелерді (ГАЖ) қолдану барынша артып келеді. ГАЖ-технологиялары жылдан жылға жаңарған сайын, олардың қолданыс аясы да бұрынғыға

қарағанда артып, жер туралы ғылымдармен қатар өндіріс пен кәсіпорындардың кез келген саласында қолданыс тауып отыр.

Осыған байланысты қазіргі кезде ақпаратты сақтаудың, ұсынудың, оны рәсімдеудің және жүйелеудің, сондай-ақ автоматты түрде өңдеудің жаңа әдістерін іздеу қажеттілігі туындады. Осылайша, әртүрлі ақпаратты сақтауға және өңдеуге қабілетті ГАЖ жүйелеріне қызығушылық арта түсті.

Географиялық ақпараттық жүйелер дегеніміз бұл кеңістіктік деректерді сақтауға, талдауға, өңдеуге және өзгертуге арналған жүйелер болып табылады. Бұндай жүйелерді ауыл шаруашылығында ғана емес, елімізде коммуналдық шаруашылықтарда, денсаулық сақтауда, қоршаған ортаны қорғауда, көліктік ортада, т.б. көптеген салаларда қолдануға болады.

Ауылшаруашылығында ГАЖ-ды қолдану осы қызмет саласында жердегі объектілердің географиялық анықтамасының маңыздылығына байланысты.

Географиялық ақпараттық технологияларды ауыл шаруашылығында қолдану салалары алуан түрлі және оларға іздеу тапсырмалары, сонымен қатар картографиялық, атрибуттық, графикалық және мәтіндік ақпаратты сақтау және өңдеуге байланысты тапсырмалар кіреді. Мәліметтер қорын басқару жүйелері соңғы пайдаланушылардың сұранысы бойынша ақпаратты сақтау, іздеу және беру үшін қолданылады. Олар агрохимиялық топырақ талдауының деректері, машиналар мен жабдықтардың қажеттілігін талдау, қызметкерлердің жұмысын бақылау және олардың тиімділігін талдау сияқты әртүрлі ақпаратты қамтуы мүмкін. Географиялық ақпараттық жүйелер кәсіпорынның экономикалық тиімділігін шешуге және арттыруға, дақылдардың сапасы мен санын жақсартуға, агроөнеркәсіптік өндіріс қызметкерлеріне бірқатар міндеттерді жеңілдетуге мүмкіндік береді.

Ауылшаруашылық техникасы немесе дәлме-дәл нақты ауыл шаруашылығы деректері – бұл жаһандық позициялау технологияларын, географиялық ақпараттық жүйелерді, кірістілікті бағалау технологияларын, ауыспалы жылдамдық технологиясын және қашықтықтан зондтау технологияларын қамтитын кешенді жоғары технологиялық ауыл шаруашылығын басқару жүйесі, оны ақпараттық технология тілі бойынша Precision agriculture деп атайды [2].

Нақты егіншілік егіс алқабының бір аймағындағы топырақ гетерогенді, сондықтан өсімдіктердің пісіп жетілуі әрқалай болатындықтан егістіктің кейбір бөлігіне тыңайтқыштар мен пестицидтерді қолдану, зиянкестермен күресу және т.б. жұмыстар жүргізіледі.

Нақты егіншілік төмендегідей кезеңдерге бөлінеді:

– тор деректері немесе электронды карта құру;

– гетерогендіктерді сипаттау;

– шешім қабылдау немесе белгілі мәліметтерді пайдалана отырып, шығындарды оңтайландыру стратегиясын әзірлеу;

– гетерогенділіктермен жұмыс істеуге машықтандыруда таңдалған стратегияны қолдану.

Гетерогендіктерді сипаттау, демек, жер учаскесіндегі өзгерістер туралы мәліметтер жинау. Бұл топырақтың электр өткізгіштігін өлшеу, топырақтың механикалық және химиялық құрамын талдаумен біріктіріліп, агроэкологиялық жағдайлардың нақты картасын жасауға мүмкіндік береді.

Фермерлердің нақты егіншілікті пайдаланатын себебі, ол өсімдіктердің біркелкі өсіп, жетілуіне, егіннің көлемін арттыруға, агрохимикаттарды үнемдеуге мүмкіндік жасайды.

К.Е. Жунисованың айтуынша, геоақпараттық жүйелер кеңістіктік және семантикалық ақпаратты сақтайтын ыңғайлы және икемді мәліметтер базасын құруға мүмкіндік береді және дақылдарға, шаруашылық нәтижелеріне мониторинг жүргізуге мүмкіндік береді, бұл болашақта дәлірек болжамдар жасауға мүмкіндік береді [3].

ГАЖ қолдануда спутниктер және дрондар мәлімет жинауға қажет болады. Спутниктік технологиялар нақты уақыт режимінде жер учаскелерінен ақпаратты жинайды. Бұл ақпарат жер бетіндегі микротолқынды энергияны қамтуы мүмкін, оны өсімдік шаруашылығын бақылау және құрғақшылық пен су тасқынын болжау үшін пайдалануға болады [4].

Бұл белгілі бір аумақтағы өсімдіктерді талдауға арналған вегетациялық көрсеткіштер де болуы мүмкін.

Картаға түсіру қолданбасы жер учаскелерінің жай-күйі туралы өзекті ақпаратты беріп отырады. Осының негізінде жер учаскесіне не өсіруге болады, жер қаншалықты құнарлы және қаншалықты өнім алуға болатыны жайлы шешім қабылдауға мүмкіндік береді. Өндіріс орындарындағы бұрынғы ескірген технологияларды біртіндеп жаңа географиялық ақпараттық жүйелермен алмастыру бүгінгі күннің міндеті.

Жалпы мұндай жүйелерге мыналар жатады:

– ауыл шаруашылығы операциялары жүргізілетін аумақтың цифрлық моделі;

– қашықтықтан зондтау туралы ақпарат;

– топырақтың қасиеттері мен ерекшеліктері туралы мәліметтер;

– ауыл шаруашылығы дақылдарының жылдар бойынша карталары;

– кәсіпорын талап ететін нақты деректер;

– өрісті өңдеу тарихы және т.б. [5].

Қазіргі уақытта көп құралды ГАЖ бағдарламалық өнімдерінің үлкен таңдауы бар. Олардың ең танымалдары ArcGIS, GeoGraph GIS, MapInfo, Quantum GIS, Panorama және т.б. Бұл географиялық ақпараттық жүйелер әртүрлі мақсаттарға қызмет ететін тар бағытталған тақырыптық модульдерге қосылуы мүмкін.

Сандық модельдер мен әртүрлі есептеулерді орындауға арналған құралдарды құру үшін растрлық және векторлық кескіндерді өңдеу қажет болады. Осындай картографиялық жүйелердің көмегімен шаруалар жер учаскесінде не өсетінін, егістің қашан жүргізілгенін, соңғы суару және зиянкестермен күресудің қашан жүргізілгенін, осы жер учаскесіне

агрохимиялық препараттармен өңделгенін және т.б. толық біліп хабардар болып отырады.

Ауыл шаруашылығы техникасының мониторингі жұмысты бақылауға арналған ақпарат GPS сигналын қабылдайтын аппараттық құрал арқылы жиналады. Деректерді тасымалдау үшін GSM модемі мен SIM картасы пайдаланылады. Тасымалдау ғаламтор арқылы GPRS арнасы арқылы жүзеге асырылады. Автоматты түрде жиналған деректерден басқа, жүйе ақпаратты сыртқы жадтан импорттауға немесе есепке алу және тіркеу журналдарынан қолмен енгізуге мүмкіндік береді [6].

Агроөнеркәсіптік кәсіпорынның құрамына көптеген ауылшаруашылық техникалары кіреді: культиваторлар, комбайндар, тракторлар, соқалар, сепкіштер, т.б. Осындай үлкен көлік паркі бар кәсіпорындар жұмыс процесін және жабдықтың жұмысына қатысты барлық нәрсені бақылауға тырысады.

Сондықтан көп жалықтырмау үшін компания спутниктік бақылауды енгізеді. Мониторинг нақты уақыттағы GPS арқылы ауыл шаруашылығы техникасының картадағы орнын бақылауға, қозғалысты бақылауға және статистикалық мәліметтерді алуға мүмкіндік береді (жанармай құны, нақты жүру уақыты), сонымен қатар жүргізушілерді тәртіпке дағдыландырады, кәсіпорын ресурстарын тиімді пайдалануды үйретеді.

GPS/GLONASS мониторингін қолдану арқылы ауылшаруашылық техникасын оның қай жерде орналасқанына қарамастан, неғұрлым анық бақылауға болады. Мониторинг жүйесінде схемалық карталардан басқа картаның спутниктік фотосуреттері бар, олар көбінесе көрнекі болады.

Ауыл шаруашылығы кәсіпорындарында енгізілген GPS мониторингі ауылшаруашылық техникасына (жанармай шығындары мен жұмыс процесін тиімді пайдалану) шығындарды азайтудың арқасында бірнеше ай ішінде өзін-өзі ақтайды. Ауыл шаруашылығы техникасының мониторингі мен бақылау жүйесін енгізу нәтижесінде кәсіпорын кез келген қызығушылық кезеңіне есеп беру мүмкіндігін алады.

Сонымен, ауыл шаруашылығы карталары ауыл шаруашылығы ресурстарын басқарудың және ауылдық жерлерде орнықты дамуды іске асырудың маңызды құралы болып табылады. Заманауи технологияларды пайдалану және осы аралас салаларды интеграциялау процестерді оңтайландыруға, тиімділікті арттыруға және нақты уақыт режимінде дәлелді шешімдер қабылдауға мүмкіндік береді.

Қорытындылай келе, жаһандану үдерісінің белең алуы нәтижесінде әлемдік және ішкі азық-түлік нарығындағы бәсекелестіктің артуы агроөнеркәсіптік кешендердің бәсекеге қабілеттілігін арттыруға бағытталған іс-шараларды жүзеге асырып, ауылшаруашылығында географиялық ақпараттық технологияларды толығымен қолдануымызды талап етеді. Бұл міндеттерді орындау үшін кешенді шараларды ғылыми негізде жүзеге асыру қажет. Оның ішінде саланы ақпараттық технологияларға көшіру ерекше орын алмақ. Себебі олар бүгінгі замандағы бүкіл адамзаттың, өмірдің барлық салаларының, соның ішінде экономиканың қарқынды дамуының негізі болып отыр.

Ауылшаруашылығының, табиғатты пайдаланудың, қоршаған ортаны қорғаудың, инфрақұрылымды дамытудың түрлі аспектілеріндегі басқа да көптеген саладағы өзекті мәселелерді шешуде болашақ мамандардың үлес қоса алатыны бізді қуантады. Олай деуге себеп, ақпараттық технологияларды пайдалана отырып, осындай заманауи әдіс-тәсілдерді ел экономикасын дамытуға орынды қолдануға бүгінгі жастар ат салысуда.

Қолданылған әдебиеттер

1 Тоқаев Қ.К. Ауыл шаруашылығы министрін қабылдау сұхбатынан. 2022 жыл, 5 сәуір.

2 Wikipedia – GPS. https://ru.wikipedia.org/wiki/GPS.

3 Жунисова К.Е. Ауылшаруашылығын жүргізуде геоақпараттық жүйелерді пайдалану тиімділігі // Молодой ученый. 2021, №18. – С. 516-518.

4 Agriculture Technology: How GIS Can Help You Win the Farm, 2018. https://gisgeography.com/farming-agriculturetechnology.

5 Применение ГИС-технологий в сельском хозяйстве, 2018. http://www.radixtools.ru/publish-gis-agriculture.

6. Мониторинг. http://bashmonitor.ru/monitoring.html.

ҒТАМР 20.01.45

БІЛІМ БЕРУДЕ ТЕСТІЛЕУ ЖҮЙЕСІН ТИІМДІЛЕУ

Ж.З. Дайрабекова
Ғылым магистрі, М.Өтебаев атындағы жоғары жаңа технологиялар колледжі, Шымкент қ.

Тестілеу көптеген дамыған елдерде заманауи білім берудің ажырамас бөлігіне айналды, жастардың дайындық деңгейі және жалпы сапаны болжаудың тиімді құралы ретінде қолданылады. Тестілеу жүйесін оңтайландыру әдісі қарастырылуда.

Түйін сөздер: тестілеу жүйесі, оңтайландыру әдісі, білім беру.

Тестілеу әдісі көптеген дамыған елдерде қазіргі білімнің ажырамас бөлігіне айналған, жастардың дайындық деңгейін және жалпы білім сапасын болжаудың тиімді құралы ретінде пайдаланылады. Тестілеу жүйесін тиімділеудің бір әдісі қарастырылады.

Оқу үдерісінде тапсырмалар 2-ге бөлінеді: оқыту тапсырмалары және бақылау тапсырмалары. Біріншісі білімді меңгерту мақсатында қолданылса ал екіншісі алған білім деңгейін анықтау үшін қолданылады [1]. Тестілеу тапсырмалары екінші мақсат үшін кеңінен қолданылып келеді. Мысалы жоғары оқу орындарында емтихан қабылдау түрі көбінесе тест түрінде болады және Ұлттық біріңғай тестілеуде де, оқу жетістіктерін сырттай бағалау да (ОЖСБ) тест түрінде жүргізілуде.

Ресей тестологы В.С. Аванесов тест тапсырмаларының 4 формасын [2] төмендегідей көрсетеді:

1) жабық тест – бір немесе бірнеше дұрыс жауабын табу;
2) ашық тест – жауап варианттары жоқ, жауапты өзі қою;
3) сәйкесін табуға арналған тест – бірнеше тапсырма мен бірнеше жауап беріліп, сәйкесін табу;
4) ретімен орналастыруға арналған тест – алған білімді жүйелі ретімен айта білуге арналған.

Осылардың ішіндегі жабық тест тапсырмалары екі түрлі: 1) бір дұрыс жауапты табуға арналған тапсырма; 2) бірнеше дұрыс жауапты табуға арналған тапсырма. Бір дұрыс жауапты табуға арналған тест тапсырмаларын бағалау шкаласы 2 түрлі болуы мүмкін. Біріншісі әрбір табылған дұрыс жауап үшін 1 баллдан есептеледі, ал екіншісі қойылған сұрақтың күрделілігіне қарай 1 балл, 2 балл, 3 балл түрінде болады. Соңғы жылдары бірнеше дұрыс жауапты тест

тапсырмаларын қолдану аясы кеңейіп келеді. Оның себебі ойланбай дұрыс жауапты тауып кету ықтималдығының аздығында.

Тест түрлері өзгерген сайын оны өңдейтін бағдарламалар да құрастырылуда. Бір дұрыс жауапты тест бағдарламасы көп дұрыс жауапты тестті өңдеуге арналмаған және сұрақтың күрделілігіне қарай бағалау шкаласы өзгеретін тест тапсырмалары үшін сәйкес бағдарлама талап етіледі. Мысалы, ОЖСБ тест тапсырмаларын сәйкес пәннің емтихан тапсырмаларына (әдетте бір дұрыс жауапты) кірістіру үшін бірнеше дұрыс жауапты тестті бір дұрыс жауапты тест формасына өткізу қажет болады.

Ұсынылып отырған тестілеу бағдарламасы осы олқылықты толтыруға бағытталған. Бағдарламада төмендегі мүмкіндіктер жүзеге асырылған:

1. Бір дұрыс жауапты тестілеу жүргізу;
2. Бірнеше дұрыс жауапты тестілеу жүргізу;
3. Бір дұрыс жауапты бірақ сұрақ күрделілігіне қарай бағалау шкаласы берілген тестілеу жүргізу;
4. Қорға енгізілген бірнеше дұрыс жауапты тест тапсырмаларын қолданып бір дұрыс жауапты тест формасында тестілеу мүмкіндігі.

Бағдарлама үшін қажетті алғашқы мәліметтер – бұл тест тапсырылатын топтар және студенттердің аты-жөндері, пәндер атауы, пәндер бойынша тест сұрақтары.

Бұл мәліметтер 4 кесте бойынша енгізіледі:

1. Топ және ондағы студенттердің аты жөні
2. Топ және осы топтың тест тапсыратын пәндерінің атаулары, әр пән бойынша сұрақтар және жауап варианттары кестесінің атауы;
3. Сұрақтар кестесі, мұнда сұрақ номері, сұрақты бағалау баллы, және сұрақ тексті енгізіледі;
4. Жауап варианттары кестесі, мұнда сұрақ номері, сәйкес номерлі сұрақтың жауап варианттарының тексті, дұрыс жауапты белгілеп қоюға арналған баған және 1-ден 7-ге (5-ке, 6-ға) дейінгі жауап номерлері (1-кесте).

Кесте 1. Жауап варианттары кестесі.

Nomer	SurakN	JauapN	variant	DurisJ
482	7	1	an+1=an+(-1)n * 1.5, a1=2	+
483	7	2	an+1=(an)2, a1=2	+
484	7	3	an+1=an+(-1)n+1 *1.5, a1=2	
485	7	4	an+1=an+1, a1=2	
486	7	5	an+1=(an)3, a1=2	
487	7	6	an+1=an * 3, a1=2	
488	7	7	an+1=an+6, a1=2	
489	8	1	3/2	+
490	8	2	5/4	
491	8	3	4/3	+
492	8	4	1/2	

493	8	5	2/3	
494	8	6	2/5	+
495	8	7	4/5	

Дұрыс жауапты белгілеп қоюға арналған арнайы бағанның болуы тест сұрақтарын дайындаған кезде дұрыс жауаптардың бірінші болып тұруын талап етпейді. Бұл тексттік құжаттағы жауаптары араласып жатқан тест жауаптарының орынын алмастырып отыру қажеттілігінен құтқарады.

Бұлардан бөлек әрбір тест тапсырған талапкердің әрбір сұраққа жауап берген соң алған баллы енгізіліп қойылатын кесте де бар. Бұл кестеде студент коды, пән коды, 25 сұрақтың әрқайсысынан алған бағалары және соңғы қорытынды балл сақталады. Осы кесте арқылы сұраныс жасап әрбір топ, не белгілі бір пән түрі бойынша қажетті мәліметті ала аламыз (1-сурет).

jauapSani | Тест натижелері

Топ	FIO	Алгаритмдер	Деректер қ	Жүйелік пр
Ет-15	Ануар Асел			40
Ет-15	Ибрагимов Бауыржан			34
Инф-15	Андақұлов Ердәулет Талғатұлы	41	9	
Инф-15	Қаржау Қайсар Базарбайұлы	50		
Инф-15	Ортай Берік Еркебайұлы	25	8	
Инф-15	Орынбаева Кәмшат Темірханқызы	8		
Инф-15	Рысбай Улес Сейсенбайұлы	30	9	
Инф-15	Санаев Жаңабай Әлібекұлы	32	11	
Инф-15	Сатыбалдиев Нұржан Қалмырзалыұ	13		

Сурет 1. Топтардың пәндер бойынша тапсырған тест нәтижелері сұранысы.

Бағдарламаны іске қосқан соң шығатын алғашқы терезе мына 2-суретте берілген.

Мұнда көрініп тұрғанындай топ, студент аты-жөні және пән атауы таңдалады. Бұдан соң таңдалған пән бойынша тест сұрақтары мен таңдалатын жауаптар көрсетілген 3-суреттегідей терезе пайда болады.

Тестілеу үшін берілетін уақытты тестілеу администраторы белгілейді. Әрбір сұрақ үшін жауап берілген соң осы сұрақтың жалпы қанша дұрыс жауабы бар еді және оның нешеуі дұрыс табылғандығы туралы мәлімет көрсетіледі (терезенің сол жақ төменінде, мұндағы мысалда: бір дұрыс жауабы бар еді, бірақ табылғаны – 0). Тестілеу аяқталған соң жалпы тест сұрақтарының дұрыс жауаптарын көру мүмкіндігі бар.

Қолданылған әдебиеттер

1 Мамаева М.Қ. Тест тапсырмаларының формасы және оны оқу үдерісінде қолдану (ҚазҰУ), http://pps.kaznu.kz.

2 Аванесов В.С. Форма тестовых заданий. – М., 2006.

ГРНТИ 73.49

ВЛИЯНИЕ ТРАНСПОРТНОЙ ИНФРАСТРУКТУРЫ НА ОКРУЖАЮЩУЮ СРЕДУ

А.А. Балтабаева, С.Е. Тулегенова
Карагандинский университет имени Е. А. Букетова, г. Караганда

Транспортная инфраструктура имеет значительное влияние на окружающую среду. Обширная сеть автомобильных дорог, железных дорог, аэропортов, портов и других видов транспорта играет ключевую роль в современном обществе, обеспечивая передвижение людей и грузов. Однако, развитие транспортной инфраструктуры сопровождается негативными последствиями для окружающей среды. В статье рассматривается факторы, причины, последствия влияния транспортной инфраструктуры, в также поиск решения данной проблематики.

Ключевые слова: транспорт, окружающая среда, автомобили, вредные вещества, климат, общество, загрязнение, транспортная инфраструктура, строительство, экология.

Транспортная инфраструктура играет неоспоримую роль в нашей современной жизни, обеспечивая нам возможность перемещаться и связываться с различными уголками мира. Однако, за всеми благополучиями, которые она приносит, скрывается скрытая угроза – влияние на окружающую среду. С каждым годом, с ростом населения и технологического прогресса, проблема экологического воздействия транспорта становится все более актуальной и требует нашего внимания.

По мере увеличения транспортных потоков, особенно в городах, возникает целый комплекс проблем, влияющих на окружающую среду. Первое из них – загрязнение воздуха. Выхлопные газы от автомобилей и других видов транспорта в значительной степени способствуют ухудшению качества воздуха, выбрасывая в атмосферу большое количество вредных веществ, таких как углекислый газ, оксиды азота и тяжелые металлы. Это приводит к росту числа заболеваний дыхательной системы, а также к изменениям в климате и нарушению экосистем.

Еще один серьезный аспект – шумовое загрязнение. Постоянный гул движущегося транспорта – это не только неприятно для наших ушей, но также имеет негативное воздействие на систему нервной и сердечно-сосудистой системы. Кроме того, строительство и эксплуатация транспортных

инфраструктур потребляют огромные объемы природных ресурсов, включая землю, воду и энергию.

В статье рассматриваются факторы негативного влияния транспорта и его инфраструктуры, статистические данные выбросов в окружающую среду, а также рассматриваются экологические пути решения данной проблематики.

Влияние транспорта и его инфраструктуры.

Дороги и автомобильный транспорт имеют значительное влияние на окружающую среду. С каждым годом увеличивается количество автомобилей, а следовательно, и дорог, что приводит к растущим проблемам экологии и здоровья. Понимание этих проблем становится все более важным для того, чтобы разработать эффективные стратегии и решения.

Одной из основных проблем, связанных с дорогами и автомобильным транспортом, является загрязнение воздуха. Выхлопные газы от автомобилей, такие как оксиды азота и углеводороды, вносят вклад в формирование смога и атмосферного загрязнения. Эти вредные вещества попадают в атмосферу и вызывают проблемы с дыханием, аллергические реакции и сердечно-сосудистые заболевания. Более того, они могут быть причиной кислотных дождей, что влияет на качество почвы и водных ресурсов.

Еще одной серьезной проблемой является шум, генерируемый автомобилями на дорогах. Шум от движущихся машин влияет на жизнь людей в окрестностях дорог и может привести к стрессу, бессоннице, проблемам с концентрацией и даже потере слуха. Кроме того, большой шум может негативно сказываться на дикой природе, нарушая ее равновесие и влияя на животных и птиц.

Автомобили также вносят свой вклад в климатические изменения. Использование горючих материалов и выбросы загрязняющих веществ приводят к увеличению парникового эффекта и глобального потепления. Это приводит к изменению климата, увеличению частоты и интенсивности экстремальных погодных явлений, ухудшению качества воздуха и повышению уровня морей.

В современном мире, где скорость и эффективность являются неотъемлемыми элементами повседневной жизни, строительство дорог и других элементов транспортной инфраструктуры играет не только важную, но и ключевую роль. Однако, несмотря на множество польз, которые они приносят обществу, необходимо также учитывать их воздействие на окружающую среду.

При проектировании и строительстве дороги, учитывается множество факторов, связанных с сохранением окружающей среды. Одним из важнейших аспектов является минимизация негативного воздействия на экосистемы, биоразнообразие и флору, и фауну региона.

Одна из важнейших мер, принимаемых при строительстве дорог, использование экологически устойчивых материалов. Модернизация в строительной отрасли и разработка новых технологий позволяют создавать дорожные покрытия из перерабатываемых материалов, что способствует снижению объемов выработки отходов и потребности в новых материалах.

Особое внимание также уделяется снижению негативного влияния транспортной инфраструктуры на качество воздуха и здоровье людей. Воздействие дорожного транспорта на окружающую среду может проявляться через выбросы вредных веществ, шум и вибрации. Современные технологии позволяют применять инновационные методы управления движением, использовать современные и экологически чистые виды топлива, а также разрабатывать эффективные системы шумозащиты и виброизоляции.

Кроме того, важным аспектом является охрана водных ресурсов. При строительстве дорог проводятся мероприятия по предотвращению загрязнения водотоков, использованию устойчивых материалов для дренажных и фильтрационных систем, а также созданию преград для предотвращения разлива нефтепродуктов и других опасных веществ в водные бассейны.

На графике представлены значения выбросов основных загрязняющих веществ с периодичность в 10 лет. (рис.1).

Рисунок 1. График абсолютных значений выбросов основных загрязняющих веществ.

По данным Бюро национальной статистики РК автомобильный транспорт за январь-октябрь 2023г. по сравнению с аналогичным периодом прошлого года наблюдается увеличение перевозок грузов и грузооборота автомобильного транспорта на 10,2% и 1,4% соответственно. Перевозка пассажиров и пассажирооборот также увеличились на 8,6% и 3,9%, соответственно. Пассажиров и пассажирооборот увеличились на 16,1% и 10,6%, соответственно. За январь-октябрь 2023г. железнодорожным транспортом республики перевезено 344,7 млн. тонн грузов, что на 1,3% больше уровня января-октября 2022 года, грузооборот за этот период составил 271,3 млрд. т-км (увеличился в

сравнении с январем-октябрем 2022 года на 4,7%), перевезено 16,6 млн. пассажиров (на 2,2% больше, чем в январе-октябре 2022 года), пассажирооборот составил 13,6 млрд. п-км (уменьшился в сравнении с январем-октябрем 2022 года на 1,5%). За январь-октябрь 2023г. воздушным транспортом республики перевезено 11099,2 тыс. пассажиров (увеличилось в сравнении с январем-октябрем 2022 года на 23,4%), пассажирооборот составил 21673,6 млн. п-км (увеличился в сравнении с январем-октябрем 2022 года на 33,7%). За январь-октябрь 2023г. морским транспортом перевезено 1077,4 тыс. тонн грузов, наблюдается увеличение перевозок грузов на 9,6% по сравнению с январем-октябрем 2022 года, грузооборот составил 672,8 млн. т-км и увеличился на 18,4% по сравнению с январем-октябрем 2022 года.

Разумеется, определенные меры могут быть предприняты, чтобы снизить отрицательное воздействие транспортной инфраструктуры на окружающую среду. Одной из таких мер является повышение экологической эффективности транспортных средств и переход на новые виды топлива, более экологически чистые. Также возможно ограничение использования автомобилей в городах путем развития общественного транспорта, велосипедных дорожек и пешеходных зон. Важно также уделять большее внимание экологическим аспектам при планировании и строительстве новых транспортных маршрутов.

Одним из основных направлений работы в этой сфере является развитие электромобильной инфраструктуры. Электромобили работают на электричестве, что значительно снижает уровень выбросов загрязняющих веществ. Постепенное замещение традиционных автомобилей на электромобили станет эффективным решением проблемы негативного влияния транспорта на окружающую среду. Для успешной реализации данного проекта необходимо строительство большего количества электрозаправочных станций и предоставление льготных условий для покупки электромобилей.

Другим важным аспектом является развитие общественного транспорта. Приоритет нужно отдать созданию комфортного, доступного и экологически чистого общественного транспорта. Повышение качества услуг в общественном транспорте стимулирует его использование более широкой аудиторией, что позволяет уменьшить количество личных автомобилей на дорогах. Продолжительность дорожного движения существенно сокращается, а загрязнение окружающей среды уменьшается.

Окружающая среда заинтересована в развитии велосипедной инфраструктуры. Велосипеды являются абсолютно экологически чистыми и не загрязняют окружающую среду выбросами токсичных веществ. Поощрение использования велосипедов в качестве транспортного средства позволит уменьшить загруженность автомагистралей и пробки, а также способствовать активному образу жизни населения.

Еще одной важной мерой является повышение инновационности автомобильной промышленности Казахстана. Разработка и внедрение экологически чистых и энергоэффективных автомобилей станет важным решением в рамках снижения негативного влияния транспорта на окружающую

среду. Поэтому, необходимо усиление инвестиций в исследования и разработку технологий, направленных на создание наиболее экологически безопасных автомобилей.

Выводы.

Эффективное использование альтернативных источников энергии при строительстве дорог способствует экологической устойчивости данного процесса. Внедрение солнечных батарей, ветряных и гидроэнергетических систем на этапе строительства и эксплуатации дорог позволяет снизить зависимость от ископаемых видов энергии и сократить выбросы вредных веществ в атмосферу.

Кроме того, экологическое строительство дорог включает в себя такие принципы, как использование устойчивого управления дорожным движением, применение инновационных технологий в области дорожного оборудования и снижение шумовых нагрузок. Это способствует улучшению качества жизни местного населения и создает комфортные условия окружающей среды.

В заключение, уменьшение негативного влияния транспорта на окружающую среду в Республике Казахстан является актуальной и необходимой задачей. Путем активного развития электромобильной инфраструктуры, общественного транспорта, велосипедной инфраструктуры и инновационной автомобильной промышленности можно достичь значительного прогресса в этой области. Только комплексный подход и совместные усилия общества, государства и частного сектора помогут создать более экологически чистую и устойчивую транспортную систему в Казахстане. Необходимо поощрять использование электромобилей, разрабатывать и внедрять более экологически чистые виды топлива, улучшать существующие технологии и инфраструктуру для уменьшения выбросов и шумового загрязнения. Только таким образом мы сможем обеспечить более устойчивое будущее для нашей планеты и сохраним ее природные ресурсы для будущих поколений.

Литература

1 https://stat.gov.kz/ru/industries/business-statistics/stat-transport/.

2 Трофименко Ю.В., Евгеньев Г.И. Методология оценки и снижения риска и уменьшения последствий природных и техногенных аварий, и катастроф на объектах транспортной инфраструктуры //Academia. Архитектура и строительство. 2009. №5. – С. 101-103.

3 Кудрявцев А.М., Руднева Л.Н. Методика комплексной оценки эффективности функционирования транспортной инфраструктуры региона // Российское предпринимательство. 2014. №8 (254). – С. 109-121.

4 Коррейя А.Г., Винтер М.Г., Пуппала А.Я. Обзор устойчивых подходов в геотехнике транспортной инфраструктуры. Прозр. ГЕОТЕК. 2016. – С. 21-28.

5. Стадник М.Е. Негативное воздействие компонентов транспортной системы на состояние окружающей среды // Научный диалог.2013. №12 (24).

6 Берман Н.Д., Белов А.М. Общественный транспорт и инновации // International Journal of Advanced Studies. 2019. Т. 9. № 2. – С. 7-13.

7 Берман Н.Д. К вопросу о городской мобильности // International Journal of Advanced Studies. 2019. Т. 9. № 1-2. – С. 32-37.

8 Берман А.Ю. Устойчивое развитие // Достижения вузовской науки 2019: сборник статей XI Международного научно-исследовательского конкурса: в 2 ч.. 2019. – С. 104-106.

9 Sprecher B., Pelletier N., Rivard H. Sustainable transportation indicators: a review. Transportation Research Part D: Transport and Environment, 2016

10 Берман А.Ю. Экономическое значение транспорта // Student research: сборник статей VI Международного научно-практического конкурса. 2019. – С. 71-74.

11 Берман А.Ю., Берман Н.Д. Эффективность инвестиций в транспортную инфраструктуру // Russian Studies in Law and Politics, 2019. Т. 3. № 1. – С. 4-8.

12 Alan McArthur. «Environmental Impact of Transportation». Oxford Research Encyclopedia of Environmental Science, 2018.

13 United Nations Environment Programme (UNEP). «Sustainable Transport: A Key to a Green Future». UNEP Report, 2021.

ҒТАМР 20.01.45

ИНФОРМАТИКА БОЙЫНША ОЛИМПИАДАЛЫҚ ЕСЕПТЕРДІ ШЕШУГЕ ҮЙРЕТУДЕГІ ЖАСАНДЫ ИНТЕЛЛЕКТ: БІЛІМ БЕРУДЕГІ ОЗЫҚ ТЕХНОЛОГИЯЛАР

Ә. Дәулет
Магистрант, Ө. Жәнібеков атындағы ОҚПУ, Шымкент қ.

Заманауи білім жасанды интеллект технологиялары ұсынатын қиындықтар мен мүмкіндіктерге тап болады. Атап айтқанда, информатика бойынша олимпиадалық есептерді шешуге үйрету білім алушыларды оқу жолында қолдау үшін инновациялық тәсілдерді талап етеді. Бұл мақалада біз оқуды дараландыруды, автоматтандырылған бағалауды және басқа да перспективалық мүмкіндіктерді қамтамасыз ете отырып, ЖИ осы процестің негізгі факторына қалай айналатынын қарастырамыз.

Түйін сөздер: жасанды интеллект, машинелік оқыту, бағдарламалау, олимпиада, дәстүрлі оқыту, тиімділік.

Қазіргі кезде программистің жұмыс істеу сапасы дәрежесі интеллектуалдық жүктеудің көп бөлігін компьютерлер орындағанда ғана жоғары болады. Осы жағдайда жоғарғы дәрежеде прогреске қол жеткізу үшін «Жасанды интеллект» әдісі қолданылады, мұнда компьютер бір типті және қайта-қайта жасала беретін операцияларды ғана орындамайды, сонымен қатар өзі де үйренеді. Бұған қоса толық қанағаттандыратын «жасанды интеллектіні» құру адамзатқа дамудың жаңа деңгейлері ашады [1]. Оқытуда ЖИ қолданудың басты артықшылықтарының бірі – жеке білім беру бағдарламаларын құру мүмкіндігі. Машиналық оқыту жүйелері әр білім алушының білім деңгейін талдай алады және олардың дайындық деңгейіне сәйкес тапсырмалар бере алады. Бұл студенттің жеке қажеттіліктеріне назар аудара отырып, сабақ уақытын тиімді пайдалануға мүмкіндік береді. Жасанды интеллект білім беру әдістерін өзгертуде маңызды рөл атқарады және жеке оқыту осы эволюциялық процестің негізгі элементіне айналады. Бұл бірегей білім беру тәжірибесін жасай отырып, әр білім алушының қажеттіліктеріне барынша бейімделуді қамтамасыз ететін ЖИ көмегімен оқытуды даралау дегенді болжайды. ЖИ қолдану бізге қандай мүмкіндіктерге жол ашады?

Дәстүрлі оқыту әдістері көбінесе әртүрлі оқу қарқынына бейімделу шектеулеріне тап болады. Жасанды интеллект оқу деректерін, соның ішінде

материалды меңгеру қарқынын, оқушының оңай орындайтын тапсырмаларының түрлерін және қосымша уақытты қажет ететін күрделі тақырыптарды талдай алады.

Деректерді талдау негізінде ЖИ білім алушының ерекше қажеттіліктеріне бейімделген оқу жоспарларын жасайды. Бұл күрделі тақырыптарды тереңірек зерттеу үшін қосымша тапсырмалар беруді, сондай-ақ тиімдірек игеру үшін материалды жеңілдетуді қамтиды. Жасанды интеллект сонымен қатар, білім алушының жеке қалауы мен оқу стилін ескеруі мүмкін. Кейбіреулер визуалды түсініктемелерді қалайды, ал басқалары ақпаратты аудио материалдар арқылы жақсы сіңіреді. ЖИ әр оқушының ерекше қажеттіліктеріне оңтайландырылған әртүрлі форматтағы материалдарды ұсына алады. Жасанды интеллект көмегімен жеке оқыту оқушылардың сыни ойлауын дамытуға ықпал етеді. Деректерді талдау және жеке оқу жоспарларын құру білім алушыларды өз бетінше жұмыс істеуге, шешімдер іздеуге және мәселелерді шешудің өзіндік әдісін қалыптастыруға ынталандырады. Жасанды интеллектті қолдана отырып, жеке оқыту білім берудің жаңа перспективаларын ашады, оны қол жетімді, тиімді және әр оқушының қажеттіліктеріне бейімдейді. Бұл тәсіл дәстүрлі білім беру жүйесіне инновациялар әкеледі, оны икемді және бейімделгіш оқыту әдістерін жасауға бағыттайды.

Білім берудегі ЖИ автоматты бағалау жүйелерін жасауға мүмкіндік береді. Бұл шешімдерді бағалауға кететін уақытты едәуір азайтады және студенттерге өз жұмысының нәтижелерін бірден білуге мүмкіндік береді. Сонымен қатар, жүйелер қателерді түсіндіру және оларды түзету жолдарын ұсыну арқылы егжей-тегжейлі түсініктемелер бере алады. Қазіргі білім беруде жасанды интеллект технологиялары білім беру процестерін едәуір байытатын субъектілерге айналады. Оқытуды жақсартудың негізгі аспектілерінің бірі студенттерге материалдарды тиімдірек зерттеуге және оқытушыларға оқушылардың жетістіктерін дәлірек бағалауға мүмкіндік беретін автоматты бағалау мен кері байланысты енгізу болып табылады.

Тапсырмаларды бағалаудың дәстүрлі әдістері оқытушылардан айтарлықтай күш – жігерді қажет етеді. ЖИ тапсырмаларды бірден бағалай алатын, жоғары дәлдікті қамтамасыз ететін және процесті жылдамдататын автоматтандырылған жүйелерді енгізеді.

ЖИ жүйелері студенттердің жеке ерекшеліктеріне бейімделе алады. Бағалау әр оқушының дайындық деңгейіне және оқу стиліне сәйкес реттелуі мүмкін, бұл әділ бағалауды қамтамасыз етеді.

Жасанды интеллект көмегімен олимпиадаға дайындау мақсатында бағдарламалауды оқыту процесінде қателерді талдау және кері байланыс – бұл тиімді оқытудың негізгі аспектілерінің бірі. Оқушыларды информатика олимпиадаларына дайындау контекстінде қателерді талдау және кері байланыс үшін жасанды интеллектті пайдалану тиімдірек және жекелендірілген оқытуды қамтамасыз ету арқылы маңызды болады. Оқытуды даралау жасанды интеллект әр оқушының қателіктерін жеке талдай алады. Бұл әр оқушының ерекше әлсіз

жақтары мен қажеттіліктерін ескере отырып, жеке оқу жоспарларын құруға мүмкіндік береді:

– Жылдам және дәл талдай алу. ЖИ қате туралы көптеген деректерді тез талдай алады, жалпы тенденцияларды анықтай алады және оқытуда назар аударуды қажет ететін негізгі аспектілерді анықтай алады.

– Нақты уақыттағы кері байланыс. ЖИ негізіндегі жүйелер дереу кері байланыс бере алады. Бұл студенттерге қателерді дереу түзетуге және болашақта оларды қайталамауға мүмкіндік береді.

– Қате үлгілерін анықтауға арналған машиналық оқыту: машиналық оқыту жүйелері көптеген шешілген тапсырмаларды талдай алады және қате үлгілерін анықтай алады, бұл оқушының қай жерде қателесетінін болжауға мүмкіндік береді.

– Әлсіз жерлерді тануға арналған нейрондық желілер: нейрондық желілерді пайдалану оқушылардың біліміндегі жеке әлсіздіктерді анықтауға және оларды жою үшін арнайы жаттығуларды ұсынуға мүмкіндік береді.

Көптеген артықшылықтарға қарамастан, қателіктерді талдауға жасанды интеллект енгізу деректердің құпиялылығы мәселелеріне назар аударуды, сондай-ақ олимпиада форматтарындағы өзгерістерге сәйкес алгоритмдерді үнемі жаңартуды талап етеді [4].

Олимпиадалық бағдарламалауды оқыту процесінде қателерді талдау және кері байланыс беру үшін жасанды интеллектті пайдалану оқу тиімділігін арттыруға және жарыстарда жоғары нәтижелерге қол жеткізуге жаңа мүмкіндіктер ашады. Бұл тәсілді дамыту информатика саласындағы заманауи білім беру стратегияларының негізгі элементі бола алады.

ЖИ студенттердің жұмыс үрдістерін талдауға және олардың үлгерімін бағалауға мүмкіндік береді. Бұл бағалауды жеңілдетіп қана қоймайды, сонымен қатар оқытушылар мен білім алушыларға оқуды күшейту қажет аймақтарды анықтауға көмектеседі. Инновациялық жасанды интеллект жүйелері түпкілікті нәтижені ғана емес, сонымен қатар тапсырманы орындау процесін де бағалайды. Бұл білім алушылардың аналитикалық дағдыларын қалыптастыру үшін маңызды мәселелерді шешу стратегияларын анықтауға және бағалауға мүмкіндік береді. Автоматты бағалау оқытушылардың уақытын үнемдейді, олар тақырыптарды талқылау, кеңес беру және қосымша материалдарды әзірлеу сияқты оқушылармен қарым-қатынастың жоғары сапалы және өнімді түрлеріне бағыттай алады. Жасанды интеллект олимпиадалық есептерді шешудің сәтті стратегияларын талдай алады және студенттерге оңтайлы шешімдерді ұсына алады. Бұл техникалық дағдыларды дамытуға ғана емес, сонымен қатар алгоритмдік қабілеттерін жақсартуға көмектеседі, бұл көбінесе олимпиадаларға сәтті қатысудың кілті болып табылады. ЖИ көмегімен олимпиадалық жарыстардың жағдайларын имитациялайтын виртуалды жаттығу орталарын жасауға болады. Бұл студенттерге шиеленісті ортаға үйренуге және уақыт қысымымен есептерді шешу дағдыларын дамытуға мүмкіндік береді. Мұндай орталар білім алушыларға әлсіз жақтарын жақсартуға назар аударуға көмектесу арқылы тиімділік пен қателік туралы

статистиканы қамтамасыз ете алады. Жасанды интеллектке негізделген интерактивті білім беру ресурстары студенттерге олардың жеке қажеттіліктеріне бейімделген қосымша материалдар мен тапсырмаларды ұсына алады. Бұл тақырыпты тереңірек түсінуге ықпал етеді және қосымша ақпарат көздерін табуға мүмкіндік береді.

2017 жылдың желтоқсан айында ҚР Үкіметінің қаулысымен «Цифрлық Қазақстан» мемлекеттік бағдарламасы қабылданған болатын [3]. Қазіргі заманның негізгі міндеті – жасанды интеллекті өндіріске енгізу. Бұл адамзаттың жай ғана тілегі емес, заман талабы. Технологияның көбінде тиімділіктің шарықтау деңгейіне қол жеткізілген [2].

Білім беру процестеріне жасанды интеллектті қолдана отырып, автоматты бағалау мен кері байланысты енгізу тиімді және жекелендірілген оқытудың жаңа мүмкіндіктерін ашады. Бұл оқушылардың дамуына ықпал етіп қана қоймайды, сонымен қатар мұғалімдерге білім беру процесінің шығармашылық және интерактивті аспектілеріне назар аударуға мүмкіндік береді. Информатика бойынша олимпиадалық есептерді шешуге үйретуде жасанды интеллектті қолдану білім беру процесін айтарлықтай жақсарта алады. Жекелендірілген тәсіл, автоматты бағалау, стратегияларды талдау және виртуалды оқу орталарын құру – бұл элементтердің барлығы болашақ информатиктерді тиімдірек оқытуға және дамытуға ықпал етеді. Бұл сонымен қатар білім алушылардың жаңа, технологиялық жабдықталған буынын қалыптастыру бағытындағы қадам болып табылады.

Қолданылған әдебиеттер

1 Хакимова Т. Жасанды интеллект жүйесін оқытуды жетілдіру // V Международная научно-практическая конференция «Информатизация общества 2016». 19.05.16. – Астана. – 6 с.

2 Абаев С.Р. Мемлекеттік басқаруда қолданбалы зерттеу әдістері және блокчейн. – Алматы, 2017. – 128 б.

3 «Цифрлық Қазақстан» мемлекеттік бағдарламасы. Қазақстан Республикасы Үкіметінің 2017 жылғы 12 желтоқсандағы №827 қаулысы / http://adilet.zan.kz/.

4 Садыкова А.Р., Левченко И.В. Искусственный интеллект как компонент инновационного содержания общего образования: анализ мирового опыта и отечественные перспективы // Вестник Российского университета дружбы народов. Серия: Информатизация образования. 2020, №17(3). – С. 201-209.

ҒТАМР 20.01.45

МҰҒАЛІМДЕРДІҢ ЗИЯТКЕРЛІК ҚАБІЛЕТТЕРІН ДАМЫТУДА WEB ТЕХНОЛОГИЯЛАРДЫ ҚОЛДАНУ

Н.О. Рахым
Магистрант, Ө. Жәнібеков атындағы ОҚПУ, Шымкент қ.

Бұл мақалада мұғалімдердің зияткерлік қабілеттерін және оқу процесін ұйымдастыру құзіреттілігін дамытуда web технологиялырын қолдану кеңдігі қарастырылады.

Web технология онлайн педагогика курстары мен вебинарларға қатысу және мұғалімдердің ой-өрістерін кеңейтуге, тәжірибесін қалыптастыруға, оқытудың жаңа әдістері мен заманауи тәсілдерін үйренуге мүмкіндік береді.

Білім беру платформасын оқу процесіне біріктіру мұғалімдерге интерактивті тапсырмалар, тесттер мен курстар құруға, әр оқушының оқуын жекелендіруге және олардың үлгерімін тиімді бақылауға мүмкіндік береді.

Түйін сөздер: интерактивті тапсырмалар, тестілеу, оқытуды жекелендіру, прогресті бақылау, тәжірибе алмасу, форумдар, әлеуметтік медиа, өзара оқыту.

Білім беру процесіне web-технологияларды енгізу мұғалімдердің зияткерлік қабілеттерін дамытуда шешуші рөл атқарады. Заманауи web-құралдар мен қосымшаларды пайдалану тиімді және ыңғайлы оқытуды қамтамасыз етеді, педагогтардың кәсіби деңгейін арттыруға және олардың интеллектуалдық мүмкіндіктерін кеңейтуге ықпал етеді. Web-платформалар мұғалімдерге білім беру ресурстарына, соның ішінде ғылыми материалдарға, мақалаларға, бейне дәрістерге және интерактивті сабақтарға кең қол жеткізуге мүмкіндік береді. Бұл мұғалімдерге білімдерін үнемі жаңартып отыруға және соңғы даму тенденцияларынан хабардар болуға мүмкіндік береді.

Қазіргі қоғамда білім беру процесінде web-технологияны қолданудың маңыздылығын бағаламауға болмайды. Атап айтқанда, олар мұғалімдердің интеллектуалды қабілеттерін дамытуда шешуші рөл атқара алады.

Web-технологиялар мұғалімдерге педагогикалық дағдыларын жетілдіруге, пән туралы білім мен түсінікті арттыруға және сыни ойлауды ынталандыруға көмектесетін көптеген құралдар мен ресурстарды ұсынады. Оларды интерактивті оқу материалдарын жасау, онлайн оқытуды жүргізу, бүкіл әлемдегі әріптестермен идеялар мен стратегияларды бөлісу және т.б. үшін пайдалануға болады.

Бұл жұмыста мұғалімдердің интеллектуалды қабілеттерін дамыту үшін web-технологияны қалай қолдануға болатыны қарастырылады, сонымен қатар оларды осы тұрғыда қолданудың артықшылықтары мен кемшіліктерін талқылайды. Зерттеуде мұғалімдерге өздерінің кәсіби қызметі мен жеке дамуын жақсарту үшін web-технологияларды қалай қолдана алатынын жақсы түсінуге көмектеседі.

Зерттеу жұмысының мақсаты:

– Мұғалімдердің зияткерлік қабілеттерін дамыту деңгейін арттыру.

– Мұғалімдердің білім беру процесінде web технологияларын қолдану дағдылары мен біліктілігін қалыптастыру.

– Мұғалімдерді өздерінің кәсіби қызметінде web технологияларын пайдалануға дайындау.

Зерттеу жұмысының өзектілігі.

Мұғалімдердің зияткерлік қабілеттерін дамыту жоғары педагогикалық білім берудің маңызды міндеттерінің бірі болып табылады. Бұл олардың кәсіби қызметке дайындық деңгейін арттыруға ықпал етеді, оқушыларды оқыту мен тәрбиелеу міндеттерін тиімдірек шешуге мүмкіндік береді.

Білім беру процесінде web технологияларын пайдалану Мұғалімдердің интеллектуалдық қабілеттерін дамытуға жаңа мүмкіндіктер ашады. Web технологиялары әр оқушының жеке ерекшеліктерін және оның интеллектуалды қабілеттерін дамыту деңгейін ескеруге мүмкіндік беретін оқытуды, жекелендірудің кең мүмкіндіктерін ұсынады. Олар интерактивті және мультимедиялық оқу материалдарын жасауға мүмкіндік береді, бұл студенттердің оқу мотивациясын арттыруға және танымдық белсенділігін арттыруға ықпал етеді. Web технологиясы интеллектуалды қабілеттердің әртүрлі компоненттерін дамытуға ықпал ететін оқытудың әртүрлі формалары мен әдістерін қолдануға мүмкіндік береді.

Web-технологиялар мұғалімдерге педагогикалық дағдыларын жетілдіруге, пән туралы білім мен түсінікті арттыруға және сыни ойлауды ынталандыруға көмектесетін көптеген құралдар мен ресурстарды ұсынады. Оларды интерактивті оқу материалдарын жасау, онлайн оқытуды жүргізу, бүкіл әлемдегі әріптестермен идеялар мен стратегияларды бөлісу және т.б. үшін пайдалануға болады.

Мысалы, web-технологиялар мұғалімдерге дәстүрлі оқулықтарға қарағанда тартымды және тиімді болуы мүмкін интерактивті оқу материалдарын жасауға көмектеседі. Web-технологиялар сонымен қатар мұғалімдерге бүкіл әлемдегі әріптестерімен идеялар мен стратегияларды бөлісуге көмектеседі, бұл жаңа идеялар мен оқыту әдістеріне әкелуі мүмкін.

Тұтастай алғанда, web-технологиялар педагогикалық дағдыларын жетілдіргісі келетін және пән туралы білімі мен түсінігін арттырғысы келетін мұғалімдер үшін пайдалы құрал бола алады. Олар мұғалімдерге интерактивті және тартымды оқу материалдарын жасауға, онлайн оқытуды жүргізуге және бүкіл әлемдегі әріптестерімен идеялар мен стратегияларды бөлісуге көмектесе алады.

Қазіргі заманғы білім беру мұғалімдерден үнемі даму мен бейімделуді талап ететін үнемі қиындықтар мен өзгерістерге тап болады. Web-технологияны қолдануда мұғалімдердің интеллектуалды мүмкіндіктерін қолдау мен жетілдіруде шешуші рөл атқарады. Технологиялық құралдар мұғалімдерге білімді жаңарту, тәжірибе алмасу, интерактивті сабақтар өткізу және білім беру процесінің жалпы тиімділігін арттыру үшін бірегей мүмкіндіктер береді.

Білім беру ресурстарына қол жеткізу.

Web-технологиялар Мұғалімдерге білім беру ресурстарына шексіз қол жеткізуге мүмкіндік береді. Бұған өзекті техникалық материалдар, жетекші мамандардың бейне дәрістері және олардың білімі мен әдістемелік арсеналын кеңейтуге ықпал ететін интерактивті сабақтар кіреді.

Онлайн курстар мен вебинарлар.

Мұғалімдер онлайн курстар мен вебинарларға қатысып, әріптестерінің жаңа әдістемелері мен озық тәжірибелеріне қол жеткізе алады. Электрондық оқыту сіздің кәсіби шекараңызды кеңейтуге, заманауи тенденцияларды игеруге және оқыту стратегиясын ұстануға мүмкіндік береді.

Білім беру платформалары.

Web-платформаны пайдалану мұғалімдерге интерактивті тапсырмалар жасауға, принциптерге негізделген оқытуды жекелендіруге, инновациялар жасауға және әрбір студенттің үлгерімін бақылауға мүмкіндік береді.

Бірлескен жұмыс және тәжірибе алмасу.

Бірлесіп жұмыс істеу және тәжірибе алмасу үшін кеңістікті безендірудің Web-технологиялары. Форумдар мен әлеуметтік медиа мұғалімдерге өзара білім алуға және өсуге ықпал ететін ең жақсы тәжірибелермен бөлісуге мүмкіндік береді.

Бұлтты қызметтерді пайдалану.

Бұлтты технологиялар оқу материалдарын сақтауды және оларға қол жеткізуді жеңілдетеді. Мұғалімдер әлемнің кез келген нүктелерінен алынған мәліметтермен жұмыс істей алады, бұл ұйымды ұйымдастыру процесінде икемділікті қамтамасыз етеді.

Аналитика және бағалау.

Аналитика мен бағалауға арналған Web-қосымшалар оқытушыларға оқытудың тиімділігін бағалауға, әлсіз жақтарын анықтауға және талдау нәтижелеріне сәйкес оқытуды бейімдеу әдістерін анықтауға мүмкіндік береді.

Қарым-қатынас дағдыларын дамыту.

Web-технологияларды қолдану мұғалімдердің қарым-қатынас дағдыларын дамытады. Онлайн платформалар оқушылармен, ата-аналармен және әріптестермен тиімді өзара әрекеттесуді қамтамасыз етеді, бұл білім беру процесінде қарым-қатынасты сақтауға мүмкіндік береді.

Мұғалімнің оқу процесінде қолданылатын көрнекілік құралдары.

Google Sites – бұл пайдаланушыларға web-сайттарды аз күш жұмсауға мүмкіндік беретін Google қызметі. Ол сайттарды құру және өңдеу үшін интуитивті интерфейсті қамтамасыз етеді, бұл процесті пайдаланушылардың кең ауқымына қол жетімді етеді. Мұғалімдер оқушыларға арналған Оқу

материалдары, ресурстары және ақпараты бар web-беттерді жасау үшін Google сайттарын пайдалана алады.

Google Classroom – бұл Google ұсынатын оқу платформасы. Ол мұғалімдерді виртуалды сыныптар құруға, тапсырмаларды бөлуге, оқушылардың жұмыстарын жинауға және олармен байланысуға арналған құралдармен қамтамасыз етеді. Google Classroom оқу процесін ұйымдастыруды жеңілдетеді және оқу ортасында өзара әрекеттесуді ынталандырады.

Google Docs – Google ұсынатын онлайн мәтіндік құжат редакторы. Бұл пайдаланушыларға нақты уақыт режимінде мәтіндік құжаттарды жасауға, өңдеуге және бірлесіп жұмыс істеуге мүмкіндік береді. Мұғалімдер оқу материалдарын, тапсырмаларды және оқушылармен ұжымдық жұмыс жасау үшін Google Docs қолданбасын пайдалана алады.

Google Charts – бұл Google-дің құралдар мен деректерді визуализациялау кітапханасы. Ол ақпаратты көрнекі түрде көрсету үшін Графиктер мен диаграммалардың әртүрлі түрлерін ұсынады. Мұғалімдер оқу материалдарында немесе презентацияларда көрнекі және интерактивті графиктер жасау үшін Google Charts қолданбасын пайдалана алады.

Canva – пайдаланушыларға презентациялар, плакаттар, баннерлер және т.б. қоса алғанда, әртүрлі дизайнды жасауға мүмкіндік беретін графикалық дизайн құралы. Мұғалімдер Canva-ны тартымды білім беру материалдары мен графикасын жасау үшін қолдана алады.

Piktochart – ақпараттық графиктер мен инфографика жасау құралы. Оның көмегімен мұғалімдер деректерді визуализациялай алады, білім беру плакаттарын және графикалық материалдарды жасай алады, бұл оқу материалын оқушылар үшін тартымды етеді.

PIKTOCHART
Picture the Difference

Scratch – интерактивті жобаларды құруға және бағдарламалауға арналған интерактивті платформа. MIT әзірлеген бұл бағдарламалау ортасы студенттерге анимациялар, ойындар және басқа да шығармашылық жобалар жасау арқылы бағдарламалау негіздерін үйренуге мүмкіндік береді. Scratch балалардың логикалық ойлау және бағдарламалау дағдыларын дамытуға мүмкіндік береді.

STEPIK: Онлайн курстар каталогы.

Stepik – онлайн оқытуға және интерактивті курстар құруға арналған білім беру платформасы. Ол әртүрлі білім салаларында, соның ішінде математика, информатика, физика, бағдарламалау тілдері және т.б. білім беру бағдарламаларын құруға және өтуге арналған құралдарды ұсынады.

Stepik тесттер, шешуге арналған тапсырмалар, талқылау сұрақтары және студенттердің белсенді қатысуының басқа түрлері сияқты әртүрлі интерактивті элементтерді қолдана отырып курстар құруға мүмкіндік береді.

Stepik-тегі курстардың көпшілігі ақысыз қол жетімді, бұл платформаны кең аудиторияға қол жетімді етеді. Бұл білім беру материалдарын да, курстарды өз бетінше құру мүмкіндігін де қамтиды.

Студенттер орындалған тапсырмалар бойынша кері байланыс ала алады, сонымен қатар олардың білім беру процесіне белсенді қатысуына ықпал ететін бағалар алады. Платформа студенттерге өздерінің қызығушылықтары мен қажеттіліктеріне сәйкес оқу бағдарламаларын таңдауға мүмкіндік беретін әртүрлі пәндер бойынша курстар ұсынады.

Stepik студенттер мен оқытушылар тәжірибе алмасуға, мәселелерді талқылауға және қолдау алуға болатын пайдаланушылар қауымдастығын қолдайды. Курсқа байланысты Stepik қатысушыларға аяқтау сертификаттарын бере алады, бұл алған дағдылары мен білімдерін көрсету кезінде пайдалы болуы мүмкін.Stepik – бүкіл әлем бойынша студенттер мен оқытушылар белсенді қолданатын танымал білім беру платформаларының бірі.

Қорытынды.

Қазіргі білім беру ландшафты технологиялық инновациялардың әсерінен тез дамып келеді. Бұл тұрғыда мұғалімдердің интеллектуалды қабілеттерін дамытуда web технологияларын қолдану білім беру процесінің кәсіби өсуі мен тиімділігін арттырудың маңызды катализаторы болып табылады. Бұл мақалада біз web-технологиялар білімді үнемі жаңартып отыруға, инновациялық оқытуға және коммуникативті көкжиектерді кеңейтуге ықпал ететін мұғалімдердің кәсібилігінің ажырамас бөлігіне айналатын негізгі аспектілерді қарастырдық.

Қазіргі таңда мұғалімдер интернет желісінде ұсынылатын әртүрлі білім беру ресурстарына көбірек жүгінеді. Web-технологияларды пайдалану өзекті ғылыми материалдарға, заманауи зерттеулерге, жасанды интеллектке және басқа да көптеген ресурстарға жылдам қол жеткізуге мүмкіндік береді. Бұл бұрын-соңды болмаған қол жетімділік мұғалімдерге білімдерін толықтыруға, білім берудегі инновациялармен қадам жасауға және соңғы жаңалықтарды өз тәжірибелеріне біріктіруге мүмкіндік береді.

Мұғалімдердің интеллектуалды қабілеттерін дамытуда web-технологияларды қолдану тек технологиялық қадам ғана емес, сонымен қатар тез өзгеретін әлем жағдайында қажеттілік болып табылады. Бұл құралдар білім беру тәжірибесін байытып қана қоймайды, сонымен қатар халық пен білім алушылардың тұрақты өсуіне ықпал ететін динамикалық, интерактивті білім беру ортасын жасайды.

Қолданылған әдебиеттер

1 Захарова И.Г. Білім берудегі ақпараттық технологиялар. – М.: Академия, 2005. – 192 б.

2 Полат Е.С. Жүйедегі заманауи педагогикалық және ақпараттық технологиялар. – М.: Академия, 2007. – 368 б.

3 Башмаков А.И. Компьютерлік оқулықтар мен оқыту жүйелерін әзірлеу. – М.: басылым. «Бүркіт», 2003. – 616 б.

4 Трейнев В.А. Ақпараттық коммуникациялық педагогикалық технологиялар. – М.: «Дашков және» корпорациясы», 2007. – 110 б.

5 Руденко Т.В. Білім беруде ақпараттық-коммуникациялық технологияларды қолданудың дидактикалық функциялары мен мүмкіндіктері. – Томск, 2006. http://ido.tsu.ru/other_res/ep/ikt_umk/.

6 Савченко Н.А. Ақпараттық және коммуникациялық технологияларды қолдану. http://www.ido.rudn.ru/nfpk/ikt/.

7 Білім берудегі ақпараттық және коммуникациялық технологиялар. http://www.wiki.irkutsk.ru/index.php/.

ГРНТИ 50.47

ПРОЕКТИРОВАНИЕ БАЗЫ ДАННЫХ ЭКСПЕРИМЕНТАЛЬНЫХ ИССЛЕДОВАНИЙ ДЛЯ РАЗЛИЧНЫХ ТИПОВ ДОРОЖНОЙ ОДЕЖДЫ

А.Т. Кусаинова, С.А. Боранбаев,
Ж.О. Оралбекова, М.К. Турарова
Евразийский национальный университет имени Л.Н. Гумилева, г. Астана

Для улучшения уровня качества проектирования, строительства, реконструкции и ремонта автомобильных дорог Республики Казахстан требуется полная и достоверная информация о состоянии автомобильных дорог, параметрах дорожной одежды и др. В ходе выполнения работы проанализирована информация о параметрах и состоянии элементов дорожной одежды автомобильных трасс, а также проведены ряд экспериментов.

Результатом проведение экспериментальных исследований с помощью прибора серии «ОКО» для различных типов дорожной одежды является набор экспериментальных данных. Далее для использования полученных данных – требуется систематизировать их таким образом, чтобы любой пользователь в ходе своей работы имел доступ к ним. В связи с этим, в ходе выполнения работы спроектирована база данных полученных экспериментальных исследований дорожной одежды. Создание базы данных играет важную роль в современном управлении данными, помогая эффективно хранить, извлекать данные и управлять ими.

Ключевые слова: база данных, экспериментальные исследования, георадарные исследования, дорожная одежда.

Проектирование базы данных можно определить как набор процедур или совокупность задач, включающих различные шаги, предпринятые для реализации базы данных. Проектирование базы данных является важным этапом жизненного цикла разработки программного обеспечения, который включает различные операции с базой данных, таких как хранение, извлечение данных и манипулирования ими. Далее приведены некоторые важные моменты, которые рекомендуется учитывать для достижения надежного проектирования базы данных: необходимо поддерживать согласованность и целостность данных; низкая избыточность; быстрый поиск по индексу; следует принять меры безопасности, применяя различные ограничения целостности; данные

должны храниться фрагментированными битами информации в максимально атомарном формате. Также следует учитывать, что в зависимости от требований критерии могут быть изменены [1, 2].

Ранее в ходе работы был проведен сбор и анализ информации о параметрах и состоянии элементов дорожной одежды автомобильных трасс согласно стандартам совместно с сотрудниками организации РГП на ПХВ «Национальный центр качества дорожных активов» (НЦКДА) [3]. Далее были проведены экспериментальные исследования с помощью передвижной дорожной лабораторией НЦКДА, показаной на рисунке 1. Передвижная дорожная лаборатория оснащена антеннами двух типов 400Мгц и 1000Мгц. Результаты измеренмя по ходу движения лаборатории записивается в файлы радарограмм с расширениями gpr через каждые 500м, с GPS координатами.

Рисунок 1. Передвижная дорожная лаборатория РГП на ПХВ «Национальный центр качества дорожных активов».

Лаборатория оснащена программно-измерительным комплексом «Дорога-ПРО» (рисунок 2). Дорога-ПРО – ряд программных продуктов для передвижных дорожных лабораторий. Класс программного обеспечения: информационные системы для решения специфических отраслевых задач,

системы сбора, хранения, обработки, анализа, моделирования и визуализации массивов данных [4]. На рисунке 2 показан монитор системы, показывающий профили радарограм из двух антенн одновременно.

Рисунок 2. Программно-измерительный комплекс «Дорога-ПРО».

Изучены законодательные документы РК по автомобильным дорогам (международные, республиканские, областные и местные). Собраны информаций об основных характеристиках автодорог такие как, обозначения, индексы, протяженность [5, 6]. Эти данные будут использоваться как справочная информация в базе данных. Исследованы параметры и свойства дорожной одежды (слои асфальтобетона, щебеночный слой, геосетка, песчаный слой, геотекстиль и земляное полотно).

В ходе эксперимента был использован прибор серии «ОКО» [7]. Также были изучены технические характеристики антенных блоков георадара ОКО. Все выше перечисленное стало предпосылками для проектирования базы данных.

Например, в результате проведения эксперимента пользователь получает параметры сканирования, которые можно просмотреть с помощью программы управления Георадаром «ОКО-2» и визуализации получаемых данных GeoScan32 [8]. На рисунке 3 приведен пример.

В ходе обработке эксперт получает радарограмму, представленную на рисунке 4.

Рисунок 3. Программа управления Георадаром «ОКО-2» и визуализации получаемых данных GeoScan32.

Рисунок 4. Радарограмма.

В ходе эксперимента пользователь получает основные параметры сканирования: количество точек по глубине, количество трасс в профиле, накопление сигналов, эпсилон среды, также сведения о режиме сканирования, дополнительных устройствах и настройках. Также GeoScan32 позволяет экспортировать данные о толщине и глубине слоев из файла LDT в файл с расширением HTM. Программа GeoScan32 позволяет проводить послойную

обработку. Был собран большой объем неструктурированной информации, также имеются архивные данные. Данные, полученные после обработки программно-измерительного комплекса дорожной лаборатории, нуждаются в системном хранения для оптимальной работы.

Первым шагом проектирование базы данных является определение цели. Цель базы данных – создание базы данных экспериментальных исследований дорожной одежды в соответствии с классификацией, для оптимизации работы.

Жизненный цикл проектирования базы данных показан на рисунке 5.

Рисунок 5. Жизненный цикл проектирования базы.

1. Анализ требований. Очень важно уделить внимание требованиям разрабатываемого приложения и подразумевать соответствующие ограничения целостности для поддержания целостности и непротиворечивости данных.

2. Логическое и физическое проектирование. Проектирование логической модели данных состоит в разработке высокоуровневого дизайна базы данных на основе собранных требований к соответствующей структуре, и систематизации данных. На этом этапе происходит определение типа данных, которые будут храниться, и какая взаимосвязь будет существовать между этими данными. Основная функциональность этого этапа: идентификация сущности, ключевых атрибутов, ограничения. Этап включает в себя такие методы, как моделирование данных для визуализации данных, нормализация для предотвращения избыточности и т.д.

Физическое проектирование модели данных: Этот этап включает в себя реализацию логического проектирования, выполненного на предыдущем этапе. Все взаимосвязи между данными и ограничения целостности реализованы для поддержания согласованности и создания реальной базы данных [1].

3. Внедрение и тестирование. Внесение данных и тестирование на различные ограничения целостности. После реализации физического дизайна базы данных требуется ввести данные и протестировать целостность. Этот этап включает в себя тестирование базы данных на предмет ее целостности, чтобы увидеть, не упущено ли что-то или нужно добавить что-то новое, а затем интегрировать это с желаемым приложением [2].

На рисунке 6 представлена диаграмма сущностей и взаимосвязей (ERD) необходимы для моделирования баз данных.

В заключение, хороший дизайн базы данных является неотъемлемой частью надежной системы управления базами данных, который обеспечивает основу для управления данными, их хранения и извлечения. Качество базы данных напрямую влияет на общую производительность и надежность системы. При проектировании базы данных, отвечающей потребностям вашей организации и ваших пользователей, важно учитывать организацию данных, стандартизацию, производительность, целостность и многое другое.

Рисунок 6. Диаграмма сущностей и взаимосвязей (ERD) необходимы для моделирования баз данных.

Работа поддержана в рамках грантового финансирования МНиВО РК 2023-2025 по проекту AP 19680361 «Разработка вычислительных технологий для диагностики дорожной одежды автомобильных трасс».

Литература

1 Волк В.К. Базы данных. Проектирование, программирование, управление и администрирование. – СПб.: Лань, 2020. – 244 с.

2 Мытько Л.Р. Основы строительства и эксплуатации автомобильных дорог. – М.: Инфра-Инженерия, – 2023. – 368 с.

3 Сагиндыков К.М., Кусаинова А.Т., Жусупов Т.А., Абдикаримова С.К., Аманов Р.С. Анализ информации о параметрах и состоянии элементов дорожной одежды автомобильных трасс согласно стандартам. Материалы VIII Международной научно – практической конференции «Информатика и прикладная математика», посвященной памяти 85 д.т.н, профессора Бияшева Р.Г. – Алматы, 2023. – 260-266 с.

4 Р РК 218-177-2020. Инструкция по контролю качества выполнения дорожно-строительных работ методом геолокации. Приказ Комитета автомобильных дорог Министерства индустрии и инфраструктурного развития Республики Казахстан от 25 декабря 2020 года № 45.

5 СП РК 3.03-101-2013 Автомобильные дороги.

6 ПР РК 218-27-2014 Инструкция по диагностике и оценке транспортно-эксплуатационного состояния автомобильных дорог.

7 Полевой базовый комплект ОКО-3. Руководство по эксплуатации. – Раменское: Логические системы, – 2018. – 88 с.

8 Программа управления Георадаром ОКО-3 GeoScan32. Руководство пользователя. – Раменское: Логические системы, – 2023. – 158 с.

ГРНТИ 20.15.06

СРАВНЕНИЕ ПОДХОДОВ К ОРГАНИЗАЦИИ АУДИТА ПО ИНФОРМАЦИОННОЙ БЕЗОПАСНОСТИ В КАЗАХСТАНЕ И В ДРУГИХ СТРАНАХ

М.М. Кабдешева
Магистрант, ЕНУ им. Л.Н. Гумилева, г. Астана

В статье рассматриваются лучшие практики по проведению аудита информационной безопасности в сравнении с методами проведения аудитов ИБ в государственных органах и квазигосударственных организациях Казахстана. Основной целью исследования является рассмотрение различных практик, выявление сильных и слабых сторон используемых механизмов обеспечения соблюдения требований и оказание содействия в повышении уровня зрелости по информационной безопасности в Казахстане. Исследование проводилось на основании информации из открытых источников.

Ключевые слова: информационная безопасность, аудит информационной безопасности, метод, орган, стандарт, контроль, управление, процесс.

Информационная безопасность в современном мире является важной составляющей и одной из ключевых задач современных организаций и компаний. Рост количества кибератак и утечек данных подчеркивает важность организации эффективной системы управления информационной безопасностью внутри организаций. Важной частью этой системы является проведение аудита по информационной безопасности, который позволяет выявить несоответствия и принять меры по их устранению. Аудит информационной безопасности имеет две главные цели.

Во-первых, аудит позволяет оценить соответствие организации нормативным требованиям и законам в сфере информационной безопасности. Несоблюдение этих норм может привести к серьезным последствиям, как штрафы или приостановка деятельности.

Во-вторых, аудит может проводиться для оценки эффективности мер, принимаемых для обеспечения информационной безопасности. Такой аудит обычно проводится добровольно, и организации сами решают, нужно ли его проводить.

Подходы к организации аудита информационной безопасности различаются в разных странах. Мы рассмотрим подходы в Казахстане и

сравним их с практиками в таких странах, как США, Китай, Германия и Россия. Также рассмотрим регулирующие органы, ответственные за аудит, и законодательные базы в области информационной безопасности.

Надзорные органы по информационной безопасности.

Основной задачей надзорных органов по информационной безопасности является осуществление контроля и мониторинга защиты информации и других информационных активов страны от разного видов угроз как хакерские атаки, вирусы, кибершпионаж и другое.

Соединенные штаты Америки.

Официальным органом, уполномоченным в сфере кибербезопасности в Соединенных штатах Америки, является Агентство по кибербезопасности и инфраструктурной безопасности (CISA) [26]. Это агентство работает в соответствии с Законом об Агентстве по кибербезопасности и инфраструктурной безопасности, принятым в 2018 году. CISA координирует усилия по обеспечению безопасности и устойчивости, развивая крепкие партнерские отношения как в частном, так и в государственном секторе, и предоставляет техническую поддержку и оценку федеральным заинтересованным сторонам, владельцам критически важных объектов инфраструктуры и операторам по всему США. CISA активно сотрудничает с предприятиями, сообществами и правительствами на всех уровнях с целью повышения степени устойчивости киберугрозам важных инфраструктурных объектов США.

Агентство национальной безопасности (NSA) является одним из важнейших агентств в правительстве США, которое специализируется на сборе, анализе и расшифровке информации в целях обеспечения национальной безопасности страны [1].

Комитет по национальной безопасности государственной службы (CNSS) играет ключевую роль в установлении политики, стандартов и руководящих принципов для государственных служб, работающих в области национальной безопасности [2].

Федеральная комиссия по связи (FCC) является независимым органом правительства США, который регулирует широкий спектр коммуникационных отраслей, включая радиовещание, телевидение, проводную и беспроводную связь. На федеральном уровне Федеральная торговая комиссия (FTC) занимается защитой прав потребителей и выявлением незаконных практик в сфере торговли и рекламы, включая вопросы информационной безопасности. FTC разрабатывает стандарты и рекомендации по защите персональной информации и конфиденциальности, а также контролирует незаконный сбор и передачу персональных данных, включая их использование в онлайн-среде. Кроме того, FTC проводит мониторинг деятельности компаний, занимающихся сбором, хранением и использованием персональной информации потребителей [21].

Организации в частном и государственном секторах, включая федеральные агентства и их партнеров, должны строго придерживаться стандартов, созданных агентствами, такими как Национальный институт стандартов и технологий США (NIST) [3] и Корпорация по обеспечению надежности электроэнергетики Северной Америки (NERC) [4].

Китайская народная республика.

В Китае контроль за кибербезопасностью в значительной степени осуществляется Администрацией киберпространства Китая (CAC) [5] и Министерством общественной безопасности [6].

Министерство государственной безопасности Китая является ключевым органом в области национальной безопасности в стране. Его функции включают защиту государственных секретов и других важных информационных ресурсов, обеспечение безопасности информационных и коммуникационных систем Китая, борьбу с киберпреступностью и участие в информационной войне и дезинформации. Одним из методов является создание собственных медиа и поддержка союзников за рубежом.

MIIT (Министерство промышленности и информационных технологий) играет важную роль в определении и внедрении нормативных правовых актов для регулирования различных отраслей, включая стандарты и лицензирование. MIIT ответственно за развитие и регулирование отраслей связи, информационных технологий, электроники и связанных с ними секторов, а также за улучшение информатизации и развитие цифровой экономики [78].

Основное внимание MIIT уделяется надзору и руководству местными отделениями MIIT в области безопасности данных и администрирования деятельности по обработке данных и обеспечению безопасности. Оно также разрабатывает стандарты и правила для классификации важных данных и их идентификации, а также публикует каталоги важных и базовых данных на уровне регионов [79].

Германия.

В Германии главной инстанцией по регулированию кибербезопасности является Министерство внутренних дел (Bundesministerium des Innern – BMI) [7]. Оно объединяет усилия в области киберзащиты, включая технологии, разведданные, борьбу с киберпреступностью и обеспечение безопасности критически важных инфраструктур. Несколько крупных агентств, таких как Федеральное управление информационной безопасности (BSI) [8], Федеральное управление по защите конституции (BfV) [10], Федеральное агентство уголовной полиции (BKA) [9] и Федеральное управление по защите гражданского населения и оказанию помощи в случае стихийных бедствий (BBK) [11], действуют под надзором Министерства внутренних дел и осуществляют функции в различных аспектах кибербезопасности в стране.

В Германии дополнительно существует ряд ключевых организаций и инициатив, ответственных за обеспечение кибербезопасности. Национальный

совет по кибербезопасности, вооруженные силы Германии (Бундесвер) [12], Федеральная разведывательная служба (BND) [14] и другие правительственные и гражданские организации играют важную роль в этой области.

Такие сферы, как энергетика, продовольствие, финансы и страхование, здравоохранение, информационные технологии и телекоммуникации, средства массовой информации и культура, транспорт и дорожное движение, а также водоснабжение, подвергаются оценке и управлению через **UP Critis** [15]**.** Государственные и административные аспекты, включая координацию и реагирование, рассматриваются через UP Bund [16]. Федеральное управление по гражданской защите и ликвидации последствий стихийных бедствий работает совместно с Федеральным управлением по информационной безопасности (BSI) [8] и следует целям, таким как повышение надежности информационно-коммуникационных технологий в критически важных процессах, обмен информацией о текущих инцидентах, совместная оценка ситуации в области кибербезопасности, разработка общих документов и позиций, создание антикризисных структур и координированное реагирование на кризисные ситуации, проведение учений и совместные действия в отношении третьих сторон.

В рамках своей законодательной компетенции федеральное правительство Германии поддерживает эти цели на нескольких уровнях законодательства. Закон о повышении безопасности информационных технологий (IT Security Act) [13] применяется к большинству упомянутых секторов и обязывает операторов инфраструктуры принимать меры, согласованные с Федеральным управлением по информационной безопасности (BSI) [8], для укрепления защиты от кибератак. Практически все обязательства, установленные BSI, подвергаются санкциям в случае их нарушения. Максимальный размер административного штрафа составляет до 2 миллионов евро.

Российская федерация.

В России, регулирование кибербезопасности осуществляется Федеральной службой безопасности (ФСБ) [17], и согласно российскому законодательству, существуют требования к локализации данных.

В 2013 году появился Национальный координационный Центр по компьютерным инцидентам (НКЦКИ) ФСБ России [18], который координирует работу субъектов критической информационной инфраструктуры Российской Федерации.

Федеральная служба охраны России (ФСО) [19] также играет важную роль в информационной безопасности, обеспечивая безопасность средств специальной связи и информации для государственных органов. В этом контексте ФСО России борется с технической разведкой и защищает сведения, содержащие государственные секреты. Одной из структурных единиц ФСО России, занимающейся президентской и правительственной специальной

связью, является Служба специальной связи и информации (Спецсвязь ФСО России) [20].

Среди других органов, ответственных за информационную безопасность, можно выделить Федеральную службу по техническому и экспортному контролю Российской Федерации (ФСТЭК) [28], Министерство цифрового развития, связи и массовых коммуникаций Российской Федерации (Минцифры России) [29], а также Государственную фельдъегерскую службу Российской Федерации (ГФС РФ) [30].

Минцифры России занимается развитием информационно-телекоммуникационной сети Интернет, системами теле- и радиовещания, а также перспективными информационными технологиями. Важной функцией Минцифры России является нормативно-правовое регулирование в сфере связи. Минцифры России подчинена Федеральной службе по надзору в сфере связи, информационных технологий и массовых коммуникаций (Роскомнадзор) [31].

Нормативно-правовые акты по информационной безопасности.

Нормативно-правовые акты по информационной безопасности имеют цель установления правил, стандартов и требований, направленных на защиту информации от угроз и обеспечение ее конфиденциальности, целостности и доступности. Основная задача заключается в обеспечении безопасности информационных систем и данных, минимизации рисков утечки информации, предотвращении кибератак и обеспечении соблюдения законов и правил в области информационной безопасности. Примеры могут включать в себя законы, постановления, положения и стандарты, устанавливающие требования к защите информации, процедуры реагирования на инциденты ИБ и другое.

Соединенные штаты Америки.

В США несколько регулирующих органов ответственны за разработку руководящих принципов и стандартов кибербезопасности. Ключевыми нормативно-правовыми актами в США являются закон CISA (Закон об обмене информацией в области кибербезопасности) [22], стандарты NIST (Национальный институт стандартов и технологий) [3], закон FISMA (Федеральный закон о модернизации информационной безопасности) [24], закон HIPAA (Закон о переносимости и подотчетности медицинского страхования) [32] и стандарт PCI DSS (Стандарт безопасности данных индустрии платежных карт) [27].

Закон о кибербезопасности (CISA). Закон CISA (Cybersecurity Information Sharing Act) был принят в 2015 году и предоставляет механизм для обмена информацией о киберугрозах между правительственными организациями, частными компаниями и другими заинтересованными сторонами. Его цель - содействовать более эффективной борьбе с киберугрозами путем совместного обнаружения и реагирования на инциденты [22Error! Reference source not found.].

Закон об информационной безопасности (FISMA) [24]. Закон FISMA (Federal Information Security Modernization Act) был принят в 2002 году и затем был пересмотрен. FISMA требует, чтобы все федеральные агентства разрабатывали, внедряли и поддерживали программы информационной безопасности для гарантированной защиты конфиденциальности, целостности и доступности государственной информации [24].

Закон о переносимости и ответственности за страхование здоровья (HIPAA). HIPAA (Health Insurance Portability and Accountability Act) устанавливает стандарты для защиты конфиденциальности медицинской информации. HIPAA применяется к организациям, работающим с медицинской информацией, и предусматривает требования к уровню безопасности и конфиденциальности этих данных, а также обязательство уведомления в случае нарушения безопасности данных [32].

NIST Cybersecurity Framework 2.0 [23]. Этот фреймворк, разработанный Национальным институтом стандартов и технологий (NIST), предоставляет организациям рекомендации и лучшие практики для управления кибербезопасностью. Он состоит из шести ключевых областей (управление, идентификация, защита, обнаружение, реагирование и восстановление) и помогает организациям улучшать свою готовность к киберугрозам и управлять рисками.

Ниже приведены некоторые законы штата и конкретного сектора о защите данных, применимые к компаниям США:

1) Национальная киберстратегия Соединенных Штатов Америки (2018) [33];
2) Закон об агентстве по кибербезопасности и инфраструктурной безопасности (2018) [34];
3) Окончательные руководящие принципы в области конфиденциальности и гражданских свобод: Закон об обмене информацией о кибербезопасности (2015) [35];
4) Закон Федеральной торговой комиссии от 1914 года [36];
5) Закон о переносимости и подотчетности медицинского страхования 1996 года – правила конфиденциальности HIPAA [37];
6) Калифорнийский закон о защите прав потребителей 2018 года (CCPA) [38];
7) Массачусетс, глава 93H общего права [39];
8) Раздел 899-AA Общего предпринимательского права Нью-Йорка [40].

Китайская народная республика.

В настоящее время в Китае действуют три закона, связанные с обеспечением безопасности данных и информации:

1) Закон о кибербезопасности Китайской Народной Республики («Закон о кибербезопасности»), который вступил в силу 1 июня 2017 года. Этот закон является значительным законодательным актом в области кибербезопасности в материковом Китае и служит основой для регулирования данной сферы. Он

интегрирует и стандартизирует правила и положения о кибербезопасности, представленные ранее на различных уровнях и в различных областях [41];

2) Закон о защите личной информации Китайской Народной Республики (вторая редакция проекта) («Проект PIPL»), выпущенный 29 апреля 2021 года, и который в настоящее время находится на стадии рассмотрения. Этот закон направлен на усиление защиты личных данных граждан [42];

3) Закон о безопасности данных (DSL), который предлагает установить режим управления безопасностью данных, основанный на схеме защиты данных с учетом их классификации и категоризации [43].

Закон о кибербезопасности [41] играет ключевую роль в регулировании кибербезопасности и оказывает влияние на все компании, использующие сети и информационные системы в своей деятельности. Согласно соответствующим положениям этого закона, предприятия могут быть классифицированы как «сетевые операторы» или «операторы критической информационной инфраструктуры» в зависимости от их типа и масштаба бизнеса.

В соответствии с Законом о кибербезопасности Государственный совет устанавливает сферу применения критической информационной инфраструктуры (CII) и его меры защиты. Этот закон является вершиной и «основным законом» в области кибербезопасности, на которую опираются различные дополнительные нормы, методы и руководства для более подробного и четкого регулирования. Например, Правила о безопасности CII представляют собой одно из таких дополнительных нормативных актов.

Закон о безопасности данных (DSL) [43] в Китае содержит положения, касающиеся сбора, использования и защиты данных. За нарушения этого закона предусмотрены штрафы и даже возможность приостановки деятельности компании, а также отзыва лицензий и разрешений. Лица, ответственные за соблюдение этого закона в предприятии, также подвергаются риску получения штрафов.

Закон о кибербезопасности, вступивший в силу в июне 2017 года, также уделяет внимание определению критической информационной инфраструктуры (CII). Закон о кибербезопасности также требует хранения «личной информации» и «важных данных» внутри Китая и устанавливает процедуры проверки при передаче таких данных за границу, если они могут повлиять на национальную безопасность или общественные интересы. Определение «важных данных» остается неопределенным и будет уточнено в последующих нормативных актах.

Германия.

В 1977 году была создана немецкая комиссия по информационной безопасности в соответствии с Законом о защите информации [44]. В последующие годы в закон были внесены изменения, адаптируя его к развивающимся технологиям. В 2001 году поправки были внесены для соответствия европейским стандартам безопасности личных данных, а в 2005 году был принят Закон о свободе информации, касающийся доступа к

публичной информации и обязанностей Комиссии по информационной безопасности.

Закон об информационной безопасности 1.0 (ITSiG 1.0) [45] включил в себя большинство положений NISD (Директивы о безопасности сетей и информационных систем) и внес небольшие изменения, основываясь на внедрении требований NISD [46]. Эти изменения включают правила, касающиеся поставщиков цифровых услуг, меры по восстановлению безопасности информационных систем в чрезвычайных ситуациях, а также сотрудничество с военной контрразведкой и федеральными разведывательными службами. Затем первый закон BSI KritisVÄndV [47] 2017 года расширил список критических секторов, включая финансы, страхование, транспорт и дорожное движение, а также здравоохранение, требуя небольших корректировок в определениях критических инфраструктур в секторах энергетики, водоснабжения, продовольствия и информационных технологий для соответствия стандартам NISD.

Закон об информационной безопасности 2.0 (ITSiG 2.0) [48] от 2021 года расширяет применение закона о кибербезопасности, BSIG, на новые секторы, такие как муниципальные организации с основными услугами по управлению отходами и организации, имеющие особый общественный интерес. Главными субъектами новых правил остаются операторы критически важных инфраструктур (CRITIS).

Российская федерация.

Законодательная база Российской Федерации в области информационной безопасности включает федеральные законы, указы, положения и другие правовые документы, которые подчеркивают важность обеспечения информационной безопасности. Основы информационной безопасности, регулируемые специализированными органами государственной власти и управления, определены в федеральных законах, таких как «О Федеральной Службе Безопасности» [49], «О техническом регулировании» [50], «О связи» [51] и другими. Современная российская правовая система основана на обеспечении безопасного развития телекоммуникационных систем, которые способны защищать интересы государства в информационной среде. В 2022 году был принят Указ Президента РФ от 01.05.2022 № 250 «О дополнительных мерах по обеспечению информационной безопасности Российской Федерации» [52], согласно которому

Важным федеральным законом, касающимся информационной безопасности в организациях и общественных органах, является Федеральный закон от 27 июля 2006 года № 149-ФЗ «Об информации, информационных технологиях и о защите информации». Например, статья 9 этого закона определяет, что доступ к информации может быть ограничен федеральными законами, и в случае ограничения доступа требуется обеспечить конфиденциальность информации. Статья 14 устанавливает обязанность государственных органов защищать информацию в информационных системах

от незаконного доступа, блокировки, модификации, уничтожения, копирования и распространения.

Еще одним важным нормативным актом, регулирующим информационную безопасность, является Федеральный закон от 26 июля 2017 года № 187-ФЗ «О безопасности критической информационной инфраструктуры Российской Федерации». Этот закон регулирует вопросы, связанные с обеспечением безопасности критической информационной инфраструктуры России, чтобы обеспечить ее устойчивое функционирование и защиту от компьютерных атак.

Процесс аудита и применение собственных уникальных методов.

Процесс аудита и применение собственных уникальных методов в контексте информационной безопасности имеют цель обеспечить эффективную оценку и улучшение системы безопасности информации в организации. Основная задача процессов заключается в обнаружении уязвимостей и рисков в системе ИБ, а также в разработке и внедрении мер по их устранению и повышению уровня безопасности. Применение собственных уникальных методов в аудите ИБ позволяет организации более полно и эффективно оценить уровень своей защищенности и подготовленности к различным угрозам. Эти методы могут включать в себя специальные алгоритмы, инструменты и процессы, разработанные с учетом специфики организации и ее информационной инфраструктуры.

Соединенные штаты Америки.

В Соединенных штатах Америки любая организация, которая хранит, обрабатывает или передает чувствительные данные, должна учитывать стандарты NIST и другие рекомендации по информационной безопасности, чтобы минимизировать риски кибератак и нарушений конфиденциальности. Национальный институт стандартов и технологий (National Institute of Standards and Technology, NIST) [3] разрабатывает стандарты по информационной безопасности и конфиденциальности, которые являются рекомендациями для организаций в частном и государственном секторах, включая федеральные агентства и включают в себя рекомендации по управлению рисками, защите персональной информации, криптографии и другим аспектам информационной безопасности. Североамериканская корпорация электрической надежности (North American Electric Reliability Corporation, NERC) [4] разрабатывает стандарты и правила по безопасности электроэнергетических систем и сетей в Северной Америке. Эти стандарты обязательны для всех операторов электроэнергетических систем и сетей, включая государственные и частные компании, и направлены на обеспечение надежности и безопасности критической инфраструктуры в этой отрасли.

Аудиты часто проводятся в соответствии с такими стандартами, как NIST Cybersecurity Framework [23] и ISO 27001 [53], которые широко применяются для оценки зрелости кибербезопасности.

В США созданы специальные подразделения для проведения аудитов информационной безопасности в секторах критической инфраструктуры. Для каждого сектора создано отдельное отраслевое федеральное агентство, которое отвечает за координацию мер по обеспечению информационной безопасности в данном секторе и проведение аудитов. Для энергетического сектора создано отраслевое федеральное агентство Federal Energy Regulatory Commission (FERC) [54], аналогично, для других секторов критической инфраструктуры созданы соответствующие отраслевые федеральные агентства, такие как Transportation Security Administration (TSA) [55] для транспортного сектора, Department of Homeland Security (DHS) [25] для государственных объектов, и т.д. Каждое из этих агентств имеет свои собственные методики и подходы к аудитам информационной безопасности в рамках своего сектора.

Китайская народная республика.

В Китае существуют национальные стандарты безопасности информации, включая GB/T 22239-2019 «Информационная технология. Технические требования и методы оценки для обеспечения безопасности глубокого обучения» [59] и GB/T 32918-2016 «Информационная технология. Методы оценки и защиты конфиденциальности персональных данных в больших данных» [60]. Эти стандарты играют ключевую роль в проведении аудитов информационной безопасности в Китае. Аудиты информационной безопасности в Китае проводятся в соответствии с национальными стандартами и включают в себя уникальные методы и подходы. Эти аудиты не ограничиваются только государственными учреждениями и компаниями, но также включают частные компании, особенно если они обрабатывают важную информацию. Процесс аудита в Китае включает проверку соответствия государственным стандартам по безопасности информации, цифровой подписи, а также наличие систем контроля и защиты доступа к информации. Китай ужесточает свои меры по обеспечению кибербезопасности с каждым годом, и предприятиям рекомендуется внимательно следить за изменениями в законодательстве, чтобы избежать рисков и штрафных санкций [76].

Внедрение Закона о кибербезопасности Китая (CSL) [62] подкрепляется расширяющимся набором технических стандартов, выпущенных китайскими органами стандартизации. С этой целью были определены институциональные механизмы и приоритеты в области стандартизации кибербезопасности. Внутренние нормативные акты играют важную роль в глобальном управлении информацией и кибербезопасностью, и Китай активно обучает представителей развивающихся стран и строит свою модель управления данными и безопасностью, что может повлиять на законодательство других стран.

Германия.

Германия как государство-член Европейского союза придерживается Общего регламента ЕС по защите данных (GDPR) [63] в области защиты данных и кибербезопасности. Федеральное управление по информационной

безопасности (BSI) играет важную роль в регулировании кибербезопасности. 20 декабря 2018 г. вступила в силу Директива (ЕС) 2018/1972 Европейского парламента и Совета от 11.12.2018 о Европейском кодексе электронных коммуникаций [64].

BSI разработал стандарты, которые играют важную роль в обеспечении информационной безопасности. Эти стандарты предоставляют рекомендации и методологии для улучшения безопасности информационных технологий и бизнес-процессов. Их можно применять как правительственным и корпоративным пользователям, так и производителям и поставщикам услуг, чтобы повысить уровень безопасности данных и процессов.

В таблице ниже представлены некоторые национальные стандарты Германии, разработанные BSI, включая их описания:

1) BSI 200-1 определяет общие требования к системе управления информационной безопасностью (ISMS). Он совместим с международным стандартом ISO 27001 и учитывает рекомендации других стандартов ISO, таких как ISO 27002 [66];

2) BSI 200-2 служит основой передовой методологии BSI для построения надежного управления информационной безопасностью (ISMS). Он вводит три новых подхода к внедрению базовой защиты ИТ и имеет схожую структуру с BSI 200-1 [67];

3) BSI 200-3 включает этапы работы по внедрению базовой защиты ИТ, связанные с анализом рисков. Он упрощает процесс обеспечения безопасности информации и удобен для организаций, уже работающих с методологией базовой защиты ИТ [68];

4) BSI 200–4 представляет собой практическое руководство по созданию и внедрению системы управления непрерывностью бизнеса (BCMS) в организации [69];

5) Руководство по обеспечению базовой защиты ИТ на низком уровне: 3 шага в области информационной безопасности – это руководство предназначено для создания системы управления информационной безопасностью (ISMS) и особенно полезно для малых и средних предприятий и государственных учреждений [70];

6) Руководство по миграции концепций безопасности помогает пользователям успешно переносить существующие концепции безопасности, основанные на «старой» базовой защите ИТ, на современную базовую защиту ИТ [71].

Российская федерация.

С 2007 года по 2018 год были разработаны и введены стандарты, связанные с обеспечением информационной безопасности организаций в банковской системе Российской Федерации [72]. Россия имеет свои стандарты кибербезопасности, такие как ГОСТ Р 34.102 и ГОСТ Р 34.103, которые используются при аудите информационной безопасности.

Определение термина «Обеспечение информационной безопасности» в законодательстве не полностью совпадает с термином «Аудит информационной безопасности». Тем не менее, в сфере информационной безопасности специалисты часто используют термин «Аудит информационной безопасности» в своей практике [73]. В данном контексте, «Аудит ИБ» подразумевает процесс независимой оценки деятельности организации, системы, процессов, проектов или продуктов, включая анализ аспектов обеспечения информационной безопасности. Технически, это может быть логическим несоответствием, и поэтому в отечественных нормативных документах термин «аудит информационной безопасности» не всегда используется. Его часто заменяют термином «оценка соответствия» или более устаревшим термином «аттестация». Иногда также используется термин «сертификация», особенно при соблюдении международных нормативных актов [74].

Правительство Российской Федерации утвердило список организаций, которым требуется провести аудит с целью обеспечения адекватной информационной безопасности. Эти организации должны оценить уровень защиты своих информационных систем, привлекая квалифицированные агентства с лицензиями от ФСБ России и ФСТЭК России. Предполагается, что результаты аудита окажут влияние на будущие решения в области обеспечения безопасности информационных ресурсов государства [75].

Сравнение с Казахстаном.

Комитет по информационной безопасности при Министерстве цифрового развития, инноваций и аэрокосмической промышленности Республики Казахстан [83] играет ключевую роль в управлении и контроле за обеспечением информационной безопасности в Казахстане. В этой области разные органы власти имеют свою непосредственную связь. Согласно постановлению Правительства Республики Казахстан из 2017 года, Республиканское государственное предприятие «Государственная техническая служба» было передано в управление Комитету национальной безопасности Республики Казахстан. Основной задачей этой организации является выполнение различных видов деятельности в области информационной безопасности, а также вклад в формирование, развитие и обеспечение безопасности информационного пространства и коммуникационной инфраструктуры Республики Казахстан. Наряду с этим, была создана служба реагирования на компьютерные инциденты KZ-CERT [82]. KZ-CERT представляет собой единую платформу для пользователей национальных информационных систем, осуществляющую сбор и анализ информации о компьютерных инцидентах, предоставляющую консультации и техническую поддержку пользователям в предотвращении угроз компьютерной безопасности. Главной целью KZ-CERT является снижение уровня угрозы в области кибербезопасности для пользователей казахстанского сегмента интернета. Работа, выполняемая правительством, привела к позитивной динамике снижения инцидентов в области информационной безопасности в Казахстане.

В 2018 году начал свою деятельность Национальный координационный центр информационной безопасности (НКЦИБ) [82], задачей которого является обеспечение защиты информационных ресурсов государственных органов и критически важной информационной инфраструктуры от кибератак. Центр представляет собой основной элемент в системе обеспечения информационной безопасности национального уровня. НКЦИБ осуществляет сбор актуальной информации о кибератаках и угрозах из разных оперативных центров информационной безопасности.

В Казахстане существует ряд нормативных актов, включая законы, постановления и правила, регулирующие информационную безопасность. Кроме того, применяются международные стандарты, утвержденные уполномоченными органами Казахстана.

Серия стандартов СТ РК ISO/IEC 27000, известная как серия стандартов систем управления информационной безопасностью (СУИБ), распространяется на организации всех видов и размеров. Серия СУИБ включает в себя международные стандарты, охватывая разные аспекты обеспечения информационной безопасности.

Важным нормативным документом, который заменяет стандарты, являются Единые требования, обязательные для государственных органов, местных исполнительных органов, государственных юридических лиц, субъектов квазигосударственного сектора, а также собственников и владельцев информационных систем. Единые требования включают правовые и технические нормы из национальных стандартов, включая гармонизированные стандарты, и подробно регулируют использование информационных и коммуникационных технологий при обработке защищаемой законодательством информации. Эти требования обеспечивают технологическую безопасность информационной инфраструктуры, информационных систем и ресурсов, программного обеспечения и технических средств на всех этапах их жизненного цикла.

В последние годы аспекты информационной безопасности в сфере информатизации и связи получили свое отражение в законах Республики Казахстан. Общие принципы и требования к информационной безопасности были установлены законами «О национальной безопасности» [81] и «Об информатизации» [80]. Важно отметить, что эти законы разграничивают полномочия органов, служб и центров, ответственных за обеспечение информационной безопасности. Закон «Об информатизации» [80] служит верхнеуровневым регулирующим документом в области информатизации и информационной безопасности, охватывая отношения между государственными органами, физическими и юридическими лицами в разработке, развитии и эксплуатации объектов информатизации и государственной поддержке отрасли информационных технологий. Этот закон, однако, не применяется к организациям, входящим в состав Национального банка Казахстана и органов, занимающихся созданием и развитием интернет-ресурсов и информационных систем, которые не интегрируются с объектами

информационной и коммуникационной инфраструктуры «электронного правительства».

Обсуждения и выводы.

Информационная и кибербезопасность находятся в состоянии постоянной уязвимости, и для их обеспечения требуется более активное задействование как технических, так и человеческих ресурсов. Важными аспектами являются также наличие необходимой политической поддержки и установление соответствующего законодательства. Системы технической инфраструктуры государственных органов служат основой для предоставления государственных услуг гражданам и обществу. С учетом этого, расширение информационной безопасности в сфере государственного управления включает в себя обязательные аспекты кибербезопасности.

Оценка информационной безопасности является ключевым аспектом при оценке уровня риска для компаний в контексте возможных кибератак. Частным компаниям рекомендуется проводить аудит ИТ-безопасности с целью выявления уязвимостей и проверки соответствия стандартам безопасности, предписанным законодательством. Это может потребовать привлечения независимых ИТ-экспертов компанией для проведения всесторонней оценки ИТ-деятельности и определения уровня уязвимости. Для достижения этой цели, Правительству Республики Казахстан необходимо установить минимальные стандарты безопасности или уровни безопасности, которые могли бы служить ориентиром для частных компаний при оценке необходимых мер безопасности в контексте предотвращения кибератак, основываясь на применяющейся нормативной базе Германии, США и Китая.

Большинство корпоративных операций, как правило, проводятся через взаимодействие с внешними поставщиками. В этом случае организации полагаются на другие компании, чтобы получить необходимые услуги. Для этого, как правило, устанавливаются специальные каналы связи, такие как интерфейсы прикладных программ (API), обеспечивающие обоюдный доступ к информационным системам друг друга. Однако это также сопряжено с дополнительными рисками, поскольку злоумышленники могут попытаться использовать эти соединения или API для несанкционированного доступа. Для смягчения этого риска, частные компании должны обеспечить, чтобы их соглашения с поставщиками, особенно теми, которым необходим доступ к информационным системам компании для предоставления своих услуг, включали обязательства по соблюдению тех же стандартов безопасности, что и сама компания, а возможно, даже более строгих, в соответствии с требованиями законодательства.

Для установления системного подхода к борьбе с кибератаками на частные компании, Правительство Республики Казахстан должно рассмотреть возможность введения обязательных стандартов, которым компании должны соответствовать. Предлагаемые стандарты могут быть структурированы на разные уровни, чтобы охватить разнообразные компании с разной степенью

сетевой и информационной сложности, а также с различными уровнями операционных рисков. Особое внимание следует уделить компаниям, которые предоставляют жизненно важные услуги населению, так как любые сбои, вызванные кибератаками, могут негативно повлиять на экономику Казахстана. Эти компании могут быть классифицированы как организации с высокой значимостью для общества и должны соответствовать более строгим стандартам безопасности по сравнению с другими компаниями, имеющими меньший операционный риск и менее сложную информационную инфраструктуру.

Стандарты и критерии, обычно, могут быть введены без необходимости проведения проверок на соответствие, если они не требуются. В случае потребности или аудита с учетом действующих законов или нормативных актов в конкретной отрасли или стране, стандарты могут быть использованы в качестве ориентиров, разработаны, адаптированы или совмещены с другими стандартами. Применение стандартов для удовлетворения потребностей бизнеса или организации не обязательно должно соответствовать всем компонентам, содержащимся в одном стандарте (можно выбрать наиболее подходящие), и не обязательно должно быть внедрено в каждой части компании или организации. Соблюдение отраслевых стандартов является более сложным и строгим процессом из-за большого количества элементов, которые должны быть учтены перед достижением соблюдения нормативов. Отраслевые стандарты, такие как HIPAA, PCI-DSS и ISA/IEC 62443, обычно очень специфичны и содержат множество уникальных элементов, которые отличаются от стандартных требований.

Для частных компаний рекомендуется назначить сотрудника, ответственного за внутреннюю защиту данных и кибербезопасность, чтобы обеспечивать соблюдение стандартов безопасности, установленных компанией, и минимизировать риски утечки данных в будущем. В отличие от GDPR, действующие законы в Казахстане не обязывают к такому назначению. Несмотря на то, что некоторые компании могли бы решить создать такую должность внутри организации, это, вероятно, будет скорее бизнес-решением, а не обязательством по закону. В результате частные компании имеют право самостоятельно принимать решение о необходимости или отсутствии такой позиции, несмотря на существующие риски.

Литература

1 National Security Agency (NSA). URL: https://www.nsa.gov/.

2 Committee on National Security Systems. URL: https://en.wikipedia.org/wiki/Committee_on_National_Security_Systems.

3 National Institute of Standards and Technology. URL: https://www.nist.gov/.

4 North American Electric Reliability Corporation. URL: https://www.nerc.com/Pages/default.aspx.

5 The Cyberspace Administration of China (CAC). URL: https://uk.practicallaw.thomsonreuters.com/8-618-2325?transitionType=Default&contextData=(sc.Default)&firstPage=true.

6 Ministry of Public Security of China. URL: https://english.www.gov.cn/state_council/2014/09/09/content_281474986284154.htm.

7 Federal Ministry of the Interior, Building and Community (BMI). URL: https://www.bmi.bund.de/DE/startseite/startseite-node.html.

8 Federal Office for Information Security (BSI). URL: https://www.bsi.bund.de/EN/Home/home_node.html.

9 Federal Criminal Police Office (BKA). URL: https://www.bka.de/EN/Home/home_node.html.

10 Federal Office for the Protection of the Constitution. URL: https://www.verfassungsschutz.de/EN/home/home_node.html.

11 Federal Office for Civil Protection. URL: https://www.bbk.bund.de/EN/About-us/about-us_node.html.

12 National Cybersecurity Council, German Armed Forces (Bundeswehr). URL: https://www.bundeswehr.de/de/.

13 IT Security Act 2.0 (IT-SiG 2.0). URL: https://www.bsi.bund.de/EN/Das-BSI/Auftrag/Gesetze-und-Verordungen/IT-SiG/2-0/it_sig_2-0.html.

14 Federal Intelligence Service (BND). URL: https://www.bnd.bund.de/EN/Home/home_node.html.

15 UP KRITIS. URL: https://www.bsi.bund.de/EN/Themen/KRITIS-und-regulierte-Unternehmen/Kritische-Infrastrukturen/UP-KRITIS/up-kritis_node.html.

16 National IT Crisis Management. URL: https://www.bsi.bund.de/EN/Themen/Unternehmen-und-Organisationen/Cyber-Sicherheitslage/Reaktion/IT-Krisenreaktionszentrum/Nationales-IT-Krisenmanangement/nationales-it-krisenmanangement_node.html.

17 Federal Security Service (FSB) of the Russian Federation. URL: http://www.fsb.ru/.

18 National Coordination Center for Computer Incidents (NCCCI) of the FSB of Russia. URL: https://www.cert.gov.ru/.

19 Federal Protective Service (FPS) of the Russian Federation. URL: http://www.fso.gov.ru/.

20 Special Communication and Information Service (Spetsviaz FSO of Russia). URL: http://fso.gov.ru/struct/sssi/.

21 Federal Trade Commission (FTC) Start with Security. URL: https://www.ftc.gov/system/files/documents/plain-language/pdf0205-startwithsecurity.pdf.

22 Cybersecurity Information Sharing Act (CISA) of 2015. URL: https://www.congress.gov/bill/114th-congress/senate-bill/754.

23 The NIST Cybersecurity Framework (CSF) 2.0. URL: https://nvlpubs.nist.gov/nistpubs/CSWP/NIST.CSWP.29.pdf.

24 Federal Information Security Modernization Act (FISMA). URL: https://www.cisa.gov/topics/cyber-threats-and-advisories/federal-information-security-modernization-act.

25 Department of Homeland Security (DHS) Cybersecurity. URL: https://www.dhs.gov/topics/cybersecurity.

26 Cross-Site Report and Case Studies. URL: https://www.cisa.gov/sites/default/files/publications/Cross_Site_Report_and_Case_Studies_508.pdf.

27 PCI Security Standards Council. Protect Payment Data with Industry-driven Security Standards, Training, and Programs Special Communication and Information Service (Spetsviaz FSO of Russia). URL: http://fso.gov.ru/struct/sssi/.

28 Federal Service for Technical and Export Control of the Russian Federation (FSTEC). Official website. URL: https://fstec.ru/.

29 Ministry of Digital Development, Communications, and Mass Media of the Russian Federation (Ministry of Digital Affairs of Russia). Official website. URL: https://digital.gov.ru/ru/.

30 State Field Service of the Russian Federation (GFS RF). Official website. URL: https://gfs.gov.ru/.

31 Federal Service for Supervision of Communications, Information Technology, and Mass Media (Roskomnadzor). Official website. URL: https://rkn.gov.ru/

32 HIPAA Privacy and Security Rule. URL: https://www.cms.gov/outreach-and-education/medicare-learning-network-mln/mlnproducts/downloads/hipaaprivacyandsecurity.pdf.

33 National Cyber Strategy of the United States of America. URL: https://trumpwhitehouse.archives.gov/wp-content/uploads/2018/09/National-Cyber-Strategy.pdf

34 Cybersecurity and Infrastructure Security Agency Act, Pub. L. No. 115-278, 132 Stat. 4178 (2018). URL: https://www.congress.gov/115/plaws/publ278/PLAW-115publ278.pdf.

35 U.S. Department of Homeland Security. (2015). Final Guidelines on Privacy and Civil Liberties: Cybersecurity Information Exchange Act. URL: https://www.cisa.gov/sites/default/files/2023-02/cisa_2015_pcl_final_guidelines_2022_periodic_review_508c.pdf.

36 The Federal Trade Commission Act of 1914. URL: https://www.govinfo.gov/content/pkg/COMPS-388/pdf/COMPS-388.pdf.

37 United States. (1996). The Health Insurance Portability and Accountability Act of 1996. URL: https://www.govinfo.gov/content/pkg/PLAW-104publ191/pdf/PLAW-104publ191.pdf.

38 California Consumer Protection Act of 2018 (CCPA). URL: https://cppa.ca.gov/regulations/pdf/cppa_act.pdf.

39 Massachusetts, Chapter 93H of the Common Law. URL: https://records.salemstate.edu/sites/default/files/policies/MGL_93H_TOC.pdf.

40 Section 899-AA of the New York General Business Law. URL: https://www.nysenate.gov/legislation/laws/GBS/899-AA.

41 Cybersecurity Law of the People's Republic of China («Cybersecurity Law»). URL: https://www.dataguidance.com/sites/default/files/en_cybersecurity_law_of_the_peoples_republic_of_china_1.pdf.

42 Law on the Protection of Personal Information of the People's Republic of China (second edition of the draft) («PIPL Project»). URL: https://www.china-briefing.com/news/the-prc-personal-information-protection-law-final-a-full-translation/.

43 Data Security Law (DSL) of the People's Republic of China. URL: https://digichina.stanford.edu/work/translation-data-security-law-of-the-peoples-republic-of-china/.

44 Freedom of Information Act on access to public information and responsibilities of the Information Security Commission. URL: https://www.dpma.de/english/our_office/law/freedom_of_information_act/index.html

45 Information Security Act 1.0 (ITSiG 1.0). URL: https://www.bsi.bund.de/EN/Das-BSI/Auftrag/Gesetze-und-Verordungen/IT-SiG/1-0/it_sig-1-0.html.

46 «Network and Information Security Directive (NISD)». URL: https://erncip-project.jrc.ec.europa.eu/sites/default/files/The%20Network%20and%20Information%20Security%20Directive%20-%20ENISA%20-%20K%20Moulinos.pdf.

47 «BSI KritisVÄndV 2017» Bundesamt für Sicherheit in der Informationstechnik. (2017). URL: https://www.bsi.bund.de/SharedDocs/Downloads/EN/BSI/Publications/Magazin/BSI-Magazin_2017-02.pdf?__blob=publicationFile&v=1.

48 The German Information Security Act 2.0 (ITSiG 2.0). URL: https://www.bsi.bund.de/EN/Das-BSI/Auftrag/Gesetze-und-Verordungen/IT-SiG/2-0/it_sig-2-0_node.html.

49 The law of the Russian Federation «On the Federal Security Service». URL: https://www.consultant.ru/document/cons_doc_LAW_6300/.

50 The law of the Russian Federation «On Technical Regulation». URL: https://www.consultant.ru/document/cons_doc_LAW_40241/.

51 Ministry of Digital Development, Communications and Mass Media of the Russian Federation. (2003). Federal Law of the Russian Federation No. 126-FZ of July 7, 2003 «On Communications». URL: https://digital.gov.ru/ru/documents/3068/.

52 President of the Russian Federation. (2022). Decree No. 250 of May 1, 2022 «On Additional Measures to Ensure the Information Security of the Russian Federation. URL: http://publication.pravo.gov.ru/Document/View/0001202205010023.

53 ISO. (2022). ISO/IEC 27001:2013 Information technology. Security techniques. Information security management systems. Requirements. URL: https://www.iso.org/ru/standard/27001.

54 FERC. (n.d.). Federal Energy Regulatory Commission. URL: https://www.ferc.gov/.

55 Transportation Security Administration. URL: https://www.tsa.gov/.

56 NIST. (2020). NIST Special Publication 800-53 (Rev. 5) Security and Privacy Controls for Information Systems and Organizations. URL: https://csrc.nist.gov/pubs/sp/800-53/r5/upd1/final.

57 NIST. (2020). NIST Special Publication 800-171 (Rev. 2) Protecting Controlled Unclassified Information in Nonfederal Systems and Organizations. URL: https://csrc.nist.gov/pubs/sp/800-171-r2-upd-1/final.

58 ISACA. (n.d.). Certified Information Security Manager (CISM). URL: https://www.isaca.org/credentialing/cism.

59 GB/T 22239-2019 «Information technology - Technical requirements and evaluation methods for ensuring security of deep learning». URL: https://www.codeofchina.com/standard/GBT22239-2019.html.

60 GB/T 32918-2016 «Information technology – Methods for evaluating and protecting the confidentiality of personal data in big data». URL: https://www.chinesestandard.net/PDF/English.aspx/GBT32918.3-2016.

61 GDPR.EU. (n.d.). General Data Protection Regulation (GDPR). URL: https://gdpr-info.eu/.

62 European Union. (2018). Directive (EU) 2018/1972 of the European Parliament and of the Council of 11 December 2018 establishing the European Electronic Communications Code (Recast). URL: https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/PDF/?uri=CELEX:32018L1972.

63 (ISC)². (n.d.). Certified Information Systems Security Professional (CISSP). URL: https://www.isc2.org/landing/cissp-2024?utm_source=google&utm_medium=cpc&utm_campaign=GBL-exam-peace-of-mind-protection-promo&utm_term=search&utm_content=GBL-exam-peace-of-mind-protection-promo&gad_source=1&gclid=CjwKCAjwnv-vBhBdEiwABCYQAyrBsEX4ewiua0gs1ItA4AzSu0De6Ji9iOcf0Q_kIgaXxoAU5iQQGxoC82wQAvD_BwE.

64 BSI Standard 200-1: IT-Grundschutz Methodology. URL: https://www.bsi.bund.de/SharedDocs/Downloads/EN/BSI/Grundschutz/International/bsi-standard-2001_en_pdf.pdf?__blob=publicationFile&v=2.

65 BSI Standard 200-2: IT-Grundschutz Catalogues. URL: https://www.bsi.bund.de/SharedDocs/Downloads/EN/BSI/Grundschutz/International/bsi-standard-2002_en_pdf.pdf?__blob=publicationFile&v=2.

66 BSI Standard 200-3: Risk Analysis Based on IT-Grundschutz. URL: https://www.bsi.bund.de/SharedDocs/Downloads/EN/BSI/Grundschutz/International/bsi-standard-2003_en_pdf.pdf?__blob=publicationFile&v=2.

67 BSI Standard 200-4: Business Continuity Management. URL: https://www.bsi.bund.de/DE/Themen/Unternehmen-und-Organisationen/Standards-

und-Zertifizierung/IT-Grundschutz/BSI-Standards/BSI-Standard-200-4-Business-Continuity-Management/bsi-standard-200-4_Business_Continuity_Management_node.html.

68 Basic Security in Information Technology: A Manual for IT Security in the Federal Administration. URL: https://www.bsi.bund.de/SharedDocs/Downloads/EN/BSI/Grundschutz/International/Basic_Security.pdf?__blob=publicationFile&v=2.

69 Dorfleitner G., Hornuf L. (2019). FinTech and Data Privacy in Germany: An Empirical Analysis with Policy Recommendations. Cham: Springer International Publishing.

70 Popescu N., Secrieru S. (Eds.). (2018). Hacks, leaks and disruptions: Russian cyber strategy (Chaillot Papers No. 148). European Union Institute for Security Studies. URL: https://www.iss.europa.eu/sites/default/files/EUISSFiles/CP_148.pdf.

71 Gonov S.Kh., Goroshko I.V., Toropov B.A. (2019). Procedure for Handling Limited Distribution Official Information in the ISO of the Ministry of Internal Affairs of Russia. Informatics and Security of Modern Society, 1(1).

72 Korobeev A.I., Dremlyuga R.I., Kuchina Y.O. (2019). Cybercrimes in the Russian Federation: Criminological and Criminal Law Analysis of the Situation. Russian Journal of Criminology, 13(3), 416-425. DOI 10.17150/2500-4255.2019.13(3).

73 Ministry of Internal Affairs of Russia. Available at https://xn--b1aew.xn--p1ai/mvd/structure1/Upravlenija/Upravlenie_K_MVD_Rossii.

74 CAC (2016). Guojia wangluo kongjian anquan zhanlüe. URL: https://chinacopyrightandmedia.wordpress.com/2016/12/27/national-cyberspace-security-strategy/.

75 CAC (2017). Guojia wangluo anquan Shijian yingji yu'an. URL: http://wlaq.xjtu.edu.cn/info/1009/1013.htm.

76 MIIT (2021). General Requirements for Critical Network Equipment Security Requirements. URL: http://std.samr.gov.cn/gb/search/gbDetailed?id=BBE32B661B848FC8E05397BE0A0AB906.

77 Law of the Republic of Kazakhstan dated November 24, 2015, No. 418-V «On Informatization».

78 Law of the Republic of Kazakhstan dated January 6, 2012, No. 527-IV «On National Security of the Republic of Kazakhstan».

79 Official website of KZ-CERT Kazakhstan dedicated to the KZ-CERT team. URL: http://kz-cert.kz/en/about.

80 Ministry of Digital Development, Innovation and Aerospace Industry of the Republic of Kazakhstan (Decree of the President of the Republic of Kazakhstan dated February 25, 2019, No. 848). URL: http://adilet.zan.kz/rus/docs/U1900000848.

ПЕДАГОГИКА ЖӘНЕ БІЛІМ БЕРУ

ПЕДАГОГИКА И ОБРАЗОВАНИЕ

FIELD OF PEDAGOGY AND EDUCATION

ҒТАМР 14.23.01

«СУ-ДЖОК» ТЕРАПИЯСЫ ҚҰРАЛДАРЫМЕН ДИЗАРТРИЯНЫҢ КӨМЕСКІ ТҮРІ БАР МЕКТЕП ЖАСЫНА ДЕЙІНГІ БАЛАЛАРДА (5 ЖАС) ҚОЛДЫҢ ҰСАҚ МОТОРИКАСЫН ДАМЫТУ ЕРЕКШЕЛІКТЕРІ

М.Қ. Көпенова
Магистрант, Абай атындағы ҚазҰПУ, Алматы қ.
Б.А. Сабденова
PhD, аға-оқытушы, Абай атындағы ҚазҰПУ, Алматы қ.

Бұл мақалада дизартрияның көмескі түрі бар мектеп жасына дейінгі балалардың жалпы және ұсақ қол моторикасының дамуы ерекшеліктері мен оның маңыздылығы қарастырылады. Дизартрияның көмескі түрі бар балалардың «Су-Джок» терапиясы құралдарымен ұсақ қол моторикасын дамытудың маңыздылығы және оның пайдасы жайлы айтылған.

Мақалада «Су-Джок» терапиясының 5 жастағы балалардағы дизартрияның көмескі түріне қолдың ұсақ моторикасын дамыту маңыздылығы мазмұндалады. Бұл мақала дизартрияның көмескі түрі бар балалардың Су-Джок терапиясының практикалық қолдаулары мен оларды қолдану жолдары бойынша маңызды анықтамалар береді.

Мақала мұғалімдерге, арнайы мамандарға және дизартрияның көмескі түрі бар балалардың ата-аналарына баланың жалпы және ұсақ қол моторикасын дамытуына көмекші құрал болып табылады.

Түйін сөздер: дизартрия, көмескі дизартрия, моторика, терапия, ерекшелік, бұзылыс, арнайы білім беру, ұсақ қол моторикасы, жалпы моторика.

Логопедияда дизартрияның көмескі түрі сөйлеу тіл кемістігінің ерекше түрі болып 1950-1960 жылдары бөлініп шыға бастады. Р.А. Белова-Давид патогенетикалық принципке негізделген сөйлеу тілінің дыбыс айту бұзылуының классификациясында екі негізгі түрін атайды: бұзылудың функционалды дислалиясы және орталық нерв жүйесінің органикалық зақымдалуының салдарынан болған дизартрия [1].

Е.Ф. Соботович мектеп жасына дейінгі балалардың дыбыс айту бұзылыстарының патогенезін ескере отырып жүйелейді және неврологиялық симптоматиканың негізінде көрінген органикалық негізі бар дыбыс айтуының

бұзылыстарын анықтайды. Ғалым бұл бұзылыстарды дизартриялық қатарындағы бұзылыс деп топтастырады [2].

Бұл бұзылыс симптоматикасы БЦСА кезіндегі көрінетін дизартрияның классикалық түрлерінен өзгеше. Басқа да ресейлік және шетелдік зерттеушілер симптоматикасы және табиғаты дислалия мен дизартрияға тән емес дыбыс айтылуының қалыптасуының бұзылуы байқалады деп дәлелдейді.

Аталған бұзылыстың табиғаты көпке дейін белгісіз болды. Соған байланысты терминологиясы әр түрлі (апраксикалық дизартрия, артикуляторлы диспраксия, органикалық, орталық немесе күрделенген дислалия, функционалды дизартрия, минимальді дизартриялық бұзылыс және т.б.) болды. Кейінірек Е.Ф. Соботович, Л.В. Лопатина, Р.И. Мартынова және т.б. бұл кемістікті көмескі дизартрия немесе дизартрияның көмескі түрі деп атайтын болды [2, 3, 4].

«Дизартрияның көмескі түрі» терминін ең алғаш рет О.А. Токарева қолданған. Оның пікірі бойынша, аталған кемістігі бар балалар көп дыбыстарды дұрыс айта алады, бірақ еркін сөйлеуде олар машықтандырылмаған және ажыратылмаған болады [5].

Зерттеулер алғашқыда дизартрияның көмескі түрін дыбыс айту кемістігіне жатқызғаннан кейін көптеген авторлар оны сөз және сөзсіз функция симптоматикасы ретінде қарастыратын болды. Қазіргі таңда арнайы әдебиетте дизартрияның көмескі түрі бас ми минимальді дисфункциясының салдарынан болған кемістік деп қарастырылады. Дыбыс айтуының бұзылуымен қатар зейін, есте сақтау қабілетінің, интелектуалды әрекет, ерік, жеңіл қозғалыс бұзылады және жоғары ми қыртысы функцияларының қалыптасуының бұзылыстары байқалады.

Б.А. Архипова, Г.В. Гуровец, С.И. Маевская дизартрияның көмескі түрі бар балаларда көз-қимыл жүйкесінің қызметі бұзылады дейді [6, 7].

Қазіргі уақытта балалармен жұмыс істеудің дәстүрлі емес нысандары мен құралдары көбірек назар аударуда. Солардың бірі – Су-Джок терапиясы. Дәстүрлі акупунктура мен шығыс медицинасына негізделген ол өзін-өзі емдеудің ең жақсы жүйелерінің бірі болып саналады. Терапиялық әсерлер үшін мұнда тек қолдар мен аяқтардағы нүктелер қолданылады. Ұлы неміс философы И.Кант қолды сыртқа шыққан ми деп жазған. Қолдарда ішкі органдармен және ми қыртысының әртүрлі аймақтарымен өзара байланысты нүктелер мен аймақтар бар. Ми қыртысының сөйлеу мүшелерінің қозғалысына жауап беретін және саусақтардың қозғалысын басқаратын аймақтары бір-біріне жақын орналасқан. Саусақтардың ми қыртысына баратын жүйке импульстары көрші сөйлеу аймақтарын мазалайды, олардың белсенді қызметін ынталандырады.

Су-Джок терапиясы – бұл қол мен аяқ арқылы емдеу жолы. Су-Джок терапиясының негізін қалаушы оңтүстік корей профессоры Пак Чже Ву. Кәріс тілінен аударғанда «Су– қол», «Джок– аяқ» деген мағына береді. Қазіргі таңда ұсақ моториканың және сөйлеуді дамытудың бұзылыстары бар балалар санының өсуі байқалады. Осындай бұзушылықтары бар балаларды тәрбиелеумен және оқытумен айналысатын педагогтардың шығармашылық

жұмысында дәстүрлі және түзету әдістерін, сондай-ақ дәстүрлі емес технологияларды қамтитын кең практикалық материалдар бар.

Мектеп жасына дейінгі балаларда, әсіресе көмескі дизартриясы бар балаларда ұсақ қол моторикасының маңызы зор. Ұсақ моторикаға жазу, сурет салу, ұсақ заттарды жинау және осы жаста балалардың дамытатын басқа да дағдылары сияқты ұсақ қол қимылдарын басқару және үйлестіру жатады.

Су-Джок терапиясын дизартриясы бар балалардың ұсақ моторикасын жақсарту мақсатында әртүрлі жағдайда қолдануға болады. Ол массажды түрде, сонымен қатар қолдар мен саусақтардың белгілі бір нүктелерін ынталандыруды қамтитын массаж түрімен нақтыланады. Бұл манипуляциялар бұлшықеттердің координациясын, күшін және қозғалыс дәлдігін жақсартуға көмектеседі, бұл өз кезегінде балаларға жазу сияқты тапсырмаларды сәтті орындау үшін қажетті дағдыларды дамытуға көмектеседі.

Мектеп жасына дейінгі балалардың ұсақ қол моторикасы олардың дамуында маңызды рөл атқарады. 5 жасқа дейінгі балалар үшін, әсіресе көмескі дизартриясы бар балалар үшін ұсақ моториканы дамыту тілдік дағдыларға және жалпы дамуға оң әсер етуі мүмкін. Су-Джок терапиясын қолдану ұсақ моториканы жақсартуға көмектеседі, сондықтан қол қозғалысын дәлірек басқаруға ықпал етеді.

Су-Джок терапиясы қан айналымын жақсартатын, бұлшықеттерді күшейтетін және сезімталдықты арттыратын қолдардағы белгілі бір нүктелерді массаж және белсендіруді қамтиды. Бұл жақсы үйлестіруге және қол-саусақ дағдыларын дамытуға ықпал етеді. Ұсақ моториканы жетілдіру жазу, сурет салу және құралдарды пайдалану сияқты тапсырмаларды жеңілдетеді, бұл өз кезегінде тілдің дамуына және балалардың оқуының және әлеуметтік бейімделуінің басқа аспектілеріне көмектеседі.

Көмескі дизартриясы бар балалардың қозғалыстары, соның ішінде тіл, ерін және таңдай сияқты сөйлеу мүшелерін үйлестіру мен оң қалыпқа келтіру Су-Джок терапиясының басты мақсаттары болып табылады. Осы тұрғыда Су-Джок терапия әдістерін қолдану келесі артықшылықтарға ие болуы мүмкін:

1. Қозғалыс дағдыларын жетілдіру: Су-Джок терапиясы баланың қолдарының ұсақ моторикасын жақсартуға көмектеседі, бұл саусақтардың және алақандардың дәлірек қозғалысына ықпал етеді.

2. Бұлшықетті күшейту: бұл әдіс қол қозғалысын басқаратын бұлшықеттерді күшейтуге көмектеседі, бұл қозғалтқышты басқаруды жақсарту үшін маңызды.

3. Жақсартылған үйлестіру: Су-Джок терапиясы қолдар мен дененің басқа бөліктері арасындағы үйлестіруді жақсартуға көмектеседі, бұл оқу мен дамуға оң әсер етеді.

4. Дизартрияны жеңуге көмектесу: Бұл әдіс дизартриямен күресуге көмектесетін сөйлеуге байланысты моторикасын бақылауды жақсартуда да пайдалы болуы мүмкін.

Су-Джок терапиясын қолдану, мысалы, массаж, қолдың биологиялық белсенді нүктелерін ынталандыру және тағы да басқа болып табылады.

Су-Джок терапиясы – қолдың белгілі бір нүктелерімен жұмыс істеу дененің әртүрлі функцияларына пайдалы әсер ететін акупунктура әдісі. Бұл жағдайда ол ұсақ моториканы дамытуға және жақсартуға көмектеседі, бұл өз кезегінде баланың әртүрлі моторлық тапсырмаларды орындау қабілетін жақсартады және тіпті көмескі дизартрия белгілерін азайтады.

Қорытындылай келе, Су-Джок терапиясы панацея емес екенін және оны білікті маманның бақылауымен қолдану керек екенін ескеру маңызды. Сонымен қатар, бұл көмескі дизартриясы бар балаларға арналған кешенді емдеу бағдарламасында қосымша әдіс болуы мүмкін, оның ішінде логопедиялық және дәрігер тағайындаған басқа әдістер де жатады.

Қолданылған әдебиеттер

1 Белова-Давид Р.А. Клинические особенности детей дошкольного возраста с недоразвитием речи // Нарушения речи у дошкольников. – М.: Просвещение, 1972. – С. 32-81.

2 Соботович Е.Ф., Чернопольская А.Ф. Проявление стёртых дизартрий и методы их диагностики // Хрестоматия по логопедии. – М., 1997. – С. 208-214.

3 Лопатина Л.В. Особенности моторных функций у дошкольников со стертой формой дизартрии // Нарушение речи. Методы изучения и коррекции. – СПб.: Образование, 1993. – С. 3-11.

4 Мартынова Р.И. Медико-педагогическая характеристика дислалии и дизартрии // Очерки по патологии речи и голоса. – М., 1963. No2. – С.34-48.

5 Токарева О.А. Расстройства речи у детей и подростков / Под ред. С.С.Ляпидевского. – М., 1969.

6 Архипова Е.Ф. Стёртая дизартрия у детей учеб. пособие для студентов вузов. – М.: АСТ: Астрель, 2014. – 320 с.

7 Гуровец Г.В., Давидович Л.Р., Маевская С.И. Медико-педагогическая характеристика сложных форм речевой патологии // Изучение и коррекция речевых расстройств. – Л., 1986. – С.73-79.

ГРНТИ 12.51.51

SMART ТЕХНОЛОГИЯЛАРЫН ОҚУ ҮРДІСІНЕ ЕНГІЗУ ПЕРСПЕКТИВАЛАРЫ

Г.Н. Рахымбаева
Магистр, оқытушы, М.Өтебаев атындағы жоғары жаңа технологиялар колледжі, Шымкент қ.
С.С. Кендирбаев
Директордың ақпараттық технологиялар жөніндегі орынбасары, М.Өтебаев атындағы жоғары жаңа технологиялар колледжі, Шымкент қ.

Бұл мақалада смарт технологиялардың мүмкіндіктерін және оларды білім беру ортасында қолдануды көрсететін бағдарламалардың түрлері анықталған. Сонымен қатар, білім берудегі смарт технологияларының артықшылықтары мен кемшіліктері талқыланады. Қазіргі уақытта ақпараттық білім беру уақыт талабы болып табылады. Ақпараттық технологияларды жетілдіру білім берудің негізгі бағыттарының бірі болып табылады. Білім беру мекемесінде оқу процесінде заманауи ақпараттық сервистерді пайдалануға ықпал етеді. Смарт технология мүмкіндіктерін қолдана отырып, білім беру сапасын арттыра отырып, оқушылардың оқуға деген қызығушылығын арттыруға мүмкіндік береді. Бұл үдеріс білім беруге смарт технологияларды енгізудің жаңа кезеңінің басталуы, оның смарт білім беру жағдайына көшуі туралы айтуға мүмкіндік береді. Зерттеудің мақсаты – мұғалімдер мен оқушылардың жаңа білім беруге, яғни смарт технологияға қатынасын зерттеу отырып, «смарт білім», «смарт технологиялар» ұғымдарына сипаттама берілген. Смарт технологияларды қолдану тұлғалық-бағдарлы көзқарасты жүзеге асыруға, студенттердің оқытылатын пәннің тұтас бейнесін білуіне ықпал етеді, өз бетімен білім алуға және қашықтықтан тапсырма орындауға мүмкіндік береді.

Түйін сөздер: қашықтықтан оқыту жүйесі, цифрлық білім беру жүйесі, инновациялық технологиялар, смарт технология, Smart Education, SMART Ideas, SMART ART, SMART интерактивті тақталар, Smart Learning.

XXI ғасыр – технологиялар ғасыры. Мобильдік құрылғылар, Интернет желілері өмір сүрудің қарапайым күнделікті дағдысына айналып, ақпараттық технология адам өмірінің маңызды бөлшегі болып кірігіп кетті. Сандық қоғам, сандық орта қалыптасты. Дамыған мемлекеттер технологияларды адам игілігіне пайдалану мүмкіндіктерін мейлінше арттырып жатыр. Интернет желілері

адамның әр түрлі бағытта дамуына мол мүмкіндік береді. Қазіргі білім беру тәжірибесінде оның барлық деңгейінде цифрлық білім беру ортасының қарқынды даму процесі жүріп жатыр: білім беру платформалары, электронды оқулықтар құрылуда, жаппай ашық онлайн курстардың саны өсуде, қашықтықтан білім беру дамып келеді және т.б. білім беру жүйелерін белсенді жаңғырту үдерісі, білім берудің классикалық үлгілері аралас және қашықтықтан форматтарға, университеттер мен мектептер виртуалды және цифрлық университеттер мен мектептерге трансформациялануда. Дамыған елдерде студенттердің 90%-дан астамы цифрлық технологиялар арқылы оқу үдерісіне енгізілген, жоғары оқу орындарының 80%-дан астамы қашықтықтан оқыту түрінде қызмет көрсетеді [1].

Бүгінгі таңда ең заманауи цифрлық технологиялардың бірі – білім берудегі смарт технологиялар. «Smart» сөзі ағылшын тілінен аударғанда «ақылды» дегенді білдіреді. Білім берудегі смарт-технологиялар туралы айтқанда, зерттеушілер ақпараттық технологиялар мен оқу құралдарының өзара байланысты көптеген түрлерін, соның ішінде интерактивті тақталарды, құжат камераларын, бағдарламалық қамтамасыз етуді, студенттердің білімін басқару жүйелерін және т.б. Смарт технологиялардың бірегейлігі барлық қорлардың бірыңғай ақпараттық білім беру платформасына негізделгенінде.

Жоғарыда баяндалған мәселелер магистрлік диссертация тақырыбын «Смарт технологияларын оқу үрдісіне енгізу перспективалары» деп таңдап алуға негіз қалады. Себебі, бүгінгі таңда еліміздің білім беру саласына смарт технологияны әзірлеу және қолдану өзекті мәселелердің бірі болып табылады және еліміздің қазіргі даму кезеңінде білім беруде смарт технологияны әзірлеу және пайдаланудың маңызы күн санап өсіп келеді.

Нәтижелер мен талқылау.

Smart білім беруге арналған жұмыстарда келесі ұғымдарды кездестіруге болады: smart education (Smart Education), smart learning (Smart Learning), e-learning (e-Learning), мобильді оқыту (m-Learning). Осы ұғымдарды ажыратуға тырысайық.

Smart – бұл жүйенің немесе процестің қоршаған ортамен өзара әрекеттесуінде көрінетін және жүйеге және/немесе процеске сыртқы ортадағы өзгерістерге дереу жауап беру, трансформацияға бейімделу қабілетін беретін жүйенің немесе процестің қасиеті: жағдайлары, өзін-өзі дамыту және өзін-өзі бақылау, нәтижеге тиімді қол жеткізу.

«Smart» негізгі қасиеті – қоршаған ортамен әрекеттесу қабілеті. Smart Learning форумында (Smart Learning Korea Forum 2010) [2]. Smart Learning-тің келесі анықтамасы ұсынылды: біріншіден, ол құрылғыға қарағанда адамдар мен мазмұнға көбірек көңіл бөледі, екіншіден, ол тиімді, озық оқыту негізінде жеке оқыту. ақпараттық технологиялар инфрақұрылымы [3]. Халықаралық Smart Learning Environments Ассоциациясының (IASLE) өкілдері смарт оқытуды (Smart Learning) өзара байланысты салаларды қамтитын сала ретінде қарастырады: смарт технологиялар, смарт білім, смарт сыныптар, смарт университеттер, smart – қоғам.

Корея Республикасының Білім, ғылым және технологиялар министрлігі алға тартқан SMART оқыту тұжырымдамасы келесідей [4].

Self-Directed	• Өздігінен білім алуға бағытталған
Motivated	• Білім алушының белсенді танымдық әрекетін негіздейді
Adaptive	• Білім беру субъектіне бейімделген
Resource	• Қолжетімділігі еркін білім беру ресурстары бар
Technology Embedded	• Технологиялармен қамтамасыз етілген

Сурет 1. SMART оқыту тұжырымдамасы.

Педагогикалық технологияда неғұрлым тиімді, құзыреттілікке бағдарланған мақсаттарды қоюдың белгілі тәсілі – SMART критерийлер:

– *S – Нақты.*

Қазақстан Республикасы орта білім беру жүйесінің жаңартылған білім беру бағдарламаларында оқыту мақсаттары бірнеше тәсілдерге, оның ішінде SMART техникасына негізделіп анықталуда. Оқыту мақсаттары оның анық, нақты (Specific) күтілетін нәтижелері түрінде сипатталған, әрі мақсат қоюдың неғұрлым кеңінен танылған дәстүрлі жолы– мақсатты зерделенетін мазмұн арқылы анықтау қолданылған.

– *M – Өлшеуге болатын.*

Жаңартылған білім беру бағдарламалары жағдайында SMART техникасының өлшемді (Measurable) деп аталатын критерийіне қол жеткізу үшін қалыптастырушы бағалауға арналған тапсырмалар орындалады. Қалыптастырушы бағалауды өткізу кезінде оқушыларға оқу мақсатын бағалайтын жетістік критерийлері беріледі.

– *A – Қолжетімді.*

Жаңа оқу бағдарламаларындағы оқу мақсаттарының жүйесі дерлік қол жетерлік мақсаттар. SMART мақсаттың қол жетімділік (Attainable) критериінің жүзеге асуын педагогикалық әдіс-тәсілдер мен әр пәнге қажетті құрал-жабдықтар мен материалдар қамтамасыз етеді. «Мақсатыңыз қолжетімсіз екеніне көзіңіз жеткен кезде мақсатыңызды емес, әдісіңізді ауыстырыңыз» – деген екен белгілі шығыс ойшылы Конфуций.

– *R – Шынайы.*

Оқу бағдарламаларындағы оқу мақсаттарының жүйесі оқушылардан шынайы (Realistic) проблемаларды анықтап зерттей білуді талап етеді. Оқу мақсаты мен әр оқу мақсатына арнап таңдалған табыс критерийлерінің тізімі ұсынылған.

– *T – Уақыт шектелген.*

Смарт мақсаттың белгілі бір уақыттық межемен (Timed) шектелуі білім беру салалары бойынша күтілетін нәтижелердің ұзақ мерзімді және қысқа мерзімді сипаттағы оқу мақсаттарының жүйесін құрауымен сипатталады.Ұзақ мерзімді жоспар ортақ тақырып бойынша оқу мақсаттарын бөлімдер бойынша топтайды; орта мерзімді жоспар тілдік дағдыларды (айтылым және тыңдалым, оқылым, жазылым) жақсарту бойынша талаптарды анықтайды; қысқа мерзімді жоспар оқушымен оқу мақсатына жету туралы кері байланысты береді.

Осы технологиялардың әрқайсысы мазмұнды әзірлеудің жаңа процесін құруға мүмкіндік береді (сайт мазмұны, оны толтыру), оны жеткізу және жаңарту. АКТ дамуының қазіргі кезеңінде(ақпараттық-коммуникациялық технологиялар) классикалық білім беру технологияларымен ғана емес, электронды оқыту технологияларымен де қанағаттандыра алмайтын қажеттіліктер жиі кездеседі. Қазіргі уақытта e-learning (электрондық) Smart (ағылшынша – ақылды, ұшқыр, жігерлі) e-learning және Smart Education (smart education) жүйесіне көшу жүріп жатыр. Smart Education концепциясы икемділік болып табылады, ол көптеген дереккөздердің болуын, мультимедианың максималды әртүрлілігін, тыңдаушының деңгейі мен қажеттіліктеріне тез және оңай бейімделу мүмкіндігін білдіреді. Білім беруді дамыту үшін адами капиталдың әсері жеткіліксіз. Еңбек ресурстарының білім беру көлемін ұлғайту ғана емес, білім беру ортасының өзін өзгерту қажет, білім беру мазмұнының өзі, оның әдістері, құралдары мен орталары сапалы түрде өзгеруі керек, SMART білім беруге көшу қажет.

Аналитикалық, күрделі мәселелерді шешу дағдылары, жаңашылдық – жаңа идеяларды дамыту және оларды жүзеге асыру, мәдениетаралық қарым-қатынас дағдылары сияқты құзыреттерді дамыту қажет. Мәскеу мемлекеттік экономикалық университетінің профессоры Тихомиров бүгінгі білім беруді дамытудың негізгі ұстанымын өте дәл білдірді: «Ескі білім беру жүйесі адамдарды SMART қоғамындағы еңбек пен өмірге ешбір әдіспен дайындамайды. Смарт технологияларсыз инновация мүмкін емес. Егер білім беру жүйесі дамудың осы бағыттарынан артта қалса, онда ол тежеледі.

Смарт білім цифрлық педагогиканың жаңа тұжырымдамаларын біріктіреді:

– ашық білім беру ресурстары;
– жаппай ашық онлайн курстар;
– оқу платформалары;
– электронды оқулықтар;
– сандық кітапханалар;
– ашық лицензиялар;
– мобильді оқыту;
– цифрлық бейне байланыс;
– жаһандық БАҚ;
– білім беру ұйымдарын басқарудың автоматтандырылған жүйелері;

– электронды портфолио және жеке электронды шкафтар.

Білім берудегі смарт ұғымы кәсіби қызмет пен жеке өмір процесін жеңілдететін әртүрлі смарт құрылғылардың өмірімізге енуінен кейін пайда болды (смартфон, смарт үй, смарт автомобиль – смарт автомобиль, смарт тақта – интерактивті смарт электронды тақта, смарт жүйесі). компьютердің қатты дискісінің өзін-өзі диагностикасы). Смарт белгілі бір қызмет түрі үшін ортаны құрайтын құрылғылардың интеллект деңгейін арттыруды білдіреді. Бұл ұғымды білім беруге көшіру бастапқы кезеңде, терминдер мен негізгі ұғымдар қалыптасу сатысында.

Смарт технология – жаңа заманның құралы. Білім беру мазмұнын жаңарту жағдайында информатика пәнін оқытуда шығармашылыққа көп мүмкіндік береді. Смарт технология ұғымының құрылымы 2– суретте көрсетілген.

SMART тақтаның ерекшелігі:

– екі қолданушы бір уақытта қолдана алады, яғни, тақтада бір уақытта жазып, сурет салуға және жасалған жұмысты файлда сақтауға мүмкіндік береді;

– интерактивті тақтаның жұмыс жасау кеңістігі үлкейтілген;

– интерактивті тақтамен жұмыс жасаудың артықшылықтары:

– барлық жастағы оқушыларға тиімді;

– оқытушыға Web-сайттар және басқа да ресурстармен жұмыс жасай отырып, материалдарды оқушыларға жеткізуді күшейтеді;

– сыныпта талқылау мен араласуға кең мүмкіндік береді;

– көптеген түрлі және динамикалық материалдарды қолдану арқасында оқушы мен оқытушыға сабақты қызықты етіп өткізуге көмектеседі [2].

Сурет 2. Смарт – технология құрылымы.

Барлық заманауи жетістіктердің бір ортақ қасиеті бар: олар цифрлық және ақпараттық технологияларды тиімді пайдаланады [3].

Смарт білім беру мазмұны диаграмма түріндегі ұғымдар жиынтығы ретінде көрсетілген. Тұжырымдамаларды қалыптастыру – зерттеу жүргізудің әдіснамалық әдісі.

Смарт білім беру бағыттары. Смарт білім беру тұжырымдамалары жүйеленді, олардың классификациялары жасалды. Смарт білім мазмұны 3-суретте жіктелуі көрсетілген.

Сурет 3. Смарт білім беру мазмұны.

Білім беру технологиялары маңызды, тірек және байыту технологияларын қамтиды. Жаңа немесе жетілдірілген оқыту мен оқу әдістері білім берудің әсерін күшейтеді.

Маңызды білім беру технологиялары білім беру ортасын смарт ортаға айналдырады. Технологияларды байыту оқу процесін байытады, оқу мақсаттарын қолдайды, оқыту немесе оқу әдістерінің тиімділігін арттырады. Ақпараттық-коммуникациялық инфрақұрылым үшін қолдаушы білім беру технологиялары қажет. Бұлтты технологиялар қолдаушы технологиялардың мысалы болып табылады. Ең танымал бұлттық қоймалар – YandexDisk және Google Drive.

Алғашқы смарт білім беру жобасы 1997 жылы Малайзияда жасалған. Смарт мектептері 2006 жылдан бері жұмыс істейді. Бұл мектептер жұмыс күшін 21 -ғасырдың сын-қатерлеріне қарсы тұруға дайындауға арналған. Австралия IBM компаниясымен бірге жалпы оқушыға бағытталған смарт оқыту жүйесін ұйымдастырды. Бұл жүйе орта білім беру ұйымдарындағы мамандарды даярлау дәрежесіне байланысты. Оңтүстік Корея бұл жобаны білім беру жүйесін жетілдіру және білім беруді жақсарту үшін пайдаланды инфрақұрылым. Бұл технологияны Финляндия, Біріккен Араб Әмірліктері 2011 және 2012 жылдан бері қолданып келеді.

Смарт педагогикасының мәні студенттерге олардың мүмкіндіктерін кеңейтуге, қабілеттерін және шығармашылық ойлауын дамытуға ықпал ететін жекелендірілген білім беру қызметтерін ұсыну болып табылады. Смарт білім беру парадигмасына сәйкес келетін педагогика түрлеріне қатысты талқылаулар әлі де жалғасуда.

Смарт педагогикасының мәнін барынша дәл көрсеткен З.Т. Жу, М.Х. Ю және П.Ризебос оны төрт оқыту стратегиясын жүзеге асыруда көреді:

– сабақта саралап оқыту;
– бірлескен топтық оқыту;
– қызығушылық бойынша жеке оқыту;
– интерактивті әрекеттесу арқылы жаңалық ашу арқылы оқыту [6].

Дегенмен, SMART білім беру үдерісінде студент басты тұлға екені анық, ол туралы мәліметтерді 4-суреттен көруге болады.

Сурет 4. Смарт білім беру жүйесі.

Смарт ортасы – бұл білім алушыларға цифрлық ресурстарды пайдалануға және кез келген жерде және кез келген уақытта оқу жүйелерімен өзара әрекеттесуіне мүмкіндік беретін, сондай-ақ оларға қажетті оқу нұсқаулығымен, көмекші құралдармен және оқу құралдарын барабар формада белсенді түрде қамтамасыз ететін әртүрлі технологиялармен қолдау көрсетілетін білім беру ортасы. Смарт-орта кеңістікті, орынды, уақытты, технологияны, құрылғыларды, басқаруды және өзара әрекетті қамтиды. Смарт білім берудің негізгі элементтерінің бірі бола отырып, ол смарт студенттеріне жекелендірілген білім беру ресурстарымен және арнайы әдістер негізінде қолданылатын жүйелермен өзара әрекеттесу мүмкіндігін береді.

Кез келген гаджеттің көмегімен оқушының оқу стилі мен оқу қарқынына қарай оқуы мен оқуы оңайырақ болады. Осыған байланысты смарт білім беру ортасының қажеттілігі туындайды, оның құрамдас бөліктері негізінен:

– смарт студенттер;

– смарт оқыту ортасы;
– смарт педагогикасы.

Зерттеушілер «смарт» білім беру қабілетінің төрт деңгейін анықтайды. Бұл қабілеттерге негізгі білім мен негізгі дағдылар, күрделі қабілеттер, жеке тәжірибе және ұжымдық интеллект жатады. Олар білім, дағдылар, көзқарастар және құндылықтар бойынша топтастырылған:

Негізгі білім және негізгі дағдылар: STEM, оқу, жазу, бейнелеу өнері және басқа пәндер оқушылардың сапалы дамуы үшін маңызды;

Күрделі қабілеттер. Бұл қабілеттер сыни ойлаумен және нақты өмірлік мәселелерді шешумен байланысты. Осы қабілеттер арқылы студенттерде әртүрлі жағдайларға көзқарас пен кешенді көзқарас қалыптасады. Олар талдауға, пайымдауға және шешім қабылдауға, әртүрлі мәселелердің оңтайлы шешімдерін табуға үйренеді.

Шетелдік және отандық ғалымдардың смарт білім беру бойынша зерттеулерінде смарт артықшылықтарын тәжірибеде шебер қолдану мұғалімге:

– оқытудың тиімділігі мен тиімділігін арттыру;
– әр оқушыға жеке білім беру траекториясын құру.
– оқушылардың ішкі және сыртқы мотивациясын арттыру
– оқушылардың белсенділігін, дербестігін, тапқырлығын дамыту
– кең ауқымды дағдыларды дамыту
– оқушылардың мазасыздануын азайту
– жұмыс жүктемесін бақылау.

Смарт білім беру технологиясын 5-суреттен толық көруге болады.

Сурет 5. SMART білім беру технологиялары.

Смарт білім беру жүйесіндегі құрылымды қарастыру кезінде зерттеушілердің көпшілігі смарт технологияларын бөліп көрсетеді, бұл білім беру үдерісінің тиімділігі мен қолданылатын технологиялардың көлемі мен сапасы арасындағы корреляциямен түсіндіріледі.

Қорытынды.

Смарт технологияларды қолдану тәжірибесін талдау, сондай-ақ жүргізілген сұхбаттардың нәтижелері қазір тек сапардың басында тұрғанымызды көрсетеді деп айта аламыз. Білім беру процесінің көптеген қатысушылары үшін смарт-технологияларды қолданудың жағымды жақтары анық емес.

Олардың хабардарлық деңгейі көп нәрсені қажет етеді. Дегенмен, отандық университеттерде қолданылатын технологиялардың өзі кемелден алыс, бұл олардың нақты және әлеуетті пайдаланушылар үшін құндылығын төмендетеді.

– Смарт білім – ең тиімді ұғымдардың бірі постиндустриалды қоғамдағы білім беру процесі;

– Смарт білім беру идеяларын жүзеге асыру үшін өзгерту қажет барлық деңгейлерде (жеке сабақ, тақырып, модуль, пән) оқу үдерісін жобалау және жүзеге асыру тәсілдері;

– Смарт білім беру идеяларын жүзеге асыру үшін оған сүйену керек құзыреттілік және жүйелік белсенділік тәсілдер, өйткені олар көбірек дәрежеде қажетті жағдайларды жасауға мүмкіндік береді;

– Смарт білім беру идеяларын қолдануды үйрену үшін қажет u–learning, e–learning және де электронды оқулық құралдарын пайдаланатын смарт мазмұнның және қатысты әрекеттердің болуын білдіретін смарт орта.

Жаңа технологияларды тиімді пайдалана отырып сабақ берудегі үлгерімді көтеруге айтарлықтай көмегін тигізетін, оқушының оқуға қызығушылығын арттыратын, шығармашылығын шындайтын, оқушының жеке тұлға ретінде қалыптасуына ықпал етуге әбден болады. Смарт технологияларды қолдану тәжірибесін талдау, сондай-ақ жүргізілген сұхбаттардың нәтижелері қазір тек сапардың басында тұрғанымызды көрсетеді деп айта аламыз. Білім беру процесінің көптеген қатысушылары үшін smart-технологияларды қолданудың әдіс-тәсілдерін жетік меңгермеген. Олардың хабардарлық деңгейі көп нәрсені қажет етеді.

Қолданылған әдебиеттер

1 Kim B.H., Oh S.Y. A Study on the SMART Education System Based on Cloud and N-screen // Journal of the Korea Academia-Industrial Cooperation Society. 2014. Vol. 15. № 1. P. 137-143.

2 Kim T., Cho J.Y., Lee B.G. Evolution to smart learning in public education: A case study of Korean public educa-tion // Open and Social Technologies for Networked Learning. Berlin – Heidelberg: Springer, 2013. P. 170-178.

3 Тихомиров В.П. От электронного обучения к Smart-Университету // Современные информационные технологии и ИТ-образование. – 2012. – № 8. – С. 4-7.

4 Zhi-Ting Zhu, Ming-Hua Yu, Peter Riezebos. A research framework of smart education // Smart Learning Environments. – 2016. – № 34. – P. 1-17.

5 Тихомиров В.П. Мир на пути к «Smart Education». Новые возможности для развития // Открытое образование. – 2011. – №3. – С. 22-28.

6 Noh K.S. An Exploratory Study on Concept and Realization Conditions of Smart Learning. The Journal of Digital Policy & Management, 2011, vol. 9, № 2, p.79-88.

7 Lee J., Zo H., Lee H. Smart learning adoption in employees and HRD managers // British Journal of Educational Technology. 2014. Vol. 45. № 6. P. 1082-1096.

8 Middleton A. Smart learning: Teaching and learning with smartphones and tablets in post compulsory education. https://www.academia.edu/12512765/Smart_learning_teaching_and_learning_with_smartphones_and_tablets_in_post_compulsory_education.

ҒТАМР 14.25.01

БАСТАУЫШ МЕКТЕПТЕ ОҚЫТУДЫҢ БЕЛСЕНДІ ӘДІСТЕРІ

Г.Б. Жалбырова
Мұғалім, Малшыбай селосының № 15 орта мектебі, Ұлытау обл.

Мақалада бастауыш сынып оқушыларының белсенді оқыту әдістерін қолданудың негізгі мақсаттары қарастырылады. Сонымен қатар «оқытудың белсенді әдістері», «мазмұны белсенділік» ұғымдарының мәніне тоқталып, оқытудың белсенді әдістерін жүзеге асыру қажеттілігіне талдау жасайды және оның талдаулары мен тұжырымдары бұл пікірдің орындылығын дәлелдейді. Қазіргі кезде елімізде педагогика теориясы мен оқу-тәрбие үрдісіндегі елеулі өзгерістерге байланысты білім берудің жаңа жүйесі жасалып, әлемдік білім беру кеңістігіне енуге бағыт алуда. Сондықтан да бастауыш сынып мұғалімі бағдарлама көлемінде ғана білім беріп қоймай, пәндер арқылы баланың жан-жақты дамуын қамтамасыз етуі қарастырылады. Бастауыш сыныптарда оқытудың сапасы мен тиімділігін арттыру жолдары ұсынылған.

Түйін сөздер: белсенді оқыту әдістері, белсенділік принципі, бастауыш мектеп, бастауыш сынып, жаңартылған білім беру, интерактивті, коммуникациялық технологиялар.

Бастауыш білім беруде жаңартылған білім берудің маңыздылығы – оқушы тұлғасының үйлесімді қолайлы білім беру ортасын құра отырып, сын тұрғысынан ойлау, зерттеу жұмыстарын жүргізу, тәжірибе жасау болып табылады. Бұл баланың жан-жақты ізденуіне ықпал жасайды [1].

Жалпы орта білім беру деңгейінде жаңартылған бағдарлама оқушылардың функционалдық сауаттылығын қалыптастыру үшін неғұрлым тиімді әдістерді ұсынады және логикалық, абстрактілік, кеңістіктік, сыни ойлау қабілетін дамытуға ықпал етеді, шынайылықты танудың ғылыми әдістерін меңгереді, математиканың практикалық маңыздылығын жете түсінеді [2].

Жалпы орта білім беру деңгейінде жаңартылған бағдарлама оқушылардың функционалдық сауаттылығын қалыптастыру үшін неғұрлым тиімді әдістерді ұсынады және логикалық, абстрактілік, кеңістіктік, сыни ойлау қабілетін дамытуға ықпал етеді, шынайылықты танудың ғылыми әдістерін меңгереді, математиканың практикалық маңыздылығын жете түсінеді [3]. Соңғы кездері жалпы білім беретін оқу орындарының мұғалімдері жаңартылған бағдарлама бойынша сабақты мазмұнды, танымдық белсенділікке бағыттап

тиімді өткізу әдістеріне баса көңіл аударуда. Бүгінгі таңдағы мектеп оқушыларының даму ерекшелігі осыдан он жылғы балалардан ерекше және сонымен бірге ойлау қабілеттері де әртүрлі.

Сабақтарда белсенді формалар мен әдістерді қолдана отырып, бұл мәселені шешуге болады.

Мұғалімдердің, психологтардың, ғалымдардың пікірлерін талдай отырып, белсенді әдістерді атап өтетін болсақ, ол оқыту – оқушылардың бастамасын дамытуға мүмкіндік беретін педагогикалық технологиялар оқушылардың өз бетінше әрекетін ынталандыру, шығармашылық тұлғаны қалыптастыру, балалардың танымдық белсенділігін арттыру болып табылады.

«Оқытудың белсенді әдістері» түсінігін анықтаудың психологиялық тәсілдерін талдай отырып, оның құрылымындағы келесі компоненттерді атауға болады:

– ойын, интерактивті, зерттеу, коммуникациялық технологиялар;

– проблемалық, жобалық оқыту технологиясы;

– шетел мәдениетінің тілін оқыту технологиясы;

– іскерлік ойындар;

– тренингтер.

Осы аталған міндеттерді шешу үшін оқу үрдісінде белсенді оқыту әдістерін қолдану қажет, оқытылатын пәнге деген қызығушылықты, ой қорытудағы дербестікті дамыту керек. Болашақ бастауыш мұғалімдері де оқушылардың жеке танымдық және практикалық әрекеттерін талдай білу, даму процесін күшейту, коммуникативті дағдылары, оқу-ақпараттық және білім беруді ұйымдастыру қабілеттері болу қажет.

Педагогикалық әдістерді талдау негізінде мынадай ұстанымдарды тұжырымдауға болады:

– баланың белсенді және мақсатты түрде қабылдауынан тұратын әрекет;

– зерттелетін құбылыстар даралық принцип бойынша түсініледі, өңделеді және қолданылады;

– жасқа байланысты жеке қасиеттерін анықтау есебі.

Есептерді шешуде тиімді нәтиже алу үшін бастауыш сынып мұғалімі үшін маңызды бірқатар критерийлерді сақтай отырып, осы әдістерді дұрыс таңдай білу керек.

Біріншіден, бұл мақсаттар мен міндеттерді талдап алып, содан кейін әдістердің жасқа сәйкес келетінін балалардың ерекшеліктерін тексеру керек. Мұғалім үшін келесі маңызды нәрсе – жағдайды алдын ала тексеріп алу керек, компьютерлік жабдықтардың дайындығын және уақытты анықтап алу керек, оны сабақ үстінде үлгеріп жасауға болатыны тексеріледі.

Екіншіден, материалды таңдағанда, оқу және өз мүмкіндіктері мен ұстанымдарын да ескеру маңызды.

Мұғалім үшін оқыту формасының ерекше белгілерін білу маңызды, өйткені сонда ғана бұл әдісті оқу үрдісінде дұрыс қолдану мүмкін болады.

Сабақтың мынадай сипаттама белгілерінің болуы қажет:

– ойынға назар аудару;

– оқытудың әртүрлі формаларының үйлесімі: жеке, топтық, жұптық;

– сыныптағы максималды интеллектуалдық, жеке, әлеуметтік белсенділік;

– шығармашылық және коммуникативті дағдыларды дамыту;

– мектеп оқушылардың дидактикалық принциптерді, психологиялық ерекшеліктерін, білім деңгейін ескеру;

– интерактивтілік;

– тұрақты қозғалыс, балалар арасындағы қарым-қатынас;

– эмоционалдылықтың жоғары деңгейі.

Белсенді оқыту әдістерін сабақтың әрбір кезеңінде немесе ішінара қолдануға болады, ол тәрбиенің мақсаттары мен міндеттерін қоюға байланысты. Сабақтың басында мұғалім үшін оқушылардың зейінін белсендіру қарқынын арттырып, балалардың жаңа тақырыпқа қызығушылығын оятуға қажетті жағдайды қою маңызды. «Менімен ойна», «Күлімде, өйткені өмір әдемі», «Дос болайық» атты ойындар осы мәселелерді шешуге бағытталған.

Сабақтың басында және соңында балалардың көңіл-күйін және эмоционалдық жағдайын білу үшін мынадай ойындарды өткізу: «Күн, бұлт және бұлт», «Көңілді кемпірқосақ». Негізі бұл ойындардың артықшылығы – анықтық, материалды қызықты түрде ұсыну, мазмұны да қызықты, балалардың эмоционалдылығын арттырады.

«Мені ал» жаттығуын қолдана отырып, мұғалім бірден бірнеше мәселені шеше алады:

– балаларды оқуға жетелеу;

– ойын шартына сүйене отырып, балалармен бірлесе отырып, мақсаттар мен міндеттерді анықтайды;

– жеке қасиеттерді, шығармашылықты дамытуға қолайлы жағдай жасау мүмкіндіктері;

– оқу ынтасы мен белсенділігін арттыру.

«Қажетті заттар», «Ерекше сыйлық» әдістерді қолдану арқылы бұрын өткен тақырып бойынша материалды қорытындылауға болады. Оны тақтада былайша жүзеге асыруға болады.

Алдымен заттардың немесе сандардың суреттері тақтаға орналастырылады. Егер математика сабағы болса, онда әр оқушы тақтаға шығып: «Мен үш кітап сатып жатырмын, себебі бұл сурет есептің шешіміне сәйкес» дейді. Егер қазақ тілі сабағы болса, жауап мынадай болады: *дәптер* бұл заттың атын білдіретін сөз, «не?» деген сұраққа жауап береді.

Негізінен сабақта қолдануға болатын тағы бір ойын «Ал және есте сақта» жаттығуы.

Математика балаларға оқытылатын тақырыптың материалын есте сақтауға, өз бетінше не нәрсеге келуге мүмкіндік береді – содан кейін қорытынды жасап, пайымдауды, ойлауды, өз іс-әрекетін талдауды үйренеді.

Сабақтағы өз нәтижелеріне қанағаттану деңгейін анықтау үшін сабақ соңында оқушылар «Тілек қапшығы», «Досыңа көмектес» сияқты ойындарды ойнауға болады.

Бұл ойындардың сабақ тақырыбының балалар үшін маңыздылығын, алға қойылған мақсаттар мен міндеттердің тиімділігі мен дұрыстығын бағалауда маңызы зор. Бағалау жүйесі де түбегейлі өзгеріске ұшырап, критериалдық бағалау жүйесіне өтті. Критериалды бағалау кезінде оқушылардың бағалауы алдын-ала белгіленген критерилердің нақты жиынтығымен өлшенеді. Оқушылардың пән бойынша үлгерімі екі тәсілмен бағаланады, қалыптастырушы бағалау және жиынтық бағалау.

Осылайша, біз әртүрлі әдістерді, олардың тиімділігін және бастауыш сыныптарда оқытудың белсенді әдістері мен формаларын қолданудың тиімділігін іс жүзінде байқаймыз.

Негізінен жаңартылған білім жүйесі құзыреттілікке және сапаға бағытталған бағдарлама. Жаңартылған білім берудің маңыздылығы – оқушы тұлғасының үйлесімді қолайлы білім беру ортасын құра отырып сын тұрғысынан ойлау, зерттеу жұмыстарын жүргізу, тәжірибе жасау, АКТ-ны қолдану, коммуникативті қарым-қатынасқа түсу, жеке, жұппен, топта жұмыс жасай білу, функционалды сауаттылықты, шығармашылықты қолдана білуді және оны тиімді жүзеге асыру үшін қажетті тиімді оқыту әдіс-тәсілдерді (бірлескен оқу, модельдеу, бағалау жүйесі, бағалаудың тиімді стратегиялары) қолданады.

Қорытындылай келе, бастауыш оқытуда білім берудің мазмұны жаңарып, жаңаша көзқарас пайда болды. Осыған байланысты ұстаздар алдында оқытудың әдіс-тәсілдерін үнемі жаңартып отыру және технологияларды меңгеру, оны тиімді қолдана білу міндеті тұр. Осы тұрғыда әр пән мұғалімдерінің оқыту әдістерін, жаңа технологияларды таңдап пайдалану және авторлық үлгілерді қолдану мүмкіндігі берілген. Жаңартылған оқу жоспарлары, тілдік дағдылар, педагогикалық әдіс-тәсілдер және белсенді оқыту техникалары мұғалімді шабыттандырып, одан сайын қанаттандыратыны анық. Егер ұстаз тәжірибесінде үйреніп жатқан белсенді әдіс-тәсілдерді тиімді қолдана білсе, оқушылардың сын тұрғысынан ойлау қабілеттері дамып, білімнің қажеттілігін түсінеді.

Қолданылған әдебиеттер

1 Тынысханова А.Т., Ыбыраимжанов К.Т., Таурбекова А.С., Толегенова Н.К.,Тынысханова А.Т., Есполова Г.К. Бастауыш білім беруде педагогикалық технологияларды қолдану әдістемелері: оқу-әдістемелік құрал. – Талдықорған: І.Жансүгіров атындағы Жетісу университеті, 2022. – 161 б.

2 Қазақстан Республикасы Үкіметінің 2012 жылғы 23 тамыздағы №1080 қаулысымен бекітілген «Сауат ашу» пәні бойынша үлгілік оқу бағдарламасы (оқыту қазақ тілінде). – Астана, 2012.

3 Симонова Е.С. Мектептегі сабақтағы әдістер // Мектеп хабаршысы. 2014. Т. 9. № 5. – Б. 49-51.

4 Трофимова С.К. Познавательные уроки в начальных классах // Начальная школа. 2012. № 9. – С. 121-124.

ҒТАМР 14.31.05

БАСТАУЫШ СЫНЫП ОҚУШЫЛАРЫНДА ҰЛТТЫҚ ҚҰНДЫЛЫҚТЫ ҚАЛЫПТАСТЫРУ НЕГІЗІ

А.О. Мухаметжанова, К.Т. Кошкумбаев, М. Даян

Е.А. Бөкетов атындағы Қарағанды университеті, Қарағанды қ.

Құндылық сөзі маңыздылық, бір заттың не құбылыстың керектігін білдіреді, біздің ұсынып отырған мақаламызда осы терминмен тікелей байланысты. Қазіргі таңдағы білім саласына маңызды тақырыпқа айналған ұлттық құндылық ұғымы болып табылады. Біздің мақаламызда осы ұлттық құндылықты елдің, ұлттың болмысында қалыптастырудың маңызы туралы айтылған, яғни оны қалыптастыруды бастауыш сынып оқушыларынан бастау керектігі ашылып көрсетілген. Бастауыш сынып оқушыларында ұлттық құндылықты қалыптастыру негізі ұлттығымызды жаңғыртар, елдігімізді танытар бірден-бір жол болмақ.

Түйін сөздер: құндылық, ұлттық құндылық, тәрбие, білім, болмыс, ұлттық болмыс.

Жеке тұлғаны қалыптастыру, тәрбиелеу отбасынан жәнеде қоғам бойынша мектептен бастау алры сөзсіз. Мектеп қабырғасында жеке тұлға негізін қалыптастыру бастауыш сыныптан басталмақ. Қазіргі кездегі ең ауқымды, барлық ортада кеңінен қозғалар өзекті мәселе ұлттық құндылық болып табылады. Елдігіміздің сақталуы, жас ұрпақтың ұлттық құндылықтарды бойына сіңіріп өсіруіне байланысты болмақ.

Егеменді еліміздің бүгінгі таңдағы ең басты мақсаты жан-жақты әлемдік білім кеңестігінен орын алу болып табылады. Бүгінгі жас ұрпақ – егемен еліміздің болашағы, халық тағдырын жетелейтін азамат. Ал сол ұрпаққа әлемдік деңгейде өркениетті негізде білім мен тәрбие беру, ұлттық құндылықтарды жас ұрпақ бойына сіңіру ғаламдық мәні бар мәселеге айналып отыр. Ғаламдану үрдісінде ұлттық құндылықтарды сақтау мен өзінің бет – бейнесін, ізгі дәстүрін сақтау жолындағы күрес ұлттың сананы сақтау күресі екенін түсіну, яғни, ұлттық сана-сезімімен мінез құлқының ана тілінде, ата тарихын, төл мәдениетін және ұлттық салт-дәстүрді меңгеруі негізінде қалыптасқан жеке тұлғаны тәрбиелеу міндетін айтамыз [1].

Өскелең ұрпақты, ұлттық құндылықтар негізінде тәрбиелеу бүгінгі күннің өзекті мәселесіне айналып отыр. Өйткені қазақ қоғамының діңгегі осы құндылықтарда жатыр. «Жас бала шыбық тәріздес, оны қалай иетін болсаң сол

қалпы өсе береді», – деп айтпақшы, тәрбиенің берілетін балалық шақтағы маңызы зор. Расымен де балаға дұрыс тәлім-тәрбие беру ұлттық құндылықтардан бастау алады. Ал отбасы тәрбиесінде ұлттық құндылықтарға қанық болып өскен баланың ұстанымы мықты болады. Отанның ұлы ұғым екенін ұғынып, елінің қорғанына айналады. Ел боламын десең, бесігіңді түзе деген сөздің негізі сонда болары анық.

Жалпылама алып қарайтын болсақ әрбір халықтың, әрбір ұлттың өз мәдениеті, тұрмыс тіршілігінде қалыптасқан салт-санасы, әдет-ғұрпы, дәстүрі, тәрбиелеуінің тың тәсілі болатынын білеміз. Халық тәрбиесі – ғасырлар бойы сараланып сан сыннан өткен, сол халықтың ой-арманымен ұштасып, күнделікті тіршілік тынысымен, шаруашылық кәсібімен, ұлттық тәлім-тәрбие дәстүрімен тығыз байланыста туып, өсіп-өркендеп, дамып және ұрпақтан ұрпаққа мұра ретінде жалғасып жеткен тарихи және мәдени мұрасы. Әр халықтың ұрпақ тәрбиелеудегі сан ғасырларға созылған өзіндік тарихи тағылымы, ой-пікір пікірі мен түйіні бар. Ал ол жазу-сызудан, оқу құралынан, ауыз әдебиетінен, ұлттық өнер тағылымынан, халықтың дәстүрі мен әдет-ғұрпынан, бір сөзбен айтқанда мәдени мұраларынан өзекті орын алып, көрініс табады. Өткеннің бай рухани мұрасын тал бойына жинап озық өнегелі дәстүрінсіз, ұрпақтар сабақтастығынсыз ұлттық құндылықтарды елестету мүмкін емес.

Рухани мұрамыз неғұрлым бай болса, алуан арналы болса, өткен мен бүгінгінің мәдени мұралары жарасымды жалғасып жатса, соғұрлым өміріміздің мән мағынасы терең, мақсатымыз айқын, ұлттық болмысымыз жоғары, тарихи үлгі өнеге тұтар озық ойлы күшті ұрпақ тәрбиеленуі еш күмән тудырмайды [2].

Қазіргі кезде айтылған пікірлер мен ойлар, айналамыздағы орын алатын жағдайлардың барлығы жас ұрпақтың өсіп қалыптасуында маңызды рөл атқармақ. Осыны ескере отырып бастауыш сынптан бастау алатын білім мен ұлттық құндылықтарымызды бала бойында қалыптастырып негізін салсақ ол оның бойына сіңісіп ұрпақтан-ұрпаққа жетері анық. Әрине оның барлығы біздің қоғам мен ұтаздарымыздың қолында. Ұлттық мұрамызды бала бойында қалыптастыру оның негізін ашып жан-жақты тұлға тәрбиелеу өскелең ұрпаққа бағыт-бағдар көрсету алдымыздағы үлкен міндет болмақ. Салыстырмалы түрде қарайтын болсақ бүгінгі күні ұлттық құдылықтарды бастауыш сынып оқушыларының бойында қалыптастыру негізі ачында өте көп күш жұмсалып жұмыстар атқарылуда. Ұлттық құндылықты қалыптастыру қоғамның, елдің мақсаты болғандықтан ел болып ортақ күш салу қажетпіз деп ойлаймын.

Қазақстан – көпұлтты мемлекет. Зертттеулерге сәйкес Қазақстанда 130-ден аса ұлт бар. Ұлттың ұлт болып қалыптасуы ең алдымен ұлттық құндылықтарды дәріптеуден бастау алады. Ұлттық құндылықтарымыз – ұлтымыздың мәңгілік қорғаушы шамшырағы. Ұлттың қорғаны – бұл біздің ұлттық болмысымызды көрсететін тіліміз, дәстүріміз және рухани мұрамыз. Кезінде ата-бабаларымыз елімізді «ақ білектің күшімен, ақ найзаның ұшымен» қалай қорғаса, ұлттық болмысымыз бізді жаһандану секілді алып айдаһардан дәл солай қорғайтындай.

Ұлтымыздың көрнекті қоғам және мемлекет қайраткері Мұстафа Шоқай: «Ұлттық құндылықтардан жұрдай рухта тәрбиеленген ұрпақтан халықтың мүддесі мен мұқтажын жоқтайтын пайдалы азамат шықпайды» – деген.

Ұлттық құндылықтар – әрбір ұлттың болмысында ғасырлар бойы атадан балаға мирас болып келе жатқан адамгершілік қағидаттары. Ғасырдан ғасырға жеткен халықтың қазынасы – тілі, ділі, салт-дәстүрі, әдебиеті мен өнері ұлтымыздың рухани байлығы. Сол ұлттық құндылықтарымыздың арқасында біз өзіміздің ұлттық қалпымызды сақтап, әлемге танылып отырмыз. Сондықтан да кешеден бүгінге сол құндылықтарымыз қалай жетті, ертеңгі күнге жеткізе аламыз ба? – деп алаңдауымыз керек.

Абай: «Адамды заман билемек, заманға жаман күйлемек» – дейді. Бұл әлемдік даму жолын түсінуге мүмкіндік береді. Біз үшін жасанды, виртуалды, әлемде жоғалып кетпеу, жаһандану заманында өзіміздің ұлттық болмысымызды, ұлттық бірегейлігімізді және рухани ерекшелігімізді сақтап қалу аса маңызға ие. XXI ғасырда рухы биік, әлем мәдениетімен бәсекеге түсе алатындай белес тұр. Бұл ең маңызды мәселелердің бірі.

Біз үшін еліміздің өркендеуі, ұлттық ерекшелігіміз бен ұлттық құндылықтарымызды сақтау – қымбат қазына. Әрине, халқымыздың ұлттық құндылықтары өте көп. Оларды іріктеп, бес бағытта қарау заман талабы секілді [3].

Ұлттық құндылық атты терминің бүгінгі таңда жандануы қуантар жайт, ұлттық құндылықтарымыз сонау сан ғасырлық тарихы бар мұраларымыздан басталып тіліміз бен егемен еліміздің бүгінінде сипаттар ұғым.

Білімге негізделген күн сайын алға ұмтылар әлемде ойып орын алып, елдігімізді сақтау үшін бірінші жас ұрпақтың бойында негізгі ұғым ұлттық құндылықтарымызды қалыптастыруымыз шарт.

Қорытындылар болсақ, бүгінгі таңда ұлттық құндылықты болашақ үшін қазірден бастап жас ұрпақтың бойына сіңірді бастау қажетпіз. Ұлттық құндылықтармызды дәріптеу қоғамды тежемеумен қатар жүреді, ал қоғамды тежемеу үшін бастауыш сыныптан бастап оқушыға ұлттық құндылық ұғымының негізін қалыптастырып, жан-жақты дамыған тұлға тәрбиелеуіміз қажет. Әлемдік озық құндылықтарды игере отырып, оны ұлттық құндылықтарымызбен байыта береміз. Ұлтты сүю – ұлтшылдық емес.

Қолданылған әдебиеттер

1 Бастауыш сыныпта оқу-тәрбие үрдісі арқылы ұлттық құндылықтарды бойына сіңірген жеке тұлғаны қалыптастыру. https://bilimdiler.kz/.

2 Ештай Е. Тәрбие негізі ұлттық құндлықта. https://centre-tur.kz/.

3 Бекжан Г. Ұлттық құндылықтар ұлтты құрметтеуден басталады. https://centre-tur.kz/.

ҒТАМР 14.29.27

БЕЙНЕЛЕУ ӘРЕКЕТІ ЕСТІМЕЙТІН 1 СЫНЫП ОҚУШЫЛАРЫНЫҢ ШЫҒАРМАШЫЛЫҚ ҚИЯЛЫН ДАМЫТУ ҚҰРАЛЫ РЕТІНДЕ

А.Н. Сражадинова
Магистрант, Абай атындағы ҚазҰПУ, Алматы қ.

Мақалада қиял, шығармашылық қиял туралы мәлімет берілген, естімейтін оқушылардың шығармашылық қиялы сипатталған. Қиялдың ерекше түрі – шығармашылық қиял. Шығармашылық қиял – бұл жаңа, ерекше бейнелерді өз бетінше жасау. Шығармашылық қиял жас, ақыл-ой және жеке даму ерекшеліктері, қандай да бір бұзылушылықтың болуы, тұлғаның жеке ерекшеліктері сияқты факторларға байланысты әркімде әртүрлі дамиды. Сол себепті естімейтін оқушының шығармашылық қиялының дамуы артта қалатынын негізге ала отырып, шығармашылықтың ең басты бөлшегі бейнелеу іс-әрекетін естімейтін оқушыларда шығармашылық қиялын дамытуда сәтті қолдануға болады. Естімейтін оқушылардың шығармашылық қиялын дамыту үшін бейнелеу әрекетін қолданудың маңызын және кейбір әдістерін атап өтті.

Түйін сөздер: қиял, шығармашылық қиял, есту қабілеті зақымдалған, естімейтін оқушы, бейнелеу, бейнелеу әрекеті.

Танымдық процесс ретінде қиялдың мәні идеяларды түрлендіру, қол жетімді негізінде жаңа бейнелер жасау болып табылады.

Қиял-сананың бейнелерді, идеяларды құру қабілеті. Модельдеу, жоспарлау, шығармашылық сияқты психикалық процестерде қиял үлкен рөл атқарады. Л.С.Выготский ұсынған психикалық дамудың периодизациясына сәйкес, қиял мектеп жасына дейінгі орталық психологиялық бөлік болып табылады. Жаңа туған нәрестеде әлі қиял жоқ. Қиял баланың өмір сүру процесінде, оның қызметінде, өмір сүру, оқу және тәрбие жағдайларының анықтау әсерінен қалыптасады. «Философиялық энциклопедияда» қиял адамның шындықта ешқашан тікелей қабылдамаған идеялары мен психикалық жағдайларын құрудан тұратын психикалық әрекет ретінде анықталады.

Кез келген шығармашылық қызметтің негізгі ажырамас бөлігі ретінде қиялды айтамыз. Сол себепті, шығармашылықтың ең басты бөлшегі бейнелеу іс-әрекетін оқушылардың шығармашылық қиялын дамытуда сәтті қолдануға болады. Қиял әсіресе 5 пен 15 жас аралығында қарқынды дамиды. Егер осы

кезеңде қиялды арнайы дамытпаса, кейіннен бұл функцияның белсенділігі өте тез төмендеп кетуі мүмкін. Қиялдау қабілетінің төмендеуімен бірге адамның шығармашылық ойлау қабілеті төмендейді, өнер мен ғылымға деген қызығушылық жоғалады. Осылайша, танымдық процесс ретінде қиялдың мәні идеяларды түрлендіру, қол жетімді негізде жаңа бейнелер жасау болып табылады. Қиялдың ерекше түрі – шығармашылық қиял. Шығармашылық қиял – бұл жаңа, ерекше бейнелерді өз бетінше жасау. Шығармашылық қиял жас, ақыл-ой және жеке даму ерекшеліктері, қандай да бір бұзылушылықтың болуы, тұлғаның жеке ерекшеліктері сияқты факторларға байланысты әркімде әртүрлі дамиды.

Естімейтін оқушылардың қиялы бұл қолда бар идеялар мен ұғымдарды қайта өңдеу арқылы жаңа бейнелер мен идеяларды құрудан тұратын рефлексияның ерекше түрі. Қиял мен ойлау бір-бірімен байланысты, екі процесте кез келген шығармашылық әрекетке қатысады. Сондықтан естімейтін оқушының шығармашылық қиялын толыққанды дамыту үшін оның қиялдың жұмысының негізі ретінде қоршаған шындық туралы белгілі бір идеялар қоры болуы керек. Ашып айтсақ, қиялдың құрылымдық компоненттері адамның өткен тәжірибесіне байланысты, оған сүйенеді делік. Қоршаған шындықтан алған барлық білім бізге сезім мүшелері арқылы, сенсорлық жол арқылы жетеді. Сондықтан түзету жұмыстарында бастапқы бұзылысты (яғни есту қабілетінің жоқтығын) түзетуге емес, екінші реттік бұзылыстарды жеңуге жұмыс жасау керек: қабылдау, зейін, есте сақтау, ойлау, кеңістіктік көріністер, сөйлеу кемшіліктерін түзету, шығармашылық қиялын дамыту және т.б. Олардың дамуына 5 жастан 15 жасқа дейінгі кезеңде, қиял дамуының сенсорлық кезеңінде баланы тәрбиелеу мен оқытуда көп көңіл бөлу қажет.

Естімейтін оқушыларда шығармашылық қиял компенсаторлық функцияны орындай алады. Жаңа бейнелер жасай отырып, қиял естімейтін оқушылардың тәжірибесін байытады, олардың көкжиегін кеңейтуге ықпал етеді, сөйлеу және танымдық белсенділігін белсендіреді. Өйткені дәл қиял процесінде жоспарланған мақсаттарды жүзеге асыру үшін қолда бар тәжірибенің жетіспеушілігі жиі танылады, бұл өз кезегінде білімнің өзін-өзі байыту, өзін-өзі тәрбиелеу процесін белсендіруге әкеледі. Дамыған қиял өз жұмысын, мінез-құлқын жоспарлау қабілетін қалыптастырудың сәттілігін анықтайды, бұл қоршаған әлемде бағдарлауды, еститін оқушылардың арасында бейімделуді жеңілдетеді.

Естімейтін оқушылардағы шығармашылық қиялды зерттеу көп күшті қажет етеді.Өйткені есту қабілетінің жоғалуынан пайда болған сөйлеудің бұзылысы, танымдық процестер сияқты мәселелерді дамытудың өзі белгілі бір қиындықтар туғызып жатады. Ал, естімейтін оқушылар сөздің жалпылама мағынасын игеруде үлкен қиындықтарға тап болады, бұл, әрине, шығармашылық қиял деңгейіне әсер етеді.

Бұл мәселені арнайы түзету жұмыстары кезінде шешуге болады. Және естімейтін оқушылардың шығармашылық қиялын дамыту үшін бейнелеу әрекетін қолдануды Е.Г.Речицкая мен Е.А. Сошина көрсетті. Сондықтан

естімейтін оқушылардың бейнелеу өнері сабақтарында келесі міндеттерді орындай отырып, шығармашылық қиялын дамытуға ерекше назар аудару керек:

1. Шығармашылық қиялдың құрылымдық компоненттерін қалыптастыру.
2. Шығармашылық қиялдың операциялық компоненттерін қалыптастыру.
3. Қиял механизмдерін қалыптастыру үшін жағдай жасау.

Естімейтін оқушылардың шығармашылық қиялын зерттеген зерттеушілердің арасында М.Ю. Рау мен А.А. Венгерді атап өткен жөн. М.Ю.Рау естімейтін оқушылар үшін бейнелеу іс-әрекетінің маңыздылығын ашып, арнайы мектептегі бейнелеу өнері сабағының ерекшелігін анықтай отырып, бірінші-алтыншы сыныптар бойынша оқушылардың сурет салу процесінің сипаттамаларын береді, бейнелеу өнерін оқытудың мазмұнымен таныстырады және сабақ өткізу бойынша қысқаша әдістемелік ұсыныстар берді.

Шығармашылық қиялды дамыту-бұл қоршаған әлем туралы жинақталған идеяларды өңдеу, оларды өзгерту, қайта құру дағдыларын қалыптастыру. Бұл дағдылардың дамуы қосымша оқытусыз, көмексіз баяу жүреді.Ал олардың мақсатты түрде нақты қалыптасуына бейнелеу әрекетін енгізіп, сол арқылы жұмыс жасау тиімді болып табылады. Сабақтарда оқушыларда шығармашылық қиялдың келесі негізгі әдістерін (яғни қоршаған шындық туралы идеяларды қайта өңдеу әдістерін)дамытуға болады:

1. Агглютинация («желімдеу») – гетерогенді объектілердің үлкен бөліктері бір-біріне қосылып, бұрын-соңды болмаған, ерекше қасиеті бар жаңа объект пайда болған кезде. Бұл әдісті ертегі кейіпкерлерін, мультфильм кейіпкерлерін, аңыздарды (су перілері, кентаврлар және т.б.) жасауға арналған тапсырмаларда қолдануға болады;

2. Ассоциация (немесе аллегория) – визуалды қабылдаудан өтіп, қатаң белгіленген нысаны жоқ заттар (бұлттар, көлеңкелер, бояулар дақтары, балалар сызбалары және т.б.) ұқсас нақты формалармен байланысты болған кезде. Ассоциацияларға арналған суреттерді мұғалім де, оқушылардың өздері де бейнелейді. Бұл ретте оқушыларға сұрақтар қойылады: «Сурет қандай?», «Мұнда не бейнеленген?»;

3. Шығармашылық қиялды қайта құру-ауызша сипаттама (әңгіме, өлең және т.б.) кейіпкерін, оқиғаны оқушыларға қайта жасау ұсынылады. Мысалы, әңгімеде сипатталған кейіпкердің бейнесін немесе табиғат бұрышын сызыңыз, тақырыптың басталған бейнесін салыңыз;

4. Асыра сілтеу немесе төмендету – белгілі бір жағдайларда осылайша жаңа нәрсе жасауға болады. Бұл әдіс естімейтін оқушыларға мультфильмдер, мультфильм кейіпкерлерін салу мысалында айқын көрінеді;

5. Комбинаторлық қабілеттер.

Бұл тапсырмалар көп деңгейлі, жеке немесе топтық болуы мүмкін, осылайша әр естімейтін оқушының өз қабілеттеріне деген сенімін қалыптастыруға ықпал етеді, яғни оқытуда тұлғаға бағытталған тәсілді жүзеге асырады. Мұндай тапсырмалар естімейтін 1 сынып оқушылары үшін

қарапайым нәрселерден ерекше нәрселерді көруге үйретуге мүмкіндік береді, яғни шығармашылық қиялдауына әсер етеді.

Естімейтін оқушының белсенділігі оның осы әрекетке деген қызығушылығына тікелей байланысты, сондықтан сабақтарды қызықты етіп өткен жөн. Әр түрлі материалдармен жұмыс жасау барысында естімейтін оқушының шығармашылық қиялы іске қосылып олардың қасиеттерін, оларды түрлендіру мүмкіндіктерін және оларды әртүрлі композицияларда қолдануды меңгереді.

– естімейтін оқушыларда бірдей ұқсас материалдар негізінде әртүрлі объектілерді жасау қабілетін қалыптастыру (мысалы: конустардан шырша да кірпіде жасай алу);

– әр түрлі материалдардан шындық объектісін құру дағдыларын қалыптастыру және бірнеше нұсқаларға ие болу (мысалы: қарды мақтадан, жармадан немесе тұздан жасауға болады).

Сабақтарда дәстүрлі емес бейнелеу технологияларын қолдануға болады: «саусақ кескіндемесі» (алақанмен, жұдырықпен сурет салу), шығармашылық қиялды дамыту үшін әртүрлі проблемалық жағдайлар жасалады, олардан естімейтін оқушылар өз бетінше шығу жолын табуы керек (Егер щетка болмаса ше? Нені ауыстыруға болады? Саусақпен, алақанмен, көбікпен, мақта тампонымен, тіс щеткасымен және т.б. ауыстыруға болады).

Қорытындылай келе, естімейтін оқушының шығармашылық қиялын дамытуды сәтті жүзеге асыру үшін мұғалім тек бейнелеу әрекетін, немесе бейнелеу сабағын өтіп қана қоймай, сол сабақтарда белгілі бір жағдайлар жасауға тырысуы керек. Сол кезде біз естімейтін оқушының шығармашылық қиялын дамытуға септігімізді тигізе аламыз.

Қолданылған әдебиеттер

1 Богданова Т.Г. Сурдопсихология. – М.: Академия, 2002.

2 Выготский Л.С. Воображение и творчество в детском возрасте. – М., 1967.

3 Нудельман М.М. Воссоздающее воображение глухих детей. Об элементарных формах творческого воображения у глухих школьников // Психология глухих детей. – М., 1971.

4 Рау М.Ю. Развитие воображения глухих детей средствами изобразительной деятельности // Дефектология. – 1984. – № 5.

ҒТАМР 20.01.45

БІЛІМ АЛУШЫЛАР ҮШІН РОБОТОТЕХНИКА БОЙЫНША ВИРТУАЛДЫ ОҚЫТУ ОРТАСЫН ҚҰРУДЫҢ МҮМКІНДІКТЕРІ

А.Қ. Сағатова
Магистрант, Өзбекәлі Жәнібеков атындағы ОҚПУ, Шымкент қ.

Қазіргі таңда білім беру процесінде білім алушыларды робототехниканы үйрету үшін виртуалды ортада ұйымдастыру өзекті болып табылады. Сонымен қатар мектеп білім алушылар үшін робототехника бойынша виртуалды оқыту ортасы негізінде шығармашылық қабілеттерін қалыптастыруға, ұжымдық жұмыс жасауға ықпал етеді және ғылым мен техникаға деген қызығушылықтарын арттырады. Ағымдағы нақты жағдайда виртуалды оқыту білім беру робототехникасын оқытуды ұйымдастырудың өнімді тәсілі ретінде қарастырылады. Бұл мақалада робототехникаға деген терең түсінік пен құмарлықты тәрбиелеуге бағытталған мектеп білім алушыларға арналған виртуалды оқыту ортасының дамуы зерттеледі.

Түйін сөздер: робототехника, бағдарламалау, виртуалды орта, технология, STEM, модельдеу ортасы.

Робототехника – балалардың логикалық ойлауын, бағдарламалау және инженерлік дағдыларын дамытуға көмектесетін қызықты сала. Қазіргі заманда технология өміріміздің ажырамас бөлігіне айналып отыр. Сонымен қатар, білім алушыларға робототехниканы үйрету үшін виртуалды орта құру білім берудегі маңызды қадам болып саналады.

Робототехниканы, сөзсіз ақпараттық технологиялар саласындағы ең перспективалы бағыттардың бірі деп санауға болады. Бұл таңқаларлық емес, өйткені қазіргі уақытта автомобиль өнеркәсібі, микроэлектроника және станок өнеркәсібі сияқты заманауи салалардың дамуын роботтық жүйелерді қолданбай елестету мүмкін емес [1].

Заманауи технологиялық ортаны дамытудың маңызды бағыттарының бірі робототехника болып табылады. Робототехника өндірістің дербес саласы ретінде пайда болды және соның негізінде тез дамып келеді [2].

Білім беру робототехникасы – бұл жастар назарындағы ғылыми білім мен мансаптардың тартымдылығын арттырудың инновациялық тәсілі. Робототехника физика, математика, информатика және тіпті өнеркәсіптік

дизайн сияқты қоғамдық ғылымдарды қамтитын көп салалы және жоғары инновациялық домен болып табылады. Білім берудегі робототехниканың маңызына келетін болсақ робототехника білім алушыларға болашаққа қажетті дағдыларды дамытуға бірегей мүмкіндіктер береді. Сонымен қатар шығармашылық қабілеттерін қалыптастыруға, ұжымдық жұмыс жасауға ықпал етеді және ғылым мен техникаға деген қызығушылықтарын оятады [4].

Білім беру саласындағы робототехника балалардың жеке және психоэмоционалды дамуын көрсетеді [3].

Білім берудегі робототехника ғылым, технология, инженерия және математика (STEM) салаларында ғана емес, сонымен қатар сауат ашу, әлеуметтік зерттеулер, би, музыка және өнерді қоса алғанда, білім алушыларға жұмыс істеу жолдарын табуға мүмкіндік беретін көптеген басқа салаларда интеграциялануға бай мүмкіндіктерге ие. Бірлесіп ынтымақтастық пен өзін-өзі көрсету дағдыларын, проблеманы шешу дағдыларын, сыни және жаңашыл ойлауды дамытады.

Сонымен қатар, роботтарды және робот қызметтерін жобалау, бағдарламалау және инновациялық пайдалану үшін әртүрлі қолдану бағыттарына байланысты командалық жұмыс, шығармашылық және кәсіпкерлік дағдылар қажет. Робототехника білім алушыларға физикалық мәнді объектілерді құру және шынайы әлемдік қоғамның қажеттіліктерін шешу үшін материалдық артефактілерді жобалау, құру және бағдарламалау арқылы ғылым, технология, инжиниринг және математика (STEM) бағыттарын қамтиды. Нәтижесінде, инженерлік мектептер мен университеттік бағдарламаларда зерттеу робототехникасы бойынша теориялық және практикалық білім беру өте тиімді деп саналады.

Білім берудегі робототехника бойынша курстарды енгізу технологиялық білімді таратуға және инженерлік-техникалық мамандықтарды ілгерілетуге оң тенденция болып табылады. Ағымдағы нақты жағдайда онлайн оқыту білім берудегі робототехниканы оқытуды ұйымдастырудың өнімді тәсілі болып саналады [5].

Виртуалды орталар мен модельдеу білім алушыларға физикалық іске асыруды қажет етпестен әртүрлі робот алгоритмдері мен архитектурасын зерттеуге мүмкіндік береді. Білім алушылар әртүрлі сценарийлерді модельдей алады, әртүрлі тәсілдерді сынай алады және олардың нәтижелерін талдай алады. Бұл олардың робототехника принциптерін түсінуін жақсартады және зерттеу дағдыларын дамытуға көмектеседі. Виртуалды орталар мен модельдеу білім алушыларға роботтарды басқару жүйелерін жобалауға және жөндеуге мүмкіндік береді. Білім алушылар робот үлгілерін жасай алады, олардың құрамдас бөліктерін конфигурациялайды және бағдарламалайды, содан кейін виртуалды ортада басқару жүйесінің жұмысын тексеріп, тексере алады. Бұл олардың роботтық жүйелерді жобалау және жөндеу дағдыларын дамытуға көмектеседі. Виртуалды орталар мен тренажерлар жаңа шешімдерді зерттеу және әзірлеу үшін платформаны қамтамасыз етеді. Білім алушылар тиімдірек және инновациялық роботтық жүйелерді құру үшін әртүрлі сенсорлармен,

алгоритмдермен және басқару стратегияларымен тәжірибе жасай алады. Робототехниканы оқытуда виртуалды орталардың және симуляциялардың барлық түрлерін пайдалану мүмкін. Робототехниканы оқытуда қолданылатын виртуалды орталар мен симулятордың сәйкес түрі білім беру мақсаттарына, сондай-ақ қолжетімді платформаның техникалық мүмкіндіктеріне байланысты таңдалады [7].

Виртуалды оқыту ортасының артықшылықтары:

– *Қолжетімділік:* Виртуалды орта кез келген уақытта және әлемнің кез келген нүктесінен оқуға қол жеткізуге мүмкіндік береді, бұл оқуды икемді және ыңғайлы етеді.

– *Қауіпсіздік:* Электрондық оқыту платформасы нақты роботтармен жұмыс істеуге байланысты ықтимал тәуекелдерді болдырмайды.

– *Интерактивтілік:* Виртуалды роботтармен әрекеттесу мүмкіндігі қызықты және қызықты оқу ортасын жасайды.

Қаралып жатқан білім беру робототехникасына арналған виртуалды орталардың мүмкіндіктеріне тоқталайық.

Виртуалды оқыту ортасының негізгі компоненттері:

– *Виртуалды роботтар:* Виртуалды ортада нақты роботтарды модельдеу, білім алушыларды бағдарламалауды және басқаруды жаттықтыруға мүмкіндік береді.

– *Интерактивті іс-әрекеттер:* Сатылай оқытуды қамтамасыз ету үшін іс-шаралар білім алушылардың жасы мен білім деңгейіне сай жасалған.

– *Форумдар мен талқылаулар:* Ұжымдық оқуды алға жылжыту үшін тәжірибе мен сұрақтармен бөлісу мақсатында қауымдастық жасау.

Виртуалды орта негізінде жасалынып жатқан сәтті жобалардың мысалдары:

– *Code.org:* Әр түрлі жастағы мектеп білім алушылар үшін робототехника бойынша тегін білім беру ресурстарын ұсынатын платформа.

– *Virtual World VEX Robotics:* Стандартты VEX құрамдастарын пайдаланып роботтарды құруға және бағдарламалауға арналған виртуалды кеңістік.

Виртуалды робототехниканы оқыту ортасын құру – бастамасы ғана. Бұл саланың болашағы виртуалды шындықты, бұлтты технологияларды және білім беру тәжірибесін барынша арттыру үшін неғұрлым күрделі бағдарламалық құралдарды дамытуды көздейді.

Виртуалды робототехниканы оқыту орталары білім алушыларға тез өзгеретін технология әлеміне сәтті бейімделу үшін қажетті дағдыларды дамытуға көмектесетін білім берудегі маңызды құралға айналуда. Мұндай орталарды жасау қол жетімділікті, қауіпсіздікті және интерактивтілікті қамтамасыз етеді, робототехниканы үйрену болашақ инженерлер мен бағдарламашылар үшін қызықты әрі практикалық тәжірибеге айналдырады.Мұқият жоспарланған және жобаланған кезде бұл орталар білім алушыларға сапалы оқу материалдарына қол жеткізуді және өз қарқыны мен уақытында оқу мүмкіндігін қамтамасыз ете алады. Білім алушылар роботты бағдарламалауды үйрене алады, жұмыс істеу принциптерін және роботты жүйелермен өзара әрекеттесе алады, сонымен қатар қауіпсіз және басқарылатын ортада мәселелерді шешу дағдыларын дамытады. Жалпы алғанда, виртуалды орталарды және робототехникада модельдеулерді пайдалану маңызды элемент болып табылады. Осы саладағы тиімді және қауіпсіз прогреске ықпал етеді.

Қолданылған әдебиеттер

1 Вегнер К.А. Внедрение основ робототехники в современной школе // Вестник НовГУ. – 2013. – № 74. URL: https://cyberleninka.ru/article/n/vnedrenie-osnov-robototehniki-v-sovremennoy-shkole.

2 Nanotekhnologii kak klyuchevoy faktor novogo tekhnologicheskogo uklada v ekonomike / pod red. S. Yu. Glaz'eva i V. V. Kharitonova. M.: Trovant, 2009.

3 Kozima H., Michalowski M.P., Nakagawa C. (2009). Keepon. International Journal of Social Robotics,*1*(1), 3-18.

4 https://zarnitza.ru/press-center/blog/obrazovatelnaya-robototekhnika-obshchaya-informatsiya/.

5 Educational Robotics: Development of computational thinking in collaborative online learning // Nurassyl Kerimbayev. Nurdaulet Nurym. Aliya Akramova. Saule Abdykarimova.

6 Ardito G., Czerkawski B., Scollins L. (2020). Learning computational thinking together: Effects of gender differences in collaborative Middle School Robotics Program. TechTrends, 64, 373-387. https://doi.org/10.1007/s11528-019-00461-8.

7 Жабаев Е.Х., Ревшенова М.И. Виртуальные среды симуляторыв обучении робототехнике. Вестник КазНПУ им. Абая, серия «Физико-математические науки», №2(82), 2023.

8 Сыдыхов Б., Қойшыман Г., Батырхан З. Методические особенности обучения школьникам основ робототехники. Вестник «Физико-математические науки». 69, 1 (июн. 2021), 426-430.

ҒТАМР 14.25.01

БІЛІМ БЕРУ ҮДЕРІСІНДЕ БАСТАУЫШ СЫНЫП ОҚУШЫЛАРЫНЫҢ АКТ ҚҰЗЫРЕТТІЛІГІН ДАМЫТУ

Э.Н. Айтжанова
П.ғ.м., аға оқытушы, Қазақ ұлттық қыздар педагогикалық университеті, Алматы қ.
А.А. Бастар, А.Б. Бахитжанова
Студенттер, Қазақ ұлттық қыздар педагогикалық университеті, Алматы қ.

Бұл мақалада бастауыш сынып мұғалімдерінің цифрлық білім беру ресурстарын пайдалану құзыреттілігі қарастырылады. Қазіргі таңда мұғалімдерге түрлі жаңа технологиялар көмегімен цифрлық білім беру ресурсын дербес құруға мүмкіндік туды. Заманауи білім берудің алғы шарты – озық технологияларды пайдалана отырып, дәстүрлі білім беруді дамыту болып табылады. Бастауыш мектептің оқу-тәрбие үрдісіндегі цифрлық білім беру ресурстарды тиімді пайдалану жағдайлары кезінде тәжірибеде айқындалады. Алған дағдыларын көрсете отырып, мұғалімдер бастауыш білім берудің негізгі мақсаттарын жүзеге асырады. зерттейді.

Түйін сөздер: цифрлық мұғалім, технология, құзыреттілік, дағдылар.

Қазіргі әлемде ғылым мен техника қарқынды дамып келеді, атап айтқанда, қоғам өмірін түбегейлі қайта құратын жаңа ақпараттық технологиялар пайда болуда. Қазіргі уақытта компьютерлік технологиялар қолданылмайтын адам қызметінің саласын елестету өте қиын. Компьютерлер көп нәрсе жасайды: олар бос уақытты толтырады және адамның жұмысын жеңілдетеді, санайды, жазады, бүкіл әлеммен байланысқа жол ашады, сонымен қатар ақпаратты сақтауды біледі. Компьютердің арқасында біз өнер туындыларын, музыканы, фильмдерді және т.б. жасай аламыз. Компьютер ғылыми құралдың немесе тұрмыстық техниканың рөлін атқара алады және онымен жұмыс істеу дағдысын әркім меңгеруі керек. Ал бізді қоршаған әлемнің өзгерістері жалғасуда және олардың қарқыны соншалықты, әрбір заманауи адам өз өмірінде үнемі білім алуды, бірнеше рет қайта даярлауды және жаңа мамандықтарды игеруді қажет етеді. Заманауи жоғары технологиялық әлемде өмір сүрудің қажетті шарты әртүрлі құзіреттілік түрлерін меңгеру болып табылады, олардың ең маңыздыларының бірі АКТ құзыреті – «ақпараттық-коммуникациялық технологияларды пайдалану саласындағы» құзыреттілік. Осыған байланысты қазіргі заманғы бастауыш сынып мұғалімі өз жұмысын АКТ құралдарын оқу процесіне барынша кеңінен енгізетіндей етіп жоспарлауы,

барлық пәндер бойынша оқу іс-әрекетінде оқушыларда қолдану дағдыларын қалыптастырып, дамытуы керек.

Бастауыш сыныпта оқыту үрдісінде ақпараттық технологияны пайдалану оқушылардың ақпараттық сауаттылығын арттырып, танымдық және ақыл-ой әрекетін белсендіруге мүмкіндік береді. Ақпараттық технологиялар оқу-тәрбие жұмысының формалары мен әдістерін өзгертуге ғана емес, сонымен қатар оқу процесін байытуға мүмкіндік береді [1].

Қазіргі цифрлық дәуірде мұғалімнің рөлі дәстүрлі оқыту кезеңінен де артты. Технологиялар қарқынды дамып келе жатқандықтан, мұғалімдердің оқушыларды тиімді тарту және оқыту үшін АКТ құзыреттілігін бейімдеу және дамыту маңызды. Бұл мақала бастауыш сынып оқушыларының АКТ дағдыларын жетілдірудегі цифрлық мұғалімнің маңыздылығын зерттеуге бағытталған. «АКТ құзыреттілігі» термині сандық құралдар мен технологияларды әртүрлі мақсаттарда тиімді пайдалану мүмкіндігін білдіреді. Ол ақпараттық сауаттылық, цифрлық коммуникация, сыни ойлау және мәселелерді шешу сияқты дағдыларды қамтиды. Цифрлық сауаттылық – өмірдің барлық салаларында цифрландыру технологияларды сенімді және тиімді пайдалану қабілеттерінің жиынтығы және ақпараттық қоғамдағы қауіпсіздіктің негізі. Оқушының функционалдық сауаттылығын дамытуда мұғалімнің цифрлық сауаттылығы негізінде кәсіби құзыреттілігін көтеру қажет. Функционалдық сауаттылық оқушының белгілі бір ортада жұмыс істеуі үшін қажет. Сол үшін теориялық білімді практикамен ұштастыра білу; сапалы білімді өмірде қолдана білуге үйрету; проблемалық жағдайлардың шешімін табу білуге үйрету; білуге, өз бетімен жұмыс жасауға үйрету – цифрлық мұғалімнің нақты қадамдары. В.Г. Онушкиннің, Е.И. Огаревтің көзқарастарын ескерсек, онда іс-әрекеттің нәтижелілігін қамтамасыз ететін функционалдық сауаттылық төрт компоненттен тұрады, олар: жалпы теориялық, арнайы және қолданбалы сипаттағы білім; істің маңызын және іс-әрекет үдерісіндегі шынайылықтың пәндік түсінігі; қойылған мақсатқа қажетті құралдарды таңдай алу іскерлігі және оның мазмұнына сәйкес қимылдау; тез икемді іс-әрекет ету дағдысы [2].

Технологиялар заманауи әлемді қалыптастыруды жалғастыруда, мұғалімдердің оқушыларына цифрлық технологияны еркін меңгеруге көмектесу үшін қажетті дағдылармен қарулануы өте маңызды. Цифрлық мұғалімнің басты артықшылықтарының бірі – интерактивті және тартымды оқу ортасын құру мүмкіндігі. Әртүрлі сандық құралдар мен ресурстарды пайдалану арқылы мұғалімдер оқушылардың қызығушылығы мен ынтасын ынталандыра алады. Мысалы, мультимедиялық презентациялар, онлайн талқылаулар және виртуалды модельдеу абстрактілі ұғымдарды енгізіп, оқуды қызықты әрі мағыналы ете алады. Сонымен қатар, цифрлық мұғалім оқушылардың әртүрлі оқу қажеттіліктерін қанағаттандыра алады. Қазіргі мектеп оқушылары робототехникаға, дизайнға, бағдарламалау, модельдеу, 3D, 5D дизайн және т.б. қызығады. Орыс педагогі К.Д. Ушинскийдің «Мұғалім – өзінің білімін үздіксіз көтеріп отырғанда ғана мұғалім, ал оқуды, ізденуді тоқтатқанда оның

мұғалімдігі де жойылады» демекші оқушылардың қызығушылықтарын шығармашылықпен ұштастырып, зерттеумен айналысуына жағдай жасай алады. Білім беру бағдарламалық құралын, онлайн платформаларды және бейімделген оқыту жүйелерін пайдалана отырып, мұғалімдер жеке күшті және әлсіз жақтарын шешу үшін оқытуды жекелендіре алады. Бұл жекелендірілген тәсіл оқушының тәуелсіздігін алға жылжытады және өмір бойы оқуға деген сүйіспеншілігін арттырады. Оқушылардың белсенділігін және жекелендіруді арттырумен қатар, цифрлық мұғалім бірлескен оқуға ықпал ете алады. Желідегі ынтымақтастық құралдары мен платформаларын пайдалана отырып, оқушылар жобаларда бірлесіп жұмыс істей алады, идеялармен бөліседі және кері байланыс бере алады. Бұл бірлескен оқу ортасы қарым-қатынас пен топтық жұмыс дағдыларын жақсартып қана қоймайды, сонымен қатар оқушыларды бүгінгі жұмыс күшінің бірлескен сипатына дайындайды. Цифрлық мұғалім болу үшін педагогтер кәсіби даму мүмкіндіктерін белсенді түрде іздеуі керек. Олар АКТ дағдыларын жетілдіру үшін семинарларға, вебинарларға және онлайн курстарға қатыса алады. Мұғалімдер үшін білім беру технологиясының соңғы тенденцияларынан қалыспай, оларды оқыту тәжірибесіне енгізу маңызды.

Кез келген жұмыс нәтижемен өлшенеді десек, презентацияны дайындау және оны оқу-тәрбие үрдісінде пайдалану да әр мұғалімнің еңбегінің нәтижесін береді [3].

Бүгінгі цифрлық ғасырда бастауыш сынып оқушыларының АКТ (ақпараттық-коммуникациялық технологиялар) құзыреттілігін дамыту өте маңызды. АКТ дағдылары олардың академиялық және кәсіби ортадағы болашақ табыстары үшін маңызды. Оқушылардың бастауыш сыныпта АКТ құзыреттілігін қалай арттыруға болатынын қарастырайық.

1. Негізгі компьютерлік дағдылар:

Бастауыш деңгейде оқушыларды компьютердің негізгі дағдыларымен таныстыру керек. Олар компьютерді пайдалануды, әртүрлі қолданбаларды шарлауды және пернетақта мен тінтуір сияқты енгізу құрылғыларын басқаруды үйренуі керек. Бұл іргелі білім оларға АКТ-ны одан әрі үйрену үшін берік негіз береді.

2. Цифрлық азаматтықты түсіну:

Цифрлық азаматтық – АКТ құзыреттілігінің маңызды аспектісі. Оқушыларға желіде жауапкершілік және этикалық мінез-құлық туралы білім беру керек. Олар интернет қауіпсіздігі, онлайн құпиялылық және кибербуллингтің салдары туралы білуі керек. Позитивті цифрлық азаматтықты алға жылжыту арқылы оқушылар технологияның жауапты және құрметті пайдаланушылары бола алады.

3. Өнімділік құралдарын зерттеу:

Бастауыш сынып оқушылары оқу тәжірибесін жақсартатын әртүрлі өнімділік құралдарымен таныс болуы керек. Олар мәтіндік процессорлардың көмегімен құжаттарды құруды, слайд-шоу бағдарламалық қамтамасыз етуді пайдаланып презентациялар жасауды және электрондық кестелерді пайдаланып

ақпаратты ұйымдастыруды үйренеді. Бұл құралдар олардың АКТ дағдыларын жетілдіріп қана қоймайды, сонымен қатар олардың жалпы оқу үлгерімін арттырады.

4. Интернетті зерттеу дағдылары:

Оқушыларға тиімді интернет-зерттеу жүргізуге үйрету олардың АКТ құзыреттілігін дамыту үшін өте маңызды. Олар желідегі дереккөздердің сенімділігін бағалауды, іздеу үшін сәйкес Түйін сөздерді пайдалануды және олардың көздерін дұрыс келтіруді үйренуі керек. Бұл дағдылар оларға сыни тұрғыдан ойлайтын және тәуелсіз білім алушы болуға көмектеседі.

5. Кодтау және бағдарламалау:

Кодтау мен бағдарламалауды ерте жастан енгізу оқушылардың шығармашылық қабілетін, есептерді шешу дағдыларын және логикалық ойлауын дамытады. Бастауыш мектеп оқушылары қарапайым анимациялар мен ойындар жасауға мүмкіндік беретін блоктық бағдарламалау тілдері арқылы кодтау негіздерін игере алады. Бұл кодтаудың әсері STEM салаларына қызығушылықты тудыруы және болашақ технологиялық инновациялардың негізін қалауы мүмкін.

6. Бірлескен оқу және қарым-қатынас:

АКТ құзыреттілігі сонымен қатар технологияны пайдалана отырып, тиімді жұмыс істеу және қарым-қатынас жасау қабілетін қамтиды. Оқушыларды сандық платформалар арқылы топтық жобалармен жұмыс істеуге, идеялармен бөлісуге және сындарлы кері байланыс беруге ынталандыру керек. Ынтымақтастықта оқытуға қатысу арқылы оқушылар топтық жұмыс дағдыларын дамыта алады және өз ойлары мен идеяларын тиімді жеткізуді үйренеді.

7. Киберқауіпсіздік туралы хабардар болу:

Оқушылар цифрлық әлемді зерттей отырып, олар технологиямен байланысты ықтимал қауіптерді білуі керек. Олар онлайн алаяқтық, фишинг және құпия сөздердің маңыздылығы туралы білуі керек. Киберқауіпсіздік шараларын түсіну арқылы оқушылар цифрлық платформаларды пайдалану кезінде өздерін және жеке мәліметтерін қорғай алады.

АКТ-ны сабақта қолданудың тиімділігі. Оқушының еркін ойлауына мүмкіндік береді; ақыл-ойды дамытады; шығармашылық белсенділігін арттырады; ұжымдық әрекетке үйретеді; тіл байлығын жетілдіреді; күрделі іздеуді арттырады. АКТ-ның негізгі мақсаты – оқушыны қазіргі қоғам сұранысына сай күнделікті іс-әрекетінде дербес компьютер құралдарын пайдаланатын жан-жақты дамыған тұлға етіп тәрбиелеу. Білім беруде АКТ-ны қолдану және оқушылардың құзіреттілігін дамыту, электронды оқулықтар мен интернет ресурстарын заман талабына сай пайдалану оқу үрдісінде оқушылардың шығармашылық қабілеттерін дамытуға мүмкіндік береді. АКТ-ны сабақта қолдану барысында оқушылар бұрын алған білімдерін кеңейтіп, шығармашылық тапсырмаларды өз бетінше орындайды. Сонымен бірге, АКТ құралдарымен жұмыс істеу процесінде мектеп оқушыларының оқуға, білім алуға деген құштарлығының артуы тек АКТ құралдарымен жұмыс істеу

қабілетінің жаңалығынан ғана емес, сонымен қатар оның мүмкіндіктеріне байланысты да байқалады. Түзету, оқу тапсырмалары күрделілік деңгейіне қарай бөлінеді және тапсырманы орындаудың дұрыс нәтижесі үшін марапаттау мүмкіндігі қарастырылады. Заманауи АКТ құралдарымен жұмыс істеу оқушыларды зейінділікке, ұқыптылыққа, тапсырмаларды тиімді орындауға, зейінін негізгі мәселеге аударуға үйретеді, сонымен қатар АКТ құралдарымен жұмыс істеу барысында өз әрекеттерін дұрыс жоспарлауға және дұрыс шешім қабылдауға үйретеді.

Әр мұғалімге келген балалардың ойлау қабілеттері әртүрлі, мысалы, кейбіреулері тез ойлап, тез жұмыс істесе, енді біреулері тақырыпты баяу меңгеріп, тапсырманы (тақырыпты) қайта қарап көп ойлануы мүмкін. Осыған байланысты презентация құралдарын пайдалана отырып, АКТ құралдарын пайдалануды сипаттап, кейін бұл материалдарды флеш-карталарға қоюдың тиімділігін білеміз.

Бейнесабақтар мен презентацияларды оқыту құралы ретінде пайдалану қиялды, абстрактілі ойлауды дамытады, оқу материалы мен пәнге деген қызығушылықты арттырады. Презентациялар, бір жағынан, жаңа материалды (иллюстрациялар, фотосуреттер, видеороликтер, оқу-әдістемелік кешен және т.б.) оқушыларға көрнекі түрде көрсету құралы болса, екінші жағынан, бұл материалдарды оқыту процесін және оларды мұғалімдердің пайдалануын жеңілдетеді. Бейнесабақтар білім беру технологияларындағы тағы бір қадам.

Бүгінгі таңда цифрлық оқыту барысында оқушыларға сапалы білім беру көзделеді. Сабақ беру кезінде АКТ технологияларын қолдану барысында оқушылардың таным көкжиегі кеңейеді. Мысалы жаратылыстану, дүниетану, әдебиеттік оқу пәндерінде цифрлық технологияларға байланысты Umaigra,Wordwall,Genially,Learningapps сынды түрлі бағдарламаларды сабақ үрдісінде қолдану оқытудың тиімді ақпараттық цифрлық технологиялары болып табылады [4].

Қорытындылай келе, бастауыш сынып оқушыларының АКТ құзыреттілігін дамыту оларды цифрлық әлемге дайындау үшін, олардың оқу және кәсіби өсуі үшін өте маңызды. АКТ бойынша білім беруге сақтықпен қарау және оқушылардың технологияны қауіпсіз және жауапкершілікпен пайдалануын қамтамасыз ету маңызды. Оларға АКТ дағдыларының берік негізін бере отырып және жауапты цифрлық азаматтықты алға жылжыту арқылы біз оларды цифрлық дәуірдің қиындықтары мен мүмкіндіктеріне дайындай аламыз. Технологияларды қолдана отырып және инновацияларға ашық бола отырып, мұғалімдер өз оқушыларына сенімді және сауатты цифрлық азаматтар болуға мүмкіндік береді.

Қолданылған әдебиеттер

1 Қазақстан Республикасы білім беруді дамытудың 2011-2020 жылдарға арналған мемлекеттік бағдарламасы.

2 Онушкин В.Г. Традиции, нововведения и преемственность в образовании. // Традиции и современность в образовании // Материалы научно-практической конференции. – СПб., 1996.

3 Мұхаметжанова С.Т., Жартынова Ж.Ә. Интерактивті жабдықтармен жұмыс жасаудың әдіс-тәсілдері. – Алматы, 2008.

4 https://www.umapalata.com/zexpo/game.html?LANG=RU&Games=80434.

5 Формирование ИКТ-компетентности. https://urok.1sept.ru/articles/683876.

ҒТАМР 14.25.07

БОЛАШАҚ БАСТАУЫШ СЫНЫП МҰҒАЛІМДЕРІН ИНКЛЮЗИВТІ БІЛІМ БЕРУГЕ ДАЯРЛАУ ЖӘНЕ ОНДАҒЫ «ИНКЛЮЗИВТІ БІЛІМ БЕРУ» ПӘНІНІҢ МАҢЫЗЫ

Р.Б. Баймухамет, Ф.С. Баекеева
Оқытушылар, Қазақ ұлттық қыздар педагогикалық университеті, Алматы қ.

Бұл мақалада болашақ бастаушы сынып мұғалімдерді инклюзивті білім беруге даярлау мәселесіне талдау жасалынды. Білім беру саласындағы инклзюзивті саясат бүгінгі таңда ерекше білімді қажет ететін балалардың білім алуына, қоғамда өзге қатарластарымен тең құқылы болуына ықпал етіп отыр. Балалардың білім алуының алғашқы баспалдағы бастауыш білім беру болғандықтан, онда қызмет ететін мамандардың инклюзивті білім беруге деген даярлығы өте өзекті мәселелердің бірі болып табылады.

Түйін сөздер: инклюзивті білім беру, бастауыш сынып, бастауыш сыныпта білім беру, ерекше білімді қажет ететін балалар, кәсіби қызмет.

Ерекше білімді қажет ететін балалар – психикалық немесе физикалық бұзылысы бар 18 жасқа дейінгі балалар. Қазақстан Республикасында ерекше білімді қажет ететін балалар тобы үшке бөлінеді. Оның біріншісі – психофизикалық бұзылысы бар балалар. Бұл балалардың дамуында психикалық немесе физикалық (көру қабілетінің бұзылуы, есту қабілетінің бұзылуы, сөйлеу тілінің бұзылысы, зият зақымдануы, психикалық дамудың тежелуі, тірек-қимыл аппаратының зақымдануы, аутистік спектр бұзылысы), сонымен қатар, екі бұзылыс түрі қатар келетін (күрделі кемістік) бұзылыс орын алады. Екінші топқа келетін болсақ, бұл топқа мінез – құлық (аутистік спектр бұзылысының жеңіл түрлері) пен оқу мен жазудағы (дисграфия, дислексия, дискалькулия) уақытша қиындығы бар балалар жатады. Сондай-ақ, үшінші топқа әлеуметтік-экономикалық және мәдени факторларға байланысты орын алатын ерекше білімді қажет ететін балалар жатады [1].

Бұл балаларды елімізде жан-жақты қолдау соңғы жылдарда қарқынды жүргізіліп келеді. Соның ішінде инклюзивті білім беруді ерекше атап өте аламыз.

Инклюзивті білім беру Қазақстанда соңғы онжылдық көлемінде белсенді қолға алынып, жыл сайын дамып жатқан ерекше білімді қажет ететін балаларды жалпы мектепте оқыту процесі болып табылады. Алайда,

инклюзивті білім беру – бұл тек қана білім берумен шектелмейді, мұнда, баланың әлеуметтенуі, қоғамға ену жағдайлары, сондай-ақ, оның толыққанды тұлға болуына қатысты мәселелерде қарастырылады. Демек, инклюзивті білім беру ерекше білімді қажет ететін балаларды қолдаудың басты көрсеткіші болып табылады [2].

Инклюзивті білім беруді мектепте ұйымдастыру ең алдымен мектепте қызмет ететін мамандардың инклюзивті білім беруге деген даярлығының болуын талап етеді. Себебі, ерекше білімді қажет ететін балаларға білім беру дамуы қалыпты балаларға білім беруден өзгеше болып келеді. Атап айтқанда, білім беру әдістері, формалары және оны жалпы ұйымдастыру процесінде ерекшеліктер орын алады. Сол себепті, мұғалімдердің даярлығы аса өзекті тақырып болып табылады. Әсіресе, бастауыш сынып мұғалімдеріне қойылатын талап жоғары. Себебі, білім алудың алғашқы сатысы дәл осы кезеңде басталады. Бала бастауыш білім ала отырып, әрі қарай оқуға деген мотивациясын, базалық академиялық дағдыларын қалыптастырады. Ал, оның сәтті жүзеге асуын қамтамасыз ететін басты тұлға бастауыш сынып мұғалімдері болып табылады. Демек, олардың инклюзивті білім беруге деген даярлығын кәсіби қызметі басталғанан кейін емес, жоғары оқу орнының қабырғасында бастауымыз қажет.

Болашақ бастауыш сынып мұғалімдерін жоғары оқу орнында инклюзивті білім беруге даярлау олардың болашақта ерекше білімді қажет ететін балаларға өзге балалармен теңдей білім беріп, білім беру процесін педагогикалық – психологиялық тұрғыдан қолдау бойынша құзыреттіліктерін қалыптастыру мақсатында ұйымдастырылады. Осы мақсатта жүзеге асырылып келе жатқан жұмыстардың бірі «Инклюзивті білім беру» пәнін оқыту болып табылады. Бұл пән бүгінгі таңда ҚазҰҚПУ қабырғасында білім алатын барлық студенттердің оқу жоспарына енгізіліп отыр [3].

«Инклюзивті білім беру» пәнін оқыту кезінде инклюзивті білім беру және ондағы маңызды түсініктермен таныса отырып, теориялық және әдістемелік білімдерін толықтырады. Ең алдымен студенттер қоғамдағы «мүгедек», «соқыр», «мылқау», «керең» және тағы басқа терминдердің орнын басатын «ерекше білімді қажет ететін бала» атты кең ауқымды терминмен танысады. Осы орайда олар ерекше білімді қажет ететін балалардың жіктемесі, түрлері, әрбір категорияның инклюзивті білім алу мүмкіндіктері туралы білім алады.

Сондай-ақ, бұл пәнді оқытудың негізінде болашақ бастауыш сынып мұғалімдері «ПМПК», «ППҚҚ», «педагогикалық-психологиялық қолдау» сияқты олар үшін жаңа ұғымдармен таныса отырып, сол қызметтердің аясындағы бастауыш сынып мұғалімдерінің рөлін түсінеді.

Бастауыш сынып мұғалімдерінің рөлін түсіну бойынша айтар болсақ, ерекше білімді қажет ететін балалардың ерекше білім беру қажеттіліктерін анықтау, сол қажеттіліктер бойынша жұмыс атқару процесінің барлығы бастауыш сынып мұғалімдерінің қатысуынсыз жүзеге асырылмайды. Яғни, болашақ маман осындай процесстердің барысындағы өзінің функциясын, құзыреттіліктерін және кәсіби әрекет жасау қадамдарын жетік меңгеруі тиіс.

Ал, бұл «Инклюзивті білім беру» пәні аясында және оны сәтті меңгеру жағдайында мүмкін болмақ [4].

Жоғарыда аталған құзыреттіліктерден бөлек осы пәнді меңгеру барысында студенттер ерекше білімді қажет ететін балалардың әрбір категориясымен жеке-жеке толыққанды танысып, олардың инклюзивті білім алу мүмкіндіктерін қарастырады. Теориялық біліммен қатар, педагогикалық процесс барысына қажетті практикалық дағдыларды да қатар меңгереді. Атап айтар болсақ, әрбір бұзылыс түрін оқыту барысындағы тиімді дәстүрлі және вариативті әдістер, оларды қолдану мен бейімдеу ерекшеліктері, балалардың оқу жетістіктерін бағалау әдістерін игереді.

Болашақ бастауыш сынып мұғалімдерін инклюзивті білім беруге даярлаудың келесі бағыты – психологиялық даярлық. Себебі, мектепте мұғалім өзінің кәсіби білімі арқылы ғана қызмет ете алмайды. Онымен қоса, оның бойында ерекше білімді қажет ететін балалармен жұмысқа деген психологиялық күйі де қалыптасқан болуы қажет. Ерекше білімді қажет ететін балалардың бойындағы мінез – құлық ерекшеліктері мен даму ерекшеліктері бастауыш сынып мұғалімінің бойында қорқыныш, таң қалу, аяу сияқты сезімдерді туғызуы мүмкін. Осы жайдайда мұғалім кәсіби әрекет ету жолдарын білуі маңызды. Стресске төзімділік, толеранттылық және адамгершілік қасиеттерді баланста ұстай отырып, ерекше білімді қажет ететін балалармен жұмысты тиімді етуге болады [5].

Қорытынды. Келтірілген деректерге назар аударатын болсақ, болашақ бастаушы сынып мұғалімдерін инклюзивті білім беруге даярлау өзге мектеп қызметкерлеріне қарағанда өте өзекті болып табылады. Себебі, осы сала мамандарының жұмысының тиімді болуы жағдайында балаларды мектепте дамыта оқыта отырып, оларды балалардың ортасына да, қоғамға да қоса аламыз.

Сонымен, қорыта келе, болашақ бастауыш сынып мұғалімдерінің университет қабырғасында «Инклюзивті білім беру» пәнін меңгеруі олардың кәсіби қызметін сәтті жүзеге асыруды қамтамасыз ететін факторлардың бірі бола алады.

Қолданылған әдебиеттер

1 Елисеева И.Г., Ерсарина А.К. Психолого-педагогическое сопровождение детей с особыми образовательными потребностями в общеобразовательной школе. – Алматы: ННПЦ КП, 2019. – 96 с.

2 Бахтиярова Г.Р., Абильдина С.К. Инклюзивті білім берудің негіздері: Оқу құралы. – Ақтөбе, 2020. – 184 б.

3 Оспанбаева М.П. Инклюзивті білім беру мазмұны және әдістемесі: оқу құралы. – Алматы: Қазақ университеті, 2019. – 232 б.

4 Мовкебаева З.А., Оралканова И.А. Включение детей с особыми образовательными потребностями в общеобразовательной процесс: учебное пособие. – Алматы, 2019. – 231 с.

5 Инклюзивті білім беру: теория, практика, тәжірибе халықаралық ғылыми-практикалық конференция материалдары; Ы. Алтынсарин атындағы Ұлттық білім академиясы. – Нұр-Сұлтан: Ы. Алтынсарин атындағы ҰБА, 2019. – 636 б.

ҒТАМР 14.07.07

БОЛАШАҚ ИНФОРМАТИКА МҰҒАЛІМДЕРІН ДАЯРЛАУДА АҚПАРАТТЫҚ-КОММУНИКАЦИЯЛЫҚ ТЕХНОЛОГИЯЛАРДЫ ҚОЛДАНУ АРҚЫЛЫ ИННОВАЦИОНАЛЫҚ ҚҰЗЫРЕТТІЛІКТІ ҚАЛЫПТАСТЫРУ ӘДІСТЕРІ

С.Н. Идрисов
Ғылыми жетекші, п.ғ.к., қауымдастырылған профессор, Х.Досмұхамедов атындағы Атырау университеті, Атырау қ.
Р.А. Рамазан
Магистрант, Х.Досмұхамедов атындағы Атырау университеті, Атырау қ.

Мақала ақпараттық-коммуникациялық технологияларды (АКТ) пайдалану арқылы олардың әдістемелік құзыреттілігін дамытуға баса назар аудара отырып, болашақ информатика мұғалімдерін даярлаудағы инновациялық тәсілдерді зерттеуге арналған. Авторлар АКТ-ны оқу процесіне біріктірудің тиімділігін талдайды, оқытудың жаңа әдістерін ұсынады және информатика мұғалімдерінің әдістемелік дайындығын дамытудың маңыздылығын атап көрсетеді. Зерттеу нәтижелері болашақ мұғалімдердің дайындығын жақсартуға және жалпы білім сапасын жақсартуға бағытталады.

Түйін сөздер: инновациялық тәсілдер, информатика мұғалімдерін даярлау, әдістемелік құзыреттілік, ақпараттық-коммуникациялық технологиялар, оқу процесі, оқытудың тиімділігі.

Қазіргі білім беру ортасы ақпараттық технологиялардың қарқынды дамуынан туындаған сөзсіз өзгерістерге ұшырайды. Бұл тұрғыда болашақ мұғалімдерді даярлау, әсіресе информатика саласында, инновациялық тәсілдерді қажет ететін басымдыққа айналады. Бұл мақала ақпараттық-коммуникациялық технологияларды (АКТ) пайдалану арқылы олардың әдістемелік құзыреттілігін дамытуға бағытталған болашақ информатика оқытушыларын оқытудағы инновациялық әдістерді зерттеуге арналған. Цифрлық дәуірдің дамуымен және өмірдің әртүрлі салаларына технологияның белсенді енгізілуімен білім беру өзгерістердің алдыңғы қатарында. Осыған байланысты болашақ информатика мұғалімдерін оқыту қазіргі заманның сын-тегеуріндеріне жауап беруі және инновациялық әдістерді оқу үдерісіне тиімді

біріктіруі тиіс. Бұл мақалада біз болашақ информатика оқытушыларының әдістемелік құзыреттілігін дамытуға бағытталған бірқатар инновациялық тәсілдерді қарастырамыз, сонымен қатар олардың цифрлық дәуірдегі білім сапасына әсерін анықтаймыз.

Информатиканы оқыту құзыретті және икемді мамандарды қалыптастыруда маңызды рөл атқара отырып, қазіргі білім беру жүйесінің негізгі элементіне айналды. Технологиялық ортадағы қарқынды өзгерістерді және ақпараттық технологиялардың әртүрлі қызмет салаларына кеңінен енуін ескере отырып, болашақ информатика мұғалімдерін даярлаудың тиімділігі мәселелері өзекті болып отыр. Бұл тұрғыда Информатика мұғалімдерін даярлаудағы инновациялардың рөлі сөзсіз маңызды, өйткені оқыту әдістерін заманауи шындыққа бейімдеу және оқушыларды тек өзекті біліммен ғана емес, сонымен қатар цифрлық қоғамда қажетті құзыреттермен қамтамасыз ету қажет. Информатиканы оқыту дәстүрлі оқыту әдістерімен шектелуді әлдеқашан тоқтатты. Қазіргі жағдайда білім берудің жоғары деңгейін ұстап тұру және қазіргі қоғамның үнемі өзгеріп отыратын талаптарына сай болу үшін инновациялар енгізу маңызды. Оқытудағы инновациялардың негізгі бағыттарының бірі ақпараттық-коммуникациялық технологияларды (АКТ) пайдалану болып табылады. Бұл технологиялар оқу процесін толықтырып қана қоймай, оны өзгертіп, мұғалімдер мен оқушыларға жаңа мүмкіндіктер туғызады. АКТ білім беру жүйесіне үлкен әлеует ашады. АКТ-ны қолдануға негізделген заманауи оқыту әдістері Заманауи білім беру талаптарын көрсететін және оқушылардың қажеттіліктеріне сәйкес келетін оқу ортасын құра алады. Электрондық ресурстарды, интерактивті платформаларды және бағдарламалық жасақтаманы тиімді пайдалану оқушыларға оқу мазмұнына әлдеқайда қызықты және тартымды түрде қол жеткізуге мүмкіндік береді. АКТ қолдану арқылы оқыту процесі интерактивті және оқушылардың жеке қажеттіліктеріне бейімделеді. Электрондық оқу материалдары, онлайн курстар және білім беру қосымшалары оқушыларға оқу қарқыны мен білім алу форматын таңдауға мүмкіндік береді. Бұл әсіресе болашақ мұғалімдерді даярлау контекстінде өте маңызды, өйткені олар бұл инновацияларды өздерінің болашақ кәсіби тәжірибелеріне жеткізе алады.

Информатика мұғалімдерін даярлаудағы инновациялардың рөлінің маңызды аспектілерінің бірі – оқыту парадигмасының өзгеруі. Дәрістер мен оқулықтар сияқты дәстүрлі әдістер өзектілігін жоғалтады және оның орнына білімді практикалық қолдануға баса назар аударылады. АКТ білім беру жобаларын, виртуалды зертханаларды құруға және тапсырмалар бойынша ұжымдық жұмыс жасауға арналған құралдарды ұсынады. Бұл практикалық дағдыларды дамытып қана қоймайды, сонымен қатар болашақ мұғалімдерді дайындаудың негізгі аспектісі болып табылатын мәселелерді шешуге шығармашылықты ынталандырады. Информатика мұғалімдерін даярлауда инновациялық тәсілдерді қолдану оқу процесін әртараптандырып қана қоймай, сыни ойлау мен аналитикалық дағдыларды дамытуға ықпал етеді. Оқу процесінде жаңа технологиялармен өзара әрекеттесу болашақ оқытушыларды

білім беру ортасындағы тұрақты өзгерістерге икемді және ашық болуға үйретеді [2, 1017 б.]. Сондай-ақ, АКТ өзекті ақпарат пен ресурстарға қол жеткізуді жеңілдететінін атап өткен жөн. Интернет пен электронды кітапханалардың арқасында оқушылар соңғы зерттеулерге, оқу материалдарына және білім беру платформаларына қол жеткізе алады. Бұл олардың білім беру тәжірибесін байытады және информатика саласындағы соңғы тенденцияларды бақылауға мүмкіндік береді. Алайда, барлық артықшылықтарға қарамастан, білім беруде инновацияларды енгізуге сын-қатерлер бар. Ең алдымен, бұл мұғалімдердің техникалық ғана емес, сонымен қатар әдістемелік дайындығын қамтамасыз ету қажеттілігіне қатысты.

Болашақ информатика мұғалімдерін дайындауда ақпараттық-коммуникациялық технологияларды (АКТ) қолдану қазіргі білім беру парадигмасында шешуші рөл атқарады. Бұл процесс оқушылардың білім беру тәжірибесін байытып қана қоймай, олардың әдістемелік құзыреттілігін дамытудың маңызды факторы болып табылады. Бұл абзацта АКТ-ны оқу процесіне біріктіру материалдың тереңірек және қызықты өзара әрекеттесуіне қалай ықпал ететінін қарастырамыз, бұл оқыту сапасы мен болашақ мұғалімдердің қазіргі заманғы қиындықтарға дайындығына әсер етеді. АКТ білім берудің келбетін өзгертетін маңызды құралға айналды. Технологияның оқу процесіне араласуы дәстүрлі оқыту әдістерінің өзгеруіне әкеледі және білімді игерудің жаңа мүмкіндіктерін ұсынады. Информатика мұғалімдерін даярлауға АКТ-ны тиімді интеграциялау заманауи білім беру платформаларын, веб-ресурстарды және әртүрлі бағдарламалық жасақтаманы қолданудан басталады. АКТ-ны қолданудың негізгі артықшылықтарының бірі-оқушылардың оқу материалымен белсенді өзара әрекеттесуін қолдайтын интерактивті білім беру орталарын құру. Интерактивті сабақтар мен оқу материалдарына қол жеткізуді қамтамасыз ететін веб-ресурстарды енгізу оқушыларға тек ақпарат алуға ғана емес, онымен өзара әрекеттесуге мүмкіндік береді. Бұл өзара әрекеттесу, өз кезегінде, материалды жақсы игеруге ықпал етеді, сыни ойлауды дамытады және тақырыпқа деген қызығушылықты оятады. Акт интеграциясы сонымен қатар білімді бағалау және бақылау әдістерін қайта қарауға мүмкіндік береді. Заманауи білім беру платформалары автоматтандырылған бағалау жүйесін ұсынады, бұл мұғалімдерге оқушылардың үлгерімін дәлірек бақылауға және оқу бағдарламаларын олардың қажеттіліктеріне бейімдеуге мүмкіндік береді. Онлайн тестілеу, электрондық портфолио және виртуалды зертханалар сияқты құралдар бағалау мүмкіндіктерін айтарлықтай кеңейтеді және динамикалық білім беру ортасын жасайды. Акт енгізудің маңызды элементі оқушыларды заманауи технологияларды белсенді қолдануға үйрету болып табылады. Бұған веб-ресурстарды, презентация жасау бағдарламалық жасақтамасын және интерактивті материалдарды тиімді пайдалануды үйрету және негізгі бағдарламалау дағдыларын үйрену кіреді. Мұндай дағдылар болашақ мұғалімдерді оқытудың ажырамас бөлігіне айналады, бұл оларға АКТ-ны болашақ мұғалімдер тәжірибесіне сәтті енгізуге мүмкіндік береді. Сонымен

қатар, АКТ қолдану ұжымдық оқытуды дамытуға ықпал етеді. Ұжымдық жобалар, талқылаулар және виртуалды байланыс құралдары физикалық жойылғанына қарамастан оқушылар мен мұғалімдердің белсенді өзара әрекеттесуіне жағдай жасайды. Бұл қазіргі заманғы шындықта маңызды, мұнда білім беру онлайн форматта жиі жүзеге асырылады.

Акт интеграциясының тағы бір маңызды аспектісі – болашақ мұғалімдерді әртүрлі аудиториямен жұмыс істеуге дайындау. Мұғалімдер оқушыларды даярлаудың әртүрлі деңгейлерімен өзара әрекеттесуі керек, ал акт оқуды жекелендіруге арналған құралдарды ұсынады. Бейімделген бағдарламалар, жеке тапсырмалар және онлайн-кеңес беру мұғалімдерге әр оқушының қажеттіліктерін тиімді қанағаттандыруға мүмкіндік береді. Алайда, АКТ-ны оқу процесіне біріктірудің барлық артықшылықтарымен мұқият назар аударуды қажет ететін қиындықтар бар. Біріншіден, олардың материалдық жағдайы мен тұрғылықты жеріндегі айырмашылықтарды ескере отырып, барлық оқушылар үшін технологияға тең қол жетімділікті қамтамасыз ету қажет. Екіншіден, оқытушыларды АКТ-ны қолдануға үйрету және оларды оқу процесіне тиімді біріктіру стратегияларын әзірлеу маңызды.

Мұғалімдерді даярлау саласындағы инновациялық тәсілдердің бірі – онлайн оқыту мен виртуалды ортаны енгізу. Бұл әдіс оқушыларға икемді оқу режимін ұсынып қана қоймайды, сонымен қатар оларға оқу процесінің нақты жағдайларын имитациялайтын виртуалды сценарийлерге енуге мүмкіндік береді. Бұл тәсіл болашақ оқытушылардың әдістемелік икемділігі мен бейімделуін дамытуға ықпал етеді.

Заманауи технологияларға негізделген оқытудың интерактивті әдістерін қолдану оқушылардың әдістемелік құзыреттілігін дамытудың тиімді құралына айналуда. Виртуалды зертханаларды, білім беру ойындарын құру және Мобильді қосымшаларды пайдалану оқушыларға тәжірибе жасауға, қиындықтарды шешуге және оқуға шығармашылықпен қарауға мүмкіндік береді. Инновациялық әдістер оқу процесінде жобалық қызметті белсенді дамытуды қамтиды. Оқушылар әртүрлі ақпараттық-коммуникациялық технологияларды (АКТ) пайдалана отырып, өздерінің білім беру жобаларын жасауға қатыса алады. Бұл практикалық дағдыларды дамытуға ықпал етіп қана қоймайды, сонымен қатар нақты білім беру сценарийлерінде әдістемелік тәсілдерді қолдану қабілетін қалыптастырады.

Мұғалімдерді даярлауда инновацияның көптеген артықшылықтарымен қатар қиындықтар да бар. Технологиялардың қол жетімділігін қамтамасыз ету, оқытушыларды жаңа әдістерді қолдануға үйрету және оқушыларды болашақ мұғалімдер тәжірибесінде акт интеграциясына дайындау – осы аспектілердің барлығы кешенді тәсіл мен стратегиялық жоспарлауды қажет етеді. Негізгі қиындықтардың бірі-барлық оқушыларға технологияның қол жетімділігін қамтамасыз ету. Материалдық жағдай мен тұрғылықты жердегі айырмашылықтар қажетті қаражатқа қол жетімділіктің теңсіздігін тудыруы мүмкін. Сондықтан осы айырмашылықтарды ескеретін және барлығына бірдей мүмкіндік беретін стратегияларды әзірлеу маңызды. Тағы бір қиындық-

оқытушыларды жаңа әдістерді қолдануға үйрету. Көптеген оқытушылар, әсіресе дәстүрлі жағдайда ұзақ уақыт жұмыс істегендер жаңа технологиялар мен тәсілдерді игеруде қиындықтарға тап болуы мүмкін. Оқытушыларды оқыту мен қолдаудың тиімді бағдарламалары білім берудегі инновацияларды табысты интеграциялаудың ажырамас бөлігі болып табылады. Оқушыларды болашақ мұғалімдер тәжірибесінде АКТ-ны қолдануға дайындау да өз қиындықтарын тудырады. Бұл тек техникалық дағдыларды ғана емес, сонымен қатар технологияны білім беру процесіне тиімді біріктіру қабілетін дамытуды қамтиды. Оқушыларды сыни тұрғыдан ойлауға, аналитикалық дағдыларға және тез өзгеретін білім беру ортасына бейімделуге үйрету табысты дайындықтың негізгі элементіне айналады.

Қорытындылай келе, онлайн оқыту, виртуалды орта, интерактивті әдістер және жобалау қызметі арқылы Информатика мұғалімдерін даярлауда инновацияларды енгізу тек техникалық ғана емес, сонымен қатар білім беру процесінің барлық қатысушыларының педагогикалық дайындығын талап етеді. Осы саладағы қиындықтарды жеңу болашақ ұрпақ үшін сапалы және заманауи білім беруді қамтамасыз етуге ұмтылатын білім беру мекемелері, оқытушылар, оқушылар және мемлекеттік органдар арасындағы тығыз ынтымақтастықты қажет етеді. АКТ-ны қолдана отырып әдістемелік құзыреттілікті дамыту арқылы болашақ информатика мұғалімдерін дайындаудағы инновациялық тәсілдер жоғары білікті және икемді мамандарды қалыптастыруда шешуші рөл атқарады. Бұл тәсіл заманауи білім беру талаптарына сәйкес келетін және цифрлық дәуірдің қиындықтарына дайындықты қамтамасыз ететін информатиканы оқытудың тұрақты негізін құрайды.

Қолданылған әдебиеттер

1 Prensky M. (2021). Digital Natives, Digital Immigrants. On the Horizon, 9(5), 1-6.

2 Mishra P., Koehler M.J. (2016). Technological Pedagogical Content Knowledge: A Framework for Teacher Knowledge. Teachers College Record, 108(6), 1017-1054.

3 Siemens G. (2015). Connectivism: A Learning Theory for the Digital Age. International Journal of Instructional Technology and Distance Learning, 2(1), 3-10.

4 Bates A.W., Sangrà A. (2021). Managing Technology in Higher Education: Strategies for Transforming Teaching and Learning. John Wiley & Sons.

5 Johnson L., Adams Becker S., Cummins M., Estrada V., Freeman A., Ludgate H. (2023). NMC/CoSN Horizon Report: 2023 K-12 Edition. The New Media Consortium.

ҒТАМР 14.35.01

БОЛАШАҚ ФИЗИКА МҰҒАЛІМДЕРІНІҢ ПЕДАГОГИКАЛЫҚ ШЕБЕРЛІГІН ДАМЫТУ ЖОЛДАРЫ

Д. Ерболат
Магистрант, Л.Н. Гумилев атындағы ЕҰУ, Астана қ.

Бұл мақалада болашақ физика мұғалімдерінің педагогикалық шеберлігін дамыту жолдары көрсетілген. Кәсіби практика уақытындағы олардың шеберліктерін дамыту арқылы болашақ еңбек жолындағы маңызға ие қасиеттер мен дағдыларды сіңіру маңыздылығы айқындалады. Педагогикалық шеберліктің даму кезеңдерімен танысамыз. Жоғары оқу орындарындағы педагогикалық мамандықтарға қатысты ақпарат аламыз.

Түйін сөздер: болашақ физика мұғалімдері, педагогикалық шеберлік, кәсіби практика, педагогикалық технология, оқыту тәжірибесі, тәрбиелеу өнері

Қазіргі таңда қоғам өмірінің әлеуметтік-экономикалық және мәдени салаларындағы өзгерістер мұғалімнің жеке басына үлкен талаптар қояды. XXI ғасырдағы мектептегі білім берудің өзекті мәселелерін шешу үшін мұғалім-педагогикалық шеберілігі бар, жоғары білікті, психологиялық-педагогикалық және пәндік салада жоғары білімді, шығармашылық нәтижелі еңбекке қабілетті мұғалім қажет.

Президент Қасым-Жомарт Тоқаев республикалық педагогтер съездінде «Педагог – ұлттың жаңа сапасын қалыптастыру үдерісіндегі ең маңызды буын. Сондықтан білім беру жүйесін жоғары білікті мамандармен толық қамтамасыз ету өте маңызды. Алайда қазір мектептерімізде мамандар тапшы. Бүгінде елімізде 5 мың педагог жетпіспейді. Бұл көрсеткіш жылдан-жылға артып келеді. Ал педагогика саласында оқыған әрбір бесінші түлек өз мамандығы бойынша жұмыс істемейді. Бұған қоса мұғалімдердің 23 пайызында ғана жоғары біліктілік санаты бар. Мұның бәрі педагогтерді даярлау және олардың біліктілігін арттыру тәсілдерін түбегейлі өзгертуді қажет етеді. Жоғары оқу орындарындағы педагогикалық мамандықтарға қатысты бағдарламалардың басым бөлігі заман талабын ескермейтін бұрынғы әдістемелерге негізделген. Заманауи тәсілдер мен технологияны енгізе отырып, оқу бағдарламаларын қайта қарау, жаңғырту қажет» деген болатын [1]. Сондықтан қазіргі білім алушы-ертеңгі маман. Олардың ел болашағы үшін, ұлт тәрбиесінде алатын орны ерекше.

Педагогикада ежелден бері мұғалімнің өз бетімен үздіксіз жұмыс істеуі оның табысты оқу-тәрбие іс-әрекетінің міндетті шарттарының бірі болып табылатындығы атап өтілді. К.Д. Ушинский «мұғалім өзінің тәрбиесі мен білімі бойынша жұмыс істеген кезде ғана өзі тәрбиелеп, тәрбиелей алады» – деп мәлімдеген.

Педагогикалық шеберлік-оқыту және тәрбиелеу өнері. Бұл оқу-тәрбие жұмысының барлық түрлерін оқушының жан-жақты дамуына, оның дүниетанымы мен қабілеттеріне бағыттаудың кәсіби шеберлігі.

Педагогикада педагогикалық шеберлікті игерудің бірегей үлгісін А.С.Макаренконың қызметі ұсынады, ол қиын, мүгедек балалар тағдырынан өзін-өзі жетілдіретін, еңбекті қуаныш ретінде қабылдайтын таңғажайып ұжым құра алды. Педагогикалық шеберлікті қалыптастырудың негізі кәсіби білім болып табылады. Мұғалімнің білімі бір жағынан ол оқытатын пәнге, екінші жағынан оқушыларға бағытталған. Кәсіби білімнің мазмұны оқу пәні, оның әдістемесі, сонымен қатар педагогика мен психология туралы білімді құрайды.

А.С. Макаренко «педагогикалық шеберлік» тек талантты адамдардың қасиеті емес деп тұжырымдады [2]. Мұғалім бірнеше жыл жұмыс істегеннен кейін шеберлікке жетеді. Педагогикалық шеберлікке жету процесін қалай жеделдетуге болады, оны болашақ оқытушыларда қалай қалыптастыруға болады?

Мұның алғышарттары – кәсіби бағдар беру, болашақ оқытушының өз кәсібін дұрыс таңдауы, педагогикалық жұмысқа үміткерлерді ғылыми негізделген іріктеу, сонымен қатар қажетті білім, білік, дағдылар жүйесін игеру, кәсіби маңызды қасиеттерді, қабілеттер мен жұмысқа дайындықты қалыптастыру.

Педагогикалық шеберлік-педагогтің кәсібилігінің сатысы; әр мұғалімге қол жетімді жоғары және үнемі жетілдіріліп отыратын тәрбие мен оқыту өнері; мұғалімнің қазіргі заманға сай оқушыларды оқыту және тәрбиелеу әдістерімен білімін жетік меңгеруі [3].

Л.В. Бахвалованың пікірінше, «Педагогикалық шеберлік – бұл кәсіби өсудің жеке стратегиясы мен траекториясын, өзін-өзі табысты жүзеге асырудың құралдары мен әдістерін түсінудегі белсенді, шығармашылық, педагогикалық әрекетті ұйымдастыру тәсілі» [4].

Мұғалім бірнеше жылдық еңбектен кейін шеберлікке жетеді. Педагогикалық шеберлікке жету процесін болашақ мұғалімнің өз мамандығын дұрыс таңдап алуымен, сонымен қатар қажетті білім, білік, дағды жүйесін меңгеру, кәсіби маңызды қасиеттерді, қабілеттерді қалыптастыру және ең ең бастысы, педагогикалық іс-әрекетке дайындық. Мұның бәрі педагогикалық шеберлікті дамытудың жолдары. Бірақ алдымен оның қалыптасу кезеңдерін қарастырайық:

I кезең – кәсіптік білім беру. Ол орта мектептен басталады, студенттер өздерінің болашақ мамандығы туралы шындап ойлана бастаған кезде. Бұл кезеңде мұғалімдерден, ата-аналардан, бұқаралық ақпарат құралдарынан

алынған ақпараттардың арқасында белгілі бір мамандыққа деген көзқарас қалыптасып, студенттер тиісті оқу орындарына түсуге дайындала бастайды.

II кезең – кәсіби іріктеу. Ол орта және жоғары оқу орындарындағы оқытудан басталады, онда студенттер кәсіби қажетті білім, білік, дағдыларды игереді.

III кезең – кәсіби бейімделу. Бұл кезең студенттердің оқыту тәжірибесімен байланысты, оның барысында теориялық білімдерінің нақтылығын тәжірибеде тексеріп, дағдыларын шыңдайды. Студенттер тарапынан таңдаған мамандықты «сынап көру» түрі бар деп айта аламыз, соның нәтижесінде олар өз таңдауының дұрыс немесе бұрыстығына қорытынды жасайды.

IV кезең – кәсіби өсу. Ол жас мамандардың өз бетінше әрекет етуінен басталады.Өзіндік кәсіби жұмыс барысында олар бұрын алған білім, білік, дағдыларын қолданып, педагогикалық шеберліктерін біртіндеп дамытады. Бұл кезең ұзақ және оның сәттілігі көптеген факторларға байланысты. Жас маман өзінің кәсіби дамуы мен мұғалім ретінде қалыптасуы педагогикалық оқу орнының қабырғасында аяқталмайтынын, ол кәсіби қызметінің бүкіл кезеңінде жалғасатынын түсінуі керек. Педагогикалық шеберлікті дамыту үшін ол білім, білік, дағдылардың жиынтығын меңгеріп, өзінің жеке қасиеттерін дамыту қажет болады [5].

Сонымен, педагогикалық шеберліктің даму кезеңдерімен таныса отырып, оның дамуы 3-ші кезеңде, яғни кәсіби практика уақытында шыңдай алатындығын білуімізге болады.

Сурет 1.

Педагогикалық шеберлікті кәсіби практика кезінде дамытудың келесі жолдарын көрсеткіміз келеді:

1. *Кәсіби өзін-өзі тәрбиелеу және өзін-өзі дамыту*. Болашақ мұғалімдер өздері жалпы педагогикалық білімдегі олқылықтарды көрмейінше, өзінің педагогикалық шеберлігінің жеткіліксіздігін түсінбейінше, өзін-өзі тәрбиелеу, өзін-өзі дамыту мүмкін емес екенін айта кеткен жөн. Студенттер өз бетімен жұмыс істеуді бастамас бұрын белгілі бір уақыт аралығындағы жұмысын талдап, мұғалімдерден оларды жақсарту бойынша ұсыныстар жинауы керек.

Өз іс-әрекеттерінің нәтижелері мен процесін талдай отырып, рефлексия жасайды, онсыз педагогикалық шеберлікке жақындай алмайды. Педагогикалық кемшіліктер мен олқылықтарыңызды анықтай отырып, өздерінің жұмыс істеу жоспарын құру ұсынылады: ұзақ уақыт кезеңіне максимум жоспар және бір күнге, аптаға немесе айға арналған минималды жоспар.

Менің ойымша, мұғалімге өзін-өзі тәрбиелеуде және өзін-өзі дамытуда Ресейдегі ғылыми педагогиканың негізін салушы Константин Дмитриевич Ушинский атап өткен бірнеше қағидалар көмектеседі: байсалдылық, турашылдық, іс-әрекеттегі ойлылық, шешімділік, мақтанбау, уақытты санасыз өткізбеу, әркім кешке, өз ісіне адал есеп беру.

2. *Инновациялық педагогикалық іс-әрекет, жаңа педагогикалық технологияларды игеру.* Инновациялық педагогикалық іс-әрекет практикалық педагогикалық тәжірибені түсінуге негізделеді және жоғары нәтижеге жету, жаңа білім алу, жаңашыл педагогикалық тәжірибені қалыптастыру мақсатында оқыту мен тәрбие процесін өзгертуге және дамытуға бағытталған. Мәселелерді шешудің жаңа жолдарын және шешімдерін іздеп, инновациялық іс-әрекеттермен танысу болашақ мұғалімдерге сабақтарды әртүрлі және қызықты етуге көмектеседі.

3. *Ғылыми-педагогикалық зерттеулерге қатысу (магистратура және доктарантура).* Ғылыми-зерттеу қызметі мұғалімнің педагогикалық шеберлігін арттырудың жетекші факторы болып табылады, өйткені ол кәсіби іс-әрекетті ғылыми шығармашылық деңгейіне жеткізеді және үздіксіз кәсіби жетілдірудің тұрақты мотивациясының дамуына әсер етеді. Педагогикалық шеберлікті жетілдіру қазіргі психологиялық-педагогикалық ғылымның жетістіктерін шығармашылықпен пайдаланудан бастап, педагогикалық іс-әрекетте өзіндік әдістемелерді, әдістерді, технологияларды жасап, енгізуге дейінгі зерттеушілік дағдыларды дамыту процесінде жүзеге асырылады.

4. *Педагогикалық байқаулар мен фестивальдерге белсенді қатысу*. Кәсіби шеберлік байқауларына қатысу кәсіби өсу үшін мотивация болып табылады. Байқау әрқашан тәжірибеңізді байытуға және кәсіби шеберлік саласындағы құнды қорытындыларыңызбен және жетістіктеріңізбен бөлісуге және шығармашылық қабілеттеріңіздің тереңдігін ашуға мүмкіндік береді. Педагогикалық шеберлік кәсіби сайыстарда шыңдалады және мұғалімнің шығармашылығынан, оқыту, тәрбиелеу өнерін үнемі жетілдіріп, адам тәрбиелеуде көрінетін педагогикалық іс-әрекеттің ең жоғарғы деңгейі болып табылады.

Кәсіби байқауларға қатысу болашақ мұғалімдерге мүмкіндік береді: еңбек өтілдері жоғары мұғалімдердің тәжірибесін зерделеуге, олардың шығармашылық әлеуетін жүзеге асыруға, өзіндік қабілеттерін дамытуға, кәсіби деңгейде жаңа байланыстар орнатуға, педагогикалық ұжымдағы беделін арттыруға.

5. *Өздерінің оқыту тәжірибелерін тарату*. Жинақталған білімнің берілуі – бұл рефлексия сәтінің бір түрі. Болашақ мұғалім өз тәжірибесі мен білімін жүйелейді, негізгі аспектілерін көрсетеді, нәтижесінде сапалы жаңа өнім – мақала, әзірлеме, бағдарлама шығады. Осылайша, ұстаздық тәжірибесін беру арқылы мұғалім тек педагогикалық беделге ие болып қана қоймайды, сонымен бірге өзінің бар білімін жаңартады.

Қортыныдылай келе, кез келген болашақ педагогтың оқыту мүмкіндіктері әртүрлі қалыптасып, дамиды.

Педагогикалық шеберліктің дамуының ұсынылған жолдарынан бөлек бірнеше нұсқалары бар. Болашақ мұғалімнің кәсіби педагогикалық шеберлігі тек оқу орнында ғана қалыптасып қоймай, кәсіби практика өту орындарында да дамитындығын жеткізгіміз келеді. Мұғалім үздіксіз шығармашылық ізденісте болып, өзіндік сан қырлы дағдыларын толықтырып, өз біліктілігін арттырса ғана педагогикалық кәсіби шеберлік дәрежесін арттыруға болады деп санаймыз.

Қолданылған әдебиеттер

1 Мемлекет басшысы Республикалық педагогтер съезіне қатысты (2023 жылғы 05 қазан). https://www.akorda.kz/kz/memleket-basshysy-respublikalyk-pedagogter-sezine-katysty-595143.

2 Беляев В.И. Педагогика А.С. Макаренко: традиции и новаторство. – М.:МИУПУ, 2000.

3 Каленникова Т.Г., Борисевич А.Р. Күндізгі және сырттай оқытудың барлық мамандықтарының студенттеріне арналған «Психологиялық-педагогикалық ұғымдар сөздігі». – Минск, БГТУ, 2007.

4 Бахвалова Л.В. Педагогикалық шеберлік. Оқу құралы. – Минск: RIPO баспасы, 2019.

5 https://www.art-talant.org/publikacii/72394-puti-i-sposoby-povysheniya-pedagogicheskogo-masterstva.

ҒТАМР 14.25.07

БУКТРЕЙЛЕРДІ ОҚУ ПРОЦЕСІНЕ КІРІКТІРУ: ТЕОРИЯ ЖӘНЕ ПРАКТИКА

А.О. Мухаметжанова, Г.А. Абдурахманова
Е.А. Бөкетов атындағы Қарағанды университеті, Қарағанды қ.

Мақала бастауыш сынып оқушыларының білім беру контекстінде буктрейлерлерді қолданудың рөлі мен тиімділігін зерттейді. Буктрейлер – бұл оқушылар оқыған кітаптарының негізінде мультимедиялық презентациялар жасайтын шығармашылық жобаның бір түрі. Мақалада буктрейлерлердің педагогикалық құндылығын және олардың бастауыш сынып оқушыларының оқу дағдыларын, шығармашылық ойлауын және медиа сауаттылығын ынталандыру қабілетін растайтын зерттеулерге шолу берілген. Авторлар осы технологияны оқу процесіне енгізу үшін практикалық ұсыныстар ұсынады. Зерттеу буктрейлерлердің әлеуетін бастауыш сынып оқушыларының білім беру тәжірибесін байыту және олардың оқу үлгерімін ынталандыру құралы ретінде жақсырақ түсінуге мүмкіндік береді.

Түйін сөздер: буктрейлер, оқу, білім, тәжірибе, нәтиже.

Буктрейлерді оқу процесіне кіріктірудің басты міндеті-болашақ оқырманды қызықтыру және көркем шығарманың сюжеттері мен кейіпкерлеріне назар аудара отырып, кітапқа деген қызығушылықты ояту. Аталмыш кітаптарды жасау кезінде: бейнелер, фотосуреттер, және кітап мұқабалары пайдаланылады.

Бүгінгі таңда Америка құрама штаттары мен Еуропада бірде-бір кітап жарнамалық науқаны тәуелсіз өнер дүниеге келген брошюраларсыз аяқталмайды. Сондай-ақ жыл сайын осы саладағы жетістіктері үшін марапаттар беріледі. Ең танымалдары:

– MobyAwards (американдық melvillehousepublishing баспасы ұсынған);
– BookVideo (Лондондағы Foyles кітап дүкені негізін қалаған);
– Trailee (SchoolLibraryJournal балалар кітапханаларына арналған Американдық басылымды ұсынады).

Тіркемелерге, тіпті олардың ұзақтығына да жалпы қабылданған талаптар жоқ. Парақшаларға арналған ағылшын тіліндегі арнайы блог бейненің оңтайлы ұзақтығы бір жарым минутты құрайды деп мәлімдейді. Дегенмен, соңғы жылдары шығарылған роликтер орта есеппен бір-үш минуттық аралықпен шығарылды.

Практика жүзінде буктрейлерді пайдалану мынадай іс-әрекеттерден тұрады. Мәтінді көрнекі түрде визуализациялау әдісіне сәйкес әріптер қоса берілуі мүмкін:

– ойын түрінде;
– мазмұнына сәйкес слайдтар;
– дәйексөздер сериясы;
– иллюстрациялар;
– кітаптың ішкі және сыртқы беттері;
– суреттер.

Буктрейлерлерді мазмұны бойынша жіктеуге болады:

1) баяндау (пьеса сюжетінің негізгі тұсаукесері).

2) атмосфера (кітаптың негізгі көңіл-күйін және оқырманның сезімін жеткізеді).

3) ұғымдар (мәтіннің негізгі идеялары мен жалпы семантикалық бағытын көрсетеді.

Буктрейлерді құрудың негізгі кезеңдері мынадай:

1. Жарнама үшін кітапты таңдаңыз. Кітап трейлерін жасау үшін кітапты таңдаудың көптеген себептері бар. Бұл жаңа кітаптарды насихаттау, мерейтойлық кітаптарды насихаттау, күндер мен іс-шараларды құру және т.б. болуы мүмкін.

2. Кітап трейлерінің сценарийін жасаңыз (мәтінмен сценарий жазыңыз).

Шын мәнінде, бұл буктрейлер жасау кезіндегі ең қиын міндет. Егер бұл баяндау трейлері болса, оқырман бұдан әрі не болатынын білгісі келетіндей интригалар жасау және сюжет құру маңызды. Егер сіз кітап оқып жатсаңыз, оны тани аласыз. Егер ол атмосфералық болса, онда сіз бұл кітаптың көңіл-күйін ішкі мазмұны бойынша және оны қандай жолмен тасымалдауға болатынын анықтауыңыз керек. Сондықтан сценарий мәтінін жазуға мұқият қарау керек. Әр сөйлемді емес, әр сөзді санау керек.

3. Бейне материалды таңдау.

Суреттерді таңдаңыз, иллюстрацияларды сканерлеңіз, кітаптың бейнесін жасаңыз немесе интернеттен дайын бейнелерді жүктеңіз. Егер кітап сәйкес келсе, фильмдегі материалды бейімдеуге және пайдалануға болады, бірақ оны асыра сілтеп алмаңыз, әйтпесе кітап емес, фильм насихатталады.

4. Сценариймен бірге мәтін жазуға, кадр жасауға немесе музыка қосуға болады.

5. Windows Movie Maker. Бұл бағдарламаны жаңадан бастаушылар пайдалана алады. Ол барлық компьютерлерде қол жетімді, себебі ол Microsoft Windows пакетіне кіреді. Movie Maker сандық фотокамерадағы бейне файлдарды шығарып, өңдей алады, суреттердің слайдтарын жасай алады, бос орындарды, субтитрлерді, бейнелердің аудиосын қоса алады, қажетті фрагменттерді қиып алып, оларды бір-біріне жабыстыра алады, фрагменттен фрагментке тамаша ауысулар жасай алады, ол музыкалық бейнелерді жасау, бейне презентациялар жасау және әуесқойлық бейнелерді өңдеу үшін кеңінен қолданылады. Кемшілігі-тек бір аудио трек қамтамасыз етілген. Көптеген

қажетті фото және бейне әрекеттерді онлайн редакторларда орындауға болады. Интернеттегі қызметтердің тағы бір маңызды артықшылығы бар: файлдарды өңдеудің барлық операциялары қашықтағы серверде орындалатындықтан, сіз жұмыс істеп жатқан компьютердің өнімділігі маңызды емес, бұл жоғары ажыратымдылықтағы бейнені тіпті қуаты аз ноутбукта да оңай өңдеуге болатынын білдіреді. Мысалы, бұл өте қарапайым www.youtube.com/editor сіз бейнені өңдеу қызметін пайдалана аласыз, бейненің жоғарғы жағын немесе соңын кесіп тастай аласыз немесе бірнеше бейнені бір-біріне жабыстырып, аудио бөлігін оңай қосуға болады.

Оқу процесіне буктрейлерді кіріктіру:

Кітаптың қағаз мұқабасымен шығарылуы ескінің көзі болғандықтан, заманауи буктрейлерді оқу процесіне енгізу маңызды болып саналады. Теория жүзінде анықталып, практика жүзінде жүйелі түрде қолданылып келе жатыр нәтиже бар. Дегенмен, минут сайын сырғып келе жатқан білімнің мықтылығы буктрейлердің де бір орында тоқтап қалуын құп көрмейді. Түрлі бағытта, түрлі сабақты жандандырып өту тікелей сапалы буктрейлердің көп болуын негіздейді. Осы тұрғыда әлемдік іс-тәжірибедегі озық буктрейлерді жасау, қолдану, жүйелі пайдалану сынды жұмыстарды көбірек отандық іс-тәжірибеде қолдану маңызды. Білім алушыларға жағымды білім атмосферасын қалыптастыру керек. Бұл тұрғыда буктрейлердің классификациясын үйрену керек. Оқырманға кітаптарды таныстыра отырып, кітап оқуды әлемдік мәдени қауымдастықта насихаттай отырып, буктрейлерлер әдебиетті, бейнелеу өнерін және интернетті біріктіретін өзіндік жанрға айналды. Мультимедианың бұл заманауи бағыты жасөспірімдердің кітапқа деген қызығушылығын арттырады.

Қолданылған әдебиеттер

1 Буктрейлер – жарнамалық» кітап туралы, 2014. Интернет ресурс.
2 Щербинина Ю. Әдебиет мәселелері. – 2012, № 3. – 146-165 б.
3 Білім беру қызметкерлерінің әлеуметтік желісі. Интернет ресурс.
4 Буктрейлер-озық білім беру жүйесі. Интернет ресурс.

ГРНТИ 14.33.01

ВОПРОС О СОЗДАНИИ УСЛОВИЙ ДЛЯ ВСЕСТОРОННЕГО РАЗВИТИЯ ДЕТЕЙ С ОСОБЫМИ ОБРАЗОВАТЕЛЬНЫМИ ПОТРЕБНОСТЯМИ

Қ.Б. Шабаз
Магистрант, Карагандинский университет им. Е.А. Букетова, г. Караганда
В.В. Боброва
К.п.н., ассистент профессора, Карагандинский университет им. Е.А. Букетова, г. Караганда

В данной статье были рассмотрены основные проблемы и аспекты процесса создания условий для всестороннего развития ребенка с особыми образовательными потребностями (далее ООП). Актуальность темы обусловлена нехваткой эффективной квалифицированной помощи и условий для данной категории семей силами педагогов, социальных педагогов, психологов и социальных работников. Были выделены законодательные стандарты и законы Республики Казахстан, в которых рассмотрены права и возможности детей с ООП. Особое внимание уделяется проблеме инклюзивного образования, подготовке специальных педагогов и развитию специальных учреждений, коррекционных центров и т.д. в Казахстане.

Ключевые слова: особые образовательные потребности, инклюзивное образование, ограниченные возможности, специальный педагог.

Забота о благополучии детей с ограниченными возможностями и их семей является первостепенной задачей общества. Согласно Конвенции ООН о правах ребенка, такие дети должны иметь всесторонний доступ к образованию, медицинскому обслуживанию и профессиональной подготовке, чтобы полноценно участвовать в жизни общества [1].

В последние годы наблюдается рост числа семей, воспитывающих особенных детей. Это вызвано ухудшением экологии, низким уровнем здоровья родителей и социальными проблемами. В связи с этим остро встаёт вопрос о создании эффективной поддержки для таких семей.

Стандартные правила обеспечения равных возможностей для инвалидов сформулированы в законодательных документах: Конвенция о правах ребенка, Закон «Об образовании» [2], Закон «О социальной защите инвалидов в РК», – где отражены государственные стандарты социального обслуживания, правила,

устанавливающие объем социальных услуг и порядок их предоставления инвалидам и детям-инвалидам, гарантирующие права детей с ограниченными возможностями здоровья на образование, развитие и социальное обеспечение [3]. Таким образом, государство признало свою ответственность за данную категорию людей и сделало решительный шаг в сторону гуманизации общества. В связи с созданием нормативной базы меняется статус детей с отклонениями в развитии здоровья и появляются новые возможности решения их проблем.

Основной проблемой является низкая педагогическая компетентность родителей. Они часто не имеют знаний о теории и методике воспитания и обучения, особенно детей с ограниченными возможностями. Это связано с отсутствием доступной информации, недостаточной подготовкой со стороны педагогов и недостаточными знаниями в области специальной педагогики и психологии.

Для решения этой проблемы требуется комплексный подход, включающий участие специальных педагогов, социальных педагогов, психологов и социальных работников. Эти специалисты могут оказать семьям следующую помощь:

– Предоставление информации о правах и льготах, доступных для семей с детьми-инвалидами.

– Обучение родителей эффективным методам воспитания и обучения детей с ограниченными возможностями.

– Психологическая поддержка родителей и детей.

– Организация групп поддержки для обмена опытом и информацией.

– Помощь в поиске и получении необходимых медицинских и образовательных услуг.

Кроме того, большое значение имеет изменение общественного отношения к детям с ограниченными возможностями и их семьям. Необходимо создавать инклюзивное общество, где каждый человек имеет равные права и возможности, независимо от его физических или умственных способностей.

Поддержка семей, воспитывающих детей с ограниченными возможностями, имеет решающее значение для обеспечения их благополучия и полноценной жизни. Совместными усилиями государственной системы, образовательных учреждений, общественных организаций и самих семей можно создать условия, в которых каждый ребёнок сможет реализовать свой потенциал и стать полноценным членом общества [4].

Методы исследования.

Инклюзивное образование как путь к всестороннему развитию детей с ограниченными возможностями в Казахстане.

Современные тенденции в образовании диктуют необходимость создания условий для всестороннего развития детей с ограниченными возможностями (ООП). Одним из ключевых направлений в этой сфере признано инклюзивное образование, позволяющее каждому ребенку, независимо от его особенностей, обучаться в общеобразовательных учреждениях наравне со сверстниками.

В Государственной программе развития образования Республики Казахстан на 2020-2025 годы особое внимание уделено развитию инклюзии [5]. С этой целью введены новые концепции, предусматривающие внедрение инклюзивных практик в образовательный процесс. Таким образом, обеспечение равноправного доступа к качественному образованию для детей с особыми потребностями стало приоритетом для государства.

Послание первого президента Нурсултана Назарбаева «Казахстанский путь-2050: Единая цель, единые интересы, единое будущее» подчеркивает важность создания безбарьерной среды для людей с ОВЗ, в том числе обеспечение доступности образования [6]. Однако, несмотря на теоретические наработки и законодательные изменения в этой области, в Казахстане продолжают существовать проблемы, препятствующие полноценной реализации инклюзивного образования.

Ключевыми проблемами в сфере инклюзивного образования в Казахстане являются:

– Отсутствие безбарьерной среды для детей с ОВЗ, что затрудняет их полноценную интеграцию в учебный процесс.

– Недостаточный уровень толерантности в обществе по отношению к детям с особыми потребностями, непонимание их прав и потребностей.

– Профессиональная неподготовленность педагогов для работы с инклюзивными классами и оказания детям необходимой поддержки.

В последние годы наблюдается положительная динамика в изменении отношения общества к людям с ООП и их образовательным потребностям. Все больше людей осознают важность инклюзии и необходимость создания безбарьерной среды для всех.

Принятие Конвенции ООН о правах инвалидов и соответствующих законодательных актов в Казахстане стало основой для формирования инклюзивного общества, в котором каждому человеку, независимо от его особенностей, гарантированы равные возможности для развития и самореализации.

Педагоги играют ключевую роль в создании инклюзивной образовательной среды. Для успешного внедрения инклюзии необходимо:

– Повышать квалификацию педагогов в области инклюзивного образования, развивать их компетенции в работе с детьми с особыми потребностями.

– Создавать условия для профессионального роста и обмена опытом между педагогами инклюзивных и общеобразовательных классов.

– Проводить просветительскую работу среди педагогических коллективов и родителей для формирования понимания и поддержки инклюзивного подхода.

Важно выделить стратегические направления развития инклюзивного образования.Для дальнейшего развития инклюзивного образования в Казахстане необходимо реализовать следующие стратегические направления:

– Создание доступной и безбарьерной образовательной среды для детей с ООП во всех общеобразовательных учреждениях.

– Разработка и внедрение инклюзивных учебных планов и программ, учитывающих особые образовательные потребности детей с ООП.

– Реализация комплексных мер по повышению толерантности и снижению стигмы в отношении людей с ООП в обществе.

– Укрепление сотрудничества между образовательными учреждениями, учреждениями здравоохранения, социального обеспечения и родительскими организациями для создания мультидисциплинарной системы поддержки детей с ОВЗ.

Заключение.

Инклюзивное образование является приоритетным направлением для Казахстана на пути к построению общества, в котором каждый человек имеет равные возможности для развития и самореализации. Несмотря на существующие проблемы, наблюдается положительная динамика в развитии этой сферы. Усилия государства, педагогов, общественных организаций и родителей направлены на создание действительно инклюзивной образовательной среды, где дети с ООП будут чувствовать себя полноправными и равноправными членами школьного сообщества.

Литература

1 Конвенция о правах ребенка: Принята резолюцией 44/25 Генеральной Ассамблеи от 20 ноября 1989 года // Официальные отчеты Генеральной Ассамблеи: сорок четвертая сессия: [арх. 16 февраля 2011] = Convention of the Rights of the Child. New York, 20 November 1989: [пер. с англ.]. – Нью-Йорк: ООН, 1989. – С. 230-239.

2 Закон «Об образовании» Республики Казахстан от 27 июля 2007 г. с изменениями и дополнениями по состоянию на 23.02.20124 г. https://adilet.zan.kz/rus/docs/Z070000319.

3 Закон «О социальной защите инвалидов в РК», от 13 апреля 2005 года № 39. https://www.gov.kz/memleket/entities/almaty-uzsp/documents/details/86855?lang=ru.

4 Ксембаева С.К. Об обучении и воспитании детей с ограниченными возможностями в Казахстане // Педагогический журнал Башкортостана. – 2015. – №3(58). – С. 29-36.

5 Об утверждении Государственной программы развития образования и науки Республики Казахстан на 2020-2025 годы. https://www.gov.kz/memleket/entities/aqmola-edu/documents/details/44509lang=kk.

6 Послание первого Президента Республики Казахстан Н.Назарбаева народу Казахстана. 17 января 2014 г. https://www.akorda.kz/ru/addresses/addresses_of_president/poslanie-prezidenta-respubliki-kazahstan-nnazarbaeva-narodu-kazahstana-17-yanvarya-2014-g.

ҒТАМР 14.29.27

ЗАТТЫҚ-ТӘЖІРИБЕЛІК ОҚЫТУ ЕСТІМЕЙТІН БАСТАУЫШ СЫНЫП ОҚУШЫЛАРЫНДА СӨЙЛЕУ ӘРЕКЕТІН БЕЛСЕНДІРУ ҚҰРАЛЫ РЕТІНДЕ

Ұ.Б. Таштан
Магистрант, Абай атындағы ҚазҰПУ, Алматы қ.

Естімейтін бастауыш сынып оқушыларында сөйлеу әрекетін белсендіру шыдамдылықты, жеке көзқарасты және әртүрлі әдістерді қолдануды қажет ететін процесс. Соның ішінде заттық-тәжірибелік оқыту сабағы естімейтін бастауыш сынып оқушыларының сөйлеу әрекетінің белсенділігін арттырудың тиімді құралы болып табылады. Және автор заттық-тәжірибелік оқыту сабағының ерекшелігі, естімейтін бастауыш сынып оқушыларының сөйлеуін белсендіру үшін заттық-тәжірибелік оқытуды қолданудың маңызы және кейбір әдістерді атап өтті.

Түйін сөздер: есту, сөйлеу, есту қабілеті зақымдалған, естімейтін оқушы, оқыту, сөйлеу әрекеті, белсендіру, заттық-тәжірибелік оқыту.

Дамуында қандай да бір кемшілі бар балалардың санаттарырың ішінде елеулісін есту қабілеті әртүрлі дәрежеде зақымдалған балалар құрайды. Есту-дыбыстық құбылыстар түріндегі шындықтың көрініс алуы, тірі организмнің дыбыстарды қабылдау және ажырату мүмкіндігі.

Сөйлеу адамның туа біткен қабілеті емес. Әр бала немесе әр жаңа өсіп келе жатқан тұлға сөйлеуді адамдар арасында өзара түсіністік құралы ретінде қолданады және оны дамытып отырады. Сөйлеуді белсендіру, дамыту үшін есту қабілеті үлкен рөл атқарады, өйткені есту сөйлеуді дамытатын негізгі физиологиялық механизм. Есту қабілетінің бұзылуы баланың кейінгі дамуына ерекше әсер етеді. Есту қабілеті төмендеген баланың дамуының күрделі құрылымында есту анализаторының бастапқы жетіспеушілігімен қатар оның сөйлеуін және басқа психикалық процестерді: зейінді, есте сақтауды, ойлауды қалыптастыруда өзіндік ерекшелік байқалады. Есту қабілетінің бұзылуы сөйлеу дамуындағы ауытқуларға әкеледі, ал егер естімеушілік туа біткен болса, онда сөйлеу мүлдем болмайды. Бала сөйлеуді қабылдау процесінен мүлдем ажыратылады, бірақ оның негізінде тілді меңгеру жүреді. Мұндай балаға сөйлеу тәжірибесі болмаған кезде сөздердің мағынасын өз бетінше түсіну және игеру және сөздік қорын жинақтау өте қиын. Есту қабілеті бұзылған бала

тәрбие мен оқытудың барлық кезеңдерінде жүзеге асырылатын жүйелі жүйелі жұмыстың арқасында ғана сөздің мағынасын игереді және оны ары қарай белсендіре алады. Сөйлеудің қарым-қатынас құралы ретінде маңыздылығын түсіне отырып, естімейтін балаларда ауызша сөйлеуді жазбаша түрде ғана емес, міндетті түрде ауызша сөз түрінде қалыптастыруға оны ары қарай дамытуға, белсендіруге тырысады.

Заттық-тәжірибелік оқыту (ЗТО) – бұл дамыту, тәрбиелеу, оқыту және түзету функцияларын қамитын естімейтін балаларға арналған мектептің арнайы оқу пәні. Заттық-тәжірибелік оқыту сабағының ерекшелігі – нақты мақсаттары мен мазмұны бар мұндай сабақ еститін балаларға арналған жалпы білім беретін мектепте де, арнайы түзету мекемелерде де жоқ. Яғни тек естімейтін оқушыларға арналған арнайы мектептерде оқытылатын оқу пәні. Бұған қоса, естімейтін балаларға арналған арнайы мектептің оқу жоспарында ЗТО салыстырмалы түрде (тарихи тұрғыдан) жақында пайда болды десекте болады. Оған дей кең педагогикалық эксперимент болды.

ЗТО сабағын оқытудың тағы бір өзіндік ерекшелігі-оның мазмұнында, оқыту әдістемесінде және әсіресе педагогикалық процестің сипатына, дәлірек айтқанда – бүкіл дидактикалық жүйеге, оның мақсаттарына, міндеттеріне, мазмұнына, оқыту әдістеріне әсер етуінде.

ЗТО бойынша бағдарламалық материалды тиімді игеру, естімейтін бастауыш сынып оқушыларының психикалық даму ерекшеліктерін, олардың өміріндегі мектеп кезеңінің ерекшеліктерін ескеріп, есту қабілеті бұзылған бастауыш сынып оқушыларын оқыту мен дамытудың жалпы нәтижелеріне үлкен әсер етеді.

Заттық-тәжірибелік оқыту басқа оқу пәндері сияқты ғылыми білімнің кез келген саласымен байланысты емес, мысалы, математика, орыс тілі деген сияқты. ЗТО естімейтін оқушыларды оқыту мен дамытудағы мәжбүрлі шара десек те болады.

Заттық-тәжірибелік оқыту сабақтары дайындық, 1-4 сыныптарда өткізіледі және естімейтін оқушылардың мақсатты дамуын (сөйлеуін) көздейді. Көптехникалы қағидаға сүйеніп жасалған ЗТО сабақтарында естімейтін балалар тек құрастыру, жапсырмалау, тігу, жобалау, желімдеу біліктіліктерін ғана меңгеріп қоймай, қолданыста жүрген қарапайым кең таралған материалдармен танысады (қағазбен, қатты қағазбен, матамен, ермексазбен, сым темірмен), маңызды заттармен обьектілер жасайды, сонымен қатар сөздік нұсқаумен берілген еңбек тапсырмаларын орындауға және орындаған жұмыстарын ауызша сөйлеу тілімен баяндауға үйренеді. Естімейтін бастауыш сынып оқушылары сөздік қорында бар, бірақ оны күнделікті өмірде қолданыста қолдана алмай жүрген сөздерін белсендіру мүмкіндігі туындайды. Алайда, ЗТО пәнінің міндеттерін толыққанды орындау балалардың іс-әрекетін әдістемелік тұрғыдан дұрыс басқарумен ғана мүмкін болады. Мысалы, аппликация немесе макет жасау, конструктормен және мозаикамен ойнау балаларға ұнайды. Олар аппликация жасап немесе жануарларды мүсіндей алады, машина және қуыршақтармен ойнай алады. Дұрыс басқарусыз, нұсқаулықсыз оқу процесінде

заттық-тәжірибелік оқытуды пайдаланудың маңыздылығы аз. Мұғалімнің басқаруынсыз оқушылар өздігінен сабақтың мақсатын дұрыс пайдаланып сөйлеу әрекетін белсендіру былай тұрсын, бір-біріне назар аудармай ойнап, қағаздарды қималап, жапыстырып отыра береді.

ЗТО сабақтарында сөйлеу тілін белсендіруге оқытудың «жұппен жұмыс», еліктеу арқылы орындалатын «кішкентай мұғалім» әдістерін қолдануға болады. Бұл әдістерді қолдану қарым-қатынастың табиғи және арнайы ынталандырылған жағдайларында сөйлеу, ойлау және коммуникативті әрекеттерді белсендіреді. Оқушылар басқа оқушылардың жұмысын ұйымдастырып, сөйлеудің ынталандырушы түрлерін қолдана отырып, табандылық танытуы керек, достарының сөйлеуіне мұқият мән беріп, өте жақсы сұрақтар қойып, оқушылардың жұмысын талдауы керек. Балаларға «кішкентай мұғалім» рөліне ену өте қызық. Шынайы сөйлеуге тырысып, бет әлпетін, эмоциясын, сөйлеуін ескере отырып мұғалімге ұқсауға тырысады.

Ұжымдық тәжірибелік іс-әрекет жағдайында естімейтін бастауыш сынып оқушыларының қарым-қатынасы үшін қолайлы жағдайлар жасалады. Оқушылар бірлескен іс-әрекет барысында әртүрлі өтініштермен бір-біріне жүгіне алады. Бұл әрине өзінің ретінде сөйлеуін белсендіруге септігін тигізеді. Баланың сөздік қорында «ал», «бер» деген сияқты сөздер болса оны ары қарай сөйлеуінде белсендіре алмаса, оқушыға жұмыс үшін жетіспейтін материалдарды немесе құралдарды досынан сұрауға нұсқау беру керек. «Арман маған қайшыны алып берші» деген сияқты. Оқушы осы сабақта ұсынылмаған материалдарды қолдануға рұқсат етіп, досының жұмысымен танысуға мүмкіндік беріп «Бер», «Алып бер», «Ал», «Сурет сал», «Жаса» сияқты сөздерді қолдана отырып,сөйлеу әрекетін белсендіруге мүмкіндік жасай аламыз.

Жұппен жұмыс жасау оқушыдан ақыл-ой мен сөйлеу белсенділігін талап етеді. Оқушылар жұмыстың алғашқы екі формасындағыдай балалар тобымен емес, бір адаммен сөйлеседі. Тапсырмалар көбінесе жазбаша түрде беріледі. Мысалы, бір оқушы «Үйдің суретін сал» деген сияқты тапсырма береді, яғни жазады. Екінші оқушы оны орындап жатқанда, біріншісі келесі тапсырманы жазады.Осылайша баланың сөйлеуге немесе іс-әрекетке ынталандыру, жолдасына жеке мәлімдемелермен жүгінуін қажет еткізеді.

Естімейтін оқушыларға арнайы мектепте заттық-тәжірибелік оқыту сабағын тиімді әрі нақты қолданатын болсақ, нақты бір жетіктіксерге қол жеткізетініміз сөзсіз. Бірақ оқытудың қолданыстағы жүйесі әлі күнге дейін тиісті ғылыми және әдістемелік әзірлеме алмаған. Дегенмен оның тиімділігі бірнеше ғалымдардың пікірлерімен, бірнеше зерттеу жұмыстарымен дәлелденген. ЗТО – өмір сияқты, үнемі дамуда, прогрессивті қозғалыста болуы керек.

Қолданылған әдебиеттер

1 Богданова Т.Г. Сурдопсихология. – М.: Академия, 2002.

2 Зыков С.А. Обучение глухих детей языку по принципу формирования речевого общения, 2013.

3 Зыков С.А. Обучение глухих школьников диалоговой речи в 1-4 классах, 1975.

4 Зыкова Т.С. Активизация речевой коммуникации на уроках предметно-практического обучения в школе для глухих детей, 1981.

5 Зыков С. А. Методика обучения глухих детей языку. – М.: Просвещение, 1977. – 200 с.

6 Рау Ф.Ф. Обучение глухонемых произношению. – М.: Учпедгиз, 1960. – 342 с.

ГРНТИ 14.29

ИНКЛЮЗИВНОЕ ОБРАЗОВАНИЕ: ДОСТИЖЕНИЯ И ВЫЗОВЫ

Э.Н. Бузуртанова
Студент, Казахстанско-Американский свободный университет, г. Усть-Каменогорск
З.К. Чункурова
Магистр, Ст. преп., Казахстанско-Американский свободный университет, г. Усть-Каменогорск

Наша страна – Республика Казахстан, как демократическое, светское, правовое государство, называет своим главным приоритетом человеческие ценности. А одной из главных ценностей является обеспечение равных возможностей для всех граждан страны. Именно поэтому одним из приоритетных направлений развития Казахстана на сегодняшний день является организация инклюзивного образования. Инклюзивное образование позволяет детям и взрослым с ограниченными возможностями быть полноценными членами общества и не испытывать преград на пути своего развития и самореализации, трудится для своего благополучия и на благо государства.

Ключевые слова: инклюзия, особые образовательные потребности, образовательная программа, обучение, учебное заведение.

Со дня обретения Казахстаном независимости минуло тридцать два года. За это время наша страна достигла больших высот в самых разных сферах. Благоприятные реформы и нововведения не обошли и область образования. Ведь качественное образование – это залог счастливого будущего всей страны. Хорошее образование должно быть доступно для всех граждан страны от мала до велика. В том числе и тем, чьи возможности ограничены по тем или иным причинам.

Когда в целом система образования была поставлена на ноги, государство сфокусировало своё внимание на проблему детей с особыми потребностями. Стандартная программа и её реализация особенным детям не подходили. Поэтому с 2011 года началось движение от равных прав к равным возможностям: чтобы абсолютно все дети имели доступ к знаниям и могли обучаться в доступным и комфортным для них способом [1]. Такое решение повлекло за собой создание нормативно-правовой базы, которая обеспечит

абсолютно всем детям, вне зависимости от их особенностей, доступ в образовательное пространство.

Принцип равных возможностей в удовлетворении людьми своих насущных потребностей лежит в основе инклюзии. Инклюзия – это процесс, представляющий собой адаптацию и включение в активную социальную жизнь людей, имеющих физическую или ментальную особенность. У инклюзивного образования есть свои принципы:

– каждый ребёнок – неповторимая личность;

– все дети равны и имеют равные права на обучение, развлечения, посещение образовательных кружков, различных мероприятий и так далее;

– все дети имеют право на самовыражение и самореализацию;

– каждый ребёнок имеет свои индивидуальные особенности, скорость его обучения и развития не является его положительной или отрицательной характеристикой;

– отношения между детьми должны строится на уважении и эмпатии;

– общение детей между собой развивает их социальные навыки, расширяет кругозор и помогает формированию, как личности [2].

Проблема инклюзии сегодня занимает одно из центральных мест среди проблем, нуждающихся в срочном решении, во многих странах. Возможность получения полноценного образования открывает людям с ограниченными возможностями дорогу к самореализации, позволяет найти достойную работу, проводить свою жизнь с интересом и пользой для себя и государства. Кроме того, данное положение часто просто исключала таких людей из активной социальной жизни. Дети и взрослые из-за своих особенностей не принимались в обществе. Организация инклюзивного образования позволяет адаптировать не только людей с инвалидностью к социуму, но и социум к ним. Мы узнаем о проблемах, с которыми сталкиваются особенные люди каждый день, о которых раньше было не принято говорить, и никто даже об этом не догадывался. Учатся помогать, общаться, относится к людям с уважением и интересом вне зависимости от их особенностей. Инклюзивное образование позволяет решить проблему дискриминации и непонимания. Из этого очевидно, что развитие инклюзивного образования положительно скажется как на экономике страны, так и на культуре.

Как уже было упомянуто выше, в Республике Казахстан внедрение инклюзивного образования в общую систему началось в 2011 году. В соответствии с пунктом 1.1 «Обеспечение доступности и инклюзивности образования» стратегического плана развития РК одной из целей развития является формирование и обеспечение профессионального психолого-педагогического сопровождения людей в процессе обучения, создание специализированных учебных программ среднего и после среднего технического и профессионального образования.

Программа предполагает включение организацию инклюзивного образования во всех учебных заведениях от школ до ВУЗов. Инклюзия – это

последний шаг на пути к созданию безбарьерной среды, где каждый человек будет иметь возможность получить качественное образование, достойную работу и различные услуги, вне зависимости от своих особенностей и потребностей.

На сегодняшний день в Казахстане уже накоплен некоторый опыт организации инклюзивного образования и продолжается дальнейшее его совершенствование. Одной из самых больших и требующих значительные ресурсы на разрешение преград стало отсутствие достаточного количества квалифицированных педагогов [3]. На подготовку профессионалов, обладающих всеми знаниями и навыками для работы в сфере инклюзии, требуется много времени. Потому на данный момент ощущается острая нехватка специалистов. Кроме того, популярность профессии педагога значительно снижена, желающих поступить и обучаться на данной специальности немного. Именно поэтому государство бросило значительные усилия на улучшение условий труда педагогов и организацию хороших условий абитуриентам педагогических колледжей и ВУЗов. Кроме того, была расширена география по подготовке специальных кадров: теперь 17 ВУЗов страны проводят обучение по специальности педагог-дефектолог [4]. Также организована переподготовка уже действующих педагогов.

Но есть и другие, не менее значимые проблемы, решение которых позволит сделать инклюзивное образование нормой в нашем обществе. Необходимо разрешить следующие проблемы:

– психологическая неподготовленность родителей других учеников к принятию факта совместного обучения с особенными детьми;

– неподготовленность материально-технической базы учебных заведений;

– опасения родителей детей-инвалидов по поводу возникновения конфликтных ситуаций, буллинга и психологического дискомфорта их детей.

Во многих областях страны, например, в Акмолинской, Актюбинской, Карагандинской, Западно-Казахстанской, были открыты региональные центры по внедрению инклюзивности. Их задачей является оказание психолого-педагогической и методологической помощи родителям и педагогам. А на организацию подобающих условий, обеспечение материально-технической базы детских садов и школ выделены средства и ведётся работа по обустройству учебных заведений.

Также Казахстан использует международный опыт для решения возникших трудностей [2]. Предприняты следующие шаги:

– используя пример зарубежных школ, была введена должность педагога-ассистента – тьютора;

– совместно с коллегами из Франции, педагоги Казахстана разрабатывают специальные программы по внедрению адаптивного спорта для детей с особыми потребностями в школьную программу;

– разрабатывается методика преподавания с применением инклюзивных игр, в которых могут принимать участие абсолютно все дети;

– благотворительные организации создают специализированные кабинеты поддержки, где дети обучаются по методике прикладного анализа поведения.

Все эти шаги призваны создать безбарьерную среду для детей с ограниченными возможностями. Ребята должны почувствовать себя полноценными членами общества, быть счастливыми и иметь возможность прожить полноценную жизнь несмотря ни на что. Инклюзивное образование – переворот в сознании современного человека и выбор открытых демократических государств.

Такми образом инклюзивное образование в Республике Казахстан является одним из приоритетных направлений в образовательной политике государства. В последние годы правительство Казахстана активно работает над созданием условий для обеспечения доступности образования для всех детей, включая детей с особыми образовательными потребностями. Вот некоторые из особенностей инклюзивного образования в Республике Казахстан:

Законодательная база: в Казахстане существует законодательство, регулирующее инклюзивное образование, включая Закон о образовании, который обеспечивает право каждого ребенка на образование в инклюзивной среде.

Стратегии и программы: Правительство Казахстана разработало стратегии и программы по развитию инклюзивного образования, такие как Национальная стратегия по развитию образования в Казахстане на 2012-2020 годы.

Подготовка кадров: проводятся обучающие программы для педагогов и специалистов в сфере образования с целью повышения их квалификации и развития навыков работы с детьми с особыми потребностями.

Инфраструктура и материально-техническая база: власти вкладывают средства в создание доступной инфраструктуры и обеспечение школ современным оборудованием и техническими средствами для обучения детей с различными потребностями.

Индивидуализированный подход: в рамках инклюзивного образования учитываются индивидуальные потребности каждого ребенка, разрабатываются индивидуальные образовательные планы и программы.

Партнерство с родителями: важным элементом инклюзивного образования является партнерство с родителями детей с особыми потребностями. Родители активно вовлекаются в процесс обучения и принятия решений относительно образования своих детей.

Социальная поддержка: для семей, воспитывающих детей с особыми потребностями, предоставляются различные виды социальной поддержки, включая финансовую помощь и консультационную поддержку.

Эти и другие меры позволяют Республике Казахстан постепенно развивать инклюзивное образование и создавать равные возможности для всех детей на получение качественного образования.

Литература

1 Правовая основа для инклюзивного образования в Республике Казахстан https://www.ektu.kz/media/885723/pravovaya_osnova_io.pdf.

2 Инклюзивное образование в Казахстане: особенности и перспективы развития https://www.nur.kz/family/school/1715660-inkluzivnoe-obrazovanie-v-kazahstane-i-za-rubezom/.

3 Проблемы и перспективы создания инклюзивного общества http://is.nkzu.kz/publishings/%7B55993498-A188-45B5-89D1-4DCC3463%7D.pdf.

4 https://atameken.kz/ru/university_ratings.

ҒТАМР 14.43.43

ИНКЛЮЗИВТІ БІЛІМ БЕРУДЕГІ ИННОВАЦИЯЛЫҚ ЖАҢАЛЫҚТАР МЕН ТЕХНОЛОГИЯНЫҢ ДАМУЫ

Б.Н. Ормахан
П.ғ.м,. оқытушы, Қазақ ұлттық қыздар педагогикалық университеті, Алматы қ.
А.Б. Жомарт, Ә.М. Есенкелді
Студенттер, Қазақ ұлттық қыздар педагогикалық университеті, Алматы қ.

Бұл мақалада инклюзивті білім беру жағдайында инновациялар мен технологиялардың маңыздылығы көрсетілген. Инклюзивті білім беру бүкіл әлем бойынша білім беру жүйесінің маңызды аспектісіне айналуда. Сонымен қатар, барлық балалар, соның ішінде ерекше білім беру қажеттіліктері бар балалар үшін оқудың қолжетімділігі мен сапасын қамтамасыз ету үшін инновациялар мен технологияларға қажеттілік артып отыр. Бұл мақалада инклюзивті білім берудегі инновациялар мен технологияларды дамытудың негізгі факторлары, сонымен қатар осы тәсілдердің сәтті жүзеге асырылуының мысалдары келтірілген. Ақпараттық-коммуникациялық техникалық құралдар арқылы мүмкіндігі шектеулі жандардың оқу процесін оңтайландырудан тұратын инклюзивті білім берудегі инновациялық технологиялардың ерекшеліктері, есту, көру, тірек-қозғалыс аппараты бұзылған, сондай-ақ соматикалық аурудан туындаған денсаулығында мәселе бар оқушыларды оқыту процесінде инновациялық технологиялардың мүмкіндіктері қарастырылған.

Түйін сөздер: инклюзивті білім беру, ақпараттық-коммуникациялық техникалық құралдар, инновациялық технологиялар, инновациялық технологиялардың функциялары, материалдық-техникалық жарақтандыру, техникалық құралдар.

Бүгінгі күні инклюзивті білім беру процесін ұйымдастыруға жоғары талаптар қойылып отыр, соның нәтижесінде оқу үрдісінде инновациялық технологияларды қолдану өзекті бола түседі, оның басты мақсаты – процесті жүзеге асырудың тиімді педагогикалық технологияларын іздеу. Инновациялық технологиялар педагогикалық іс-әрекет нәтижелеріне тиімді қол жеткізуді қамтамасыз ететін мұғалімдер мен білім алушылардың өзара әрекеттесуінің жаңа тәсілдері мен әдістерін білдіреді. Инклюзивті білім беру процесінде инновациялық технологиялардың, соның ішінде телекоммуникациялық жүйелер мен компьютерлік техниканың дамуы қазіргі қоғамның серпінді, қарқынды сипатымен байланысты. Бұл технологиялар адам мен қоғамның

тезірек жақындасуына ықпал етеді, белгілі бір деңгейдегі білімнің, мәдениеттің, дүниетанымның, интеллектуалдық деңгейінің қалыптасуы мен дамуына ықпал етеді.

Инклюзивті білім берудегі инновациялық технологиялардың негізгі функцияларын бөліп көрсетуге болады:

– компенсаторлық: оқу және жазу әрекеттерін жеңілдету үшін техникалық қолдау көрсету;

– дидактикалық: қолайлы білім беру саласы мен білім беру ресурстарын құру мақсатында инновациялық технологияларды қолдануда оқытуды қолдау;

– коммуникация: желілік өзара әрекеттесу жүйелеріне қатысу үшін коммуникациялық қолдау.

Инклюзивті білім беру аясында инновациялық технологияларды қолдану келесі нәтижелерге қол жеткізуге мүмкіндік береді:

– Біртұтас білім беру кеңістігін құру;

– Білім беру процесінің барлық субъектілерінің өзара әрекеттесуінің тиімділігі [1].

Қазіргі қоғамның жеке тұлғаның білім деңгейіне және оның ерекшеліктеріне қойылатын талаптарға байланысты оқытудың әдістерін, мазмұны мен ұйымдастыру формаларын жетілдіру. Оқушының интеллектуалдық әлеуетін барынша ашу, білімді өз бетінше меңгеру дағдыларын қалыптастыру және ақпаратты өңдеуге байланысты өз бетінше әрекеттің әртүрлі түрлерін жүзеге асыру.

Демек, инклюзивті білім беру идеяларын жүзеге асыратын заманауи білім беру ұйымдары инновациялық болып табылады деп айта аламыз, өйткені оқыту үдерісі инклюзивті білім беру аясында жаңа білім беру тәжірибесінің іске асуын көрсететін өзіндік педагогикалық идеялар мен инновациялық технологиялар негізінде құрылады. Инклюзивті білім беру шеңберінде материалдық-техникалық жабдықты таңдау оқушылардың ерекшеліктеріне қарай жүзеге асрылады. Мысалы, есту қабілеті бұзылған оқушылар үшін дыбысты күшейтетін, мультимедиялық техникалық құралдар және есту функциясын өтейтін қолжетімді формада ақпарат алмасуға мүмкіндік беретін дыбысты сымсыз тарату технологиялары қажет.

Есту қабілеті нашар балаларға білім алуға және қоршаған әлеммен қарым-қатынас жасауға көмектесетін бірқатар инновациялық технологиялар бар:

Coclear Implants: Кохлеарлы имплант (CI) – хирургиялық жолмен имплантацияланатын және есту қабілетінің ауыр немесе терең жоғалуы бар адамдарда есту нервтерін ынталандыру үшін қолданылатын электрондық құрылғы. Ол дыбыс сигналдарын есту нервіне тікелей берілетін электрлік импульстарға айналдырады, дыбыстарды қабылдауға мүмкіндік береді.

FM жүйелері мен микрофондары: Бұл жүйелер мектеп сыныптарында және басқа қоғамдық орындарда дыбыстарды балалардың есту аппараттарына немесе коклеарлы имплантарға тікелей беру үшін қолданылады. Мұғалім немесе спикер дыбыстық сигналдарды балалардың есту құрылғыларына тікелей

жіберіп, оларға жақсы дыбыс сапасы мен сөйлеуді түсінуді қамтамасыз ететін микрофонды киеді.

Бейне сурдоаударма: Бейне коммуникациялық технологиялар есту қабілеті нашар балаларға бейне арқылы тірі сурдоаудармашылармен араласуға мүмкіндік береді. Бұл оларға әртүрлі іс-шараларға қатысуға, соның ішінде сабақтарға, кездесулерге және достарымен және отбасымен араласуға мүмкіндік береді.

Тану және субтитр жазу технологиялары: Есту қабілеті нашар балаларға сөйлеуді тануға көмектесетін және аудио материалдардың субтитрлерін немесе мәтіндік транскрипциясын беретін бағдарламалар мен құрылғылар бар. Бұл фильмдерді, бейнелерді немесе басқа мультимедиялық материалдарды көргенде пайдалы.

Виртуалды және толықтырылған шындық технологиялары: Бұл технологиялар есту қабілеті нашар балаларға виртуалды нысандармен және сценарийлермен өзара әрекеттесуге мүмкіндік беретін интерактивті білім беру орталарын құра алады, осылайша материалды тереңірек түсінуге мүмкіндік береді.

Ымдап оқыту технологиясы: Мобильді қолданбалар, онлайн ресурстар және интерактивті құрылғылар есту қабілеті нашар балаларға ымдау тілін үйренуге және ымдау тілін дамыту дағдыларын дамытуға көмектеседі.

Көру қабілеті бұзылған адамдарды оқыту білім беру ұйымында арнайы жабдықтың болуын да талап етеді: бейне үлкейткіштер, электронды ұлғайтқыштар, Брайль компьютерлік техникасы, сөйлеу синтезаторы бағдарламалары және көру функциясын пайдалануды қажет етпейтін басқалар. Бұл техникалық құралдардың ерекшелігі компьютерлік ақпаратты көру қабілеті бұзылған студенттерге қолжетімді формаларға түрлендіру болып табылады, яғни ол қалдық көруді жақсартудан немесе көрнекі ақпаратты дыбыстық және тактильді сигналдарға түрлендіруден тұруы мүмкін [2].

Көру қабілеті бұзылған балалар үшін олардың білім алуға қол жеткізуіне және оқу процесінде дамуына көмектесетін бірқатар инновациялық технологиялар бар:

– *дауысты оқу жүйелері (DTS):* Бұл технологиялар мәтінді дыбысқа түрлендіреді, бұл көру қабілеті бұзылған балаларға оқу материалдарының, кітаптардың және басқа мәтіндердің аудио нұсқаларын тыңдауға мүмкіндік береді. Мұндай технологияның мысалы ретінде мәтіндерді сканерлеуге және дауыстап оқуға бейімдеуге мүмкіндік беретін Kurzweil 3000 бағдарламалық құралын келтіруге болады [3].

– *Брайль дисплейлері мен құрылғылары:* Брайль дисплейлері мен құрылғылары көру қабілеті бұзылған балаларға Брайль шрифтін оқуға және жазуға мүмкіндік береді. Технологияның дамуымен мұндай құрылғылар ықшам, портативті және қолжетімді болып келеді. Мысалы, Orbit Reader 20 немесе жаңартылатын Брайль дисплейлері сияқты құрылғылар балаларға Брайль шрифтімен электронды мәтінді оқуға мүмкіндік береді.

– *көрнекі мазмұнның дыбыстық сипаттамасы:* Бұл технология көру қабілеті бұзылған балалар мазмұнды жақсырақ түсінуі үшін фильмдер, мультфильмдер, мұражай экспонаттары және басқа көрнекі материалдар сияқты көрнекі мазмұнның ауызша сипаттамасын береді. Мысалы, кейбір фильмдер мен телебағдарламалар қосымша аудио трек ретінде аудио сипаттаманы ұсынады.

– *дауысты тану технологиялары:* Бұл технологиялар көру қабілеті бұзылған балаларға дауыс пәрмендері арқылы құрылғыларды басқаруға және ақпаратты қабылдауға мүмкіндік береді. Мысалы, Amazon Echo немесе Google Home сияқты дауыстық көмекші құрылғылар ақпаратқа қол жеткізуді қамтамасыз ете алады, сұрақтарға жауап береді және үйдегі автоматтандыру құрылғыларын басқара алады.

– *тактильді оқыту қолданбалары мен ойындары:* Бұл қолданбалар мен ойындар көру қабілеті бұзылған балаларға арналған және оқу мен дамыту үшін тактильді және аудиовизуалды элементтерді пайдаланады. Мысалы, BrailleBuzz қолданбасы балаларға аудио нұсқаулары мен тактильді элементтері бар ойын арқылы Брайльді үйренуге көмектеседі.

Тірек-қимыл аппараты бұзылған адамдарды оқыту оқу процесінде мүмкіндігі шектеулі адамдардың пайдалануына бейімделген, ақпаратты осы тұлғаларға қолжетімді нысандарда енгізуге және шығаруға мүмкіндік беретін компьютерлік жүйені пайдалануды, операциялық қолдауды қамтиды:

Ұтқырлыққа арналған электронды құрылғылар: қозғалысы шектеулі балалардың еркін қозғалуына және оқу және сабақтан тыс іс-шараларға қатысуына мүмкіндік беретін сенсорлық тақталар немесе джойстиктер сияқты заманауи басқару технологияларымен жабдықталған электрлік мүгедектер арбалары немесе протездік аяқ-қолдар.

Адаптивті компьютерлік басқару технологиялары: мобильділігі шектеулі балаларға компьютерлерді оңай басқаруға және оқу, зерттеу және қарым-қатынас үшін сандық ресурстарды пайдалануға мүмкіндік беретін жауап беретін дизайны бар мамандандырылған тышқандар, пернетақталар және джойстиктер. INVA-MOUSE – мүмкіндігі шектеулі адамдарға арналған арнайы жасалған тышқан. Тінтуір курсоры иек пен мұрын арқылы басқарылады. Толық бақылау үшін адам басын сәл солға немесе оңға бұра алатындай болуы керек.

Оңалту үшін виртуалды және кеңейтілген шындық: Тірек-қимыл аппараты бұзылған балаларға арналған физиотерапияда қолданылатын виртуалды шындық жүйелері. Мұндай жүйелер әртүрлі жаттығулар мен ойындарды имитациялай алады, қозғалыс дағдылары мен үйлестіруді қалпына келтіруге көмектеседі.

Робот көмекшілерінің технологиялары: Тірек-қимыл аппараты бұзылған балаларға әртүрлі қозғалыстар мен жаттығуларды орындауға, бұлшықеттерді күшейтуге және қозғалғыштығын қалпына келтіруге көмектесетін роботты экзоскелеттер мен протездеу.

Бейімделген спорттық жабдықтар мен жабдықтардың технологиялары: мүгедектер арбасына арналған спорт креслолары, мүгедектер

арбасына арналған тенниске арналған арнайы доптар мен ракеткалар немесе тірек-қозғалыс аппараты бұзылған балаларға арналған биіктігі реттелетін баскетбол қалқандары, бұл олардың спорттық іс-шараларға белсенді қатысуына және физикалық дамуына мүмкіндік береді.

Технология арқылы оқытуды жекелендіру. Ақпараттық технологияның дамуымен әр оқушының оқуын жекелендіруге мүмкіндік беретін жаңа құралдар мен ресурстар пайда болуда. Баптау бағдарламалық құралы, интерактивті оқыту платформалары және онлайн курстар мұғалімдерге жекелендірілген білім беру бағдарламаларын жасауға көмектеседі. Мысалы, мәтінді дауыстап оқитын бағдарламалар дислексия немесе басқа оқу қиындықтары бар білім алушыға көмектесе алады.

Сонау 1919 жылы Дальтон қаласында (АҚШ) Э.Пархерст сыныптық-сабақ жүйесін әр оқушымен жеке жұмыс, одан кейін мұғаліммен бірлесіп жасаған жоспар бойынша әр оқушының жұмысымен алмастыруға әрекет жасады. Оқушылар мектеп бағдарламаларын оқуда әркім өз қарқынымен алға жылжуға мүмкіндік алды, күннің бірінші жартысында олар ешқандай кестесіз жұмыс нұсқаулықтары негізінде өз бетінше жұмыс істеді. Бұл тәжірибе Дальтон жоспары деп аталды. Ресейде ол 20-жылдары көптеген мектептер мен университеттерде «жобалық әдіс» ретінде қолданылды. Жобалық әдіс – оқу процесін дараландыруға мүмкіндік беретін және балаға өз ойын білдіруге мүмкіндік беретін кешенді оқыту әдісі [4].

Қолжетімділік технологиялары: Read&Write бағдарламалық құралы мәтінді дауыстап оқуға, қаріптерді бейімдеуге, мәтінді бөлектеуге арналған құралдарды және дислексия немесе басқа оқу қиындықтары бар балаларға көмектесетін басқа мүмкіндіктерді қамтамасыз етеді. Бұл оларға осы бағдарламалық құралға кіру мүмкіндігі бар компьютерлерді немесе құрылғыларды пайдалану арқылы тиімді үйренуге мүмкіндік береді.

Виртуалды және толықтырылған шындық: Google Expeditions әртүрлі қажеттіліктері бар студенттерге әртүрлі жерлерге виртуалды саяхаттарға баруға және тарих, ғылым немесе өнер сияқты әртүрлі пәндерді оқуға мүмкіндік береді. Бұл интерактивті білім беру ортасы мүмкіндігі шектеулі балаларға сабаққа қатысып, жаңа білім алуға мүмкіндік береді.

Кадрларды оқыту және оқыту жүйелері: «Инклюзив үшін коучинг» бағдарламасы мұғалімдерді инклюзивті білім беру бойынша оқыту мен қолдауды қамтамасыз етеді. Мұғалімдерге инклюзивті оқыту ортасын құруға және әртүрлі студенттер топтарымен тиімді жұмыс істеуге көмектесетін ресурстар мен стратегиялар беріледі [5].

Интерактивті технологиялар мүмкіндіктері:

– Топтағы балалар мен құрдастары арасында және ересектермен байланыс орнату;

– Қосымшаның берген бағасы балаға түсінікті және ол объективті түрде қабылданатындықтан оқу процесіне байқалмай араласу;

– Топта әртүрлі оқу жағдаяттарын құру (әр баланың жеке ерекшеліктерін ескере отырып), оны шешу үшін әртүрлі нұсқаларды қолдануға болады.

Сонымен, технологиялар мұғалімдерге баланың ерекшеліктері мен қажеттіліктерін ескере отырып, оқу материалын өз бетінше жасауға, сондай-ақ қажетті өзгерістерді мүмкіндігінше тез және икемді түрде жасауға мүмкіндік береді. Заманауи интерактивті компьютерлік технологиялар қашықтан білім беру тұжырымдамасын толығымен өзгертеді. Өйткені, қазір оқушы аудиториядан тыс жерде болғанына қарамастан, ол не болып жатқанын көріп, ести алады және оқу процесіне белсенді қатысады. Өте маңызды аспектінің бірі– мамандардың, мұғалімдер мен тәрбиешілердің тұрақты және тиімді сүйемелдеу және қолдау көрсетуі, өйткені балалардың табысты білім алуы соларға байланысты. Бұл ретте көп функционалды интерактивті сенсорлық кешеннің көмегімен қол жеткізуге болатын білім беру процесінің барлық қатысушыларына қолдау көрсету жүйесін енгізу қажет. Оның көмегімен сіз психофизиологиялық даму, функцияларды түзету және дамыту сияқты мәселелерді шеше аласыз.

Инклюзивті білім беруде инновациялық технологияларды пайдалану оқыту бағдарламаларын үнемі әзірлеу арқылы оның тұтастығын сақтай отырып, оқу үдерісін барынша дараландыру сияқты компьютерлік мүмкіндіктерге негізделген оқушылардың танымдық іс-әрекетін ұйымдастыру тиімділігін арттыруды көздейді.

Қолданылған әдебиеттер

1 Булаева М.Н., Лапшова А.В. Современные тенденции развития социальнопрофессиональной ориентации студентов вуза // Карельский научный журнал. 2017.

2 Польшина М.А. Технологии психолого-педагогического сопровож– дения в инклюзивной школе // Научно-методический электронный журнал «Концепт». – 2016.

3 Гладкова М.Н., Ваганова О.И., Смирнова Ж.В. Технология проектного обучения в профессиональном образовании // Проблемы современного педагогического образования. 2018.

4 Бастауыш білім берудің жалпы білім беру бағдарламаларын жүзеге асыратын, білім беру ұйымдарындағы білім алушылардың оқу жетістіктерін критериалды бағалаудың Ережесі / 2016 жылғы 21 қаңтардағы «Білім беру ұйымдарын бағалау өлшемшарттарын бекіту туралы» министрдің бұйрығына қосымша, № 52, 2016. – 5 б.

5 Технология нейропсихологической коррекции трудностей школьного обучения: Методические рекомендации/состав. А.К. Ерсарина, Г.К. Кудайбергенова, К.Б. Досыбаева, Т.Н. Алмазова. – Алматы, 2015.

ҒТАМР 14.25.09

ИНТЕГРАЦИЯЛАП ОҚЫТУ МӘСЕЛЕСІНЕ ШОЛУ

А.Н. Сарсенғалиева, И. Серікбайқызы
Студенттер, Қ. Жұбанов атындағы Ақтөбе өңірлік университеті, Ақтөбе қ.
К.К. Альмуратова
Ғылыми жетекші, Қ. Жұбанов атындағы Ақтөбе өңірлік университеті, Ақтөбе қ.

Бұл мақалада Назарбаев Зияткерлік мектебінде химияны ағылшын тілімен кіріктіріп оқытуды енгізу бойынша зерттеу берілген. Бұл тәсілдің әдістерін, артықшылықтарын және қиындықтарын талқылап, оқытушыларға практикалық ұсыныстар берілген. Сонымен қатар, химия пәнін ағылшын тілімен байланыстыра отырып білім берудің жағымды жақтары мен заманауи білім берудегі маңыздылығы талқыланды.

Түйін сөздер: кіріктірілген оқыту, химия, ағылшын тілі, Назарбаев Зияткерлік мектебі, білім беру, оқыту әдістері, артықшылықтары.

Қазіргі білім беру әлемінде оқушылардың тиімдірек білім алуы үшін әртүрлі пәндерді біріктіруге мүмкіндік беретін интеграцияланған оқыту әдістеріне көбірек көңіл бөлініп отыр. Осындай тәсілдердің бірі – химияны ағылшын тілімен кіріктіріп оқыту. Бұл білім берудің жоғары деңгейі халықаралық стандарттармен ұштасатын Назарбаев зияткерлік мектебі үшін ерекше өзекті болып табылады [1].

Химияны ағылшын тілімен кіріктіріп оқытудың бірқатар артықшылықтары бар.

Біріншіден, ғылшын тіліндегі коммуникациялық дағдыларды дамыту. Оқушылар ағылшын тілін меңгеру дағдыларын жетілдіреді, бұл оқуда да, болашақ мансабында да пайдалы болады.

Екіншіден, жаһандық зерттеулерге қол жеткізу. Көптеген заманауи ғылыми жаңалықтар мен зерттеулер ағылшын тілінде жарияланады, сондықтан ағылшын тілін білу оқушыларға химияның соңғы тенденцияларынан хабардар болуға көмектеседі.

Үшіншіден, халықаралық тану. Ағылшын тілінде білім алу оқушылардың халықаралық деңгейде танылу мүмкіндігін және шетелде оқу немесе жұмыс істеу мүмкіндіктерін арттырады.

Төртіншіден, материалды түсінудің жақсаруы. Кейде күрделі ұғымдар мен терминдерді сол тілде әртүрлі ақпарат көздерінің болуына байланысты ағылшын тілінде түсіну оңайырақ.

Бесіншіден, халықаралық емтихандарға дайындық: Ағылшын тілінде химияны білу оқушыларға SAT, AP Chemistry және т.б. сияқты халықаралық емтихандарды сәтті тапсыруға көмектеседі.

Химияны ағылшын тілімен кіріктіріп оқыту оқушыларға химия пәнін тереңдетіп оқуға мүмкіндік беріп қана қоймай, олардың тілдік дағдыларын дамытуға мүмкіндік береді. Сонымен қатар, оқушылардың күрделі ойлауын дамытуға, алған білімдерін практикада қолдана білуге және халықаралық ортада жұмыс істеуге көмектеседі. Бұл әдіс тек химия және ағылшын тілі пәндері бойынша білім деңгейін көтеруге ғана емес, сонымен қатар оқушылардың таңдаған мамандығына қарамастан болашақта олар үшін пайдалы болатын әмбебап дағдыларды дамытуға көмектеседі. Жалпы, химияны ағылшын тілімен кіріктіріп оқыту оқушылардың жан-жақты дамуына және заманауи әлемдік білім беруге дайын болуына ықпал ететін оқытудың тиімді және болашағы зор әдіс болып табылады [3].

Қазіргі таңда елімізде оқушылардың жаратылыстану пәндерін ағылшын тілінде игеруге мүмкіндік беретін бірқатар мектептер бар. Солардың бірі еліміздің бірнеше қалаларында орналасқан Назарбаев Зияткерлік мектебі. Назарбаев Зияткерлік мектебінің негізгі миссиясы мектептердің білім беру бағдарламасын тұрақты жетілдіру және оларды еліміздің жалпы білім беретін мектептеріне бейімдеу арқылы жалпы орта білім беру сапасын арттыруға ықпал ету болып табылады. Бұл мекеме құрылған сәтінен бастап білім беру бағдарламалары мен оқулықтардың, цифрлық білім беру ресурстары мен әдістемелік құралдардың мазмұнын әзірлеу саласында көрсетілетін қызметтер мен өнімдер аясын кезең-кезеңімен кеңейте отырып, икемді әрі қарқынды даму үрдісіне ие.

Назарбаев Зияткерлік мектептерінде білім беру үдерісі «Назарбаев Зияткерлік мектептері» ДББҰ-ның «NIS-Programme» білім беру бағдарламасы бойынша жүзеге асырылады. NIS-Programme бағдарламасын әзірлеу барысында қазақстандық мәнмәтін қолданылып, ұлттық құндылықтар мен орта білімді дамытудың халықаралық озық үлгілерін қамтитын кешенді тәсілдеме пайдаланылды [2].

NIS-Programme оқушылардың бойында іргелі академиялық білімді қалыптастыруға, жаратылыстану-математикалық пәндерді тереңдетіп оқыту арқылы сыни ойлау мен функционалдық сауаттылықты дамытуға, жоғары деңгейде ақпараттық-коммуникациялық технологияларды пайдалануға және үштілді білім беруге бағытталған. Қазіргі таңда NIS-Programme бағдарламасы A/As-level (Ұлыбритания), O-Level (Сингапур), Халықаралық бакалавриат және т.б. көптеген халықаралық бағдарламалармен салыстыруға келетін қазақстандық бренд болып саналады.

Назарбаев Зияткерлік мектебінде химияны ағылшын тілімен кіріктіріп оқытудың негізгі қағидаттарына ағылшын тілінде арнайы оқу-әдістемелік кешендерді пайдалану, зертханалық жұмыстарды және практикалық сабақтарды ағылшын тілінде жүргізу, сонымен қатар коммуникативті оқыту әдістерін белсенді қолдану жатады. Ендігі кезекте осындай ауқымды және өте

тиімді білім беруді жүзеге асыратын мектеп үщін арнайы интеграцияланған білім беру қызметін қамтамасыз ету және оны оқушыларға жеткізе білу оқытушылар үшін аса маңызды болып табылатыны сөзсіз.

Қазіргі әлемде химияны зерттеу барған сайын өзекті және тартымды болып келеді. Оқушылардың назарын ағылшын тілінде осы химия ғылымына аудару үшін олардың қызығушылықтарын оятатын және оқу процесін ынталандыратын қызықты тақырыптарды ұсыну қажет. Оқушылардың көңілін аудара білетін және осы таңғажайып ғылымды тереңірек түсінуге мүмкіндік беретін кейбір химия тақырыптарын ағылшын тілінде оқытқан өте дұрыс тәсіл болып саналады.

Төменде оқушылар назарына ұсынуға болатын химия пәнінің заманауи көкейтесті тақырыптары ұсынылады [6]:

Кесте 1. Күнделікті өмірмен байланыстырылып құрастырылған химия пәнінің тақырыптары.

1	«The Chemistry of Everyday Life»	Бұл тақырып оқушыларға химияны күнделікті құбылыстар мен процестерде, мысалы, тамақ дайындау, үй жинау, косметика қолдану және. көруге мүмкіндік береді. Айналада болып жатқан химиялық процестерді түсіну арқылы оқушылар теория мен практиканың байланысын көре бастайды.
2	«Environmental Chemistry»	Бұл тақырып қоршаған ортаны қорғау басты рөл атқаратын қазіргі әлемде өзекті және маңызды. Экологиялық химияны оқу арқылы оқушылар химиялық процестердің экожүйеге әсерін түсініп, оны қорғау жолдарын таба алады.
3	«Chemistry of Art»	Өнер мен химия осы қызықты тақырыпта біріктіріліп, оқушыларға кескіндеме, мүсін, керамика және басқа да өнер туындыларында болатын химиялық процестер туралы білуге мүмкіндік береді.
4	«Biochemistry and Human Health»	Органикалық қосылыстардың химиясын және олардың адам ағзасына әсерін оқу білім алушыларға біздің денеміздің жұмыс істеу принциптерін, тағамның, дәрілік заттардың және басқа заттардың денсаулыққа әсерін түсінуге мүмкіндік береді.

Lesson’s topic: «Biochemistry and Human Health».

Exercise. Match the chemical to the right description.

1. _____Found in every molecule, assists with chemical reactions.
2. _____Regulates heartbeat, electrical impulses, necessary for cells.
3. _____Found in amino acids, used to build proteins in the body.
4. _____Important for nerve transmission and muscle function.
5. _____Found in bones, teeth; muscle contraction; protein regulation
6. _____Transports enzymes, found in stomach, helps digestion.
7. _____The most abundant chemical in the body, found everywhere.
8. _____Basis of organic chemistry, released when you breathe.

9. _____In bones & teeth, and in nucleic acids and energy molecules.
10. _____Absorbed in body through foods eaten; parts of DNA and RNA.

A) Calcium B) Carbon C) Chlorine D) Hydrogen E) Nitrogen.
F) Oxygen. G) Phosphorous H) Potassium 1) Sodium J) Sulfur.

Қорыта айтқанда, Назарбаев Зияткерлік мектебінде химия пәнін ағылшын тілімен кіріктіріп оқыту екі пәнді біріктіретін, оқу үдерісін оқушылар үшін тиімді ететін оқытудың бірегей тәсілі болып табылады. Бұл әдіс оқушылардың сыни тұрғыдан ойлауы мен талдау дағдыларын дамытуға көмектесіп қана қоймай, олардың тілдік құзыреттіліктерін дамытуға ықпал етеді.

Назарбаев Зияткерлік мектебінде химияны ағылшын тілімен кіріктіріп оқыту оқушыларға жаңа білім көкжиектері мен мүмкіндіктер ашады. Студенттер химиялық процестер әлеміне енеді. Сонымен қатар қазіргі әлемде таптырмас дағдыға айналатын ағылшын тілін меңгеру деңгейін жақсарта алады.

Назарбаев Зияткерлік мектебінде химия мен ағылшын тілін кіріктіріп оқыту оқушыларға жаңа білімнің есігін ашады, олардың өз бетінше зерттеу және ынтымақтастық дағдыларын дамытуға көмектеседі және алған білімдерін іс жүзінде қолдануға мүмкіндік береді. Оқытудағы бұл инновациялық тәсіл студенттерді табысты мансапқа дайындайды және оларға химия және ағылшын тілдерін білу маңыздырақ болып келе жатқан заманауи әлемде сенімділік береді.

Қолданылған әдебиеттер

1 «Integrating Chemistry and English Language Learning: A Practical Guide for Educators» by Maria G. Santoli.

2 About NIS-Programme: https://cep.nis.edu.kz/o-programme/?lang=en.

3 «Chemistry in English: A Guide to Integrating Language and Science» by Adrian Doff.

4 «Teaching Chemistry Through English: A Handbook for Teachers of Chemistry in English» by Ronald G. Sultana.

5 «Language and the Teaching of Chemistry» by Keith Taber.

6 «Integrating Language and Science Instruction: Research-Based Strategies for English Language Learners» by Marcia Brechtel.

ҒТАМР 14.29.01

СӨЙЛЕУ ТІЛІНІҢ ДАМЫМАУЫ БАР МЕКТЕП ЖАСЫНА ДЕЙІНГІ БАЛАЛАРДА БАЙЛАНЫСТЫРЫП СӨЙЛЕУДІ ҚАЛЫПТАСТЫРУ БОЙЫНША ТҮЗЕТУ ЖҰМЫСТАРЫНЫҢ НЕГІЗГІ БАҒЫТТАРЫ

М.Н. Оңғарова
Магистрант, Абай атындағы ҚазҰПУ, Алматы қ.
А.К. Рсалдинова
П.ғ.к., доцент, Абай атындағы ҚазҰПУ, Алматы қ.

«Байланыстырып сөйлеу – бұл дұрыс құрастырылған сөйлемдерде дәл сөздермен айтылатын бір-бірімен байланысты ойлар тізбегі ғана емес. Біртұтас сөйлеу баланың ана тілін меңгерудегі, оның дыбыстық жағын, сөздік қорын және грамматикалық құрылымын игерудегі барлық жетістіктерін қамтиды» – деп атап өтті Ф.А.Сохин [1].

Балалардың өз сөздерін қалай құратындығына байланысты олардың сөйлеу дамуының деңгейін бағалауға болады. Мақалада негізгі ұғымдарға анықтама беріліп, олардың балалардың сөйлеуін дамыту үшін маңызы анықталған.

Түйін сөздер: сөйлеу тілі жалпы дамымаған (III деңгей), ерекшелік, бұзылыс, мектеп жасына дейінгі балалар, байланыстырып сөйлеу, дамыту.

Л.Н. Ефименкова өзінің «Мектеп жасына дейінгі балаларда сөйлеуді қалыптастыру» атты еңбегінде СТЖД бар балаларда сөйлеуді дамыту бойынша жұмыс әдістерін жүйелеуге тырысады. Барлық түзету жұмыстары үш кезеңге бөлінеді. Әр кезеңде сөздікті, фразалық сөйлеуді дамыту және біртұтас сөйлеуге дайындық жұмыстары жүргізіледі. Біртұтас сөйлеуді қалыптастыру – үшінші кезеңнің негізгі міндеті. Балаларға сөз туралы, сөйлемдегі сөздердің байланысы туралы түсінік беріледі. Автор СТЖД бар балаларға алдымен егжей-тегжейлі, содан кейін таңдамалы және соңында шығармашылық қайталауды үйретуді ұсынады. Қайталаудың кез келген түрінің алдында мәтінді талдау болады. Жеке тәжірибе негізінде әңгіме құрастыруға үйрету арқылы үйлесімді сөйлеу бойынша жұмыс аяқталады.

СТЖД бар балаларда үйлесімді сөйлеуді қалыптастыру түзету шараларының жалпы кешенінде өте маңызды. Сөйлеу қабілеті дамымаған балаларды оқытуды ұйымдастыру өз сөзін жоспарлау, сөйлеу жағдайында өзін-өзі бағдарлау, өз сөзінің мазмұнын өз бетінше анықтау дағдыларын

қалыптастыруды қамтиды. Біртұтас сөйлеуді меңгеру-мектеп жасына дейінгі балалардың сөйлеу дамуының негізгі міндеттерінің бірі. Оның шешімі тұтас сөйлеу тәрбиесі процесінде көптеген жағдайларға байланысты: сөйлеу ортасы, әлеуметтік орта, жеке тұлғаның жеке ерекшеліктері, баланың танымдық белсенділігі.

СТЖД бар балаларда үйлесімді сөйлеуді қалыптастыру түзету шараларының жалпы кешенінде өте маңызды. Сөйлеу қабілеті дамымаған балаларды оқытуды ұйымдастыру өз сөзін жоспарлау, сөйлеу жағдайында өзін-өзі бағдарлау, өз сөзінің мазмұнын өз бетінше анықтау дағдыларын қалыптастыруды қамтиды.

Л.Н. Ефименкова өзінің «Мектеп жасына дейінгі балаларда сөйлеуді қалыптастыру» атты еңбегінде СТЖД бар балаларда сөйлеуді дамыту бойынша жұмыс әдістерін жүйелеуге тырысады. Барлық түзету жұмыстары үш кезеңге бөлінеді. Әр кезеңде сөздікті, фразалық сөйлеуді дамыту және біртұтас сөйлеуге дайындық жұмыстары жүргізіледі. Біртұтас сөйлеуді қалыптастыру – үшінші кезеңнің негізгі міндеті. Балаларға сөз туралы, сөйлемдегі сөздердің байланысы туралы түсінік беріледі. Автор СТЖД бар балаларға алдымен егжей-тегжейлі, содан кейін таңдамалы және соңында шығармашылық қайталауды үйретуді ұсынады. Қайталаудың кез келген түрінің алдында мәтінді талдау болады. Жеке тәжірибе негізінде әңгіме құрастыруға үйрету арқылы үйлесімді сөйлеу бойынша жұмыс аяқталады [2].

В.П. Глухов бірнеше кезеңнен тұратын әңгімелеуді оқыту жүйесін ұсынады. Балалар монологиялық сөйлеу дағдыларын келесі формаларда меңгереді: көрнекі қабылдау туралы мәлімдемелер жасау, тыңдалған мәтінді жаңғырту, әңгіме-сипаттама жасау, шығармашылық элементтерімен әңгімелеу [3].

Т.А. Ткаченко СТЖД бар балаларда біртұтас сөйлеуді қалыптастыру бойынша жұмыс кезінде көрнекілік және мәлімдеме жоспарын модельдеу сияқты көмекші құралдарды қолданады. Жаттығулар күрделіліктің жоғарылау ретімен, көрнекіліктің біртіндеп төмендеуімен және баяндау жоспарының «қысқартуымен» орналасады [4].

СТЖД бар мектеп жасына дейінгі балалардың байланыстырып сөйлеуін дамыту бойынша жұмыс әдістемесі логопедия бойынша бірқатар ғылыми және ғылыми-әдістемелік еңбектерде қамтылған. СТЖД бар балаларды түзету және тәрбиелеу бағдарламасында және оған әдістемелік нұсқауларда оқу кезеңдеріне сәйкес балалардың байланыстырып сөйлеуін қалыптастыру бойынша ұсыныстар келтірілген. Оқудың бірінші жылының I кезеңінде (қыркүйек-қараша) балалар іс-әрекеттерге және суреттерге қатысты сұрақтар бойынша қарапайым ұсыныстар жасау дағдыларын игеруі керек, содан кейін қысқа әңгімелер құрастыруы керек. II кезеңде (желтоқсан-наурыз) диалог жүргізу дағдылары жетілдіріледі; балаларды пәннің қарапайым сипаттамасын, суреттер мен олардың сериялары бойынша қысқа әңгімелер, сипаттама-әңгімелер, қарапайым қайталаулар жасауға үйрету енгізіледі. III кезеңде (сәуір-маусым) баяндаудың көрсетілген түрлеріндегі диалог пен дағдыларды жетілдірумен

қатар, тақырып бойынша әңгіме құрастыруға (оның соңы мен басын ойлап табумен, эпизодтарды толықтырумен және т.б.) оқыту көзделеді.

Бұл кезеңнің басты міндеті-балалардың тәуелсіз байланыстырып сөйлеуін дамыту. Оқытудың екінші жылындағы логопедиялық жұмыстың мазмұны байланыстырып сөйлеуді одан әрі дамытуды көздейді. Әдеби шығармаларды дәйекті және мәнерлі түрде қайталау дағдыларын шоғырландыруға ерекше назар аударылады; жеке тәжірибе негізінде күрделі сюжеттік әңгімелер, ертегілер, шығармалар құрастыруға арналған жаттығуларға айтарлықтай орын беріледі. Логопед және логопедиялық топтардың тәрбиешілері жүргізетін балалардың байланыстырып сөйлеуін дамыту бойынша оқу және сабақтан тыс жұмыстарға мыналар жатады: сөйлеудің лексикалық және грамматикалық құрылымын түзету, фразалық сөйлеуді, сөйлеу дағдыларын мақсатты дамыту және әңгімелеуге үйрету.

Оқытудың жалпы принциптері-балалардың жас ерекшеліктеріне сәйкес сабақтар құру, мұғалімнің сөйлеу үлгісіне маңызды рөл бөлу, ойын әдістерін қолдану, көрнекілік құралдарын кеңінен қолдану, балаларды ана тіліне үйрету және оларды мектепке дайындау міндеттерін ескере отырып әдістер мен тәсілдерді таңдау. Қалыпты сөйлеу қабілеті бар балалардың байланыстырып сөйлеуін қалыптастыру мәселелері бойынша ғылыми-әдістемелік ұсыныстарды СТЖД бар балаларды оқытудың негізі ретінде қолдана отырып, бұл жұмыстың формалары мен әдістерін сөйлеу бұзылыстары мен дамудың қатар жүретін ауытқуларын ескере отырып бейімдеу керек.

Әңгімелеуді үйрету сабақтарын өткізу кезінде логопедтің алдында келесі міндеттер қойылады:

– балалардың сөйлеу, сөздік қарым-қатынас дағдыларын бекіту және дамыту.

– біртұтас монологиялық мәлімдемелер құру дағдыларын қалыптастыру.

– біртұтас сөздердің құрылысын бақылау және өзін-өзі бақылау дағдыларын дамыту.

– ауызша сөйлеу дағдыларын қалыптастырумен тығыз байланысты бірқатар психикалық процестердің (қабылдау, есте сақтау, қиял, ойлау) белсенділігі мен дамуына мақсатты әсер ету.

– балаларда біртұтас егжей-тегжейлі мәлімдемелер құру дағдыларын қалыптастыру өз кезегінде мыналарды қамтиды:

– мұндай тұжырымның құрылу нормаларын игеру (тақырыптық бірлік, оқиғаларды жеткізудегі дәйектілікті сақтау, оқиғаның бөліктері мен фрагменттері арасындағы логикалық байланыс, әр фрагменттің толықтығы, оның хабарлама тақырыбына сәйкестігі және т. б.);

– егжей-тегжейлі мәлімдемелерді жоспарлау дағдыларын қалыптастыру;

– балаларды әңгіме-хабарламаның негізгі семантикалық буындарын бөлуге үйрету;

– ана тілінің нормаларына сәйкес келісілген сөздердің лексикалық-грамматикалық дизайнын үйрету.

Әңгімелеуді оқытудың осы арнайы міндеттерін жүзеге асыру балалардың танымдық дамуының, адамгершілік және эстетикалық тәрбиенің, тұлғаның шығармашылық дамуының жалпы міндеттерімен байланысты.

Біртұтас грамматикалық дұрыс сөйлеуді қалыптастыру бойынша жұмыс көбіне шетелдік түзету педагогикасында жасалған логопедиялық әсердің жалпы принциптеріне негізделген. Олардың жетекшілері мыналар:

– мектепке дейінгі балалық шақта сөйлеу жүйесінің әртүрлі компоненттерінің қалыптасуының жалпы заңдылықтарын ескере отырып, онтогенезде сөйлеуді дамытуға сүйену;

– тілдік жалпылау мен қарама-қайшылықтарды қалыптастыру негізінде тілдің грамматикалық құрылымының негізгі заңдылықтарын меңгеру;

– сөйлеудің әртүрлі аспектілері бойынша жұмыстың тығыз байланысын жүзеге асыру-грамматикалық жүйе, сөздік, дыбыстық айтылым және т. б.

Жұмыстағы ең маңыздысы – балалардың ауызша байланыстырып сөйлеуін қалыптастыруға коммуникативті көзқарас принципі. Бұл жағдайда мектепке дайындық кезінде және мектептегі оқытудың бастапқы кезеңдерінде (толық жауаптар, мәтінді қайталау, көрнекі тірек бойынша әңгіме құрастыру, ұқсастық бойынша мәлімдемелер) білімді игеру процесінде ең алдымен қолданылатын үйлесімді мәлімдеме түрлерін оқытуға ерекше назар аударылады.

Байланыстырып сөйлеуді қалыптастыру бойынша жұмыс жалпы дидактикалық принциптерге (оқытудағы жүйелілік пен реттілік, балалардың жас және жеке психологиялық ерекшеліктерін ескеру, оқытудың олардың белсенділігі мен тәуелсіздігін дамытуға бағытталуы) сәйкес құрылады.

Балаларды грамматикалық тұрғыдан дұрыс сөйлеуге үйрету кезінде логопедтің алдында тұрған негізгі міндеттер:

– балаларды «сөйлеу әскеріне» (морфологиялық-синтаксистік, лексикалық) қосу және тілдік құралдарын түзете қалыптастыру;

– мәтін құрамындағы сөйлемдер мен оны жеткізудің тиісті тілдік құралдары арасындағы семантикалық және синтаксистік байланыс нормаларын игеру;

– тілдің маңызды заңдылықтарын тәжірибелік игерудің, тілді қарым-қатынас құралы ретінде игерудің негізі ретінде жеткілікті сөйлеу тәжірибесін қамтамасыз ету.

Балалардың үйлесімді сөйлеуін қалыптастыру әдісі ретінде әңгімелеуді оқытудың әр түрінің өзіндік ерекшеліктері, оқу сабақтарының нақты құрылымы және әдістемелік әдістері бар. Әңгімелеуді оқытудың әртүрлі түрлері процесінде СТЖД бар (III деңгейі) мектеп жасына дейінгі балалардың біртұтас монологиялық сөйлеуін қалыптастыру бойынша Глухов В.И. ұсынған жұмыстың негізгі ерекшеліктерін қарастырсақ [3].

Қайталап айту сабақтары.

Балалардың байланыстырып сөйлеуін қалыптастыруда қайталап айтудың ерекше рөлін көптеген зерттеушілер мектепке дейінгі және арнайы педагогикада атап көрсетеді. Қайта айтуды үйрену сөздік қорын байытуға,

қабылдауды, есте сақтауды және зейінді дамытуға ықпал етеді. Бұл жағдайда сөйлеу құрылымы, айтылуы жетілдіріледі, сөйлемдер мен тұтас мәтінді құру нормалары игеріледі. Балалар әдебиетінің жоғары көркем мәтіндерін қолдану «тіл сезімін» – сөйлеудің лексикалық, грамматикалық және синтаксистік жақтарына назар аударуды, сөздердің дұрыстығын олардың тілдік нормаларына сәйкестігі тұрғысынан бағалау қабілетін дамыту бойынша жұмысты тиімді жүргізуге мүмкіндік береді. Бұл әсіресе СТЖД бар балалармен жүргізілетін түзету жұмыстарында өте маңызды.

Сабақтың жалпы құрылымын төмендегілер қамтиды:

– кіріспе, дайындық жаттығуларын, шығарманы оқуды, мәтінді талдауды («тілдік» және «мазмұнды») қамтитын ұйымдастыру бөлімі – бірінші сабақ;

– мәтінді қайталау, тиісті тілдік материалды игеру және бекіту жаттығулары және балалар әңгімелерін талдау – екінші сабақ.

Дайындық жаттығуларының мақсаты-балалардың назарын ұйымдастыру, оларды оқиғаны қабылдауға дайындау (шығарманың кейіпкерлері туралы жұмбақтарды жасыру; мәтіндегі жеке сөздердің немесе сөз тіркестерінің мағынасын нақтылау; мәтінге байланысты суреттерді көрсету және т.б.). Мәтін баяу қарқынмен екі рет оқылады. Қайта оқыған кезде балалардың жеке, мұғалім аяқтамаған ұсыныстарды аяқтауын қабылдау ұсынылады. Ол үшін оқиғаның сюжеттік әрекетіне енгізілген жаңа кейіпкерлерді, көрсетілген ортаның маңызды элементтерін, белгілі бір әрекеттерді, оқиғаларды және т.б. белгілейтін ұсыныстар таңдалады.

СТЖД бар балаларды қайталауға үйрету кезінде дәйекті хабарлама құруды жеңілдететін көмекші әдістемелік әдістер қолданылады, бұл әсіресе жұмыстың бастапқы кезеңдерінде маңызды. Оқудың бірінші жылында балалар иллюстрациялық материалға және мұғалімнің көмегіне сүйене отырып, мәтінді жеткізу дағдыларын меңгереді. Қайталауды жеңілдететін әдістердің қатарына әңгіме құрастыру барысында шығарма сюжетінің негізгі мазмұндық байланыстарын бөліп көрсету жатады (тірек мәселелер бойынша қайталау, шығарманың мазмұнын дәйекті түрде көрсететін иллюстрацияларды көрсету, содан кейін кейіпкерлер мен маңызды бөлшектерді бейнелейтін жеке иллюстрациялар). Бастапқыда балалар мәтіннің бір бөлігін қайталайды; содан кейін біртіндеп бірнеше бөліктерді және жалпы мәтінді жеке қайталауға көшеді.

Қайталау сабақтарында сөз тіркестік сөйлеуді дамыту бойынша жұмыс мыналарды көздейді:

– әртүрлі синтаксистік құрылымдардың сөз тіркестерін құрудың нормативтік негіздерін меңгеру;

– әдеби шығармалардың тілдік материалында сөз тіркестерін дұрыс қолдануға арналған жаттығулар, содан кейін қайталауды өз бетінше құрастыру кезінде алынған дағдыларды қолдану;

– тіл синтаксисіне назар аударуды, басқа балалардың әңгімелерінде сөз тіркестерін құрудағы өзінің және өзгелердің қателіктерін байқау білуді дамыту.

Суреттерден әңгіме құрастырып үйрену.

Суреттерден әңгіме құрастырып үйрену СТЖД бар балалардың байланыстырып, грамматикалық дұрыс сөйлеуін дамыту бойынша жалпы түзету жұмысында маңызды орын алады. Оқыту әдістемесі осы топтағы балаларда байқалатын сөйлеу бұзылыстарын, сондай-ақ психикалық және танымдық даму ерекшеліктерін ескере отырып құрылады. Бұл арнайы дайындық жұмыстарын жүргізуге, иллюстрациялық материалды іріктеу мен қолданудың реттілігіне, түзету жұмыстарының сабақтары мен әдістерінің құрылымына қатысты. Зейінді, визуалды және есту қабілетін, логикалық ойлауды және т.б. дамытуға бағытталған әдістерге ерекше назар аударылады.

СТЖД бар мектеп жасына дейінгі балалардың байланыстырып сөйлеуін қалыптастыру үшін сурет материалымен келесі сабақтарды өткізу ұсынылады:

1. Балаларға жақсы таныс жалпы сюжет шегінде кейіпкерлердің бірнеше топтарын немесе бірнеше көріністерді бейнелейтін сюжеттік көп фигуралы картиналар бойынша әңгімелер құрастыру. Мұндай картиналар бастапқыда жеке фрагменттер бойынша қысқа әңгімелер жасауға мүмкіндік береді, бұл балаларға бүкіл сурет бойынша үйлесімді әңгіме-хабарлама құруды жеңілдетеді.

2. Сюжеттік картиналар бойынша кішігірім әңгімелер-сипаттамалар құрастыру, онда суреттің жалпы тақырыбын анықтайтын іс-қимыл, заттар, оқиғалар бейнеленген.

3. Сюжеттік іс-әрекеттің дамуын егжей-тегжейлі бейнелейтін сюжеттік суреттер сериясы бойынша әңгімелеу.

4. Балалардың алдыңғы және кейінгі оқиғаларды ойлап табуымен жеке сюжеттік сурет бойынша әңгімелеуді үйрету (қосымша тірек сұрақтар бойынша).

5. Пейзаждық кескіндеменің сипаттамасы.

Сабақтың соңғы екі түрі де оқудың екінші жылында өткізіледі.

Әр түрлі картиналар бойынша сабақтар бірқатар жалпы элементтерді қамтиды: балаларды картинаның мазмұнын қабылдауға дайындау (алдын-ала әңгімелеу, картинаның тақырыбы бойынша әдеби шығармаларды оқу және т.б.); оның мазмұнын талдау; балаларды әңгіме құрастыруға үйрету; балалар әңгімелерін талдау.

Зейінді, көрнекі қабылдауды және есте сақтауды белсендіру үшін суреттердің мазмұнын талдағаннан кейін: «Кім табады?» (бала суретте көрсетілген түстерді, белгілі бір материалдан жасалған заттарды және т.б. атайды); «Кім жақсы есте сақтап қалды?» (бала суреттегі әртүрлі кейіпкерлердің қандай әрекеттерді орындайтынын есте сақтауы керек); «Ең мұқият кім?» (суретті қолдана отырып, балалар кезек-кезек мұғалім бастаған сөйлемді мағынасы бойынша қажетті сөзбен аяқтайды).

Суреттегіні әңгімелеуді үйрету кезінде келесі әдістемелік әдістер қолданылады: сурет бойынша мұғалімнің әңгімесінің үлгісі немесе оның бөліктері, жетекші сұрақтар, оқиғаның алдын-ала жоспары, суреттің бөліктері бойынша әңгіме құрастыру, балалардың оқиғаны топтық құруы. Бастапқыда

олар жетекші мәселелер бойынша қысқаша, содан кейін толық егжей-тегжейлі әңгіме құрастыруға машықтанады; болашақта олар мұғалім ұсынған егжей-тегжейлі жоспар бойынша әңгіме құрастыруға көшеді.

Суреттерді қолдана отырып, сабақтарда балалардың сөйлеуінің әртүрлі жақтарын қалыптастыру бойынша түзету және логопедиялық жұмыс грамматикалық тұрғыдан дұрыс сөйлеу дағдыларын қалыптастыруды, фразалық сөйлеуді дамытуды, сөздік қорын байытуды қамтиды және әр оқу кезеңінің міндеттеріне сәйкес нақты иллюстрациялық материалдың ерекшеліктерін ескере отырып жүзеге асырылады.

Заттарды сипаттауға үйрету.

Сипаттама – біртұтас монологиялық сөйлеудің ерекше түрі. Мәлімдеме-сипаттаманың коммуникативті міндеті – белгілері мен қасиеттері белгілі бір ретпен ашылатын объектінің ауызша бейнесін құру.

Сипаттаманы оқыту сабақтары балалардың танымдық дамуына және олардың сөйлеу-ойлау белсенділігінің қалыптасуына жан-жақты әсер етеді, көру, сөйлеу-есту және тактильді қабылдауды, есте сақтауды, зейінді, байқауды белсендіруге ықпал етеді. Сипаттамалық әңгіме құрастыру барысында балалар тақырыптың маңызды белгілерін бөліп көрсетуге және салыстыруға, жеке мәлімдемелерді байланыстыра отырып дәйекті хабарламаға біріктіруге үйренеді.

Шығармашылық элементтерімен әңгімелеуді үйрету.

Шығармашылық әңгімелер деп балалар ойлап тапқан мазмұнды (жағдайларды, әрекеттерді, бейнелерді) тәуелсіз таңдау, логикалық түрде құрылған сюжет, тиісті ауызша формада құрастырылған әңгімелер түсініледі.

Шығармашылық әңгімелеуді үйрету ауызша-логикалық ойлауды дамытуда маңызды рөл атқарады, баланың өз ойларын тәуелсіз білдіруіне, сөйлеуде заттар мен құбылыстар арасындағы әртүрлі байланыстар мен қатынастарды саналы түрде көрсетуге үлкен мүмкіндіктер ұсынады, қоршаған орта туралы білім мен идеяларды белсендіруге ықпал етеді. Шығармашылық әңгіме баланы жаңа жетекші (оқу) іс-әрекетке көшу үшін қажет болатын монологиялық сөйлеу деңгейіне барынша жақындатады. Шығармашылық элементтері бар әңгімелеудің негізгі түрлеріне ұқсастық бойынша әңгімелер, оқиғаның жалғасы мен аяқталуын ойлап табу, бірнеше тірек сөздер мен ұсынылған тақырып бойынша әңгіме құрастыру жатады.

Шығармашылық әңгіме құрастыру белгілі бір оқиғаларды сөйлеуде дәйекті және реттік түрде көрсете білуді, сондай-ақ балаларда әңгіме-хабарлама құрудың кейбір ережелері туралы ойлардың болуын (себеп, оның дамуындағы сюжеттік әрекеттің көрінісі, аяқталуы; оқиғалардың уақыты мен орнын дәл анықтау және т.б.) қамтиды. Осыған байланысты шығармашылық әңгімелерді құрастыруға үйрету балаларда белгілі бір дағдыларды қалыптастырған жағдайда жүзеге асырылады (қайталау, сурет бойынша әңгіме құрастыру, әңгіме-тақырыпты сипаттау және т.б.). Сөйлеудің жалпы дамымаған ересек мектеп жасына дейінгі балаларда шығармашылық әңгімелеу дағдыларын қалыптастыру үлкен қиындықтармен байланысты.

Бұл балалар оқиғаның мағынасын анықтауда, таңдалған сюжеттің дәйекті дамуында және оның тілдік іске асырылуында айтарлықтай қиындықтарға тап болады. Көбінесе шығармашылық тапсырманы орындау (берілген тақырып бойынша шағын әңгіме құрастыру) таныс мәтінді қайталаумен ауыстырылады. Жүйелі сөйлеудің дамымауымен байланысты көрсетілген қиындықтар қоршаған шындық туралы білім мен идеялардың жетіспеушілігінен және осы балаларда байқалатын қиял процестерінің инерттілігінен, комбинаторлық функциялардың дамуындағы артта қалудан туындауы мүмкін.

Қолданылған әдебиеттер

1 Сохин Ф.А. Психолого-педагогические условия развития речи дошкольников в детском саду // Повышение эффективности воспитательно-образовательной работы в дошкольных учреждениях. – М., 1988. – С. 37-45.

2 Ефименкова Л.Н. Формирование речи у дошкольников. (Дети с общим недоразвитием речи). – М., 1985.

3 Глухов В.П. Формирование связной речи детей дошкольного возраста с общим недоразвитием речи. – 2-е изд., испр. и доп. – М.: АРКТИ, 2004.

4 Ткаченко Т, А. Учим говорить правильно. Система коррекции общего недоразвития речи у детей 6 лет. Пособие для воспитателей, логопедов и родителей. – М.: «Издательство ГНОМ и Д», 2003.

ҒТАМР 14.25.09

НЕГІЗГІ ОРТА БІЛІМ БЕРУ ДЕГЕЙІНДЕ ФУНКЦИЯ ҰҒЫМЫН ОҚЫТУ ТУРАЛЫ

Ә.А. Жанатбек
Магистрант, Абай атындағы ҚазҰПУ, Алматы қ.

Мақалада негізгі орта білім беру деңгейіндегі математика курсындақарастырылатын негізгі ұғымдардың бірі функция, функцияналдық тәуелділік ұғымдары, осы ұғымдардың білім алушылардың математикалық сауаттылығын дамытудағы рөлі туралы баяндалған. Негізгі мектептің 6-8 сыныптарында игерілетін функцияға қатысты бөлімдер атауы, тақырыптар және оқыту мақсаттары көрсетілген. Мектепте функция ұғымын оқытудың міндеттері келтірілген. Функция нақты процестердің математикалық моделі ретінде қарастырылатын болғандықтан мысалдар математикаға, өмірлік жағдайларға байланысты алынған.

Түйін сөздер: математика, алгебра, функция, график, математикалық моделдеу.

Жалпыға міндетті білім беру стандартында оқытудан күтілетін нәтижелер айқындалған. Осы күтілетін нәтижелер қатарында математикадағы негізгі ұғымдардың бірі – функция ұғым да берілген. Атап айтқанда, негізгі орта білім беру аяқталғанда білім алушы «функция ұғымын, оның қасиеттері мен графигін біледі, түрлі қолданбалы есептерді шешуде математикалық модельдерді пайдаланудың маңыздылығын түсінеді,берілген параметрлердің мәндеріне байланысты функциялардың графиктерінің орналасуын бағалайды» деп көрсетілген [1].

Білім беру стандарты негізінде әзірленген үлгілік оқу бағдарламаларының бір бөлімі ретінде «Математикалық модельдеу» бөлімі енгізілген. Яғни, *6-сынып*та «Шамалар арасындағы тәуелділіктерді беру тәсілдері: аналитикалық (формула арқылы), кестелік, графиктік тәсіл. Нақты процестердің графиктерін қолданып шамалар арасындағы тәуелділіктерді зерттеу. Тура пропорционалдық және оның графигі», *7-сынып*та «Функция. Функцияның графигі. Функция ұғымы. Функцияның графигі. Сызықтық функция және оның графигі. Сызықтық функциялардың графиктерінің өзара орналасуы. Екі айнымалысы бар сызықтық теңдеулер жүйесін графиктік тәсілмен шешу. $y = ax^2$ және $y = ax^3$ $(a \neq 0)$, $y = \frac{k}{x}$ $(k \neq 0)$ түріндегі функциялар, олардың графиктері және қасиеттері»,

8-сыныпта «Квадраттық функция, $y = a(x-m)^2$, $y = ax^2 + n$, $y = ax$ және $y = a(x-m)^2 + n$ $(a \neq 0)$ түріндегі функциялар, олардың қасиеттері және графиктері. $y = ax^2 + bx + c$ $(a \neq 0)$ түріндегі квадраттық функция, оның қасиеттері және графигі» тақырыптары қарастырылады [2].

Функцияның дүниетанымдық мағынасы мол. Функцияны зерделеу білім алушыларға шексіздік, тәуелділік туралы ақпарат береді. Функция процестердің айқын үлгісіретінде де қарастырылады.

Функционалдық тәуелділік ғылымдарда, сонымен қатар оқу пәндерінде көп қолданысқа ие. Мектеп қабырғасында функцияны оқыту,білім алушыларға функция ұғымының қолданысы мен маңыздылығын көрсетеді.

Мектептегі математика пәнінде функция туралы оқытудың міндеттері келесідей:

– функция туралы ақпарат беру. Яғни «функция дегеніміз не?» деген сұраққа жауап бере отырып, функцияның шамалар арасындағы байланысын түсіндіру;

– функцияның графиктерін салу. Функцияның графиктерін дұрыс салуды білім алушыларға түсінікті тілде жеткізу. Функцияның графигін салу өсу және кему аралықтарын, ең үлкен және ең кіші мәндерін, нөлдері сияқты қасиеттерін түсінуге және талдауға мүмкіншілік береді;

– алгебралық функциялармен жұмыс. Яғни сызықтық, квадраттық функциялар тапсырма орындай білу. Білім алушыларда функциялардың қасиеттерін талдау, мәндерін табу дағдылары болуы керек;

– функцияның өмірдегі қолданысы. Оқушылар функцияны практикалық жағдайларда да қолдана білулері керек. Бұл функцияны экономика, биология, химия, физика және тағы да басқа ғылымдардағы, сонымен қатар өмірдегі күнделікті мәселелерді шешуде қолдануды қамтиды;

– математикалық сауаттылықты дамыту. Функцияны меңгерту, оқушылардың математикалық сауаттылықтарын қалыптастыруға, одан әрі дамытуға ықпалын тигізеді. Функцияны зерттеу үшін логикалық және аналитикалық ойлауды, абстрактілі ойлау қабілеті керек. Функцияларға байланысты тапсырмаларды шығару кезінде оқушыда осы дағдылар қалыптасады.

Математикалық есептерді шешу кезінде функциялардың қасиеттері көп қолданысқа ие. Мәселен, функцияның мәндер жиынын табу, екі айнымалысы бар сызықтық теңдеулер жүйесін графиктік тәсіл арқылы шығару, теңдеулер мен теңсіздіктерді, олардың жүйелерін шешкен кезде көбінесе оның сол жақ және оң жақ бөліктерінде тұрған функциялардың мәндер облысын салыстыру пайдалы.

Кез келген математикалық есепті шығару барысында есепті шығарудың жоспарын құрастыру, яғни шығару жолдарын іздеу өте маңызды. Өйткені, есеп дұрыс шығарылуы жоспарды құруға байланысты. Жоспар ауызша және жазбаша мәтін түрінде, модель және сызба түрінде құрылуы мүмкін [3].

Функция ұғымына қатысты тапсырмаларға мысалдар келтірейік.

1-мысал. $y = -\sqrt{x} + 10$ өрнегінің мүмкін болатын мәндер жиынын табыңдар [4].

Шешуі. Функцияның мәндер жиынын табудың оңай тәсілі ол берілген функцияның кері функциясын табу арқылы шығару. Яғни кері функцияның анықталу облысы берілген функцияның мәндер жиынына тең болады. Сонда:

$$y = -\sqrt{x} + 10$$
$$\sqrt{x} = -y + 10$$
$$x = (-y + 10)^2$$
$$x = y^2 - 20y + 100$$
$$y = x^2 - 20x + 100$$

Квадрат функция алдық, оның анықталу облысы $(-\infty;\infty)$. Яғни *D(y)* = $(-\infty;\infty)$.Демек берілген функцияның мәндер жиыны *E(y)* = $(-\infty;\infty)$

Жауабы: *E(y)* = $(-\infty;\infty)$.

2-мысал. Егер екі еселенген бірінші сан мен үш еселенген екінші санның қосындысы 23, ал төрт еселенген екінші сан үш еселенгенбірінші саннан 8-ге артық болса, онда берілген сандарды табыңдар? [5]

Шешуі. Есепті екі айнымалысы бар сызықтық теңдеулер жүйесін графиктік тәсіл арқылы шығаруға болады.Бірінші санды x, екінші санды y деп белгілейік. Сонда есептің шарты бойынша келесі сызықтық теңдеулер жүйесін құрамыз:

$$\begin{cases} 2x + 3y = 23 \\ 4y = 3x + 8 \end{cases}$$

Енді жүйенің әр теңдеуін түрлендіреміз:

$$\begin{cases} y = \dfrac{23}{3} - \dfrac{2}{3}x \\ y = \dfrac{3}{4}x + 2 \end{cases}$$

Теңдеулер жүйесінің графиктік тәсілмен шығарылуы 1-суретте көрсетілген.

Сурет 1.

Графиктердің қиылысу нүктесінің координаталары (4; 5). Демек, $x = 4$ және $y = 5$ екенін аламыз. Сонымен, бірінші сан 4-ке, екінші сан 5-ке тең болады.

Жауабы: 4 және 5.

3-мысал. Жүргізуші парабола тәріздес туннель арқылы жүк машинасымен өту қажет. Жүк машинасының биіктігі *6м*, ал ені *4м*. Өлшем бірлігі – метр.Туннель формасын беретін квадраттық функцияны анықтаңыз [6].

Шешуі. Туннель формасын беретін квадраттық функцияны 2-суретте көрсетілген мәліметтер арқылы параболаның $y = ax^2+bx+c$ жалпы формуласын қолдана отырып анықтаймыз.

Сурет 2.

Сурет бойынша парабола төбесі (0;8) нүктесінде орналасқаны белгілі, яғни $c = 8$. Сонымен қатар, парабола абсцисса осін *(-4;0)* және *(4;0)* нүктелерінде кесіп өтетіні ескеріп,a және b коэффициенттерін табамыз.

(-4; 0) нүктесі

$$0 = a(-4)^2 + b(-4) + 8$$
$$0 = 16a - 4b + 8$$
$$4b = 16a + 8$$
$$b = 4a + 2$$

(4;0) нүктесі

$$0 = a \cdot 4 + b \cdot 4 + 8$$
$$0 = 16a + 4b + 8$$
$$-4b = 16a + 8$$
$$b = -4a - 2$$

$$4a + 2 = -4a - 2$$
$$8a = -4$$
$$a = -\frac{1}{2}$$

Енді табылған а коэффициентін бастапқы екі теңдеудің біріне қою

$$b = 4\left(-\frac{1}{2}\right) + 2$$
$$b = -2 + 2$$
$$b = 0$$

Демек, квадраттық функциямыз $y = -\frac{1}{2}x^2 + 8$

Жауабы: $y = -\frac{1}{2}x^2 + 8$

Қорыта айтқанда, функцияны оқыту оқушылардың оқу-танымдық іс–әрекетінің толық әрі саналы дәрежеде жүргізілуінде маңызды орын алатын тақырыптың бірі болып табылады. Функцияның анықтамасы, функция ұғымы, функцияның графигі тәрізді маңызды ұғымды игеру, оқушылардың тақырып бойыншаалған білімдерін практикада ұштастыру жұмыс жүргізу сипатына, формасына да байланысты.

Функция ұғымын игеру барысында білім алушыларда нақты есептерді шығаруда функцияны және математикалық модельдеуді қолдану біліктігі артады, функционалды ойлауы дамиды, функцияның қасиеттерін зерттеуоларға қоршаған әлемнің құбылыстарын білу мүмкіндік береді.

Қолданылған әдебиеттер

1 «Мектепке дейінгі тәрбие мен оқытудың, бастауыш, негізгі орта, жалпы орта, техникалық және кәсіптік, орта білімнен кейінгі білім берудің мемлекеттік жалпыға міндетті стандарттарын бекіту туралы» Қазақстан Республикасы Оқу-ағарту министрінің 2022 жылғы 3 тамыздағы № 348 бұйрығы.

2 «Жалпы білім беру ұйымдарына арналған жалпы білім беретін пәндердің, бастауыш, негізгі орта және жалпы орта білім деңгейлерінің таңдау курстарының үлгілік оқу бағдарламаларын бекіту туралы» Қазақстан

Республикасы Оқу-ағарту министрінің 2022 жылғы 16 қыркүйектегі № 399 бұйрығына өзгерістер енгізу туралы. Қазақстан Республикасы Оқу-ағарту министрінің 2022 жылғы 21 қарашадағы № 467 бұйрығы.

3 Әбілқасымова А.Е. Математиканы оқытудың теориясы мен әдістемесі: дидактикалық-әдістемелік негіздері. – Алматы: Мектеп, 2014. – 224 б.

4 Алгебра және анализ бастамалары. Жалпы білім беретін мектептің жаратылыстану-математика бағытындағы 10-сыныбына арналған оқулық. 1-бөлім / А.Е. Әбілқасымова, Т.П. Кучер, В.Е. Корчевский. З.Ә. Жұмағұлова. – Алматы: Мектеп, 2019. – 19 б.

5 Математикалық сауаттылық 2-ші бөлім. Әдістемелік құрал / Ұ.Жанасбаева. – Алматы, 2017. – 120 б.

6 Бөлім бойынша жиынтық бағалауға арналған тапсырмалар. Тоқсандақ жиынтық бағалауға арналған тапсырмалар. Математика 8-сынып. / Алтынбекова А.М., Бекбулатова Г.И., Игманова У.А., Нурманбаева Б.А., Шаргалина О.И., Ефимик М.Н., Паршина Л.Н., Алкенова Б.Ж., Аменова А.О. – ҚО ББД ОӘО, 2019. – 13 б.

МАЗМҰНЫ / СОДЕРЖАНИЕ / CONTENT

Гуманитарлық ғылымдар
Гуманитарные науки
Humanities

Nurzhanova A.N.
The use of digital authentic texts in communicative language teaching: teacher's perception 5
Қасымхан Д., Құрманалиева А.Д.
Діни конверсия ұғымы мен мәні 16
Аренова Ж.С.
Қазақ халқы шығармаларының ұлттық қайта өрлеу дәуірінің белгісі: Абай Құнанбаев шығармашылығының рөлі мен маңызы 21
Сағынова Ә.М.
Орал қаласының XIX ғасырдағы әлеуметтік-қоғамдық өмірі 28
Тазабеков Ж.Н.
Транснациональная идентичность и политические амбивалентности: пантюркизм как феномен в контексте эволюции политической динамики в Центральной Азии 35
Шайжанова М.М., Кажигалиева Г.А.
Учебный текст как интегративная единица обучения русскому языку как родному в школе 43
Шуршитбай Б., Әбдешова Д., Рыспаева А.
Тарих сабақтарында оқушылардың танымдық қызығушылығын арттыру мақсатында, қазақ билерін дамыта оқытудың жолдары 53

Әлеуметтік ғылымдар және экономика
Социальные науки и экономика
Social sciences and economics

Xue Jialong, Nietalina G.K.
Digitalization is a factor in increasing the competitiveness of the national economy (in the case of Kazakhstan and China) 58
Cui Fukun, Zhanibekova G.K.
Features of the use of virtual and augmented reality technologies in the marketing activities of companies 63
Li Cunhao, Doszhan R.D.
Human resource management in the context of the implemented corporate strategy 66
Xu Qige, Nietalina G.K.
Innovative technologies in the personnel management of modern organizations 70

Cao You, Zhanibekova G.K.
Problems development of innovative banking technologies on the example of payments in social networks 78
Мырза М.С.
Қазақстандағы креативті экономиканың даму сипаты 84

Құқық қорғау, әскери іс және қауіпсіздік салалары
Юриспруденция, военное дело и безопасность
Law enforcement, military and security

Chen Ke Yu, Biskultanova A.M.
Anti-corruption policy and current trends in its development 91
Hong Zeqing, Omirtay R.
Comparison of marriage laws of the Republic in Kazakhstan and the people's Republic of China 96
Байжанова К.У., Абилкасымов Е.Д.
Некоторые вопросы теории и практики применения судами законодательства при разрешении трудовых споров 105
Zhang Tao, Kuanalyeva G.A.
Issues of legal regulation of tax activities 115
Бытымбаев А.М., Газизова Н.С.
Байқоңыр ғарыш аймағы бойынша экологиялық қауіпсіздік мәселесі 120
Байжанова К.У., Абилкасымов Е.Д.
Некоторые вопросы теории и практики назначения уголовного наказания 124
Хангел А.Ж.
Гражданское общество и ее институты 130
Байжанова К.У., Абилкасымов Е.Д.
Теория и практика: о некоторых вопросах применения судами законодательства при разрешении трудовых споров 135
Мукажанова А.К.
Понятие и особенности статуса беженцев 146
Жанбозова А.Б.
Риски гражданского общества в противодействии коррупции 150
Иманмадиева А.М.
Важность информационной безопасности и необходимость профилактических мер 155

Қызмет көрсету салалары
Сферы услуг
Service sector

Сиеубаева М.С.
Дүниежүзілік волонтерлық туризмнің қазіргі жағдайы мен дамуы 162
Абдибаева К.Д., Қожахмет А.С., Құдайберген Б.А.
Экскурсиялық туризмдегі инновациялар: жаңа тәсілдер мен мүмкіндіктер 165

Жаратылыстану ғылымдары
Естественные науки
Natural science

Жантоков Б., Бейсенова Р.Р., Аубакирова Б.Н., Тулегенова С.Е.
Ответ Chlorella Species на влияние приоритетного фармацевтического загрязнителя водной среды 173
Еген Н.Ж., Қорғанбаева Ж.Қ.
Химияны оқытуда студенттердің белсенділігін арттыру үшін мультимедиялық технологияларды қолдану 178

Техникалық ғылымдар және технологиялар
Технические науки и отрасль технологии
Technical sciences and technologies of the industry

Ғалымжанұлы Б.
3D модельдеу саласында жасанды интеллектті қолданудың даму перспективалары 184
Доспол Д.А., Барлыбаев А.Б.
MATLAB бағдарламалық кешенінде ақпараттық қауіпсіздіктің осалдықтарын талдау үшін бұлдыр модельді енгізу 188
Карагулова Л.А., Муздыбаева Т.К.
Анализ применения экологических материалов в дорожном строительстве 196
Оңалбай О.Б.
Ауылшаруашылығында геоақпараттық жүйелерді қолдану тиімділігі 205
Дайрабекова Ж.З.
Білім беруде тестілеу жүйесін тиімділеу 210
Балтабаева А.А., Тулегенова С.Е.
Влияние транспортной инфраструктуры на окружающую среду 214
Дәулет Ә.
Информатика бойынша олимпиадалық есептерді шешуге үйретудегі жасанды интеллект: білім берудегі озық технологиялар 220

Рахым Н.О.
Мұғалімдердің зияткерлік қабілеттерін дамытуда Web технологияларды қолдану 224
Кусаинова А.Т., Боранбаев С.А., Оралбекова Ж.О., Турарова М.К.
Проектирование базы данных экспериментальных исследований для различных типов дорожной одежды 232
Кабдешева М.М.
Сравнение подходов к организации аудита по информационной безопасности в Казахстане и в других странах 239

Педагогика және білім беру
Педагогика и образование
Field of pedagogy and education

Көпенова М.Қ., Сабденова Б.А.
«Су-Джок» терапиясы құралдарымен дизартрияның көмескі түрі бар мектеп жасына дейінгі балаларда (5 жас) қолдың ұсақ моторикасын дамыту ерекшеліктері 260
Рахымбаева Г.Н., Кендирбаев С.С.
Smart технологияларын оқу үрдісіне енгізу перспективалары 264
Жалбырова Г.Б.
Бастауыш мектепте оқытудың белсенді әдістері 274
Мухаметжанова А.О., Кошкумбаев К.Т., Даян М.
Бастауыш сынып оқушыларында ұлттық құндылықты қалыптастыру негізі 278
Сражадинова А.Н.
Бейнелеу әрекеті естімейтін 1 сынып оқушыларының шығармашылық қиялын дамыту құралы ретінде 281
Сағатова А.Қ.
Білім алушылар үшін робототехника бойынша виртуалды оқыту ортасын құрудың мүмкіндіктері 285
Айтжанова Э.Н., Бастар А.А., Бахитжанова А.Б.
Білім беру үдерісінде бастауыш сынып оқушыларының акт құзыреттілігін дамыту 290
Баймухамет Р.Б., Баекеева Ф.С.
Болашақ бастауыш сынып мұғалімдерін инклюзивті білім беруге даярлау және ондағы «Инклюзивті білім беру» пәнінің маңызы 296
Идрисов С.Н., Рамазан Р.А.
Болашақ информатика мұғалімдерін даярлауда ақпараттық-коммуникациялық технологияларды қолдану арқылы инновационалық құзыреттілікті қалыптастыру әдістері 300
Ерболат Д.
Болашақ физика мұғалімдерінің педагогикалық шеберлігін дамыту жолдары 305

Мухаметжанова А.О., Абдурахманова Г.А.
Буктрейлерді оқу процесіне кіріктіру: теория және практика 310

Шабаз Қ.Б., Боброва В.В.
Вопрос о создании условий для всестороннего развития детей с особыми образовательными потребностями 313
Таштан Ұ.Б.
Заттық-тәжірибелік оқыту естімейтін бастауыш сынып оқушыларында сөйлеу әрекетін белсендіру құралы ретінде 317
Бузуртанова Э.Н., Чункурова З.К.
Инклюзивное образование: достижения и вызовы 321
Ормахан Б.Н., Жомарт А.Б., Есенкелді Ә.М.
Инклюзивті білім берудегі инновациялық жаңалықтар мен технологияның дамуы 326
Сарсенғалиева А.Н., Серікбайқызы И., Альмуратова К.К.
Интеграциялап оқыту мәселесіне шолу 332
Оңғарова М.Н., Рсалдинова А.К.
Сөйлеу тілінің дамымауы бар мектеп жасына дейінгі балаларда байланыстырып сөйлеуді қалыптастыру бойынша түзету жұмыстарының негізгі бағыттары 336
Жанатбек Ә.А.
Негізгі орта білім беру дегейінде функция ұғымын оқыту туралы 344

Scientific publication
proceedings of the international scientific conference
«Current state and prospects of development of modern science and education»
18-19 April 2024.
Karagandy, Kazakhstan.

Responsible editor – A. Amangeldiyev

Signed to the press on 06.05.2024
Circulation of 50 copies. 60X90/8 format
Offset paper font «Times New Roman»
Order No. 15278

ISBN 978-601-09-4991-1

Published in the printing house of the «Bilim Innovations Group».
Uly Dala avenue 38/494, Astana city, Republic of Kazakhstan, 010000
Phone: +77074929322; e-mail: info@kazconf.com

Ескертпелер үшін